

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

125 DE ANI DE LA REVOLUȚIA ROMÂNĂ DIN 1848

MIȘCAREA ROMÂNEASCĂ PENTRU REPUBLICĂ ÎN EPOCA
REVOLUȚIEI DE LA 1848

VASILE MACIU

ȘCOALA DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN SPRIJINUL REVOLU-
ȚIEI DE LA 1848

FLOREA STĂNGULESCU

ION AXENTE SEVER ȘI REVOLUȚIA ROMÂNĂ DE LA 1848

ADRIAN TH. PASCU

PRESA, OPINIA PUBLICĂ DIN ROMÂNIA LA MOARTEA LUI
CUZA VODĂ

GRIGORE CHIRIȚĂ

SEMNIFICAȚIA POLITICĂ, ECOUL INTERN ȘI INTERNA-
ȚIONAL AL CREĂRII PARTIDULUI SOCIAL-DEMOCRAT AL
MUNCITORILOR DIN ROMÂNIA

ION IACȘ

ASPECTE PRIVIND ÎNTĂRIREA UNITĂȚII DE ACȚIUNE A
CLASEI MUNCITOARE ȘI FĂURIREA PARTIDULUI UNIC
MUNCITORESC

PETRU RUȘȘINDILAR

TOMUL 26 — 1973

3

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

VASILE MACIU (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil adjuncți*); NICHITA ADĂNILOAIE; MIRON CONSTANTINESCU; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE IONIȚĂ; I. VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; TRAIAN LUNGU; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ARON PETRIC; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU și POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 de lei.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE al Editurii Academiei, București, str. Gutenberg, nr. 3 bis, sectorul VI.

La revue „STUDII. Revistă de istorie”, paraît 6 fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressée à Întreprinderea ROMPRESFILATELIA, Boîte postale 2001, telex 011631, Bucarest, Roumanie ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii. Revistă de istorie”.

Apare de 6 ori pe an.

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM. 26, 1973, Nr. 3

S U M A R

125 DE ANI DE LA REVOLUȚIA ROMÂNĂ DE LA 1848

	Pag.
VASILE MACIU, Mișcarea românească pentru republică în epoca revoluției de la 1848	437
FLOREA STÂNCULESCU, Școala din Țara Românească în sprijinul revoluției de la 1848	459
ADRIAN TH. PASCU, Ioan Axente Sever și revoluția română de la 1848 . . .	475
CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU, Știri privitoare la activitatea unei asociații transilvane create în urma revoluției române de la 1848 — 1849	497

PAUL ABRUDAN și DOMNICA AVRIGEANU, Sibiul în timpul revoluției de la 1848—1849 din Transilvania	513
APOSTOL STAN, Călătoria pe Dunăre a revoluționarilor exilați de la 1818. Însemnări inedite de C.A. Rosetti	525
IONEL DÎRDALĂ, Generalul Bem și românii bucovineni	531
NORA ZIZI MUNTEANU, „Noua gazetă renană” și revoluția de la 1848 din Țara Românească	537

100 DE ANI DE LA MOARTEA LUI ALEXANDRU IOAN CUZA

GR. CHIRIȚĂ, Presa, opinia publică din România la moartea lui Cuza Vodă	545
DAN BERINDEI, Știri din presa din Heidelberg privind moartea lui Alexandru Ioan Cuza	555

80 DE ANI DE LA CREAREA PARTIDULUI SOCIAL-DEMOCRAT AL MUNCITORILOR DIN ROMÂNIA

ION IACOȘ, Semnificația politică, ecoul intern și internațional al creării Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România	559
---	-----

25 DE ANI DE LA FĂURIREA PARTIDULUI UNIC MUNCITORESC

I PETRU RUȘȘINDILAR, Aspecte privind întărirea unității de acțiune a clasei muncitoare și făurirea partidului unic muncitoresc	577
--	-----

- Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga” în anul 1972; Sesiunea Adunării generale a Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România (*Slele Marinescu*); Comemorarea lui Vasile Lucaciu (*Alexandru Porțeanu*); Centenarul Muzeului Banatului (*M. Stroia*); Sesiunea de comunicări a Direcției monumentelor istorice și de artă (*M. Stroia*); Omagiu unui ilustru înaintaș al învățămîntului românesc (*Cornelia Olteanu*); Lucrările Comisiei mixte a istoricilor din R. S. România și U. R. S. S. (*Gh. I. Ioniță*); Călătorie de documentare în U. R. S. S. (*M. Iosa* și *A. Iordache*); Călătorie de studii în R. P. Ungară (*Paul Cernovodeanu*); Călătorie de documentare în Statele Unite ale Americii (*Sergiu Columbeanu*); Cronică; Teze de doctorat 587

RECENZII

- * * * *Populație și societate. Studii de demografie istorică*. Sub red. prof. Șt. Pascu, I, Cluj, Edit. „Dacia”, 1972, 356 p. (*Louis Roman*) 621
 MIRCEA MUȘAT și ION ARDELEANU, *Viața politică în România. Partidele politice 1918—1921*, București, Edit. politică, 1971, 320 p. (*I. Scurtu*) 630
 * * * *Dejiny Statu a Praha na jzemy Československa v Obobí kapitalizmu I 1848—1918* (Istoria statului și dreptului pe teritoriul Cehoslovaciei în perioada capitalismului, I, 1848—1918), Bratislava, Vydavatelstvo Slovenskej Akademie Vied, 1971, 448 p. (*Ian Sjkora*) 634
 B. H. LIDDELL HART, *History of the Second World War*, London, Cassell, 1970, 768 p. (*Fl. Constantiniu* et *M. E. Ionescu*) 640

REVISTA REVISTELOR

- „FORSCHUNGEN ZUR VOLKS- UND LANDESKUNDE”, XIV (1971), nr. 1—2; XV (1972), nr. 1—2 (*Adolf Armbruster*) 645

ÎNSEMĂRI

- Istoria României** — VLAD GEORGESCU, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1831—1848*, Bucarest, 1972, 291 p. (*Apostol Stan*); *Monografia istorice-economice ale Reșitei* (*Alexandru Porțeanu*); THEODOR CHINDEA și NICOLAE LATEȘ, *Monografia Gurghiului, Tirgu-Mureș, 1971, 190 p.* (*Vasile Nelea*); * * * *Evangelizarul slavo-român de la Sibiu. 1551—1553*, București, Edit. Academiei, 1971, 418 [—419] p. (*Paul Cernovodeanu*); **Istorie Universală** — JACQUES GODECHOT, *Les revolutions de 1848*, Paris, Editions Albin Michel, 1971, Collection Mémorial des siècles, 502 p. (*Constantin Șerban*); KARL OBERMANN, *Die ungarische Revolution von 1848—1849 und die demokratische Bewegung in Deutschland* (Revoluția maghiară din 1848—1849 și mișcarea democratică din Germania) Budapest, Akadémiai Kiado, 1971, 70 p. (*I. Bidianu*); JOSEPH POLIŠENSKY, *Der Krieg und die Gesellschaft in Europa 1618—1648*, Praha, Akademie Nakladatelství Československé Akademie Ved, 1971, 241 p. (*Cristina Rotman*); S. G. CHECKLAND, *The rise of industrial society in England 1815—1885*, London, Longman, 1971, 471 p. (*M. Stroia*); * * * *La independencia de la América Española y la diplomacia alemana*. Advertencia de Ricardo R. Caillet-Bois. Introducción, selección y traducción de Karl Wilhelm Körner, Buenos Aires, Universidad de Buenos Aires, Facultad de Filosofía y Letras, 1968, 289 p. (*Ioan I. Neacșu*); GORONWY REES, *La grande crise de 1929. La capitalisme remis en question*, Paris, Editions Albin Michel, 1972, V + 316 p. (*Nicolae Dascăl*) 654

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOME 26, 1973, N° 3

S O M M A I R E

125 ANS DEPUIS LA RÉVOLUTION ROUMAINE DE 1848

	Page
VASILE MACIU, Le mouvement roumain pour la république à l'époque de la révolution de 1848	437
FLOREA STÂNCULESCU, L'enseignement de Valachie à l'appui de la révolution de 1848	459
ADRIAN TH. PASCU, Ion Axente Sever et la révolution roumaine de 1848 . .	475
CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU, Données concernant l'activité d'une association transylvaine créée par suite de la révolution roumaine de 1848 — 1849 . . .	497

PAUL ABRUDAN et DOMNICA AVRIGEANU, La ville de Sibiu pendant la révolution de 1848 — 1849 en Transylvanie	513
APOSTOL STAN, Le voyage sur le Danube des révolutionnaires exilés en 1848. Notes inédites de C. A. Rosetti	525
IONEL DÎRDALĂ, Le général Bem et les Roumains de Bucovine	531
NORA ZIZI MUNTEANU, „Noua gazetă renană” („La Nouvelle Gazette Rhénane”) et la révolution de 1848 de Valachie	537

100 ANS DEPUIS LA MORT D'ALEXANDRE IOAN CUZA

GRIGORE CHIRIȚĂ, La presse, l'opinion publique de Roumanie à la mort du prince Cuza	545
DAN BERINDEI, Nouvelles de la presse de Heidelberg concernant la mort d'Alexandre Ion Cuza	555

80 ANS DEPUIS LA CRÉATION DU PARTI SOCIAL-DÉMOCRATE DES OUVRIERS DE ROUMANIE

ION IACOȘ, La signification politique, l'écho suscité sur le plan intérieur et international par la création du Parti Social Démocrate des Ouvriers de Roumanie	559
---	-----

25 ANS DEPUIS LA CRÉATION DU PARTI UNIQUE OUVRIER

PETRU RUȘȘINDILAR, Aspects du renforcement de l'unité d'action de la classe ouvrière et la constitution du parti unique ouvrier	577
---	-----

- L'activité de l'Institut d'histoire „N. Iorga” pendant l'année 1972; Session de l'Assemblée générale de l'Académie des Sciences Sociales et Politiques de la République Socialiste de Roumanie (*Stele Marinescu*); Commémoration de Vasile Lucaci (*Alexandru Porțeanu*); Centenaire du Musée du Banat (*M. Stroia*); Session de communications de la Direction des monuments historiques et d'art (*M. Stroia*); Hommage à un illustre devancier de l'enseignement roumain (*Cornelia Olteanu*); Travaux de la Commission mixte des historiens de la R. S. de Roumanie et de l'U.R.S.S./ (*Gh. I. Ioniță*); Voyage de documentation en U.R.S.S. (*M. Iosa* et *A. Iordache*); Voyage d'études en R. P. Hongroise (*Paul Cernovodeanu*); Voyage de documentation aux U.S.A. (*Sergiu Columbeanu*); Chronique; Thèses de doctorat 587

COMPTE RENDUS

- * * * *Populație și societate. Studii de demografie istorică* (Population et société. Etudes de démographie historique). Ouvrage paru par les soins du prof. Șt. Pascu, I, Cluj, Editions, „Dacia”, 1972, 356 p. (*Louis Roman*) 621
- MIRCEA MUȘAT et ION ARDELEANU, *Viața politică în România. Partidele politice. 1918 — 1921* (La vie politique en Roumanie. Les partis politiques 1918 — 1921), Bucarest, Editions politiques, 1971, 320 p. (*I. Scurtu*) 630
- * * * *Dejiny Státu a Praha na území Československa v Období kapitalizmu I 1848 — 1918* (L'histoire de l'Etat et du droit sur le territoire de la Tchécoslovaquie durant la période du capitalisme, I, 1848 — 1918), Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1971, 448 p. (*Ian Sykora*) 634
- B. H. LIDDELL HART, *History of the Second World War*, London, Cassell, 1970, 768 p. (*Fl. Constantiniu* et *M. E. Ionescu*). 640

REVUE DES REVUES

- „FORSCHUNGEN ZUR VOLKS- UND LANDESKUNDE”, XIV (1971), N° 1—2; XV (1972), N° 1—2 (*Adolf Armbruster*). 615

NOTES

- Histoire de la Roumanie** — VLAD GEORGESCU, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines. 1831 — 1848*, Bucarest, 1972, 291 p. (*Apostol Stan*); *Monografii istorico-economice ale Reșitei* (Monographies historico-économiques de Reșița) (*Alexandru Porțeanu*); THEODOR CHINDEA et NICOLAE LATEȘ, *Monografia Gurghiuului* (Monographie de Gurghiu), Tirgu-Mureș, 1971, 190 p. (*Vasile Netea*); * * * *Evangeliiarul slavo-român de la Sibiu 1551 — 1553* (Le livre des 12 évangiles slavo-roumain de Sibiu 1551 — 1553), Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1971, 418 [—419] p. (*Paul Cernovodeanu*); **Histoire Universelle**; JACQUES GODECHOT, *Les révolutions de 1848*, Paris, Editions Albin Michel, 1971, Collection Mémorial des siècles, 502 p. (*C. Șerban*); KARL OBERMANN, *Die ungarische Revolution von 1848 — 1849 und die demokratische Bewegung in Deutschland* (La révolution hongroise de 1848 — 1849 et le mouvement démocratique d'Allemagne) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971, 70 p. (*I. Bidiannu*); JOSEPH POLIŠENSKY, *Der Krieg und die Gesellschaft in Europa 1618 — 1648*, Praha, Akademie Nakladatelství Československé, Akademie Ved, 1971, 241 p. (*Cristina Rotman*); S. G. CHECKLAND, *The rise of industrial society in England 1815 — 1885*, London, Longman, 1971, 471 p. (*M. Stroia*); * * * *La independencia de la América Española y la diplomacia alemana*. Advertencia de Ricardo R. Caillet-Bois. Introducción, selección y traducción de Karl Wilhelm Körner, Buenos Aires, Universidad de Buenos Aires, Facultad de Filosofía y Letras, 1968, 289 p. (*Ioan I. Neacșu*); GORONWY REES, *La grande crise de 1929. Le capitalisme remis en question*, Paris, Editions Albin Michel, 1972, V + 316 p. (*N. Dascălu*) 651

MIȘCAREA ROMÂNEASCĂ PENTRU REPUBLICĂ ÎN EPOCA REVOLUȚIEI DE LA 1848

DE

VASILE MACIU

Vechea noastră istoriografie, ca să nu nemulțumească cercurile monarhice din țară, a neglijat adeseori în mod voit mișcarea republicană românească din epoca revoluției de la 1848, mulțumindu-se numai, cînd nu putea da altă interpretare, să semnaleze unele manifestări republicane, fără a le caracteriza totdeauna ca atare. Astfel, A.D. Xenopol, în *Istoria partidelor politice în România*¹, citează doar cîteva rînduri din revista „Republica română”, fără să scoată în evidență că ea milita pentru crearea unui regim republican democratic în viitoarea Românie. Mai prudent, Petru V. Haneș, publicînd lucrarea lui Nicolae Bălcescu *Manualul bunului român*, pînă atunci inedită, se ferește de a menționa conținutul ei republican, afirmînd cu seninătate că Nicolae Bălcescu „ne apare din acest inedit ca un scriitor de popularizare, cum nu cunoaștem pe nici unul din contemporanii săi”². Peste aproape trei decenii, Alexandru Marcu, în lucrarea sa *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României. 1848—1877*³, ocolind definirea caracterului republican al mișcării inițiate și conduse de Giuseppe Mazzini și pe cel al mișcării exilaților români care au colaborat cu acesta, se mulțumește numai să arate⁴ că teza din 1833 a revoluționarului italian privind desființarea Austriei se bucura „de mare succes printre revoluționarii care începeau a lupta pentru emanciparea popoarelor din Orient de sub hegemonia Austriei și a Turciei, prin impunerea principiului de autodeterminare a naționalităților”⁵. Rareori, Alexandru Marcu a fost nevoit să se refere la republicanismul ideologiei mazziniste și a colaboratorilor lui, printre care subînțelege numai și pe „conspiratorii” români.

¹ Volumul I, *De la Origini pînă la 1866*, București, 1910—1911, p. 278.

² *Din ineditele lui Nicolae Bălcescu, Manualul bunului român*, cu o introducere de Petru V. Haneș, București, 1903, p. 11.

³ București, 1930.

⁴ Alexandru Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României, 1848—1877*, București, 1930, p. 7.

⁵ *Ibidem*.

Astfel el scrie că după înăbușirea revoluției din 1848—1849, alături de Paris, Londra, Torino și Milano, apar „diferite centre de conspiratori în Orient, toți însușiți de ideologia republicanismului federativ al lui Giuseppe Mazzini”⁶.

În 1931, un an după apariția lucrării menționate a lui Alexandru Marcu, Dan Simonescu a publicat o prezentare cu extrase a revistei „Republica română”, referindu-se, deși cu rețineri, și la programul ei republican democratic, dar insistând asupra aspectului național⁷. Sporadic, N. Iorga s-a apropiat în câteva rânduri de unele aspecte ale vechii noastre mișcări republicane⁸, fără să releve totuși totdeauna pe deplin conținutul lor caracteristic. Astfel, analizând în *Istoria românilor* programul revoluției de la 1848 din Țara Românească, el atrage atenția asupra clauzei urmînd căreia, scrie el, poporul „face pe domni, și anume pe cinci ani, ca să se poată împărtași cît mai mulți pe rînd...”⁹. În aceeași lucrare, N. Iorga acordă un alineat de unsprezece rânduri „Republicii române”, care, după el, se chema așa, „căutînd să fixeze că în noua Românie nu poate fi vorba de o formă a monarhiei”¹⁰. Fără să fi avut intenția să cerceteze în ansamblu problema care ne preocupă, I.C. Filitti în 1912¹¹, C. Göllner în 1937¹² și G. Zane acum un deceniu¹³ au adus contribuții prețioase la rezolvarea ei.

Istoriografia marxistă poate să se refere, se înțelege de la sine, la manifestările republicane de la mijlocul secolului al XIX-lea, cum a făcut *Istoria României*, IV, *Formarea și consolidarea orînduirii capitaliste*¹⁴, care arată că alegerea domnului pe cinci ani, prevăzută de programul revoluționar de la Islaz, „însemna, de fapt, instaurarea unei republici”¹⁵. În aceeași lucrare se indică și legăturile Comitetului revoluționar român de

⁶ *Ibidem*, p. 14.

⁷ Dan Simonescu, *Din istoria presei românești* : „Republica română”, Paris, 1851 — Bruxelles, 1853, București, 1931.

⁸ N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*. De la 1821 înainte. În legătură cu dezvoltarea culturală a neamului. Vol. III. Anul '48 și urmările sale. — Opera politică a emigraților. — Literatura în țară de la 1847 pînă la agitațiile pentru Unire. Regalitatea literară a lui Vasile Alecsandri. — Literatura românească în epoca Unirii și supt Domnia lui Vodă Cuza (1848—1866), Vălenii de Munte, Edit. Tipografiei „Neamul românesc”, 1909, p. 64—65. Cu toate că N. Iorga se referă, în fugă, la articolul *Mersul revoluției în istoria românilor* al lui „Bălcescu cel mare”, nu-i dă totuși titlul (p. 64), iar despre conținutul ideologic al „Republicii române”, din care cunoaște numai al doilea număr, aproape nimic (p. 65). Cf. și, idem, *Istoria presei românești*, București, (f.a.), p. 98—101, în care dă referințe mai consistente despre „Republica română” (p. 98—100), fără să-i indice titlul, analizînd parțial și conținutul primului număr, deși declară că a cunoscut numai nr. 2.

⁹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IX, București, 1938, p. 151.

¹⁰ *Ibidem*, p. 224.

¹¹ *Tulburări revoluționare în Țara Românească între anii 1840—1843*, în „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XXXIV, 1911—1912, Memoriile Secțiunii Istorice, București, 1912.

¹² C. Göllner, *Conspirația emigrantului polon Adolf David (1834)*, în „Revista istorică”, XXIII (1937), nr. 7—9.

¹³ G. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. III, București, Edit. Academiei, 1963.

¹⁴ București, Edit. Academiei, 1964.

¹⁵ *Istoria României*, IV, *Formarea și consolidarea orînduirii capitaliste*, București, Edit. Academiei, 1964, p. 65.

la 1848 cu Comitetul central democratic european¹⁶, subliniindu-se totodată și sensul editării revistei „Republica română”¹⁷.

Cum nici o lucrare, mai veche sau mai nouă, n-a prezentat în ansamblu mișcarea republicană românească din epoca revoluției de la 1848, ne revine nouă sarcina de a o schița, deschizând o cale puțin umblată, dar deosebit de interesantă, printre altele și pentru că republicanismul român de la mijlocul secolului trecut a fost silit de condițiile în care lupta să se afirme numai ca o mișcare democratică. Aproximându-ne de această problemă, vom culege elementele ei pentru a le întruni într-o construcție organizată și-i vom dezvălui conținutul, ascuns de multe ori de conducătorii mișcării în formule considerate nepericuloase pentru cauza lor.

Pînă la începutul secolului al XIX-lea, conceptul de republică n-a intrat în preocupările românilor, deși prin ziare, călți și călători el a putut fi cunoscut de ei. Românii din Principate erau atașați regimului domniei, iar cei din Transilvania, regimului monarhiei imperiale, care pretindea că este continuatoarea monarhiei imperiale române. În 1802, sub influența revoluției franceze și a victoriilor lui Napoleon Bonaparte, devenit prim-consul cu trei ani înainte, boierul moldovean Dimitrie I. Sturdza a alcătuit un proiect de constituție pentru o „oblăduire republicanicească aristocratică”¹⁷. Cum arată însă Emil Vîrtosu, proiectul lui Dimitrie I. Sturdza a fost numai un „rod al atracției și mirajului exercitate și asupra acestei țări de isprăvile glorioase ale generalului Napoleon Bonaparte, ajuns prim-consul”¹⁸. El nu era deci nici începutul, nici unul din elementele unei mișcări ieșite din necesitățile țării noastre.

Domnia însăși, întemeiată încă din secolul al XIV-lea, odată cu înființarea Țării Românești și a Moldovei, echivalată monarhiei în timpul unor domni ca Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare, Matei Basarab sau Constantin Brîncoveanu, degenerase, mai ales în epoca fanarioților, prin dese schimbări impuse de Poartă, prin pretenția marilor boieri de a se împărtăși din puterea domnească și prin dispariția oricărei continuități dinastice. Odată cu degenerarea domniei s-a descompus și spiritul monarhic ce putuse a se forma cel puțin în timpul marilor stăpînitari menționați. Regulamentul organic a restabilit în oarecare măsură prestigiul domniei, dar electivitatea acesteia și adăugarea protectoratului țarist suzeranității sultanului au împiedicat regenerarea domniei ca monarhie. Necesitatea trecerii de la orînduirea feudală la orînduirea capitalistă într-un stat independent a făcut să apară, în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea, revendicarea unui principe străin dintr-o dinastie europeană, ca întemeietor al unei monarhii românești. Revendicarea principelui străin a devenit însă insistentă numai cu începere din 1854, odată cu cîștigarea lui Napoleon al III-lea pentru cauza unirii Principatelor sub o rudă de a sa.

¹⁶ *Ibidem*, p. 236.

¹⁷ Emil Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte și proiectul unei „Republici aristo-democraticești” în Moldova, la 1802*, ed. a 2-a, revăzută și adăugită, București, 1947, p. 21, 28 și 32–39.

¹⁸ *Ibidem*, p. 28.

În Transilvania, după cucerirea austriacă de la sfîșitul secolului al XVII-lea, românii, în special cei atrași la unirea cu biserica romano-catolică, s-au deprins să vadă în monarhul împărat un conducător legitim și atotputernic, ceea ce nu i-a împiedicat, încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea, să aspire la eliberarea lor națională prin unirea cu Țara Românească și cu Moldova în cadrul unui stat care să cuprindă teritoriul vechii Dacii. Legitimitatea monarhiei habsburgice a fost zdrunțată în mintea intelectualilor români transilvăni prin dezvoltarea conceptului dacoromânismului, care la unii dintre ei își adîncea rădăcinile pînă în epoca republicană a Romei. Dezvoltarea necesității unui stat național propriu cu un regim politic democratic a desăvîrșit, după 1830, această evoluție.

În aceste împrejurări se organizează în Banat o societate revoluționară secretă, „Constituția”¹⁹, al cărei centru se găsea în satul minier Rusca, sediul unei unități militare grănicerești²⁰. Un rol conducător a avut inspectorul de mine Adolf David, emigrat revoluționar din Polonia²¹. În vara anului 1834 el a trecut în Transilvania, unde propaga printre români unirea Transilvaniei cu Țara Românească și cu Moldova în cadrul unei republici române²², întemeiată pe egalitatea de drepturi și datorii, pe dreptul oricărui cetățean de a ocupa orice demnitate în stat, Adunare legislativă aleasă prin vot universal, desființarea titlurilor nobiliare, libertatea muncii, desființarea iobăgiei, libertatea învățămîntului, egalitatea cultelor religioase și obligativitatea serviciului militar²³. Urmărit de autoritățile austriece, Adolf David s-a sinucis la Sibiu în toamna aceluiași an²⁴. În Banat, societatea organizată cu cîțiva ani înainte și-a continuat activitatea și în anul următor, 1835, printre conducătorii ei distingîndu-se prin perseverența sa activitatea învățătorului român Maran²⁵. În Țara Românească, ideile ei erau propagate de Neagoe²⁶, identificat cu Ștefan P. Niagoe (Ștefan Popovici Neagoe), învățător la Pesta, originar din Bihor, stabilit în 1836 la București ca profesor de caligrafie și „institutor public”, participant în 1848 la revoluție²⁷. Un alt aderent al societății, probabil Damaschin Bojinca, e arătat că activa în 1835 în Moldova²⁸. Urmărit de poliția austriacă era și Zaharia Carcalechi, editorul revistei „Biblioteca românească”. El se întînea la 2 august 1835 la Caransebeș cu Damaschin Bojinca și cu învățătorul Maran²⁹, cu acesta din urmă întîlnindu-se în secret și la Buda la sfîșitul lui august același an³⁰. Maran propaga

¹⁹ C. Göllner, *Conspirația emigrantului polon Adolf David (1834)*, în „Revista istorică” XXIII (1937), nr. 7—9, p. 236.

²⁰ *Ibidem*, p. 241.

²¹ *Ibidem*, p. 238.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 239.

²⁴ *Ibidem*, p. 238.

²⁵ *Ibidem*, p. 241.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională. 1334—1849*, București, Edit. Academiei, 1967, p. 7.

²⁸ C. Göllner, *op. cit.*, p. 241.

²⁹ *Ibidem*, p. 242.

³⁰ *Ibidem*.

ideea republicii prin elevii săi. Printre scrierile revoluționare ale societății a fost găsită și o adaptare română a *Marseillaise*-i³¹. Urmărit de poliția austriacă, Zaharia Carcalechi s-a strămutat la București, unde, începând cu 24 aprilie 1837, editează gazeta „Cantor de avis și comers”, devenită de la 13 februarie 1843 „Vestitorul românesc”, gazetă cuprinzătoare de feluri de științe. Sub influența societății constituționale și republicane din Banat și Transilvania trebuie să fi fost și prietenul lui Damaschin Bojinca, bănățeanul Eftimie Murgu, unul din cei mai fervenți și mai înaintați susținători ai dacoromânismului, amestecat ulterior în câteva acțiuni revoluționare și purtat din cauza lor prin închisori. Eftimie Murgu pleacă în Moldova, la Iași, în vara anului 1834, după un an de la stabilirea acolo a lui Damaschin Bojinca³². Profesor de filozofie la Academia Mihăileană, a nemulțumit cuînd atât pe Mihail Sturdza, domnul țării, cât și pe Gheorghe Asaki, conducătorul școlilor, din cauza ideilor înaintate pe care le profesa, așa încît în vara lui 1836 s-a mutat la București, unde a predat lecții particulare, printre alții lui C.A. Rosetti și lui N. Bălcescu, pe care i-a influențat în sensul ideilor sale³³, adică al dacoromânismului și al democratismului republican.

În Principate, unde o parte a boierimii accepta ipoteza trecerii la orînduirea capitalistă, condiționată de păstrarea mării proprietăți funciare și a împărțirii puterii numai cu pătura cea mai bogată a burgheziei, ideologia progresistă a timpului era liberalismul, difuzat încă din deceniul precedent, printre alții, de Ioan Tăutul și de profesorul Simion Marcovici.

Adept al filozofilor francezi din secolul al XVIII-lea, Ioan Tăutul propaga ca formă de guvernămînt monarhia constituțională parlamentară, întemeiată pe respectarea libertăților publice³⁴.

Simion Marcovici a susținut aceeași formă de guvernare într-un articol publicat în 1829 în „Curierul românesc”, intitulat *Idee pe scurt asupra tuturor formelor de oblăduire*³⁵, în care se ocupă și de alte forme de guvernămînt decît monarhia constituțională parlamentară, deși spațiul cel mai întins i-l acorda acesteia, numită de el „monarhia mărginită”³⁶. El se referă în articolul menționat și la republică, situînd-o, alături de monarhia mărginită și de aristocrație, în rîndul acelor regimuri „care sînt așezate numai pe folosul de obște”³⁷ și opunînd-o ohlocrației, adică regimului în care puterea se află în mîna mulțimii, tiraniei și oligarhiei³⁸. Pe scurt, Simion Marcovici arată și conținutul social al republicii. „Dacă biruiește norodul — scrie el — și nu primește să aleagă oblăduitorii săi dintre nobili, ci din sînul său să-i scoată, atunci să așază republica”³⁹.

³¹ *Ibidem*, p. 243.

³² Eftimie Murgu, *Scrieri*, ediție îngrijită cu o introducere și note de I. D. Suciu, Edit. pentru literatură, 1969, p. 18.

³³ *Ibidem*, p. 21.

³⁴ Emil Vîrtosu, *Les idées politiques de I. Tăutul, candidat au trône de Moldavie en 1819*, în „Revue roumaine d'histoire”, IV (1965), nr. 2, p. 278—279.

³⁵ București, nr. 29, 35 și 39 din 1829.

³⁶ Simion Marcovici, *Urmare felurilor de oblăduire*, în „Curierul românesc”, București, nr. 35 din 9 august 1829, p. 151—152.

³⁷ Curierul românesc”, București, nr. 29 din 19/31 iulie 1829, p. 125.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Simion Marcovici, *Urmare felurilor de oblăduire: pentru aristocrație, oligarhie, republică și ohlocrație*, în „Curierul românesc”, București, nr. 29 din 23/4 august 1829, p. 173.

Numai republica în care poporul vrea să cîrmuiască direct, nu prin reprezentanții aleși, o găsește el periculoasă, numind-o „ohlocrație, sau, mai bine, anarhie”⁴⁰.

Deși regimul regulamentar, creat în anii 1829—1831, mîrginea puterile domnului, dînd dreptul Adunării obștești ordinare de a se opune eventual măsurilor acestuia, faptul că Adunarea obștească ordinară reprezenta numai boierimea privilegiată și că domnul se afla sub dublul control al Curții suzerane și al Curții protectoare interzicea definirea domniei regulamentare ca monarhie constituțională parlamentară.

Aspirațiile boierimii liberale și ale burgheziei la o cîrmuire monarhică, constituțională și parlamentară nefiind satisfăcute prin Regulamentul organic, în anii 1836—1837 s-a constituit o grupare politică sub conducerea lui Ioan Cîmpineanu, care a activat în vederea adoptării unei constituții liberale și a unirii Principatelor într-un stat independent sub conducerea unui monarh⁴¹. Acțiunea grupării lui Ioan Cîmpineanu, întemeiată pe o pătură subțire de boieri și de burghezi și pe sprijinul cerut în 1839 de conducătorul ei guvernului francez și celui englez, a eșuat, Ioan Cîmpineanu fiind arestat la revenirea lui în țară din călătoria, fără rezultatul dorit, făcută la Paris și la Londra.

Eșecul lui Ioan Cîmpineanu a schimbat însă strategia luptei naționale și sociale a tinerilor ce fuseseră în parte sprijinitorii lui. S-a făcut simțită influența dacoromânismului lui Eftimie Murgu. În locul liberalismului boieresc și burghez, care aspira la o monarhie constituțională parlamentară, a fost însușit democratismul republican. „Ca în 1821 — scrie Nicolae Bălcescu în *Mersul revoluției în istoria românilor*⁴² —, partida națională voiește a mîntui poporul prin popor, adică este o partidă revoluționară (...). Nerăbdătoare de lucrare, ea se ispitește la 1840 a preluda la o mișcare, dar timpul nu sosise și ea nu izbutește alt, fără numai a înscri vreo cîteva nume mai mult în șirul martirilor libertății române”⁴³. Evident, Nicolae Bălcescu se referă aici la conspirația din 1840, în care formal rolul principal l-a avut tînărul boier, revenit de curînd de la studiile făcute la Paris, Mitică Filipescu, dar a cărei ideologie dacoromânistă și republicană era inspirată și de Eftimie Murgu. „Dar, după arătările celorlalți — constată Comisia de anchetă a conspirației —, toți cei înții începători să văd cu d-lui profesor Vaillant și cu profesorul Murgul. Că aceștia cîteșitrei (M. Filipescu, J.A. Vaillant și Eftimie Murgu. — *V.M.*) au fost cîrmași povățuitori aceștii întreprinderi, că adunările de chibzuiri se făcea de multe ori la Filipescu și la Murgul”⁴⁴. Caracterul democratic și republican al conspirației a fost sesizat de Comisia de anchetă în raportul ei către domn, unde se arată că „Telegescu ar fi întocmit și niște princi-

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ P. P. Panaitescu, *Planurile lui Ioan Cîmpineanu pentru unirea națională a românilor. Legăturile lui cu emigrația polonă*, Cluj, 1924, p. 11, 14 și 15. Vezi și *Osibitul act de numirea suveranului românilor*, art. 7, *Constituția românilor*, în Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unirea națională 1834—1849*, București, Edit. Academiei, 1967, p. 220 și urm.

⁴² N. Bălcescu, *Opere*, tomul I, partea a II-a, *Scrieri istorice, politice și economice*, ediție critică adnotată cu o introducere de G. Zane, București, 1940, p. 103.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Arh. Ist. Centr. St., *Hotărîrea divanurilor împreunate*, Fond. Ministerul Justiției, Direcția Judiciară, Penal, dos. nr. 628/1841, f. 52—53, transcris de I. Șucu.

piuri de legi de chipul cu care să se formeze oblăduirea țării și, citindu-le între toți în adunare, s-au făcut la unele din articole și băgări de seamă din partea d-lui Filipescu și că temeiurile acestor legi era să se formeze un directorat supt un prezident și șase mādulari; că acest (directorat — V.M.) să adune oameni spre formarea revoluții și, desființind guvernul de acum, să alcătuiască un corpos legislativ, care să întocmească legile țării pe aceste trei bazuri, adică slobozenie, dreptul deopotrivă și virtute ...”⁴⁵. Teza comisiei era întemeiată pe declarația făcută după arestare de Marin Serghiescu, colaborator apropiat al lui Constantin Telegescu, precum și pe aceea mai acoperită a lui N. Bălcescu, și el arestat ca participant la conspirație, căruia Constantin Telegescu „i-au zis că are dorință să facă revoluție ca să scape pe țărani de supt jugul proprietarilor, să dea drepturi deopotrivă la toți, să întocmească o altă oblăduire, să facă o armie mare ...”⁴⁶.

Concluzia trasă de Comisia de cercetare este că „sfârșitul acestei conspirații” era „să răstoarne oblăduirea de astăzi, să desființeze cea de astăzi politicăască organizație a țării, să înființeze îndată o vremelnicească oblăduire revu[lu]ționară supt numire de un director alcătuit din șase mādulari și un prezedent. Prin aceștia să întocmească o nouă constituție a țării, statornicită pe niște închipuiri de pravili ce întocmise între dînșii, să formeze oștile revoluționară, să desființeze proprietatea și în sfișit să întocmească viitoarea oblăduire a țării într-o cîrmuire republicană, dînd numire țării Nooă romană ...”⁴⁷.

Caracterul republican al mișcării revoluționare din 1840 a fost susținut cu un deceniu în urmă de G. Zane, care și bazează teza și pe afirmația că în epocă republicanismul era o revendicare democratică⁴⁸. Într-adevăr, în anii 1840—1854, noțiunile democrație și republică erau aproape identice în mintea celor mai mulți cugetători politici. În sprijinul republicanismului mișcării din 1840 este și influența exercitată asupra ei de ziarul republican francez „Le National”, citit asiduu de unii dintre conducătorii sau susținătorii conspirației, printre aceștia din urmă situându-se și Ion Ghica, ale cărui stîinse legături cu redacția ziarului „Le National” sînt arătate de el însuși⁴⁹.

Prin arestarea, condamnarea la închisoare sau expulzarea capilor ei, conspirația din 1840 a fost lichidată, dar nu și mișcarea revoluționară republicană. Cum a arătat mai tîrziu N. Bălcescu în *Mersul revoluției în istoria românilor*, articol publicat în 1850 în revista „România viitoare”, editată la Paris de exilații români aflați acolo, mișcarea începută în 1840

⁴⁵ Ioan C. Filitti, *Tulburări revoluționare în Țara Românească între anii 1840—1843*, în „Analele Academiei Române”, seria a II-a, tomul XXXIV, 1911—1912, Memoriile Secțiunii Istorice, București, 1912, p. 256—257.

⁴⁶ Arh. Ist. Centr. St., *Holărirea divanurilor împreunate*, Fond. Ministerul de Justiție, Direcția Judiciară, Penal, dos. nr. 628/1841, f. 22, transcris de I. Șucu.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 53—54.

⁴⁸ G. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. III, Edit. Academiei, 1963, p. 236. Nu se arată proveniența citatului: „să întocmească viitoarea oblăduire a țării într-o cîrmuire republicană”, p. 236.

⁴⁹ Ion Ghica, *Scrieri*, vol. III (*Scrieri către V. Alecsandri*), cu o prefață, indice de lucruri, localități, persoane și de cuvinte de Petre V. Haneș, București, Edit. „Minerva”, 1914, p. 114—115. Cf. și scrisoarea din 1841 a lui Ion Ghica adresată lui Dumitru Brătianu, în *Din arhiva lui Dumitru Brătianu. Acte și scrisori din perioada 1840—1872*, publicate cu o schiță biografică de Al. Cretzianu, vol. I, (București), 1933, p. 106 și 109—110.

a continuat, mărgininu-și însă activitatea „în propagandă tainică și de față a ideilor, în scrieri literare, și caută a pregăti revoluția viitoare și a formula sinteza ei”⁵⁰. Înlăturându-se Regulamentul organic, precizează N. Bălcescu, „era neapărat a proclama democratizarea statului prin egalitatea drepturilor, a pământului prin împroprietărirea țăranilor și a capitalului prin instituții de credit organizate de stat. De-aci nevoia de a opera o revoluție democratică și socială”⁵¹.

Pentru organizarea luptei revoluționare a fost înființată la începutul toamnei anului 1843 societatea secretă „Frăția”. Ion Ghica dă ca întemeietori pe el însuși, pe N. Bălcescu și pe Chr. Tell⁵², dar în scrisoarea ce i-a adresat la 16 iulie 1848 N. Bălcescu se afirmă că întemeietorii au fost *patru*: „... Acum cinci ani, jurarăm noi, patru inși, acolo, întocmirea societății noastre, care acum mîntui țeara !”⁵³. Al patrulea dintre întemeietorii „Frăției” pare a fi fost C.A. Rosetti, căci acesta era prezent la elaborarea scrisorii, la sfîșitul căreia adăugă fraza: „Întîi o îmbrățișare și apoi că eu singur am închis acestea la bunul consul englez”⁵⁴. Intervenind între Ion Ghica și C.A. Rosetti o întrerupere de relații după 1849 din cauza renunțării lui Ion Ghica la tactica revoluționară, acesta din urmă nu s-a mai crezut obligat să-l pună ca al patrulea întemeietor al „Frăției” pe C.A. Rosetti.

Eșecul acțiunii lui Ioan Cîmpineanu a convins tînăra generație revoluționară că nu se poate găsi un sprijin serios în guvernele celor două puteri burgheze occidentale, Franța și Anglia, amîndouă monarhice, dar înăbușirea temporară a mișcării revoluționare în 1840 a demonstrat necesitatea colaborării cu mișcarea revoluționară occidentală, care tindea, prin acțiunea societății „Tînăra Europă”, înființată cu cîțiva ani înainte de Giuseppe Mazzini, să provoace o revoluție democratică-republicană în toată Europa. În consecință, după constituirea „Frăției”, C.A. Rosetti a mers în 1843 sau 1844 la Paris cu scopul de a înființa o societate, cum scrie el în 1846 lui Dumitru Brătianu⁵⁵, dar n-a reușit decît la 2/14 decembrie 1845 să înființeze Societatea studenților români din Paris⁵⁶. El era în strînsă legătură cu democrații republicani francezi, printre alții cu Paul Bataillard, și a fost unul dintre întemeietorii revistei republicane și socialiste „Les Écoles”, redactată de un comitet prezidat de socialistul Louis Blanc și în care rolul principal îl avea Paul Bataillard însuși⁵⁷. Despre C.A. Rosetti scrie Ioan Bălăceanu, aflat în anii 1838–1846 la Paris, că

⁵⁰ N. Bălcescu, *Opere*, tomul I, partea a II-a, *Scrieri istorice, politice și economice*, ediție critică adnotată cu o introducere de G. Zane, București, 1940, p. 103.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Ion Ghica, *Scrieri*, vol. III (*Scrieri către V. Alecsandri*), cu o prefață, indice de lucruri, localități, persoane și de cuvinte de Petre V. Haneș, București, Edit. Minerva, 1914, p. 385–386.

⁵³ N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Correspondență* ..., 1964, p. 95.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 98.

⁵⁵ *Din arhiva lui Dumitru Brătianu* ..., vol. I, 1933, p. 123: „... știi cînd ne sileam să facem societatea aceea de acum trei ani”.

⁵⁶ C.A. Rosetti, *Note intime 1844–1859. Scrise zilnic de C.A. Rosetti*, adnotate și publicate de Vintilă C.A. Rosetti, vol. I, 1844–1846, București, 1902, p. 47.

⁵⁷ Louis Ulbach, *C.A. Rosetti par M. ...*, Extrait de la Revue politique et littéraire, Paris, 1885, p. 14, și C.A. Rosetti, *op. cit.*, p. 97.

„era un veritabil precursor al republicii sociale”⁵⁸. La 7/19 iunie 1846, poetul Lamartine, militant republican în acel timp, a fost proclamat președinte de onoare al Societății studenților români din Paris⁵⁹, evident cu scopul de a se obține în viitorul apropiat sprijinul său pentru revoluția românească ce se pregătea.

În afară de C.A. Rosetti, și alți membri ai acestei organizații române din Paris aveau strânse legături cu mișcarea republicană franceză și cu conducătorii ei. Astfel, în afară de Ion Ghica, președintele Societății studenților români din Paris, legat de redacția ziarului republican „Le National”, Dumitru Brătianu era prieten apropiat al lui D. Pilette⁶⁰, unul din întemeietorii publicației republicane socialiste „Les Écoles”, și însuși N. Bălcescu, venit în iulie 1846 la Paris spre a conduce neoficial organizația⁶¹, devenit prieten al lui Paul Bataillard.

Republicanul Edgar Quinet, îndepărtat în 1845 de la Collège de France din cauza ideilor sale înaintate, deveni curînd prietenul și sfătuitorul românilor din Paris. Deși ceva mai târziu, și Jules Michelet, unul dintre corifeii republicanismului francez, a prins drag de români, în special de Dumitru Brătianu și de C.A. Rosetti, sprijinind lupta poporului român pentru unitate națională, democrație și republică.

Ca îndrumător al Societății studenților români din Paris, deși neoficial, N. Bălcescu a rostit în noaptea anului nou 1847 patrioților români aflați la Paris o cuvîntare revoluționară⁶², în care a înfierat cu asprime cîrmuirile Principatelor⁶³ și corupția societății boierești, cerînd răsturnarea societății învechite și înălțarea alteia nouă⁶⁴, întemeiată „pe sfintele principii ale dreptății și ale egalității...”⁶⁵, schimbare pe care o socotea nu numai necesară, ci și sigură, căci toate „popoarele merg astăzi — spune el — cu pasuri iuți către libertate”, și această mișcare a lor „va favoriza și mișcarea noastră”⁶⁶. În cuvîntarea sa, N. Bălcescu n-a pronunțat cuvîntul republică, dar spiritul în care vorbea era al unui democrat republican.

Convinși că mișcarea repede spre progres a lumii civilizate va sprijini și mișcarea de eliberare și de unire a poporului român, membrii Societății studenților români din Paris au participat din primele zile la revoluția franceză din februarie 1848, luptînd cu armele în mîini pe baricade pentru cauza republicii democratice. N. Bălcescu aflîndu-se în primele rînduri⁶⁷. Scriind din Paris lui V. Alecsandri, aflat la Iași, la 24 februarie

⁵⁸ Ion Bălăceanu, *Souvenirs politiques et diplomatiques 1848—1903*, B.A.R., Mss, Arhiva Bălăceanu, nr. 1, f. 3.

⁵⁹ C.A. Rosetti, *op. cit.*, p. 122.

⁶⁰ *Din arhiva lui Dumitru Brătianu...*, vol. I, 1933, p. 115—118.

⁶¹ Vasile Maciu, *Un centre révolutionnaire roumain dans les années 1845—1848: La Société des étudiants roumains de Paris*, în „Nouvelles Etudes d'Histoire”, vol. 3. Publiées à l'occasion du XII-e Congrès des sciences historiques, Vienne, 1965, Bucarest, Editions de l'Académie, 1965, p. 253—254.

⁶² Nicolae Bălcescu, *Privire asupra stării de față, asupra trecutului și viitorului patriei noastre*, ediție de Cornelia Bodea, Bălcești pe Topolog, Muzeul memorial „Nicolae Bălcescu”, 1971.

⁶³ *Ibidem*, p. 32.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 39.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 40.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 41.

⁶⁷ Vasile Maciu, *op. cit.*, p. 262—263.

1848, în prima zi a republicii, cum ține să precizeze, N. Bălcescu anunță cu entuziasm triumful revoluției, despre care crede că „va schimba fața lumii”, scrie că regele a fugit și „republica e proclamată de toți”⁶⁸. Încheie: „Să trăiască republica! Amicul tău, N. Bălcescu”⁶⁹.

La sfârșitul lui martie a izbucnit și revoluția română, începutul făcându-l moldovenii. Din motive de prudență, în petiția-proclamație din 28 martie, ei s-au mulțumit să ceară în privința conducerii doar dizolvarea Adunării obștești și alegerea unei noi „Camere”, „fără nici o îmișurare asupra alegătorilor din partea cîrmuirii, pentru ca acea Camera să fie adevărată reprezentatie a nației”⁷⁰, și dreptul Camerei „de a face domnului punere înaintea tot felul de lucruri privitoare la folosul obștesc”⁷¹. În apelul pentru convocarea adunării de la Hotelul de Petersburg, făcut în numele patrioților și al unei partide mari, se revendica „alegerea de domn patriot, cu bună simțire”⁷².

În Țara Românească, izbucnită prin insurecția de la 9/21 iunie la Islaz, revoluția a făcut un pas hotărîtor, revendicînd o conducere republicană democrată, fără să folosească termenul de președinte de republică, avînd în vedere că Imperiul otoman, suzeran, avea un monarh absolut, iar Imperiul rus, protector, era condus tot de un monarh absolut. În art. 5 al programului revoluționar de la Islaz se cerea însă: „Domnul responsabil ales pe cinci ani și căutat în toate stările societății”⁷³. Proclamația însoțitoare a programului revoluționar, scrisă anterior de I. Eliade Rădulescu și revăzută de membrii Comitetului revoluționar⁷⁴, precizează caracterul republican (fără să utilizeze nici ea acest cuvînt) al noii domnii. Poporul român, se arată în proclamație, „voiește ca domnul, în care este personificată suveranitatea acestui popor, să fie tare prin dragostea publică, drept, luminat, voitor de bine patriei, bărbat întreg și, ca să-l poată afla la alegere astfel, decretă, după vechile sale drepturi, a-l căuta în toate stările societății, în toată nația, iar nu într-un număr mărginit de oameni. Domnia, continuă proclamația, nu e drept de moștenire a nici unei familii, domnia este a patriei. Ea o dă celui ce va socoti de cuviință dintre fiii săi”⁷⁵. Poporul, „avînd dreptul suveran, poate reveste cu dînsul pe oricine va socoti de cuviință și pe cîți ani i se va părea că-i este mai de folos. Așadar decretă ca domnia să se dea celui ales numai pe cinci ani, spre a se tăia rivalitățile și urile îndelungate și spre a se pune o emulație între cetățeni a fi buni, întregi și folositori patriei, ca să tragă încrederea publică”⁷⁶.

Pentru a ușura unirea Moldovei cu Țara Românească, exilații moldovei constituiți în Comitetul revoluționar moldovenesc de la Cernăuți au alcătuit un nou program, *Dorințele partidei naționale în Moldova*,

⁶⁸ N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Correspondență* ..., p. 86.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente* ..., tomul I, București, 1902, p. 179.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*, p. 144–145.

⁷³ *Ibidem*, p. 495.

⁷⁴ C.A. Rosetti, *Scrieri din junețe și esiliu*, tomul II, ed. a 2-a, București, 1885, p. 42.

⁷⁵ *Anul 1848 în Principatele Române*, tomul I, p. 493.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 493–494.

elaborat de M. Kogălniceanu către sfârșitul lui august 1848, în care domnia, ca și în programul de la Islaz, capătă un caracter republican. La punctul 4 se cere ca domnul să fie ales „din toate stările societății, după vechiul obicei”⁷⁷. Pentru sprijinirea acestei revendicări se adaugă că în trecut „fieștecare român putea fi chemat la domnie”, dându-se exemplu pe Petru Rareș, care „în minutul alegerii sale era pescar”, pe Constantin Cantemir, care „era de abia sărdar”. Numai Regulamentul organic ar fi restrîns alegerea domnului „în clasa boierilor celor mari și pînă la rangul de vornic...”⁷⁸.

Dacă revoluționarii munteni, ca și moldovenii, nu declarau fățiș în țară că vor să instituie republica, ei o făceau să fie anunțată în străinătate, în statele în care republicanismul lor putea fi bine primit. Încă din primele zile ale revoluției din Țara Românească, o corespondență din Cluj, publicată cu întârziere de „Allgemeine Zeitung” din Augsburg la 6/18 iulie 1848, se referea la republica proclamată la București. „Că așa de repede organizată republica dacoromână se va menține — se exprima autorul anonim al corespondenței —, nimănui nu-i pare de crezut, cu toate că noii miniștri, mai ales Nic. Golescu, Eliade și Șt. Golescu, sînt oameni foarte inteligenți”⁷⁹. Și ziarul „Pester-Zeitung” anunța în iulie că în Țara Românească s-ar fi proclamat republica, susținînd că românii au dreptul de a-și lua forma de guvernămînt care vor crede că le este mai potrivită, „căci scopul lor și al nostru este același, libertatea poporilor veri de ce origine să fie”⁸⁰.

Corespondențe din București anunțînd mai mult sau mai puțin deghizat proclamarea republicii în Țara Românească (uneori greșit și în Moldova) publicau și unele ziare democratice din Occident, în special cele din Franța republicană. Astfel, la 2/14 iulie, „Le Bien Publique” din Paris, într-un articol intitulat *La République en Valachie*, anunța proclamarea republicii în Țara Românească și exprima dorința să vină la Paris un reprezentant al republicii române⁸¹. În aceeași zi, „La Réforme” a lui Ledru-Rollin, conducătorul radicalilor francezi, într-un articol intitulat *Révolution moldave*, își înștiința cititorii că în Țara Românească și Moldova a fost proclamată republica. După abdicarea lui Gh. Bibescu, „drapelul tricolor (albastru, roșu și galben) a fost arborat cu deviza republicii: Libertate, egalitate, fraternitate”. Articolul se termină cu propoziția: „Salutăm republica nouă a Dunării”⁸². Mai categoric este ziarul „La Démocratie Pacifique”, care la 3/15 iulie, în articolul *La République sur le Danube*, afirmă că „proclamarea republicii în provinciile dunărene este sfidarea cea mai îndrăznească, poate, care să fi fost zăvîrlită de un popor oprimat, dar demn de a fi liber, supremului reprezentant al absolutismului”, și precizează că, proclamînd republica, românii au provocat războiul în numele Franței⁸³. Peste două zile, „La Réforme”

⁷⁷ *Ibidem*, tomul IV, București, 1903, p. 98.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*, tomul II, București, 1902, p. 52.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 559.

⁸¹ Olimpiu Boitoș, *Raporturile românilor cu Ledru-Rollin și radicalii francezi în epoca revoluției de la 1848*, București, 1940, p. 114—115.

⁸² *Ibidem*, p. 113.

⁸³ *Ibidem*, p. 115—116.

publică o corespondență din București privind începutul și programul revoluției muntene, terminându-se cu anunțarea proclamării republicii ⁸⁴.

Curtea suzerană, deși mai lent, și Curtea protectoare n-au recunoscut însă schimbările fundamentale, inclusiv caracterul republican al domniei, provocate de revoluție în Țara Românească. Poarta a însărcinat pe comisarul Soliman-pașa, trimis în fruntea unei armate, să restabilească legalitatea. Într-o scrisoare din 19/31 iulie 1848, comisarul otoman, adresându-se din Giurgiu boierilor și notabililor țării, cerea dizolvarea imediată a guvernului revoluționar provizoriu și considera anulate instituțiile revoluționare, declarându-se totuși gata să primească o deputație care să-i exprime plîngerii ⁸⁵. În aceeași zi, cabinetul țarist a trimis reprezentanților săi din străinătate o notă circulară ⁸⁶, în care condamna revoluția din Principate, apreciată ca operă a unor smintiți, „ale căror idei de guvernămînt nu sînt decît un plagiat împrumutat propagandei democratice și socialiste” ⁸⁷.

Sub presiunea cererilor amenințătoare ale lui Soliman-pașa, guvernul revoluționar provizoriu s-a retras și a fost înlocuit de o locotenență domnească, din care făceau parte N. Golescu, I. Eliade Rădulescu și Chr. Tell. N. Golescu a mers la Giurgiu pentru a discuta cererile comisarului otoman. Acesta a sugerat ca locotenența domnească să trimită o deputație la Constantinopol, unde „ea va termina opera regenerării noastre”, relata la 30 iulie/11 august Ștefan Golescu, vărul lui Al. G. Golescu ⁸⁸. „Singurele articole care vor fi puse în discuție — precizează autorul relatării — vor fi numirea principelui, a cărui durată s-ar voi să fie mărită, sufragiul universal modificat, libertatea presei cu o lege restrictivă și garda națională ...” ⁸⁹.

Ca membru al deputației trimise la Constantinopol, N. Bălcescu scrie la 5/17 august din Giurgiu lui Ion Ghica, informându-l privitor la cererea lui Soliman-pașa pentru modificarea „Constituției”, adică a programului revoluționar. Fără să aibă o misiune specială, la întâlnirea lor cu Soliman-pașa, Nicolae și Ștefan Golescu l-au asigurat cu ușurință că se va modifica „Constituția” așa cum o cerea el, adică în privința votului universal, a domnului, care să fie ales pe viață, a gărzii naționale, a chestiunii mănăstirilor închinatelor și a mărginirii libertății presei ⁹⁰. După discutarea „în sfat”, la București, a pretențiilor otomane, s-a dat o nouă formulare, neesențială, articolelor a căror modificare era cerută ⁹¹. Articolul privind pe domn a căpătat următoarea formulare, care nu modifica deloc caracterul republican înscris în programul de la Islaz: „5. Un cap al statului responsabil, aparținînd religiei dominante și ales printre toți cetățenii care se bucură de drepturi politice” ⁹². În discuția avută

⁸⁴ *Ibidem*, p. 126.

⁸⁵ *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente ...*, tomul II, București, 1902, p. 608.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 609—614.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 612.

⁸⁸ *Ibidem*, tomul III, București, 1902, p. 75.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Correspondență ...*, București, 1964, p. 103.

⁹¹ *Ibidem*, p. 104.

⁹² *Ibidem*.

în ajun cu Soliman pașa, arată N. Bălcescu, acesta „n-a primit ca să declarăm că domnul va fi pe vreme scurtă și a zis ca să pledăm cauza aceasta la Constantinopol, de vreme ce printr-însa să sminteste tractatul de la Adrianopol”⁹³.

La Constantinopol, deputația română n-a fost primită de Poartă, deoarece între timp aceasta se văzuse silită să dezaprobe măsurile luate de Soliman-pașa în Țara Românească. Noul comisar, Fuad-efendi, i-a comunicat însă din partea Porții că garanțiile date de Soliman-pașa n-o angajau și că ea anulează toate schimbările făcute în Țara Românească, unde se vor introduce ameliorările materiale considerate necesare⁹⁴.

Înăbușirea revoluției prin intervenția armatelor otomane și țariste n-a desființat și mișcarea românească pentru republică, pe care conducătorii revoluționari, acum exilați, continuau s-o creadă forma de guvernământ cea mai potrivită democrației bugheze pe care voiau s-o instaureze curînd în țara lor. Ei legau, ca și înainte de 1848, înfăptuirea republicii de izbucnirea și de triumful în toată Europa a unei revoluții noi, mai democratică și mai întinsă. În acest sens scria la 20 aprilie 1849 C.A. Rosetti din Franța lui Ion Ghica la Constantinopol, că, deși bolnav, a hotărît să nu moară pînă nu va vedea „republica universală”⁹⁵. Încercător în speranțele sale, el credea „că peste o lună, două” revoluționarii români vor înlătua armatele de ocupație din țară și vor proclama „republica română independentă și socială”⁹⁶. Peste trei săptămîni, la 11 mai 1849, C.A. Rosetti, răspunzîndu-i lui Ion Ghica, se împotrivește propunerii acestuia de a fi ales C. Negri singur conducător al emigrației române de după 1848, pentru că vedea în această măsură primejdia formării în țară a unei viitoare dictaturi personale. Altfel, nici nu-l credea pe C. Negri revoluționar, din care motiv l-ar face, poate, prim-ministru „sau prezident sau prinț, de vom mai fi osîndiți — concede el — să avem prinți sau prezenți ai Republicii Române, dar nu voi da votul meu pentru Negri ca să fie el *singur* guvernator în timp de *revoluție*, pentru că, încă o dată, nu cred că are *la foi d'un révolutionnaire*”⁹⁷.

Speranța sa, atrăgea atenția C.A. Rosetti, „a fost și este în triumful democrației” pe plan european și părerea lui este să se numească la conducerea emigrației române un comitet compus din trei — N. Bălcescu, Ion Ghica, Vasile Mălinescu — „sau unul din Brătieni, sau doi din aceștia și unul pe cine veți voi”⁹⁸. În continuare el acuză pe Ion Ghica că a devenit moderat și nu mai e sigur „că în curînd democrația va triumfa”⁹⁹. El însuși a crezut și crede „mai mult decît totdeauna” că fără întîrziere în Franța se va proclama „une République démocratique et sociale”¹⁰⁰,

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 110, *Memoriul deputației române către Aali-pașa, ministrul de externe al Imperiului otoman*.

⁹⁵ Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*. Noi scrisori către V. Alecsandri (Misiunea lui I. Ghica la Constantinopol. Desfășurarea revoluției. Proiectele de organizare ale emigrației române. Activitatea agenților diplomatici), comentate de Olimpiu Boitoș, doctor în Litere, vol. I, Craiova, Edit. „Scrisul românesc”, [1940], p. 70.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 74.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 76.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 77.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 79.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

de la care va cere 50 000 de puști, ofițeri etc., și că Ion Ghica, N. Bălcescu și alții vor pune mîna pe guvern și vor merge înainte¹⁰¹. După cinci luni, la 16 octombrie 1849, C.A. Rosetti îi scrie din nou lui Ion Ghica, cerîndu-i să convingă Poarta să recunoască românilor „întreagă-ne și deplină independență . . . Țara să-și aleagă de bunăvoie oamenii ce va voi s-o cirmuiască și modul guvernului ce-i va plăcea ei, chiar și republica”, căci atunci „Republica Română va exalta capetele și inimile . . .”¹⁰². Vrea să colaboreze cu Ion Ghica, pe care-l întreabă dacă n-are, ca și el, „asigurarea că în curînd — mîine, poate, peste un an, peste doi, peste trei — socialismul o să triumfe?”¹⁰³. Ion Ghica nu mai credea însă posibilă o nouă revoluție europeană, cu atît mai puțin una socialistă. El s-a retras curînd și de pe poziția republicană anterioară, pe care prietenul și colaboratorul său apropiat N. Bălcescu a căutat încă aproape doi ani să-l mențină. Între el și C.A. Rosetti s-a ajuns la o răceală tot mai mare, care a împiedicat colaborarea lor.

Ajuns la Paris la mijlocul lui octombrie 1849, N. Bălcescu s-a înțeles îndată cu grupul de exilați din jurul lui C.A. Rosetti, rămași credincioși revoluției și republicii, și organizează împreună la 2 decembrie *Asociația română pentru conducerea emigrației*, sub conducerea unui comitet compus din Ion Ghica, Gh. Magheru, N. Bălcescu, C.A. Rosetti și D. Brătianu¹⁰⁴. Ion Ghica însă a refuzat să facă parte din acest comitet, provocînd și retragerea lui N. Bălcescu, fără ca acesta să lunece pe panta moderației. Dimpotrivă, N. Bălcescu acționează mai departe pentru pregătirea unei noi revoluții atît pe plan european, cît și pe plan românesc¹⁰⁵. În ianuarie 1850 el merge la Londra, unde a constituit un comitet revoluționar secret, compus din români, unguri, poloni, ruși, cehi și slavii Sudului¹⁰⁶, cu scopul de a înființa „o confederație democratică (se înțelege și republicană. — V.M.) a tuturor, mijloace revoluționare, acord, unitate și solidaritate în mișcare”¹⁰⁷. Reîntors la Paris, el nu se înțelege cu colaboratorii lui C.A. Rosetti, pe care-i numește roșii și căzuși¹⁰⁸. Neîncrederea în guvernele din Londra și Paris îl determină să vrea să meargă din nou la Londra, în special „că Mazzini va merge acolo în curînd”¹⁰⁹, unde se aflau Ledru-Rolin „și oarecare nemți radicali”, scopul fiind „a întocmi o mare solidaritate revoluționară în Europa”¹¹⁰. Despre Mazzini avea părerea că e „cel mai mare revoluționar din Europa”¹¹¹.

Vrea să se înțeleagă cu Mazzini, cu Ledru-Rollin și cu Manin, fostul conducător al republicii restabilite la Veneția în timpul revoluției, pe care-l cunoscuse la Paris, și cu alții, pentru ca „de fiecare nație cîte unu să facem un comitet revoluționar european, conservînd totdeauna comitetul

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Ibidem*, p. 83.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 84.

¹⁰⁴ *Ibidem*, vol. III, p. 160.

¹⁰⁵ N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Correspondență* . . . , p. 248.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 266.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 271.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 272.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 307.

Europei orientale”¹¹². Intenționează să creeze și o ierarhie de comitete revoluționare române; 1) de fiecare județ; 2) de fiecare din cele cinci țări române; 3) „*unul central în Paris* pentru toată românimea”, precum și cele două comitete „pentru chestiile internaționale și europene”¹¹³. În aprilie 1850 plănuiește o confederație, evident republicană, compusă din români, unguri și iugoslavi, cu numele Statele Unite ale Dunării, sub un guvern federal de trei membri¹¹⁴. Propune apoi lui Wladislaw Zamoycki federalizarea Poloniei, Ungariei, Croației și a țărilor române¹¹⁵ și, în februarie 1851, Comitetului de conducere a emigrației maghiare din Paris confederarea Ungariei, a țărilor române și a celor iugoslave, în genul Elveției și al Statelor Unite ale Americii, cu un guvern federal din trei persoane, ales de o dietă federală¹¹⁶.

Din anii 1850–1851 trebuie să dateze elaborarea unei lucrări de propagandă politică, democratică și republicană, *Manualul bunului român. Dialog între un comisar de propagandă și un sătean*, tradusă și adaptată de N. Bălcescu la condițiile românești după broșura filozofului francez Charles Renouvier, *Manuel républicain de l'homme et du citoyen*, apărută la Paris în 1848¹¹⁷. În această broșură, statul e definit ca o „republică democratică”, iar republica „un stat în care oamenii adunați îngrijesc singuri de soarta lor, fără a-și pune stăpîni pe cap, avînd în lucrarea lor drept regulă dreptatea și drept țintă frăția”.

Într-o republică, precizează autorul *Manualului*, poporul nu ascultă decît de slujbașii aleși de dînsul chiar cu treabă hotărîtă și pe vreme hotărîtă. Acești slujbași sînt deopotrivă cu toți ceilalți oameni. Ei poruncesc în numele poporului și sînt datori a lucra numai pentru dînsul, ascultînd legea făcută de dînsii, supunîndu-se la privigherea necurmată a cetățenilor și sînd totdeauna gata de a da înapoi slujba cu care au fost însărcinați cînd s-a sfinșit vremea pentru care au primit-o”¹¹⁸. Mai departe se arată deosebirea dintre republica democratică și cea aristocratică¹¹⁹ și necesitatea ca românii „să se întocmească în republică democratică”, așa cum o cerea poporul în Constituția din 1848, „numai cu această singură deosebire că, după cum aceea desființase boieria, Constituția cea nouă să desființeze slujba și numirea de domn ce aceialtă păstrase. Căci orișicît vei scădea-o din putere, domnia rămîne tot domnie, și orișicît vei înfrîna pe un domn anevoie va fi a-l face pe el și pe oameni a uita vechiul obicei, a-l opri d-a se crede, măcar uneori, stăpîn al țării din mila lui Dumnezeu...”¹²⁰.

Manualul bunului român n-a fost terminat, căci capitolul VI, „Despre libertate”, este numai enunțat, fără ca din el să se fi scris o singură frază.

¹¹² *Ibidem*, p. 285.

¹¹³ *Ibidem*, p. 286.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 291.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 310–317.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 357–362.

¹¹⁷ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, *Studii și articole*, [București], Edit. Academiei, 1953, p. 380, nota 24. Că *Manualul bunului român* e posterior revoluției de la 1848 se vede și din fraza: „Astfel după cum era constituția ce o cerea poporul la 1848” (*Ibidem*, p. 351). Vezi și p. 380 (*ibidem*, nota 21).

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 350.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 350–351.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 351.

Explicația stă, de bună seamă, în convingerea la care a ajuns N. Bălcescu în 1851 că terminarea lui în vederea publicării nu mai era urgentă, deoarece izbucnirea unei noi revoluții întârzia. *Manualul* dovedește însă cât de puternic era împlăntat republicanismul democrat în spiritul lui N. Bălcescu și al mișcării revoluționare române.

La 16 septembrie 1850 N. Bălcescu a terminat de scris articolul său, adevărat manifest democrat-revoluționar, *Mersul revoluției în istoria românilor*, publicat apoi în „România viitoare”, scoasă de exilații români din Paris regrupați în Comisia de propagandă. În acest articol, autorul s-a ferit să apară ca republican din motive de tactică, dar conținutul de idei al lucrării sale era democrat-republican. El afirmă că revoluția română de la 1848 a fost democratică și socială, urmărea „înălțarea plebeianismului la putere”¹²¹ și că revoluția viitoare va constitui „domnirea democrației, domnirea poporului prin popor”, formula deghizată a republicii democratice¹²². *Mersul revoluției în istoria românilor* a putut fi citit în țară, întrucât „România viitoare” a fost introdusă pe diverse căi acolo¹²³, contribuind la întărirea mișcării democratice românești.

Al doilea număr din „România viitoare” n-a mai apărut, deoarece Comisia de propagandă s-a destăinat în urma neînțelegerilor dintre N. Bălcescu și C.A. Rosetti referitoare la problema felului proprietății¹²⁴. Fără să întrerupă relațiile personale cu C.A. Rosetti și cu „căzușii” din cercul acestuia, N. Bălcescu a strâns în jurul său câțiva tineri studenți, printre care G. Cretzianu, Al. Odobescu și Dimitrie Florescu, care au scos, sub îndrumarea și cu colaborarea lui, la Paris, revista „Junimea română”, din care au apărut două numere în lunile mai și iunie 1851, publicație cu un pronunțat conținut democratic și republican, introdusă și ea clandestin în țară. În articolul-program intitulat *Scopul nostru*, pus în fruntea primului ei număr, caracterul revistei se rezumă la trei deziderate: „1. Război celor apăsători, solidaritate cu cei apăsați; 2. Independență și unirea tuturilor românilor. 3. Organizarea adevăratei democrații”. Republicanismul apare deschis în articolul *Credință și unire* din primul număr, unde se glorifică republica română (Imperiul roman nu e menționat), și în *Nota de la sfârșitul primului număr*, unde se scrie: „Pentru ca [revista] să fie un adevărat organ al republicii românilor, invităm pe junii democrați din Transilvania, Bucovina și Banat a se pune în relație cu noi fără întârziere”.

„Junimea română” a fost bine primită de cercurile republicane române și străine. La 21 mai 1851, Dumitru Brătianu, căruia i se trimisese un exemplar al primului număr, scrie lui D. Florescu, secretarul de redacție al revistei, exprimându-și bucuria provocată de apariția publicației și aducându-i la cunoștință că „toți exilații de aici au salutat

¹²¹ N. Bălcescu, *Opere*, tomul I, partea a II-a, București, 1940, p. 103.

¹²² *Ibidem*, p. 107.

¹²³ Pentru căile de pătrundere a materialelor revoluționare în țară, un izvor indică relațiile lui C.A. Rosetti la București și pe „agentul comun” Czaykowski la Constantinopol (Vasile Maciu, *Dale noi privind mișcarea revoluționară română din anii 1849–1852*, în „Studia et acta Musei Nicolae Bălcescu. 1970–1971”, Bălcești pe Topolog, 1971, p. 503).

¹²⁴ Vezi N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Correspondență* ..., p. 338–339 și p. 346–347.

cu bucurie nașterea acestei mîndre ființe a democrației". Lui Mazzini i-a dat „o lecție de românește cu «Junimea română»...”¹²⁵.

Cum dorise încă din iarna anului 1850 N. Bălcescu, în vara celui an s-a organizat la Londra Comitetul central democratic european, din care făceau parte inițial Giuseppe Mazzini, Ledru-Rollin, Albert Darasz și Arnold Ruge¹²⁶. Caracterul acestei organizații era revoluționar și republican. Mazzini, principalul său animator, a căutat din primul an să atragă pe reprezentanții emigrației maghiare și pe cei ai emigrației române. Exilații români din Paris n-au ezitat să adere, dar N. Bălcescu a refuzat să meargă la Londra. „Ca să mă duc la Londra — scrie el din Paris la 26 martie lui Ion Ghica la Constantinopol —, n-am nici bani, nici sănătate, nici poftă, dar D. Brătianu aud că voiește să meargă peste cităva vreme”¹²⁷. Într-adevăr, în aprilie 1851 Dumitru Brătianu se afla la Londra¹²⁸, ca delegat de la 10 iunie al Comitetului revoluționar român de la 1848, reorganizat la cîtva timp după destrămarea Comisiei de propagandă. Curînd, cei patru conducători ai Comitetului central democratic european au lansat un manifest adresat românilor, intitulat *Ale popolazione Rumane*, publicat în limba italiană la Torino de ziarul „Il Progresso” la 3 iulie 1851, și cu o zi înainte, la 2 iulie, de ziarul republican din Geneva „Italia e Popolo”¹²⁹. Manifestul îndemna pe români să lupte pentru înființarea Confederației Dunării¹³⁰, pentru care, cum am arătat, N. Bălcescu militase mai dinainte. Comitetul revoluționar român de la 1848 l-a tradus în limba română și l-a publicat pe o foaie volantă la 29 iunie 1851¹³¹, introducîndu-l în țară. Părerea lui Al. Marcu¹³² că traducerea s-ar datora lui N. Bălcescu e contrazisă de C.A. Rosetti, care scrie la 9 iulie 1851 în ziarul său, tipărit cu mult înainte de apariția lucrării lui Al. Marcu: „... Am tradus proclamația lui Mazzini către români...”¹³³.

În numele Comitetului național român, cum și-a luat numele Comitetul revoluționar român de la 1848, Dumitru Brătianu a răspuns la 11 septembrie 1851 Comitetului central democratic european, asigurîndu-l de hotărîrea Comitetului național român de a lupta pentru democrație împreună cu ungurii, slavii și grecii și pentru Confederația dunăreană¹³⁴.

Prin trimiterea lui Dumitru Brătianu la Londra și prin aderarea celor trei frați, Ștefan, Nicolae și Alexandru C. Golescu, cercul republican din jurul lui C.A. Rosetti își dezvoltă activitatea. În iulie aderase și moldoveanul Paladi, „carele făgădui că va face orice jertfă, că va ajuta propaganda

¹²⁵ Din arhiva lui Dumitru Brătianu, vol. I, 1933, p. 263.

¹²⁶ Alexandru Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României 1848—1877*, București, 1930, p. 19.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 364.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 367.

¹²⁹ Alexandru Marcu, *op. cit.*, p. 44; vezi și nota 1.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 50.

¹³¹ *Ibidem*.

¹³² *Ibidem*.

¹³³ C.A. Rosetti, *Note intime scrise zilnic (1844—1859)*, în *Lui C.A. Rosetti (1816—1916). La o sută de ani de la nașterea sa. Iunie 1916*, p. 220.

¹³⁴ Alexandru Marcu, *op. cit.*, p. 57. Răspunsul are caracterul unui manifest și a fost redactat și publicat inițial în limba franceză, dar textul românesc e o traducere a lui Alexandru Marcu după versiunea italiană (*ibidem*, p. 54—59).

și să ne fie membru corespondent”¹³⁵. Pentru a slăbi Comitetul revoluționar de la 1848, unul dintre miniștrii lui Barbu Știrbei, C.N. Herescu, i-a propus prin H. Winterhalder lui C.A. Rosetti, cum notează acesta la 19 mai 1851 în ziarul său, să revină în țară, asigurându-l că-i obține autorizația, dar C.A. Rosetti, indignat, i-a răspuns că a dovedit că nu-l stimează „dacă crede că, intrînd într-o țară unde domnește sclavia, lașitatea și nesocotința”, el va „înceta d-a lucra pentru înființarea republicii române...”, „chiar de vom rămîne săraci ca Iov și în toată lumea singur cu ideea mea...”; că C.N. Herescu „trebuia să fie sigur — scrie el — că voi lucra neîncetat ca să răstorn legile actuale...”¹³⁶.

În iulie, C.A. Rosetti a trimis în Austria, cu un apel către românii transilvăni, pe Daniel Rosenthal, unul dintre colaboratorii săi apropiați, dar acesta a fost prins la Pesta, unde-și avea părinții, și în noaptea de 23 iulie s-a spînzurat în închisoare, după relatarea ziarelor¹³⁷. Mai probabil că Rosenthal a fost ucis de poliție, căci corpul său n-a fost predat familiei, spre a nu se vedea urmele torturilor făcute în închisoare. Guvernul austriac a cerut guvernului Franței să-l percheziționeze pe C.A. Rosetti, dar poliția franceză n-a găsit la acesta piese care să-i impună să-l aresteze sau să-l expulzeze¹³⁸.

Pentru dezvoltarea mișcării revoluționare și republicane române ca parte a mișcării revoluționare europene, Comitetul național român din Paris a hotărît să editeze, într-un moment cînd se aștepta să izbucnească în Franța revoluția democratică și socialistă, o publicație intitulată „Republica română”. Primul număr al revistei a apărut în noiembrie 1851 la Paris, dar al doilea număr n-a putut să apară, din cauza severei cenzuri introduse în urma loviturii de stat de la 2 decembrie a președintelui republicii, Ludovic Napoleon Bonaparte, decît în 1853 la Bruxelles, unde se afla refugiat Edgar Quinet, sprijinitorul exilaților democrați români¹³⁹.

Deși articolul-program din primul număr al revistei, intitulat chiar *Republica română*, este semnat în numele redacției de Ion C. Brătianu, adevărata orientare politică o dă C.A. Rosetti în articolul său, tot din primul număr, apărut sub titlul *Cronica politică*, centrat pe propoziția: „Liber-tate sau robie, republică sau moarte, munca sau exploatarea, iată toată lupta noastră”¹⁴⁰. Democrația și republica sînt puse sub semnul egalității și considerate contrare monarhiei¹⁴¹. Articolul se termină prin arătarea încrederii în victoria revoluției: „Cîteva suferințe încă, cîteva jefte, și puterile noastre tari prin unire, prin dreptate și concentrație, vulcanul va izbucni pretutindeni și deodată și lumina se va face”¹⁴². La primul număr al „Republicii române” colaborau C.A. Rosetti, care semna, în afară de *Cronica politică*, și un scurt articol *Doamnei...*; Ion C. Brătianu, cu editorialul menționat și cu articolul *România*; Cezar Bolliac, cu arti-

¹³⁵ Lui C.A. Rosetti ..., p. 220.

¹³⁶ Ibidem, p. 214.

¹³⁷ Ibidem, p. 221; vezi și notele 1 și 2.

¹³⁸ Ibidem.

¹³⁹ Dan Simonescu, *Din istoria presei românești*: „Republica română”, Paris, 1851 — Bruxelles, 1853, București, 1931, p. 9—14.

¹⁴⁰ „Republica română”, Paris, 1851, p. 104.

¹⁴¹ Ibidem, p. 116.

¹⁴² Ibidem, p. 128.

colul *Regulamentul, Arhondologia, Pravila lui Caragea, Condiția criminală de la 1851*, și se reproducea *Manifest al Comitetului revoluționar român*, adresat la 11 septembrie 1851 conducătorilor Comitetului central democratic european. Al doilea număr al „Republicii române” cuprinde: un studiu al lui Ion C. Brătianu, *Naționalitatea*, un lung studiu al lui C.A. Rosetti, *Rusia*, un studiu al lui Cezar Bolliac, *Unitatea României*, câteva poezii patriotice și democratice și o *Înștiințare*. Tipărită într-un format mic pentru a încăpea cu ușurință într-un buzunar de haină sau de palton, „Republica română” putea să pătrundă în țară, căreia îi era destinată în primul rând, unde tinerimea cuprindea, cum raporta la 8/20 decembrie 1851 Halcinski, consulul general al Rusiei la București, „mulți adepți ai ideilor anarhice”¹⁴³. Curînd, în urma apariției primului ei număr, „Republica română” era semnalată la 28 noiembrie de Gh. Gh. Magheru, aflat la Paris, surorii sale Alexandrina în țară¹⁴⁴.

Lovitura de stat de la 2 decembrie 1851 a președintelui Republicii Franceze, Ludovic Napoleon Bonaparte, a spulberat speranța exilaților republicani români în izbucnirea unei noi revoluții europene și le-a cauzat o adîncă suferință morală, unora dintre ei și fizică. N. Bălcescu, a cărui sănătate mergea mai bine, „aflînd însă despre evenimentele din Franța, a căzut iarăși la pat”, comunica la 15 decembrie din Paris Gh. Gh. Magheru surorii sale Alexandrina în țară¹⁴⁵. C.A. Rosetti se simțea bolnav și descurajat¹⁴⁶. Tinerimea „anarhică” din București, raporta Halcinski la 8/20 decembrie, a primit știrea loviturii de stat din Franța „cu o vizibilă descurajare, ca o lovitură dată proiectelor comitetelor revoluționare”¹⁴⁷. În iunie 1852, C.A. Rosetti a primit știrea că H. Winterhalder, asociatul său la librăria și tipografia înființate împreună în 1846 la București, a fost expulzat¹⁴⁸, de bună seamă bănuît ca agent al Comitetului național român din Paris, dar și pentru a se lovi în mișcarea republicană, ruinîndul material pe C.A. Rosetti. Din lipsă de bani, acesta se vede silit să se mute la Nantes, apoi în satul Douet din apropiere, unde întreține legături strînse cu Jules Michelet, persecutat de regimul autoritar introdus cu o jumătate de an înainte. Exilații republicani păstrează însă legăturile lor în țară prin diferite mijloace, inclusiv corespondența personală¹⁴⁹.

Dacă prin lovitura de stat de la 2 decembrie 1851 din Franța mișcarea republicană română era într-o anumită măsură strîmtorată, în schimb prin includerea lui Dumitru Brătianu, ca reprezentant al Comitetului național român, în Comitetul central democratic european din Londra ea a dobîndit autoritate, relațiile reprezentantului român cu Mazzini, cu Ledru-Rollin și cu Arnold Ruge devenind strînse, ca și acelea cu Jules Michelet. În 1852 el tipărește, se pare la Bruxelles, sub formă de tract, un *Apel către românii ardeleni din armata austriacă*, îndemnîndu-i să se pregătească de luptă împreună cu celelalte popoare contra împă-

¹⁴³ Vasile Maciu, *op. cit.*, p. 500.

¹⁴⁴ Alexandru Balintescu, *Arhiva generalului Gheorghe Magheru. Catalog și documente. 1582–1880*. București, 1968, p. 87.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 88.

¹⁴⁶ Lui C.A. Rosetti ..., p. 223.

¹⁴⁷ Vasile Maciu, *op. cit.*, p. 500.

¹⁴⁸ Lui C.A. Rosetti ..., p. 229.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 224.

ratului austriac¹⁵⁰. La 10 septembrie lansează un nou manifest, *Apel*, către locuitorii din Principate, cu prilejul retragerii armatelor de ocupație străină, în numele „Comitetului revoluționar român”¹⁵¹. Ludovic Napoleon este atacat pentru că a suprimat republica¹⁵². Popoarele asuprite ale Europei, anunță el românilor, se vor ridica la luptă împreună, formînd „armata comune mințiri, armata revoluției europene”¹⁵³. Nu mai e mult, erau încredințați cititorii *Apelului*, și „revoluția se va revărsa peste tot pămîntul Europei și-l va spăla de nelegiurile trecutului”¹⁵⁴. *Apelul* se termina arătînd și ținta ce se urmărea: „Trăiască republica democratică și socială! Trăiască republica română”¹⁵⁵.

Izbucnirea războiului Crimeii dă speranța exilaților români că se vor reîntoarce în țară, dar ei nu se înțeleg: de o parte Ion Eliade Rădulescu, sprijinit de Omer-pașa, comandantul armatei otomane de la Dunăre; de alta Ion Ghica, susținut de Poartă și de ambasada engleză din Constantinopol; de altă parte republicanii din cercul lui C.A. Rosetti, rău văzuți de turci și de Napoleon al III-lea, dar hotărîți să încerce o insurecție. La 21 noiembrie 1853, C.A. Rosetti, Dumitru Brătianu, Ștefan și Alexandru C. Golescu au plecat din Paris prin Marsilia spre țară, prin Galipoli și Adrianopol, cu scopul să ridice poporul la luptă pentru a avea puterea, dar n-aveau arme și bani¹⁵⁶. Ajung la Belgrad în ianuarie 1854 și la 28 ianuarie la Vidin¹⁵⁷, unde vor să treacă Dunărea cu vreo sută de țărani români ce se aflau acolo, dar turcii nu le-au dat cele 3 000 de puști promise. Pentru a le obține, Ștefan Golescu merge la Șumla, cartierul general al lui Omer-pașa, dar acesta îi pretinde să se împace cu Ion Eliade Rădulescu, sprijinit de el¹⁵⁸. Nu s-a ajuns la împăcarea cerută, dar nici armele solicitate n-au fost date exilaților aflați la Vidin, din care cauză C.A. Rosetti, Ștefan Golescu și Alexandru C. Golescu (Dumitru Brătianu intrase clandestin în țară) au mers la Constantinopol, chemați de Ion Ghica pentru colaborare. Ajunși în capitala Imperiului otoman, l-au aflat pe Ion Ghica trimis să guverneze insula Samos, unde C.A. Rosetti i-a adresat o „scrisoare foarte sinceră”, în care i-a relatat „ce se spune de dînsul și pe ce cale și pînă unde” poate „merge cu dînsul”¹⁵⁹.

Eșecul acțiunii de insurecționare a țării a convins pe conducătorii mișcării republicane române că o nouă ridicare la luptă revoluționară nu mai era curînd posibilă. Intervenția Franței și Angliei în război alături de Imperiul otoman i-a determinat să caute o nouă cale pentru realizarea treptată, începînd cu Unirea Principatelor, a programului lor democratic. O apropiere de împăratul Napoleon al III-lea, fostul președinte al Republicii Franceze, li se impunea. Primii pași au fost făcuți îndată. La începutul lui mai 1854, C.A. Rosetti a alcătuit un memoriu privind situa-

¹⁵⁰ *Din Arhiva lui Dumitru Brătianu ...*, vol. I, p. 283–289.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 289–301.

¹⁵² *Ibidem*, p. 296.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 295.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 297.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 301.

¹⁵⁶ *Note de C.A. Rosetti. De la Paris la Stambul (călătorie făcută în 1853)*, în *Lui C.A. Rosetti (1816–1916). La o sută de ani de la nașterea sa. Iunie 1916*, p. 262, 263 și 265.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 271–273.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 274.

¹⁵⁹ *Ibidem*.

ția economică, administrativă și militară a Moldovei și Țării Românești și o scrisoare în care erau indicate revendicările românilor¹⁶⁰, ambele documente urmînd a fi înmîinate prințului Napoleon, aflat la Constanti-nopol în trecere spre Crimeea. Se urmărea să se obțină sprijinul împăra-tului Napoleon al III-lea pentru unirea celor două principate într-un stat independent. După citirea lor de Gh. Magheru, care a cerut modificări, memoriul și scrisoarea trebuiau înmîinate prințului Napoleon de N. Golescu și V. Mălinescu, dar acesta din urmă a refuzat sarcina ce i se încredința¹⁶¹, așa încît, călcîndu-și pe convingerile republicane, C.A. Rosetti a trebuit să-l înlocuiască, mergînd împreună cu N. Golescu în audiență la vărul împăratului francez¹⁶².

Reîntorși în Franța, capii Comitetului național român au dezvoltat acțiunea de captare a lui Napoleon al III-lea pentru înfăptuirea unirii Moldovei și Țării Românești, căutînd totodată să strîngă pentru împli-nirea acestui țel principalele forțe ale națiunii. În toamna anului 1854 ei s-au adresat în acest scop „naționalilor” din București, acceptînd ideea principelui străin, fără a renunța însă definitiv la speranța înfăptuirii mai tîrziu a unei republici române¹⁶³.

LE MOUVEMENT ROUMAIN POUR LA RÉPUBLIQUE À L'ÉPOQUE DE LA RÉVOLUTION DE 1848

RÉSUMÉ

L'historiographie ancienne ne s'est occupée qu'en passant du mou-vement roumain pour la république à l'époque de la révolution de 1848, lacune que l'auteur de la présente étude s'applique à combler.

Au XVIIIe siècle, les princes régnants des Principautés roumaines avaient perdu leur ancien prestige et en Transylvanie l'empire était imposé de force, de sorte que l'idée de la République a gagné du terrain à vue d'œil. Pendant la quatrième décennie du XIXe siècle parallèlement à l'extension du „dacoroumanisme” et de l'esprit démocratique, cette idée a pris un nouvel essor.

Les premières manifestations républicaines ont eu lieu au Banat et en Transylvanie, et les idées républicaines ont gagné du terrain parmi la jeunesse démocratique de Valachie participant au mouvement révolu-tionnaire de 1848. La société secrète révolutionnaire „Frăția” (La Fra-ternité), constituée en 1843 à Bucarest, avait une idéologie républicaine, alimentée par le contact avec le mouvement républicain français à la

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 275; vezi și R. Bossy, *Candidați străini la tronurile românești*, în „Convor-biri literare”, 57 (1925), decembrie, p. 839. R. Bossy greșește însă, ca și Alexandru Marcu, *op. cit.*, p. 74, scriind că audiența lui N. Golescu și a lui C.A. Rosetti la prințul Napoleon a avut loc în mai 1855.

¹⁶¹ *Note de C.A. Rosetti* ..., p. 275.

¹⁶² *Ibidem*; vezi și R. Bossy, *loc. cit.*

¹⁶³ *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*. Scrisori adunate și publicate de George Fotino, vol. IV, București, 1939, p. 126—133. *Apelul naționalilor din Paris către naționali din București* e din toamna anului 1854, nu a anului 1855.

veille de l'an 1848. Le programme d'Islaz de la révolution de 1848 de Valachie préconisait un gouvernement républicain, bien que camouflé sous la forme du règne de cinq ans. Après la répression de la révolution, les exilés roumains ont manifesté encore davantage leur conception républicaine concernant le gouvernement de l'Etat. C.A. Rosetti, l'un des leaders du mouvement républicain, a édité en 1851 à Paris et en 1853 à Bruxelles la revue „La République Roumaine”. La guerre de Crimée a imposé une nouvelle tactique aux exilés roumains en vue de l'union de la Moldavie et de la Valachie en un Etat moderne.

ȘCOALA DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN SPRIJINUL REVOLUȚIEI DE LA 1848

DE

FLOREA STĂNCULESCU

Revoluția burghezo-democratică din 1848, prin obiectivele, dar mai ales prin urmările ei, a fost, după cum se știe, un eveniment remarcabil în istoria poporului român, deoarece „a zguduit din temelii vechea orânduire feudală, marcînd începutul unei noi epoci în dezvoltarea economică, socială și națională a țării noastre”¹. Revoluția din Țara Românească, datorită faptului că a încercat să rezolve sarcinile democratice și a avut o victorie vremelnică, are o și mai mare însemnătate în cadrul revoluției române, îmbogățind prin practica ei gîndirea revoluționară pașoptistă.

În prezentarea și interpretarea faptelor referitoare la revoluția de la 1848, istoriografia marxistă a reliefat în mod just rolul masei populare și al personalităților istorice, care s-au identificat cu aspirațiile vitale ale poporului.

Dar, deși se apreciază că școala este un principal factor de civilizație și de progres, cea care pregătește din punct de vedere ideologic masele populare și participă implicit la acțiunile revoluționare, cînd se subliniază în lucrările istorice contribuția diverselor categorii sociale, rolul și importanța dascălilor școlilor naționale se minimalizează sau chiar se ignorează. Învățămîntul național public se instituționalizase prin Regulamentul organic din 1831 la orașe, iar din 1838 și la sate, astfel că pînă în 1848 școala și slujitorii ei căpătaseră o valoroasă experiență pedagogică și obștească. Neîndoielnic că în această problemă o vină au și autorii studiilor și articolelor care au încercat să abordeze această temă sau au făcut referiri la ea, deoarece, cu excepția recentului studiu a lui G.D. Iscru²,

¹ Nicolae Ceaușescu, *120 de ani de la revoluția din 1848*. Cuvîntare la adunarea populară din capitală. 29 iunie 1968, în *România pe drumul construcției socialiste*, vol. 3, București, Edit. politică, 1969, p. 286.

² G.D. Iscru, *Revoluția din 1848 și învățămîntul public la sate în Țara Românească*, în „Studii”, 25 (1972), nr. 5, p. 967—989; în acest studiu, răspunzînd titlului, autorul se ocupă numai de activitatea profesorilor de la clasa I a școlilor normale, care îndrumau pe candidații de învățători de prin sate.

s-au oprit mai mult la o enumerare statistică și la prezentarea parțială a activității profesorilor ³, fără să se aprofundeze munca de conținut, de făuritori ai ideologiei și ai practicii revoluționare, contribuție de seamă a slujitorilor școlii.

Cercetarea și interpretarea documentelor vremii scot în evidență prezența nu numai fizică, ci și ideologică, în toate momentele revoluției, a școlii românești și a slujitorilor ei. Dascălii școlilor naționale, ca și ai altor forme de învățământ, au pregătit poporul pentru revoluție, au luat contact cu fruntașii revoluționari și, după declanșarea revoluției, au prelucrat și au deslușit proclamația de la Islaz. Tot ei au fost, în marea lor majoritate, comisari de propagandă, iar unii din ei cu funcții administrative și politice, fiind mai toți „mașina revoluției”, cum consemna Comisia de anchetă din 5 mai 1849 ⁴.

Dacă la aceste aspecte mai adăugăm și faptul că școlile, în timpul revoluției, au devenit focare de agitație propagandistică, atunci ne dăm și mai bine seama de rolul mare jucat de școală în luptele revoluționare ale poporului nostru. Acest lucru este confirmat de adresa Clubului revoluționar din Craiova din 3 august 1848 către locotenența domnească, semnată, printre alții, de profesorii Grigore Mihăescu, V. Puianu și G. Panaiotescu ⁵ și completată de o scrisoare a colonelului Pleșoianu către Gheorghe Magheru tot din 3 august, cînd îi comunică: „Așteptăm din zi în zi pe d. Aaron în locul d-lui Filășanu ca să schimbe pe mulți funcționari. Duminecă seara a fost muzică la școală, unde se adunase mult popu! și de acolo am fost pe uliță cu toții să adunăm lumea. Toți strigau: Ura! Să trăiască Constituția!” ⁶.

De asemenea, din interogatoriul lui Ion Gherman-Codru (Ion Codru-Drăgușan, autorul *Peregrinului transilvan*, 1865) rezultă că unele școli au jucat un rol important în revoluție. La întrebarea dacă a primit sarcina de comisar de propagandă și dacă a ținut „cluburi în școala națională”, Ion Codru-Drăgușan a răspuns: „Despre cuvintele rostite în așa-numitul club ce în cele din urmă patru-cinci zile ale timpului revoluționar se ținea în școala națională știu că au fost tot moderate și împăcătoare” ⁷.

Cu foarte mici excepții, toți dascălii școlilor normale și prin ei candidații de învățători din sate, profesorii școlilor de umanioare și de la școlile particulare au fost atrași de revoluție și au devenit în felul acesta participanți activi. Însuși *Petrache Poenaru*, directorul școlilor naționale și unul din principalii ctitori ai învățămîntului românesc, a fost implicat în revoluție și apare pe lista arestaților din 22 octombrie 1848, în dreptul

³ I. Popescu-Cilieni, *Participarea unor profesori oțeni la revoluția de la 1848*, în *Comunicări și articole de istorie*, București, 1955, p. 45–58; C. Bodea, *Figuri puțin cunoscute din revoluția de la 1848*, în „Studii”, 13 (1960), nr. 2, p. 133–155; Gh. Pîrnuță, *Figuri de dascăli revoluționari de la 1848*, în *Rev. arh.*, III (1960), nr. 2, p. 150–167; D. Berindei, *Noi documente privind revoluția de la 1848*, în *Rev. arh.*, V (1962), p. 199–207; N. Adăniloaiei, *120 de ani de la revoluția pașoptistă*, în „Rev. inv. sup.”, X (1968), nr. 6, p. 66–72.

⁴ Documente privind anul 1848 în Țara Românească, București, Direcția generală a arhivelor statului, 1962, p. 222 (în continuare: *Doc. priv.*).

⁵ Anul 1848 în Principatele Române, t. III, București, 1902, p. 200–201 (în continuare: *Anul 1848 ...*).

⁶ *Ibidem*, p. 204 (subl. ns.).

⁷ *Doc. priv ...*, p. 660 (subl. ns.).

lui fiind notat „a fost director tuturor școalelor și ocrotitor de căpetenie al profesorilor din Transilvania”.

Spre deosebire de ceilalți arestați, Petrache Poenaru a fost însă eliberat pe cheazășie⁸. În timpul revoluției, el a făcut parte din comisia de eliberare a robilor, insistând să se pună în aplicare măsura luată de guvern⁹.

Majoritatea profesorilor participanți la revoluție fuseseră elevi eminenți la colegiul „Sf. Sava”, de unde s-au recrutat foarte mulți revoluționari, ceea ce înseamnă că în timpul revoluției *profesorii* și *elevii* s-au găsit de aceeași parte a baricadei de luptă. Dealtfel nu numai atitudinea foștilor elevi trebuie apreciată în contextul revoluționar, ci chiar a celor pe care iureșul revoluționar i-a găsit pe băncile școlii. Semnificativ este faptul că unul dintre cei trei tineri de la Șoseaua Kisselef, care a tras asupra lui Gheorghe Bibescu la 9 iunie 1848, a fost *Grigore Peretz*, iar orațiunea funebă pentru cei căzuți în urma complotului din 19 iunie a fost ținută de *Gheorghe Crețeanu*, ambii absolvenți ai colegiului, propuși de Ministerul Instrucției Publice să fie trimiși ca bursieri la Universitatea din Paris¹⁰.

De asemenea trebuie reținută atitudinea patriotică a celor 14 elevi de la Colegiul „Sf. Sava”, care, la 11 septembrie 1848, când pericolul intervenției străine amenința țara, se adresau generalului Tell să fie primiți în armată ca simpli soldați pentru a lupta pentru apărarea patriei¹¹.

Pregătirea maselor pentru revoluție s-a făcut de către școală în anii premergători, când, de la catedră sau în cadrul activităților obștești, prin viu grai sau în scris, profesorii școlilor normale, ca adevărați apostoli naționali, au vehiculat ideologia revoluționară. Acest lucru este confirmat de activul participant la revoluție Florian Aamon, care, a doua zi după izbucnirea revoluției în București, scria lui Gh. Barițiu, precizându-i că „spiritele, în general, erau toate înflăcărate și, de la o margine a țării la cealaltă, toți simțeau trebuința de o prefacere în toate, o îmbunătățire radicală în tot corpul soțial”¹².

Declanșarea revoluției, începută cu adunarea de la Islaz din 9 iunie 1848, îi găsește pe profesori și școala românească în primele rinduri ale acțiunilor revoluționare. Într-un memoriu autobiografic din 1889 prea puțin folosit, prof. C. Stanciovici, descriind ca martor ocular evenimentele revoluționare, precizează că, „avînd *comunicări secrete* de la dd. Eliad și Tell ..., plecărăm la Islaz, unde, găsind pe Eliad, Ștefan Golescu, Tell și căpitan Pleșoianu, pornirăm cu soldații Pleșoianului și popa Șapcă la Caracal, unde, ocîrmuitorul Gheorghe Magheru primindu-ne cu toți dorobanții adunați din județ și cu mulți săteni cu coase și topoare, pornirăm la Craiova”¹³.

⁸ Vezi G.D. Iscriu, *op. cit.*, p. 975.

⁹ *Anul 1848* ..., t. II, București, 1902, p. 345.

¹⁰ R. Crețeanu, *Două burse pentru străinditate acordate de guvernul provizoriu din 1848* în „Rev. arh.”, XLIX (1972), nr. 1, p. 90.

¹¹ *Anul 1848* ..., t. IV, București, 1903, p. 299–300.

¹² *Ibidem*, t. I, București, 1902, p. 541.

¹³ Alex. Ștefulescu, *Istoria Tîrgu-Jiului*, București, 1906, p. 312 (subl. ns.).

După abdicarea domnitorului Gheorghe Bibescu și formarea guvernului provizoriu, principala sarcină ce a revenit profesorilor școlilor naționale a fost aceea de a explica maselor textul proiectului de Constituție, cuprinsă în cele 21 articole ale proclamației de la Islaz. La 25 iunie 1848, Ministerul Cultelor și Instrucției Publice dădea o circulară către profesorii școlilor normale, comunicându-le să adune pe candidații de învățători, să le citească Constituția, „să le facă explicații cu de-amănuntul”, să-i lămurească în ceea ce privește drepturile și datoriile și să facă din ei „apostoli închinați ai libertății, iar nu demagogi și turburători”¹⁴.

Proclamația a fost tipărită însă într-un tiraj mic și n-a ajuns într-un număr suficient la orașe, cum raporta prof. *Gheorghe Călinescu* de la Tîrgu-Jiu¹⁵, astfel că majoritatea profesorilor din orașele reședință de județ au trebuit să o copieze și să o dicteze candidaților de învățători de prin sate.

Completările și explicările la punctele proclamației, așa-zisele „deslușiri” ale profesorilor, reprezintă aspecte importante ale gândirii revoluționare și un tezaur prețios al ideologiei social-politice pașoptiste. Dintre deslușirile făcute de profesori, unele au fost publicate în cunoscuta colecție de documente referitoare la anul 1848, dar altele au rămas în fondul inedit al Ministerului Instrucției Publice, ca cea a prof. Gh. Călinescu¹⁶ și aceea a prof. C. Codreanu, după părerea noastră cea mai completă și mai importantă prin conținutul ei¹⁷.

În preambulul deslușirii făcute candidaților de învățători din jud. Vilcea, prof. C. Codreanu definea din capul locului conceptul de Constituție, definiție care conține teoretizarea dreptului de suveranitate și de independență națională, precum și principiile care trebuie să stea la baza legăturilor interstatuale. „Constituție—preciza el—înseamnă temelia legiurilor unui *stat liber și neatârnat de altul* în privința dreptului ce are acea nație de a face legi, care privesc și asigură îmbunătățirea soartei lăcuitorilor ei din toate clasele, *legi care nu vatămă interesele staturilor vecine* și care promit fericire fiecărui om”¹⁸.

De asemenea, înainte de a comenta și explica articolele Constituției, profesorul patriot încerca să explice plastic cauzele sociale ale revoluției. Astfel, el arăta că, deși „cu toți gemeau sub jugul tiraniei, dar nici unul nu îndrăznea să creeze că s-a apropiat timpul mîntuirii . . . , cîțiva bărbați . . . pătrunși de milă, de *nenorocita stare a sătenilor* care din zi în zi creștea tot mai mult și scribiți de *soarta orășenilor ce erau nesocotiți de cei mari*, se dezbrăcară de toate interesele, lepedară toate nădejdele și, uitînd pericolul care le-ar fi stins viața cînd n-ar fi izbutit, hotărîră să facă orce jertfă ca să scoată țara din ghearele cumplitei nenorociri ce amenința

¹⁴ *Anul 1848* . . . , t. II, p. 87, și VI, București, 1910, p. 6—7; cf. G.D. Iseru, *op. cit.*, p. 969.

¹⁵ *Anul 1848* . . . , t. VI, p. 9.

¹⁶ Vezi grupajul de documente *Din lupta poporului român pentru libertate și unitate națională*, în „Rev. arh.”, X (1968), nr. 1, p. 147—151.

¹⁷ Arh. st. Buc., fond Ministerul Instrucției Publice, dos. nr. 1297/1847, f. 410—413; vezi și G.D. Iseru, *op. cit.*, p. 978—981, unde este comentată succint și în comparație cu cea a lui Gheorghe Călinescu.

¹⁸ În textul reproduș de D.G. Iseru este numai continuarea acestei importante idei, și anume: „Constituția coprinde toate legile cele mai bune ce a putut neamul omenesc să aibă de la începutul lumii pînă acum” (subl. ns.).

s-o sfîșie și s-o înghită”. Arătînd că victoria a fost obținută relativ ușor, profesorul vilcean îndemna la vigilență revoluționară și eventual la înarmare. „De aceea — spunea el — ... se cuvine să priveghem și fiecare din noi să ne ferim de toți slujbașii și oamenii aceia care vor să ne ducă la prăpastie ..., să sprijinim lucrările guvernului cu înțelepciunea și cu orice mijloc cîstit, *ba chiar și cu armele de va cere trebuința*”¹⁹.

De asemenea, recomandînd supunere legilor guvernului provizoriu, Constantin Codreanu argumenta că acestea „făgăduiesc fericire lăcuitorilor țării noastre și *pace lumii întregi* (subl. ns.), fiindcă nu vatămă deloc pe vecinii noștri”, subliniind încă o dată principiul neamestecului în treburile altor state, principiu ce trebuie să stea la baza legăturilor dintre țări.

Toate punctele proclamației sînt explicate metodic și argumentate logic și istoric. Comentarea punctului 13 privind eliberarea clăcașilor ocupă la C. Codreanu locul 12. Pe lîngă aspectul despăgubirii proprietarilor de către stat, ca în aproape toate deslușirile, profesorul vilcean, intuind importanța politică a revoluției, care înlătura orînduirea feudală și stabilirea noi raporturi între proprietari și țărani, de esență capitalistă, adăuga o precizare extrem de importantă, că „lucrurile ce vor face lăcuitorii săteni proprietarilor *li se va plăti în fiecare zi cu bani* (subl. ns.), asemănat cu așezămintele cele privitoare la aceasta”. De asemenea, C. Codreanu milita pentru *egalitate socială* și *desființarea titlurilor nobiliare*, care le aduceau posesorilor privilegii și scutiri de impozite, pentru *impozit progresiv* și *înființarea de manufacturi*, ceea ce înseamnă că și el făcea parte din rîndul fruntașilor pașoptiști, preocupați de dezvoltarea industriei. „Una din ideile progresiste ale pașoptiștilor de mare importanță pentru viitorul națiunii noastre — spunea în acest sens tovarășul Nicolae Ceaușescu — a fost ideea necesității dezvoltării activităților industriale, a comerțului, finanțelor, a intensificării schimburilor economice între țările române, precum și cu alte state, intrînd astfel în circulația internațională de bunuri, de valori materiale și spirituale”²⁰.

Pe lîngă munca de agitație, de deslușire și de explicare a Constituției, o parte din profesorii școlilor naționale au avut și nobila sarcină de *comisari de propagandă*. În această calitate, ei cutreierau satele, împărțeau proclamația, discutau cu cetățenii asupra drepturilor și datoriilor, formau delegații de țărani care erau trimise la București, organizau adunări pentru arderea Regulamentului organic și a Arhondologiei, pregăteau alegerile pentru Adunarea națională. Dealtfel comisarilor „propagandiști” li s-au dat instrucțiuni în iunie 1848 de felul cum să-și ducă activitatea. În primul rînd li se cerea „să caute a fi în toate funcțiile oameni ai Constituției”, adică să știe să se orienteze în orice problemă s-ar ivi.

Instrucțiunile intuiau și aspectul just al evoluției procesului revoluționar, cînd se preciza că, „astfel revoluția începută, *va continua*, făcîndu-se simțită tuturor, și atunci vom avea a aștepta o regenerația frumoasă și sigură”²¹.

¹⁹ Vezi și la G.D. Iseru, *op. cit.*, p. 978 (subl. ns.).

²⁰ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 289.

²¹ *Anul 1848* ..., t. II, p. 203 (subl. ns.).

În afară de faptul că au primit aceste instrucțiuni, unii dintre comisarii de propagandă au luat contact direct cu fruntașii revoluționari, așa cum mărturisea prof. N. Nenovici de la Brăila cu ocazia anchetei : „Nicolae Bălcescu și Alexandru Goleșcu — spunea el — m-au chemat și mi-au poruncit din partea guvernului ca să merg cu misiunea aceasta, dându-mi și două porunci tipărite către săteni”²². Dealtfel, după cum rezulta din scrisoarea sa din 6 septembrie 1848 către D. Goleșcu, administratorul jud. Brăila, N. Nenovici a luat parte la solemnitatea de la Giurgiu care s-a făcut cu ocazia plecării lui Soliman-pașa și numirea lui Fuad. El descrie și adunarea care a ars Regulamentul organic și Arhondologia, la care au luat parte „patru-cinci mii de oameni, între care și țărani călări”²³.

De felul cum lucrau comisarii de propagandă ne putem da seama și din rapoartele pe care aceștia le întocmeau și le trimiteau Ministerului Treburilor Dinlăuntru, rapoarte ce n-au fost studiate și al căror conținut nu a fost valorificat. La 11 iulie 1848 prof. Răducan Burdeanu de la Cimpulung raporta : „Misiunea de comisar ce mi-este impusă a propaga foloasele ce poate să procure comunității o Constituție, mă ocup cu cea mai mare activitate, lucrez cu conștiința curată, cu inima de român, povățuind pe fiecare, inspirând amorul către patrie, morala către religie și arătând mijloace fiecăruia cum trebuie să-și asigure dreptul, să-și sprijine naționalitatea, căci cu modul acesta vom deveni și noi românii o nație — un neam, un poplu”²⁴.

— problemele cele mai importante ale revoluției care se reflectă în gândirea și practica comisarilor de propagandă erau *problema puterii de stat și problema agrară*.

La 19 iulie 1848 comisarii de propagandă din jud. Vlașca, profesorii C. Burlan și Damian Duțulescu, raportând situația grea din județ, similară cu cea de la Craiova înainte de venirea lui Florian Aaron, cereau grabnica schimbare a administratorului în termeni foarte categorici. „Trebuie dar să orînduiți aici administrator — raportau ei — un bărbat cunoscut de adevărat republican și român, care să cunoască pe toți locuitorii și căruia să i se dea o putere de dictator, căci numai atunci se poate zice că jud. Vlașca face parte din România; almintrelea nu numai că trebuie șters din charta României, ba încă va compromite toată țara și o va face să geamă iarăși sub jugul despotismului de mai înainte”²⁵.

În raportul său din 28 iulie 1848, făcînd referire și la cel precedent, Damian Duțulescu descria situația deplorabilă a țăranilor clăcași, tratați în mod barbar de arendașii moșiilor : „Tiraniile ce întrebuițau pînă aici asupra țăranului sînt nemaiauzite. Multe sate au fost și încă sînt bîntuite de holeră și unii arendași în ziua de reacție (complotul din 28 iunie. — *Fl.S.*), cum și mai înainte, au smuls pe bărbat din brațele soției expirînde și pe mumă dintr-ale fiului și astfel îi forțau prin bătăi a le lucra țarinele, iar de ale țăranului cine se mai îngrijea?”²⁶.

²² Doc. priv ..., p. 521 ; C.N. Velichi, *Bulgarii din Țara Românească și revoluția din 1848*, în *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor*, vol. I, București, 1971, p. 265.

²³ Anul 1848 ..., t. IV, p. 222 (subl. ns.).

²⁴ Ibidem, p. 397 (subl. ns.).

²⁵ Ibidem, p. 565 (subl. ns.).

²⁶ Anul 1848 ..., t. III, p. 4.

În raportul lor din 24 august 1848 către locotenența domnească, aceiași comisari de propagandă, D. Duțulescu și C. Burlan, cerind grabnice reforme pentru țărani și încetarea abuzurilor din partea unor auto-rități, avertizau că țăranii nu mai au încredere în noile organe și că nu este exclus „să vedem pe țăran făcînd cauză comună cu reacționarii în contra noastră”. Descriind din nou dramatica stare a țăranilor, supuși la tot felul de corvezi și munci atît pentru organele locale și proprietari, cît și pentru puterea suzerană, cei doi comisari scriau îndurerăți: „Ar trebui un Cicerone ca să nareze, ca să descrie deplorabila poziție a țăranului, iar nu noi, niște mici profesori, care sîntem deprinși a vorbi de patrie și de naționalitate numai pruncilor, pe care-i mai întristăm, descriindu-le calamitățile ce le sufereau părinții lor... *Astăzi țăranul nu se mai încrede vorbelor dulci* — continuau ei — și nu numai că nu vrea să le asculte, ba încă privește pe cei ce le spun ca pe niște hoți și tilhari ce vin să-i răpească copilașii, *căci atîta i-a mai rămas*. Și cum poate să se încreadă cînd el tot este în lanțuri, cînd vede că zapciul, care i-a supt singele și care a fost complicele arendașilor ce îl jefuiau, astăzi pentru meritele sale este sameș? Cum poate să se încreadă cînd vede roate de oștire pe urechile lor ca să-i silească a robi tot ciocoiului și arendașilor?... *Pînă cînd nu se vor stîrpi abuzurile și nedreptățile* care astăzi sînt în floare, *pînă cînd nu va vedea și țăranul ceva în mîină*, nu mai poate să creadă în nimic”²⁷. Ei propuneau așadar soluționarea problemei țărănești, care constituia una din sarcinile revoluției burghezo-democrate.

Comisarul plaiului Nucșoara, jud. Muscel, prof. Const. Brezoianu, raportînd prelucrarea proclamației și pregătirea gărzii naționale locale, arăta la 12 iulie 1848 că a dispus arderea Regulamentului organic în fața sătenilor, care au înțeles în acest sens că „claca, nerușinata iobăgie au murit. Piară dar și numele și pomenirea lor, fapta va înceta cît mai curînd”²⁸, repeta el aidoma cu cele spuse de popa Șapcă la Islaz.

În raportul său din 23 iunie 1848 către administratorul de Brăila, comisarul de propagandă prof. Ion Massim informa că a convins pe țărani să-și achite îndatoririle față de proprietari, dar în același timp atrăgea atenția să-i facă „să înțeleagă pe arendașii ce s-au convocat la Brăila *că a pierit timpul lor*, că, prin urmare, ...*să mai conceadă din nedreptele pretențiuni ce au*”²⁹.

După cum se vede, preocuparea centrală a revoluției de la 1848 era și pentru comisarii de propagandă care proveneau din școli³⁰ problema țărănească.

Pe lîngă importanta sarcină de comisari de propagandă, alți profesori au fost numiți în posturi administrative, ca ocîrmuitori sau administratori de județ sau oraș, precum și în alte misiuni³¹, după cum nevoia a cerut-o, aceasta dovedind și mai mult că profesorii au constituit un sprijin de nădejde al guvernului revoluționar. Activitatea desfășurată

²⁷ *Anul 1848* ..., t. III, p. 645—647 (subl. ns.).

²⁸ *Ibidem*, t. IV, p. 21—25.

²⁹ *Ibidem*, p. 6.

³⁰ În anexă se reproduce tabelul cu toți comisarii de propagandă care erau profesori la școlile orășenești.

³¹ Vezi în anexă tabelul cu profesorii școlilor orășenești care au îndeplinit diferite sarcini în timpul revoluției.

ca administrator de județ la Ilfov și Dolj a lui *Florian Aaron* este, în parte, cunoscută ³². Cu toate acestea, nu s-au subliniat în mai mare măsură metodele revoluționare și concepția lui de adevărat reprezentant al poporului. Astfel, în raportul său din 9 august 1848 către Ministerul Trebilor Dinlăuntru, el cerea urgentarea întocmirii comisiei pentru eliberarea robilor ³³.

La 13 august 1848, raportînd aceluiași minister că în acțiunea de recrutare a voluntarilor s-au făcut unele abuzuri, luîndu-se bani și întrebuintîndu-se „mijloace cu totul barbare și împotrivoitoare Constituției”, Florian Aaron informa, ca un adevărat revoluționar, că a cîmat exemplar un asemenea abuz ³⁴. La 15 august 1848, într-o scrisoare către Gh. Magheru, Florian Aaron arăta că, „după vreo cîteva răsturnări și schimbări grabnice, ajutat de sfaturile oamenilor celor buni — un fel de consiliu local al revoluției —, am provizionat (sic!) atît poliția, cît și districtul cu oameni înclinați cu totul cauzei” ³⁵. La 18 august 1848, Florian Aaron, dînd dovadă de vigilență revoluționară, informa organele centrale că în Oltenia se pregătește un complot al reacționarilor, care urmăreau restabilirea Regulamentului organic ³⁶, iar la 27 august întreba Ministerul Trebilor Dinlăuntru ce măsuri să ia pentru robii care, „la glasul libertății ce s-a proclamat prin Constituție, între ceilalți care săltară de bucurie pentru libertatea lor, fură și aceștia” ³⁷.

La 8 septembrie 1848, și la Craiova, ca și în alte orașe, se arde Regulamentul organic. Eufrosin Poteca, martor ocular, descrie astfel acest episod: „...La 8 septembrie mă aflu la Craiova, cînd au ars și acolo Regulamentul organic, fiind cîrmuitor Fl. Aaron, fostul profesor de istorie în Colegiul „Sf. Sava”. Să adunaseră la Craiova, poate, *peste zece mii de țărani clăcași*, afară de orășanii craioveni, cărora numitul ocîrmuitor le-a vorbit mai mult de un ceas și jumătate, *deslușindu-le cîte rele a pricinuit nației românești sistema boierilor pînă acum*” ³⁸. Aceasta ne arată că Florian Aaron era consecvent în concepția sa social-politică de luptător împotriva orînduirii feudale, ca și în scrisorile pe care le trimitea lui Gheorghe Bariț.

Administratorul jud. Prahova, prof. de desen *I.D. Negulici*, a dat dovadă de curaj revoluționar în timpul celui de-al doilea complot al reacțiunii din 28 iunie 1848, cînd, deși guvernul părăsise capitala, el a rămas în mijlocul poporului, încurajîndu-l. Într-un raport al său din 4 iulie 1848, el relatea: „Deși însumi știam depărtarea guvernului, dar fiindcă nu o cunoșteam oficial și nicidecum nu credeam venirea armatei rusești, am socotit de datorie-mi nu numai de a nu părăsi postul, dar încă de a sprijini curajul popoului și a-l liniști despre cele de care se temea. Luînd stindardul și ieșind în piață, am chemat popoul sub dînsul

³² M. Regleanu, *Aaron Florian ca participant la revoluția din 1848 în Țara Românească* în „Rev. arh.”, I (1958), nr. 2, p. 38–41.

³³ *Anul 1848* ..., t. III, p. 307 și 482.

³⁴ *Ibidem*, p. 420 și 568.

³⁵ *Anul 1848* ..., t. IV, p. 401.

³⁶ *Ibidem*, p. 521.

³⁷ *Ibidem*, p. 719.

³⁸ I. Virtosu, *Pagini din autobiografia lui Eufrosin Poteca*, în „Bis. ort. rom.”, LV (1937), nr. 7–10, p. 505–510 (subl. ns.).

și în mijlocul tuturor le-am vorbit și m-au ascultat, întrerupându-mă numai cu strigătele : Să trăiască Constituția, să trăiască patria liberă”³⁹. Cunos-cînd realitățile concrete și nevoile țăranilor din județul său, la 21 iulie 1848 I.D. Negulici ruga guvernul provizoriu să fie amîinate alegerile pentru comisia pregătitoare de la 9 august, „spre a se putea săvîrși cu toată buna orînduială și fără a se împiedica munca cîmpului”⁴⁰.

Inițiativă revoluționară a manifestat și profesorul *Scarlat Turnavitu* în timpul cît a fost administrator în județul Rîmnicu-Sărat. Într-un raport al său din 18 iulie 1848 către generalul Magheru, arătîndu-i care este situația în ceea ce privește recrutarea voluntarilor, *Scarlat Turnavitu* scria : „Lîngă aceasta îndrăznesc a vă mai face o observație între cele de aici, rugîndu-vă, de veți găsi de cuviință părerea mea, să lucrați ce puteți a ocoli orice greutăți spre a nu împiedica stabilirea Constituției. Este a se organiza Adunarea Constituantă; eu mă tem să nu ia parte mulți oameni răi, care sînt vrăjmași ai Constituției... De aceea ar fi mai bine să se schimbe mai dinainte măcar vremelnicește”⁴¹, din context reieșind că el opina pentru amînarea alegerilor și modificarea unor articole ale Constituției privind alegerea deputaților, pentru a nu fi alese elemente reacționare.

La 30 iulie 1848, *Scarlat Turnavitu*, raportînd Ministerului Trebilor Dinlăuntru că starostia de Putna a oprit „fără rezon” trecerea populației dinspre Țara Românească spre Moldova, care purta cocarde și eșarfe tricolore, acum este și împotriva corespondenței, care trebuia să fie după forma celei întrebuintate în Moldova, adică fără formulele revoluționare : „Dreptate, frăție”. Întrucît starostia de Putna amenința cu întreruperea corespondenței, *Scarlat Turnavitu* scria indignat că în felul acesta se poate „prelungi timpul tiraniei asupra fraților noștri moldoveni, care doresc a fi și la dînșii dreptate și frăție și a căror dorință va crește tot mai repede, văzînd-o la noi”⁴².

Acuzat fiind de comisia anchetatoare că în această calitate a dispus arderea Regulamentului organic, față de care „netăgăduită disprețuire hrănește”, *Scarlat Turnavitu* susținea cu dirzenie de revoluționar că „arderea... s-a făcut de populi și nu după caprija (sic!) unui singur om și nu era cu putință ca eu să rezist a nu se termina această faptă”⁴³.

În fruntea sfatului orășenesc din Craiova a fost în tot timpul revoluției profesorul *Grigore Mihăescu*, care va fi arestat de două ori. În raportul cîrmuirii de Dolj din 8 octombrie 1848 către Departamentul Trebilor Dinlăuntru se afirmă că la început a fost eliberat pe cheazășie, „fiind om cu familie grea”, dar a fost arestat a doua oară, deoarece „a început să le facă (țăranilor. — *Fl.S.*) de iznoavă propagandă în folosul Constituției și să se sîrute cu dînșii”⁴⁴.

Costache Stanciovici, atît în rapoartele înaintate forurilor superioare, cît și în memoriul autobiografic amintit, arăta că a avut însărcinări speciale pe lîngă capii revoluționari. Înainte de aceasta, la 23 august

³⁹ *Anul 1848* ..., t. II, p. 285–286.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 660.

⁴¹ *Ibidem*, p. 587.

⁴² *Anul 1848* ..., t. III, p. 62–63; cf. G.D. Iscriu, *op. cit.*, p. 970 (subl. ns.).

⁴³ *Anul 1848* ..., t. IV, p. 235 și 254 (subl. ns.).

⁴⁴ *Anul 1848* ..., t. V, p. 65, și VI p. 233–234; cf. G.D. Iscriu, *op. cit.*, p. 971.

1848, scriindu-i lui Gheorghe Magheru, al cărui secretar era, că trebuie să se întoarcă în Olt și Gorj pentru alegerile în Constituantă, fiind propus candidat, C. Stanciovici îl avertiza că în ambele județe se pregătește un complot din partea reacționarilor, care vor să producă anarhie în interior, acțiune care, adăugându-se plingerilor celor din afară, să dea posibilitate puterilor străine să intervină cu armele. „Patria însă așteaptă mult de la iscusința d-tale cea militară — îi scria el cu deplină convingere — și crede că prin măsurile și planurile ce vei face vei zdrobi capetele idrelor țării și vei asigura popoul de o întreagă nepăsare și liniște”⁴⁵.

Într-un raport al său din 1850 către organele superioare de învățământ, arătând că mobilierul de la Școala normală din Slatina a fost distrus în timpul când el era plecat, Costache Stanciovici precizează că „a fost trimis de doi pași cu scrisori și alte tainice însărcinări în adunătura revoluționarilor de la Rîmnicul-Vâlcea”⁴⁶, fapt confirmat și de Ismail-pașa, care, într-o adresă către căimăcămie, afirmă că ocîrmuitorul de Olt „a trimis un om... destoinic cu scrisoare din parte-mi la Rîmnice, la Magheru”⁴⁷.

O activitate rodnică în sprijinul revoluției o desfășoară și *Costache Aristia*, profesor la Colegiul „Sf. Sava”, care a primit din partea guvernului provizoriu, la 25 iunie 1848, sarcina de locțiitor al șefului gărzii naționale⁴⁸. În această calitate, C. Aristia înainta guvernului la 26 iunie 1848 o însemnare de cheltuielile ce trebuiau făcute pentru dotarea gărzii naționale⁴⁹, ceea ce înseamnă că se preocupa de pregătirea ei tehnică-militară. Întrucît garda națională nu avea fonduri suficiente pentru dotarea cu material, C. Aristia propune înființarea unei societăți filogardistă care s-o sprijine, iar el, fiind ales președinte, donează 25 de galbeni pentru constituirea unui prim fond⁵⁰.

În prezența sa ca locțiitor al șefului găzii naționale și președinte al societății sus-amintite, la 7 septembrie 1848 se arde la București Regulamentul organic și Arhondologia⁵¹. Pentru activitatea sa revoluționară este arestat la 19 septembrie 1848 și exilat împreună cu principalii membri ai guvernului provizoriu⁵².

Cînd s-a format locotenența domnească în urma venirii în București a lui Soliman-pașa, opinia publică română a considerat că puterea suzerană, prin reprezentantul său, a încuviințat cuceririle revoluționare. De aceea din toată țara s-au format delegații de țărani și învățători care au venit la București să depună jurămint de credință noii conduceri, după

⁴⁵ *Anul 1848* ..., t. III, p. 618—619.

⁴⁶ Arh. st. Buc., fond cit., dos. nr. 1286/1847, f. 5; cf. Alex. Ștefulescu, *op. cit.*, p., 320; cf. G.D. Iscreu, *op. cit.*, p. 971—973.

⁴⁷ *Anul 1848* ..., t. III, p. 598.

⁴⁸ *Anul 1848* ..., t. II, p. 84.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 106—107.

⁵⁰ *Idem*, t. IV, p. 185—187.

⁵¹ *Ibidem*, p. 245. În răspunsul la interogatoriul comisiei de anchetă, C. Cuțarida spunea: „Am văzut pe Aristia, profesorul, ținînd în mînă un postav verde” (*Doc. priv* ..., p. 300; vezi și p. 343 și 403).

⁵² *Ibidem*, p. 517; t. V, p. 758; t. VI, p. 261.

cum relatează și Costache Stanciovicei în memoriul amintit ⁵³. Printre cei care s-au găsit în capitală la venirea lui Soliman-pașa și care au semnat la 10 august 1848 că recunosc locotenența domnească „ca un guvern legiuit”, sint și profesorii *P. Poenaru, C. Aristia, V. Maiorescu, Carol Valenstein, Alecu Pop, Ion Poenaru și Dimitrie Pavlid*, deci și mulți care nu participaseră pînă atunci la nici o acțiune revoluționară, dar doreau să se manifeste totuși într-un anumit fel ⁵⁴.

Nu stăruim asupra activității revoluționare a lui *Ion Maiorescu, Aug. Treboniu Laurian și Nicolae Bălășescu*, întrucît ea este bine cunoscută, și nici despre participarea celorlalți profesori de la școlile normale din orașele reședință de județ, deoarece vor fi menționați în tabelele anexate în finalul studiului. Ne oprim puțin asupra activității lui *Vasile Maiorescu*, fratele lui Ion Maiorescu, care, în momentul declanșării revoluției din Transilvania, își dă demisia din postul său de la Școala „Radu-vodă” și participă la Adunarea de la Blaj din 3/15 mai, „acolo unde se cercetau *trebuințele națiunii române întregi*”, cum spunea el. Reîntorcîndu-se la București la 13/25 iulie, guvernul provizoriu îl reintegrează în învățămînt, apreciindu-se demisia sa ca „foarte patriotică” ⁵⁵, ceea ce înseamnă că evenimentele din Transilvania erau urmărite cu viu interes de cei din Țara Românească. De reținut că Vasile Maiorescu l-a ținut la curent în tot acest timp pe fratele său cu evoluția evenimentelor revoluționare din Țara Românească și din Transilvania sau scrie corespondențe pentru „Gazeta Transilvaniei” ⁵⁶.

Dintre profesorii care funcționau la școlile particulare și au participat la revoluție trebuie amintiți energicii și neobosiții dascăli ardeleni *Ioan Axente Sever* ⁵⁷ și *Constantin Roman-Vivu*. Înainte de a trece în Ardeal, unde vor deveni prefecți de legiuni, colaboratori apropiați ai lui Avram Iancu, cei doi profesori au fost propuși de N. Bălcescu să facă parte din colegiul de redacție al noii gazete „Naționalul” ⁵⁸. De asemenea Axente Sever fusese propus în iulie 1848 să fie comisar de propagandă în jud. Ilfov ⁵⁹. Din satul Olteni scrie el lui N. Bălcescu la 8 iulie 1848 că este bucuros de apariția unei noi gazete, mărturisindu-i: „Dacă va cere trebuința, eu mă las și de comisariat și vin înăuntru cînd mă veți chema prin d. Aaron (administratorul județului. — *Fl.S.*) și mă apuc de orice, numai să facem un jurnal bun” ⁶⁰.

Într-o scrisoare cu data de iulie-august 1848 către N. Bălcescu, C. Roman-Vivu îi spune: „...Mă grăbesc a pleca la plasă ca să adun oameni

⁵³ Vezi și Alex. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 320; cf. G.D. Iscreu, *op. cit.*, p. 971—973.

⁵⁴ *Anul 1848* ..., t. III, p. 320.

⁵⁵ *Ibidem*, t. VI, p. 14.

⁵⁶ *Ibidem*, t. III, p. 660—663; t. IV, p. 8—11, 458 și 494—499.

⁵⁷ Pentru activitatea lui Ioan Axente Sever, date mai detaliate vezi Adrian Th. Pascu, *Ion Axente Sever și revoluția din 1848*, în numărul de față, p. 475—495.

⁵⁸ *Anul 1848* ..., t. II, p. 543, nota 1.

⁵⁹ *Ibidem*, t. III, p. 115.

⁶⁰ *Ibidem*, t. VI, p. 11.

pe poimîne-seară”⁶¹, ceea ce înseamnă că și el a fost numit comisar de propagandă. Dealtfel, cu ocazia anchetei din 3 ianuarie 1849 se constata „că profesorul transilvănean care a fost cu steagul în cortegiul ce a mers la palatul administrației spre a cere regulamentul să-l arză se numește Costache Roman și s-a aflat profesor la pensionul lui Șeviț pînă la trecuta lună a lui mai”, comisia dînd înștiințare să se caute pentru a fi judecat⁶².

Este cunoscută și nu mai insistăm asupra atitudinii lui C. Roman-Vivu privind unirea țărilor române și organizarea unui centru unic al revoluției⁶³. Dealtfel ideea unirii Transilvaniei cu Țara Românească nu a fost numai în concepția unor revoluționari pașoptiști sau ca o manifestare spontană a maselor de țărani adunați pe Cîmpia de la Blaj, ci era prezentă și în conștiința poporului din Țara Românească, după cum rezultă din amintirile prof. C. Stanciovici⁶⁴.

Și conducătorul pensionului care-i poartă numele, *N. Apolonie*, participă efectiv la revoluție, întrucît altfel nu se poate explica hotărîrea căimăcămiei din 25 septembrie 1848 de a-l exila din țară, hotărîre întărită de firmanul otoman din 6 iulie 1849⁶⁵. Dealtfel, într-o scrisoare din 2 iulie 1848 către „Gazeta de Transilvania” semnată de „Apolonie și Marghiloman”, cu titlul *Reacțiunea și astă dată înecată*”, se relatea cu bucurie că încercările de răsturnare a guvernului provizoriu la 28 iunie au fost înfrînte de către popor⁶⁶.

Din cele arătate pînă aici rezultă în mod clar că școala din Țara Românească a avut o mare și importantă contribuție la revoluția din 1848 nu numai sub latura practic-organizatorică, ci și la îmbogățirea ideologiei revoluționare.

Sublinierea în special a concepțiilor social-politice pe care le-au transmis profesorii cu prilejul deslușirii proclamației sau în rapoartele lor atunci cînd au fost comisari de propagandă, dîrzenia de care au dat dovadă în timpul revoluției și în fața comisiilor de anchetă ridică pe o treaptă superioară activitatea acestor modești slujitori ai școlii, cărora cercetarea istorică va trebui să le acorde o mai mare atenție.

⁶¹ *Ibidem*, t. III, p. 131.

⁶² *Ibidem*, t. VI, p. 79.

⁶³ S. Dragomir, *Din corespondența dascălilor ardeleni în anul 1848*, în *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927, p. 165; idem, *Un precursor al unității naționale: prof. ardelen C. Roman-Vivu*, București, 1929; vezi și C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională*, București, 1967, p. IX—X și 159—160.

⁶⁴ Alex. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 320.

⁶⁵ *Anul 1848 ...*, t. VI, p. 261.

⁶⁶ *Ibidem*, t. II, p. 255.

CADRE DIDACTICE PARTICIPANTE LA REVOLUȚIE

I. COMISARI DE PROPAGANDĂ

A. Lista oficială, consemnată în statele de plată ale vistieriei

1 N. Nenovici	profesor	în Brăila
2 A. Pretorian	,,	cl. II Pitești
3 S. Turnavitu	,,	cl. III Craiova
4 I. Codrea	,,	cl. II Ploiești (cu mențiunea „fugit”)
5 D. Almășanu	,,	cl. III Vălenii de munte („ „ „”)
6 G. Seladescu	,,	cl. III Tîgoviște
7. T. Scuticescu	,,	cl. II Rușii de Vede
8 C. Brezoianu	,,	cl. III Cîmpulung
9 Răducan Burdeanu	,,	cl. II „
10 D. Iarcu	,,	cl. III Radu-Vodă (București)
11 N. Șerbănescu	,,	cl. II Slatina
12 D. Opreșcu	,,	cl. III Caracal
13 I. Rîureanu	,,	cl. III Rîmnicu-Vâlcea
14 I. Ruptureanu	,,	cl. II Cerneți
15 D. Duțulescu	,,	cl. II Giurgiu
16 C. Burlan	,,	cl. II Cișmigiu (București)
17 I. Teodosie	,,	cl. II Focșani

(Arh. st. Buc., dos. 1 494/1848, f. 14, 19 și 226; vezi și C. Aricescu, *Correspondența secretă și acte inedite ale capilor revoluției române de la 1848*, broșura II, București, 1874, p. 102—116; V.A. Urechia, *Istoria școalelor*, t. II, București, 1892, p. 350; *Anul 1848...*, t. III, p. 114—115; Gh. Pirnuță, *op. cit.*, p. 151, nota 3; C. Bodea, *op. cit.*, p. 134—155; *Doc. privind...*, p. 54—57)

B. Listele comisiilor de cercetare ale județelor

Jud. Muscel

- 1 Ion Brezoianu profesor cl. I (cu mențiunea : se află în Transilvania”)
 2 Ion Papiu „ („ „ „ „)

Jud. Olt

- 1 Costache Stanciovici
 2 Nicolae Cociu

Jud. Mehedinți

- 1 Dimitrie Frumușanu („povățuitor prin înțelegere cu Tell și Eliad”)

Jud. Ialomița

- 1 Gligore Constantinescu

Jud. Brăila

- 1 Ion Maxim profesor la Școala publică („s-a făcut nevăzut”)
- 2 Const. Zaman supus grec, „profesor la Școala centrală de aici în l. elinească” („fugit”)

(D. Berindei, *op. cit.*, p. 199—207; *Doc. privind...*, p. 93—99)

C. Pe alte liste

- 1 Ion Gherasim-Gorjan profesor în Ploiești
 - 2 Mihai Gheorghiescu „ „ Tg.-Jiu
 - 3 Ion Costinescu „ „ Buzău
 - 4 Ion Axente „ „ București (șc. particulară)
- (*Anul 1848...*, III, p. 165; *Anul rev. 1848 în jud. Prahova*, Muzeul de istorie, f.a., p. 12; C. Bodea, *op. cit.*, p. 140; *Doc. priv...*, p. 35, 56, 119, 184—185 și 201)

II. ADMINISTRATORI DE JUDEȚ SAU ORAȘ

1 Dimitrie Jianu	la Muscel
2 Nicolae Simonide	la Argeș
3 Florian Aaron	la Ilfov și Dolj
4 I. D. Negulici	la Prahova
5 Grigore Constantinescu	la Teleorman (același care este și comisar la Ialomița)
6 Scarlat Turnavitu	la Râmnicu-Sărat
7 Grigore Mihăescu	în orașul Craiova
- (*Anul 1848...*, II, p. 39 și 358—359; Gh. Pirnuță, *op. cit.*, p. 154; G. D. Iscriu, *op. cit.*, p. 973)

III. ÎN ALTE FUNCȚII

- 1 Ion Maioreșcu, misiune diplomatică pe lângă parlamentul de la Frankfurt
- 2 Costache Aristia, locțiitor al șefului Gărzii naționale

IV. IMPLICAȚI PENTRU PARTICIPARE LA REVOLUȚIE

- 1 Petrace Poenaru directorul școlilor naționale
- 2 Vasile Grădianu profesor Buzău
- 3 Petre Suciu Mureșanu profesor Buzău
- 4 Ștefan Neagoe profesor de caligrafie la seminarul central, București
- 5 Ipatie diaconul [I. D. Petrescu] directorul seminarului din Buzău
- 6 Vasile Urdescu profesor la Rușii de Vede
- 7 Const. Codreanu profesor la Râmnicu-Vâlcea
- 8 Gheorghe Călinescu profesor la Tîrgu-Jiu
- 9 Iancu Ionașcu profesor la Slatina
- 10 N. Florescu profesor în București
- 11 Ion Penescu profesor la Seminarul central, București

12 Ion Truțescu	profesor la Caracal
13 Zaharia Boerescu	profesor la Giurgiu
14 Dimitrie Pițu	profesor la Brăila
15 A. Fortunatu	profesor la Focșanii-Munteni
16 Ion Filimon	profesor la Buzău
17 Vasile Puianu	profesor la Craiova
18 Gh. Iorgu Panaiotescu	profesor la Institutul „Lazaro-Otetelișeanu”, Craiova
19 Const. Lecca	profesor la Școala centrală, Craiova
20 C. Petrovici	profesor la Școala Radu-Vodă, București
21 V. Maiorescu	profesor la Colegiu, București
22 A. T. Laurian	profesor la Colegiu, București
23 Dionisie Romano	profesor la seminarul central, București
24 Nicolae Bălășescu	profesor la seminarul central, București

(C. D. Aricescu, *op. cit.*, p. 102—116; *Anul 1848...*, V, p. 158—159 și 202; M. Popescu, *Dascălii ardeleni din principate și mișcarea din 1848*, extras din „Țara Birsei”, VIII (1936), p. 153—155; Gh. Pirnuță, *op. cit.*, p. 154, nota 13; C. Bodea, *op. cit.*, p. 134—155; G. D. Iscru, *op. cit.*, p. 970—983; vezi și învățătorii participanți la p. 982—984)

L'ENSEIGNEMENT ROUMAIN A L'APPUI DE LA RÉVOLUTION DE 1848

RÉSUMÉ

L'étude fait ressortir l'apport de l'enseignement de Valachie à la préparation et au déroulement de la révolution bourgeoise-démocratique de 1848, apport qui n'a pas encore été souligné dans les ouvrages parus jusqu'à l'heure actuelle.

On précise en premier lieu que les écoles normales des villes chefs-lieu de département, qui avaient acquis de l'expérience didactique et sociale, sont devenues des foyers de propagande pour tous les départements, vu que là étaient convoqués également les instituteurs des écoles rurales auxquels on expliquait le Projet de Constitution figurant dans la Proclamation d'Islaz.

L'étude relève en outre l'activité déployée par certains commissaires de propagande du département de Vlașca qui, dans leurs rapports, soulèvent les problèmes les plus aigus de la révolution : *le problème du pouvoir* et *le problème paysan*, en proposant leur solution sans retard.

L'auteur examine ensuite l'activité de plusieurs professeurs qui avaient reçu des tâches administratives et politiques de la part du Gouvernement Provisoire, activité dans laquelle ils se sont avérés de véritables praticiens révolutionnaires.

En conclusion, on peut affirmer que l'enseignement de Roumanie a joué un rôle important dans l'appui de la révolution de 1848 aussi bien sous l'aspect pratique — organisationnel, que sous celui de l'enrichissement de l'idéologie révolutionnaire.

IOAN AXENTE SEVER ȘI REVOLUȚIA ROMÂNĂ DE LA 1848

DE

ADRIAN TH. PASCU

Proces istoric obiectiv și unitar, determinat de nevoia asigurării progresului social-economic și național al poporului român, revoluția română de la 1848 a prilejuit evidențierea uriașului potențial revoluționar al maselor populare, capacitatea organizatorică și de acțiune a militanților perioadei¹.

Printre conducătorii revoluției de la 1848 care au dovedit receptivitate la ideile inovatoare și au contribuit la cultivarea năzuinței spre libertate socială și națională, spre unitate, un loc de frunte îl ocupă Ioan Axente Sever. Desfășurînd o amplă activitate teoretică-ideologică și practică-revoluționară, Ioan Axente Sever s-a dovedit a fi un observator atent al realităților sociale și naționale românești de la jumătatea secolului trecut, om de acțiune și mobilizator de mase în plin proces revoluționar de o parte și de cealaltă a Carpaților, sufletul organizării acțiunilor legiunilor române din Transilvania, „capul strateg cel mai luminat și consilierul cel mai iscusit . . . , mîna dreaptă a lui Avram Iancu”, cum l-au numit oamenii locurilor sale natale.

În cele ce urmează ne propunem să aducem o modestă contribuție la cunoașterea trăsăturilor personalității lui Ioan Axente Sever, democrat-revoluționar și conducător politic și militar în perioada dramaticelor evenimente din anii 1848—1849. Vom căuta să evidențiem împrejurările în care s-a format ca revoluționar Ioan Axente Sever, concepția sa în legătură cu problemele revoluției de la 1848 — propunerile pentru rezolvarea de pe poziții democrat-revoluționare a problemei sociale sau a celei naționale—, măsura în care el s-a integrat în procesul revoluționar unitar

¹ Pentru problematica generală și caracterul unitar al revoluției, cf. Nicolae Ceaușescu, *120 de ani de la revoluția din 1848*. Cuvîntare la adunarea populară din București. 29 iunie 1968, în *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 3, București, Edit. politică, 1969, p. 286—306; Vasile Maciu, *Caracterul unitar al revoluției de la 1848 în țările române*, în „Studii”, XXI (1968), nr. 5, p. 821—842; idem, *Mouvements nationaux et sociaux roumains aux XIX-e siècle*, Bucarest, Ed. l'Acad. Rép. Soc. Roum., 1971, p. 71—101.

de pe ambele părți ale Carpaților, realizînd o deplină conexiune între teoria și practica revoluționară. Avem în vedere și faptul că despre Ioan Axente Sever s-a scris puțin în istoriografia românească, fără a se trata întreaga lui activitate revoluționară². Ne surprinde acest lucru, ținînd cont de faptul că istoricul dispune de o gamă variată de surse informative. În fondul de manuscrise al Bibliotecii Academiei R. S. România³ și în Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Academiei⁴ se găsesc documente inedite referitoare la gîndirea și la activitatea lui Ioan Axente Sever. Alte amănunte conferă publicațiile de documente care se referă la problematica revoluției de la 1848⁵, lucrările contemporanilor⁶ și contribuțiile revoluționarului⁷, unele reluate în lucrările de sinteză realizate de Al. Papiu Ilarian și de G. Barițiu.

Figură caracteristică a epocii în care a luptat, de o complexitate și de un dinamism specifice procesului revoluționar la care a participat fără rezerve, Ioan Axente s-a format ca revoluționar în deceniul care a amplificat pregătirea revoluției române de la 1848.

Născut la 3/15 aprilie 1821 în comuna Friua (azi Axente Sever) de pe Tîrnava Mare, Ioan Axente a fost primul dintre cei cinci copii—patru băieți: Ioan, Gheorghe, Ariton și Iacob, și o fată, Anica — ai țăranilor Iacob Axente și Anica, născută Maxim. Crescut în spiritul tradițiilor satului românesc transilvan, viitorul „mare fiu al văii Tîrnavelor” a

² S-a prezentat în general activitatea militară a lui I. Axente Sever. Vezi I. Rusu-Abudeanu, *Prefectul Axente Sever și activitatea sa în timpul revoluției ardeleni din anii 1848—1849*, în *Moșii* ..., București, 1928, p. 380—398; Gh. I. Biriș, *Ion Axente Sever și timpul său* (Cluj, 1931), 38 p. Aspecte ale gîndirii social-politice sînt prezentate în studiul realizat de Liviu Maior, *Activitatea lui Axente Sever în primăvara anului revoluționar 1848*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia”, Cluj, 11 (1966), nr. 1, p. 91—101.

³ Biblioteca Academiei R.S. România, fondul de manuscrise (în continuare B.A.R. mss.), mss. rom. 970, G. Barițiu. *Documente. Transilvania*, scrisoarea lui Ioan Axente către G. Barițiu, București, 28 martie 1848, f. 78; *Românii să facă ce fac și alții*, articol-studiu trimis la aceeași dată de I. Axente în vederea eventualei publicări, parțial chiar, în „Gazeta Transilvaniei”, f. 79^r—87^r. Este menționat succint în C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1839*. București, Edit. Academiei, 1967, p. XIII, nota 2. O fotocopie a articolului-studiu se află depusă la Institutul de istorie din Cluj, pe baza căreia comentează Liviu Maior, în *loc. cit.* Un citat din articol, fără menționarea titlului, în V. Chereșteșu, *Adunarea Națională de la Blaj*, București, Edit. politică, 1966, p. 303. Amănunte despre activitatea lui Ioan Axente Sever cf. ms. rom. 992, 993, 1036, 1058, 1061.

⁴ Două scrisori menționate de V. Chereșteșu, *op. cit.*, p. 410, și L. Maior, *op. cit.*, p. 94, nota 15. Pentru cunoașterea activității post-revoluționare, amănunte cf. corespondența din fond. T. Cipariu și mss. rom. 487, Arh. ist. Bib. Fil. Acad. Cluj.

⁵ A.T. Laurian, *Die Romänen der Österreichischen Monarchie*, t. I—III, Wien, 1849—1851; T.V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele naționale ale românilor sub coroana ungară*, vol. I, ed. a 2-a, Sibiu, 1904; M. Popca, *Memorialul arhiepiscopului și mitropolitului Andrei baron de Șaguna, sau luptele naționale ale românilor 1846—1873*, Sibiu, 1889; *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente* ..., t. I—IV, București, 1902—1910; S. Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—49*, vol. II, Sibiu, 1944; vol. V, Cluj, 1946; M. Regleanu, *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, Dir. gen. Arh. st. R.P.R., București, 1962.

⁶ Menționăm, printre altele, V. Moldovan, *Memorii din 1848—1849*, ed. 1, Brașov, 1895; I. Pușcăriu, *Notițe despre întîmplările contemporane*, Sibiu, 1913.

⁷ I. Axente Sever, *Numele și deviza „Naționalului”*, în „Naționalul”, Craiova, I (1848), nr. 1, p. 1; idem, *Raportul prefectului* ..., în A.T. Laurian, *Die Romänen der Österreichischen Monarchie*, t. II, Wien, 1850, p. 98—147, traducerea în *Trei raporturi* ..., Sibiu, 1884, și în V. Popescu-Rîmniceanu, *Istoria mișcării românești din Ardeal* ..., București, 1919, p. 135—178.

studiat la Blaj, Sibiu și Cluj. În centrul cultural și revoluționar de la 1848 a studiat între anii 1831 și 1835. A urmat apoi cursurile gimnaziului catolic din Sibiu între 1835 și 1840. În anul 1840 revine la Blaj pentru a urma cursurile superioare, printre cei aproape o sută de studenți care timp de doi ani urmau cursul de filozofie, continuând apoi cu studiul teologiei, devenind profesori și preoți⁸. Împrejurările — pe care le vom analiza în continuare — nu i-au permis lui Ioan Axente să studieze decît „pînă la treilea an în teologie ...”, cum declara el mai tîrziu, la București fiind, într-o scrisoare către George Barițiu⁹.

Încadrat în cursul de filozofie ținut de Simion Bărnuțiu, care predă cursul în limba română pentru a „lumina mințile auzitorilor români”, lucru ce reprezenta o „mare faptă frumoasă”, cum aprecia Iosif Vulcan¹⁰, tînărul Ioan Axente a venit în contact direct cu ideile propagate în cercul progresist condus de viitorul tribun popular¹¹. Ioan Axente a avut posibilitatea ca odată cu însușirea sistemelor filozofice ale perioadei să cunoască și fundamentul teoretic al democratismului burghez. Invocarea dreptului natural, militarea pentru ștergerea iobăgiei și respectarea libertăților personale în cadrul cursului lui S. Bărnuțiu au constituit un element dinamic pentru reflectare la problemele social-politice ale perioadei, reflectare pe care I. Axente o va adînci în anii următori.

Ideile profesorului S. Bărnuțiu și ale discipolilor săi — se milita și pentru scoaterea filozofiei de sub tutela teologiei pentru a nu-i mai purta „șlepul dindărăpt” — nu au fost pe placul episcopului I. Lemenyi, care din 1832 era urmașul lui I. Bob, continuînd și persecutarea mișcării culturale românești¹². Reprezentantul cercurilor episcopale din Blaj, atașate „guvernului” și dietei potrivnice afirmării națiunii române, a acționat decisiv împotriva lui S. Bărnuțiu, a profesorilor și studenților care se apropiaseră de punctul de vedere al acestuia. Prilejul l-au constituit evenimentele din anii 1842—1845. După cum se știe, în 1842 Dieta feudală a Transilvaniei, formată din reprezentanții nobilimii maghiare și ai patriciatului săsesc, a adoptat un proiect de lege prin care limba statului, cea latină, trebuia să fie înlocuită în următorii zece ani cu limba maghiară¹³. Era o evidentă încercare de maghiarizare, care a întîmpinat rezistența firească a românilor¹⁴ și a unei părți a sașilor¹⁵. La 15 februarie 1843, Consistoriul

⁸ V. Cheresteșu, *op. cit.*, p. 110.

⁹ B.A.R., mss. rom. 970, G. Barițiu. *Documente. Transilvania*, f. 78, Scrisoarea lui I. Axente către G. Barițiu, București, 28 martie 1848.

¹⁰ Iosif Vulcan, *Panteonul român*, Pesta, 1869, p. 44.

¹¹ Radu Pantazi, *Simion Bărnuțiu. Opera și gîndirea*, București, Edit. științifică, 1967, p. 16. Pentru cunoașterea caracterului militant al cursului, vezi și D. Ghișe și P. Teodor, *Activitatea filozofică a lui S. Bărnuțiu*, în „Rev. de filozofie”, 1964, nr. 3, p. 357—369.

¹² *Istoria României*, vol. III, București, Edit. Academiei, 1964, p. 1027—1028.

¹³ *Ibidem*, p. 1028; cf. „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, V (1842), 31 ianuarie.

¹⁴ Proiectul de lege din 1842 privind limba statului a fost combătut de români, care l-au considerat ca „o sentință de nimicire a naționalității române” (cf. „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, Brașov, V (1842), nr. 2, p. 65).

¹⁵ Edificatoare este atitudinea profesorului și publicistului sas Stephan Ludwig Roth, care releva: „Domnii din Dieta de la Cluj ... au declarat ca limbă a cancelariei limba maghiară. Spun a cancelariei, căci o limbă a țării avem deja, nu este nici limba germană, nici cea maghiară, ci este limba română ... Românește înveți pe stradă, în contactul zilnic ...” (cf. St. L. Roth, *Der Sprachkampf in Siebenbürger*, Brașov, 1842, în *Stephan Ludwig Roth. Viața și opera*, ediție bilingvă. Studiu introductiv și alegerea notelor de Carol Göllner, prefață de V. Maciu, București, Edit. științifică, 1966).

din Blaj cerea episcopului Lemenyi să intervină pe lângă Curtea din Viena împotriva legilor votate la Cluj, „nu din ură contra limbii maghiare”, ci pentru recunoaşterea drepturilor naţionale ale românilor¹⁶. Reprezentînd punctul de vedere al intelectualităţii române şi rezultat al gândirii bărnuteiene, protestul nu a fost pe placul episcopului I. Lemenyi, şi din acest moment conflictul dintre el şi cercul din jurul filozofului român devine deschis, mai ales după apariţia în presa română a articolelor semnate de S. Bărnăuţiu. Prin acestea se critica absolutismul bisericesc, despotismul episcopului, starea şcolilor româneşti din Transilvania şi se elogiau libertatea şi dreptul, pîrghii ale progresului¹⁷.

În această atmosferă de evidentă luptă pentru naţionalitatea română se forma tînărul Ioan Axente, care trecuse acum, după absolvirea cursului de filozofie de doi ani, la studierea teologiei. Şi înţelegea ceea ce „mîntea cea sănătoasă şi istoria arăta . . . ; dacă şi-a croit limba un oarecare popor, trebuie lăsat ca să păsească în cultura pe care şi-a făcut-o”¹⁸. Următorii doi ani — ani de cercetări, de îndepărtări şi de reveniri, de tensiune între românii care predau sau studiau la Blaj — au favorizat dezvoltarea luptei pentru cîştigarea drepturilor naţiunii române în Transilvania. Conflictul de la Blaj s-a adîncit în primăvara anului 1845. La 11 martie a fost destituit profesorul de morală Iosif Pop, fiind înlocuit cu protopopul Simion Fülöp, al cărui curs a fost boicotat de studenţii devotaţi lui S. Bărnăuţiu¹⁹. Conflictul este amplificat cu prilejul îndeplinirii ceremoniei pe care după datină o înfăptuia episcopul în prezenţa a 12 studenţi teologi. Excluderea de la ceremonie a studentului Iosif Crişan de către rectorul V. Ratz a provocat reacţia celorlalţi studenţi²⁰. Pe fondul animozităţilor anterioare, sprijiniţi de profesorii S. Bărnăuţiu, Iosif Pop şi D. Boer, elevii din clasele mari ale liceului au declarat grevă. Episcopul Lemenyi — departe de a fi „timidul”, cum îl caracteriza N. Iorga, sau „umilitul şi ceremoniosul”, considerat de G. Bogdan-Duică — a dispus îndepărtarea definitivă a profesorilor Simion Bărnăuţiu, Iosif Pop şi Dimitrie Boer, precum şi a 12 studenţi; Alexandru Bătrîneanu, Ioan Axente, Constantin Roman, Ioan Mărgineanu, Gavrilă Man, Alexandru şi Ştefan Pop, Vasile Puianu, Grigore Gherman, Petru Brad, Vasile Erdélyi şi Ion Grope²¹. Şi în timp ce Simion Bărnăuţiu, la 37 de ani, se îndrepta către Sibiu pentru a urma cursurile Academiei de drept a saşilor, discipolii lui şi-au continuat procesul de formare spirituală în sensul epocii, ca intelectuali burghezi. Unii au mers la Cluj. Potrivit însemnărilor făcute de Nicolae Popea²² şi preluate critic de Silviu Dragomir în valoroasa monografie despre Avram Iancu, cursul de drept de la liceul piarist din

¹⁶ Amănunte cf. G. Bariţiu, *Părţi alese* . . . , vol. I, p. 752—754; S. Dragomir, *Studii şi documente* . . . , vol. V, p. 62; I. Lupaş, *O lege votată de Dieta transilvană din Cluj (1842)*, Bucureşti, 1913; C. Suciu, *Lupta Blajului pentru chestiunea naţională pe tărîm politic pe timpul episcopului Lemenyi*, în „Cultura creştină”, Blaj, XIV (1925), p. 66—71.

¹⁷ Radu Pantazi, *op. cit.*, p. 18—19.

¹⁸ „Foaia pentru minte, inimă şi literatură”, Braşov, XVI (1853), nr. 39, p. 295.

¹⁹ L. Maior, *op. cit.*, p. 94.

²⁰ Gh. I. Biriş, *op. cit.*, p. 16; G. Bogdan-Duică, *Viaţa şi ideile lui Simion Bărnăuţiu*, Bucureşti, 1924, p. 61.

²¹ *Ibidem*, p. 62.

²² N. Popea, *Memorialul arhiepiscopului şi mitropolitului Andrei baron de Şaguna*, Sibiu, 1869, p. 37—46.

Cluj prilejuiește întâlnirea lui Ioan Axente, Constantin Roman și Gavrilă Man cu Avram Iancu, Alexandru Pop (Papiu-Ilarian), Iosif Șuluțiu, Aron Pumnul, frații Hodoș, Vasile și Ladislau Buteanu, Ioan Rațiu, Ioan Oros, Elisei Armatu și alți viitori exponenți ai burgheziei românești transilvane din a doua jumătate a secolului trecut ²³.

Alături de noii și foarte tinerii săi amici, Ioan Axente va continua să-și cultive receptivitatea la problemele evoluției societății românești. La Cluj, N. Popea și Al. Papiu-Ilarian scoteau o modestă publicație, „Zorile pentru minte și inimă”, dar cu idei mature despre starea în care se afla poporul și pe care își propun să-l activeze, inițial prin cultură ²⁴. Desigur că și frământările motilor, conduse de Ecaterina Varga, erau un semnal și exemplu care nu au rămas fără ecou în gândurile și simțămintele tînărului de 24 de ani aflat în plin proces de formare a personalității de gînditor militant alături de ceilalți viitori tribuni populari.

În anii 1846—1847, în timp ce o parte dintre vechii colegi de la Blaj — Ioan Mărgineanu bunăoară — sau dintre cei de la Cluj, Avram Iancu, Alexandru Papiu-Ilarian și alții, desfășurau activitatea practică pe lângă „Tabla regească” din Tg.-Mureș, suprema curte judiciară a țării ²⁵, Ioan Axente și-a orientat pașii către regiunea natală și gândurile către deschizătorul de drumuri și filozoful militant S. Bărnăușiu ²⁶. În numele acțiunii acestuia, Ioan Axente a realizat misiuni prin Transilvania în vederea atragerii altor elemente la lupta pentru sprijinirea cauzei românești pe linia deschisă la Blaj în anii 1842—1845. Extinderea acțiunii de solidarizare cu ideile și cu acțiunile lui Simion Bărnăușiu se va completa, în noile condiții ale anului 1847, prin alte elemente teoretice și forme de acțiune. Paralel cu această activitate, Ioan Axente a desfășurat și una comercială pentru a stimula dezvoltarea vieții productive a satului natal, intensificarea negoțului cu cereale realizat de români ²⁷. El realiza de fapt o sinteză a activității românului transilvan, format ca reprezentant al noii clase sociale, conducătoarea revoluției de la 1848.

Desigur, atît prin activitatea sa de la Blaj pentru care a fost îndepărtat din școală de cercurile episcopale, cît și prin aceea desfășurată în continuare în sprijinul cauzei țărănimii și burgheziei române transilvănene, Ioan Axente și-a atras persecutarea din partea autorităților nobiliare maghiare. În aceste condiții, în vara anului 1847, împreună cu fratele său Gheorghe a trecut Carpații și s-a stabilit la București ²⁸. Ion Axente merge pe drumul parcurs ceva mai înainte de Ion și Vasile Maioreșcu, A. T. Laurian, Aron Florian, ca să numim pe cîțiva dintre profesorii transilvani cu o vie activitate în Țara Românească. Ei l-au recomandat cu căldură pe tînărul lor coleg și l-au atras de la început în cercurile progresiste de la sud de Carpați.

La București, Ioan Axente a funcționat ca profesor de limba latină și română la o școală particulară, pensionul lui R. Janeloni ²⁹. Avea în

²³ Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, București, Edit. științifică, 1965, p. 27 și 28.

²⁴ *Ibidem*, p. 29.

²⁵ *Ibidem*, p. 31—32.

²⁶ L. Maior, *op. cit.*, p. 94.

²⁷ Gh. I. Biris, *op. cit.*, p. 19.

²⁸ „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, LXIX (1906), nr. 170.

²⁹ I. Popescu-Teiușan și V. Netea, *August Treboniu Laurian*, București, E.D.P., 1970, p. 20; I. Rusu-Abrudeanu, *op. cit.*, p. 380.

apropiere un bun prieten și fost coleg la Blaj, Constantin Roman-Vivu, care se stabilește tot în Țara Românească, profesor la pensionul lui A. Schewitz ³⁰. Alături de ceilalți profesori, cei doi vor fi purtătorii legăturilor transilvanilor cu membrii „Frăției”. La mai puțin de un deceniu, ei reluau și dezvoltau ceea ce făcuse eminentul lor dascăl și viitor colaborator de fapte revoluționare, Simion Bărnuțiu, care, în august 1839, călătorise „prin principate ... mai ales ca să facă experiență” ³¹. Era deci o prezență ce depășea o activitate particulară, înscriindu-se în ampla acțiune de strângere a legăturilor dintre patrioții de pe întreg teritoriul locuit de români.

La București, Ioan Axente vine în contact cu cercurile revoluționare, cunoaște ideile lui Bălcescu, mai târziu chiar pe acesta. Este deci o perioadă hotărâtoare în formarea lui ca militant democrat-revoluționar. Analiza aspectelor care definesc gândirea social-politică înaintată care l-a caracterizat pe Ioan Axente Sever în viață și mobilizat în acțiunea revoluționară se impune deci.

Prin ideile sale social-politice, Ioan Axente Sever se încadrează în generația de la 1848, aducându-și astfel contribuția la îmbogățirea tezaurului prețios al gândirii românești din epoca modernă ³². Formată în contextul social-economic și politic-cultural al Transilvaniei de la jumătatea deceniului care a amplificat pregătirea obiectivă a revoluției, gândirea social-politică a lui Ioan Axente Sever poartă amprenta gândirii bărnuteiene, lucru firesc, după cum am văzut, la care trebuie adăugate influențele exercitate asupra lui de către ideologia din principate în anii 1847—1848, ajungând la note originale ce dovedesc capacitatea revoluționarului de pe ambele laturi ale Carpaților de a înțelege realitatea socială și națională, dar și culturală și religioasă din țările române.

După cum s-a precizat, prin interpretarea obiectivă a esenței curențului ideologic respectiv, ideile democraților revoluționari români au reprezentat punctul de vedere cel mai înaintat al generației de la 1848, al epocii moderne în general pînă la apariția mișcării socialiste. Ei au susținut legitimitatea mișcării revoluționare antif feudale și de eliberare națională, adoptarea unei tactici eficiente: lupta revoluționară, activizarea țărănimii — forță socială ce nu trebuia neglijată tocmai datorită potențialului său de luptă — la revoluție, organizarea societății potrivit principiilor democrației burgheze. Contribuțiile teoretice ale lui Ioan Axente Sever ne permit să-i analizăm ideile sociale și politice încadrate în acest

³⁰ *Ibidem*. Pentru C. Roman-Vivu, amănunte cf. S. Dragomir, *Un precursor al unității naționale: profesorul ardelean Constantin Roman-Vivu*, în „Anal. Acad. Rom.”, Discursuri de recepție, t. XII, 1929; V. Netea, *Constantin Roman-Vivu, prefectul Legiunii a XII-a în anii 1848—1849*, Tg.-Mureș, 1936, 40 p.; *Anul 1848 ...*, t. I, p. XXXVII, t. III, p. 662.

³¹ C. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 40.

³² Pentru problematica generală a ideologiei revoluționare, cf. *Istoria României*, vol. IV, *Formarea și consolidarea orînduirii capitaliste. 1848—1878*, București, Edit. Academiei, 1964, p. 685—869; Radu Pantazi, *Ideologia revoluției de la 1848 în țările române. Precizări cu privire la pozițiile și curențele ideologice și la raportul ideologie-cultură, în Curenți și orientări în istoria filozofiei românești*, București, 1967, p. 5—44; G. Em. Marica și colab., *Ideologia generației române de la 1848 în Transilvania*, București, Edit. politică, 1968, 331 p.

curent ideologic. Vom prezenta aceste idei în măsura în care ele conțin soluții practice pentru rezolvarea următoarelor probleme: a) concordanța dintre acțiunile românilor și circuitul de idei al revoluționarilor din Europa; b) elaborarea unui program de revendicări care să concentreze deopotrivă regenerarea politică și socială a românilor; c) trecerea la acțiunea revoluționară directă și colaborarea tuturor forțelor revoluționare de pe teritoriul locuit de români; d) atragerea poporului la revoluție; e) rezolvarea democratică a problemei țărănești; f) organizarea statului potrivit principiilor democrației burgheze; g) secularizarea averilor mănăstirești; h) lichidarea disensiunilor religioase; i) organizarea armatei revoluționare; j) raportul dintre organele militare și cele civile în organizarea românească a Transilvaniei în anii 1848—1849.

Articolul-studiu inedit realizat de Ioan Axente spre sfârșitul lunii martie 1848, pe când se afla profesor la București, și intitulat deosebit de sugestiv *Românii să facă ce fac și alții*³³ concentrează esența gândirii sale social-politice, dovedită și îmbogățită ulterior în scrisorile adresate celorlalți conducători ai revoluției române în Transilvania. Prin titlu și conținut, articolul-studiu demonstrează concordanța cu circuitul de idei al revoluției care se extinsese în Europa. „Acum când s-au mișcat alte cauze mai mari, când a venit pe scenă altul de la care poți să aflăm binele... peste toată Europa (este) un suflu nou...”³⁴. Ioan Axente înțelegea deci importanța momentului revoluționar european din februarie-martie 1848. Era o dovadă a faptului că revoluția română se prezenta ca o parte integrantă a celei europene, dar, după cum vom vedea, cu multe cauze și aspecte particulare.

Prin „s-au mișcat alte cauze”, Ioan Axente înțelegea acțiunile națiunilor europene care trecuseră la organizarea politică burgheză. Pentru ca și românii să se încadreze în acest proces novator, trebuia elaborat un program revoluționar care să cuprindă în el deopotrivă regenerarea socială — rezultatul contactului cu ideile lui Blăcescu — și națională. El arăta că un astfel de program se simțea necesar încă din perioada istorică anterioară, cînd, dacă se acționa, „am fi avut moșii, școli, bărbați, bani..., am fi înlăturat multe nevoi”³⁵. Programul propus de el revendica proprietatea burgheză, organizarea politică și conducători proprii, mijloace materiale pentru sprijinirea acțiunilor sociale și culturale, dezvoltarea învățămîntului în limba română reprezentînd cheazășia afirmării naționalității. Edificatoare este în acest sens scrisoarea pe care o trimite în aprilie 1848 lui S. Bărnuțiu tot din București³⁶ și în care declară „noi sîntem tineri, înfocați, facem felurite planuri...”³⁷, în condițiile eviden-

³³ B.A.R., mss. rom. 970, G. Barițiu. *Documente. Transilvania*, f. 79^r—87^r. Este însoțit de o scrisoare către G. Barițiu, unde I. Axente arată împrejurările care l-au determinat ca „în vara anului trecut să vină în România cu cugetul împăcat”, fiind „dezgustat de ce poate linguși speranța unui Lemenyi”. După ce își exprimă speranța că se vor cunoaște mai îndea-proape în viitor, el scrie că „trimite și niște însemnări... să le puneti în coloanele dv.”, dar pe care nu le scrie cu litere chirilice, „cum cerea redacția”, ci cu cele latine „pentru lectură, apoi ceea ce va fi bun să fie copiat cu literele gazetei” (*ibidem*, f. 78).

³⁴ I. Axente, *Românii să facă ce fac și alții*, B.A.R., mss. rom. 970, f. 83^r.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ S. Dragomir, *Din corespondența dascălilor ardeleni în anul 1848*, în *Omagiu lui I. Bianu. Din partea colegilor și foștilor elevi*, București, 1927, p. 158—165.

³⁷ *Ibidem*, p. 162.

țierii situației revoluționare, a pregătirii acțiunii muntene. „În toate zilele vine câte unu, doi tineri din Paris; ce bine ar fi dacă ar aduce și *principiile libertății, amoarei de patrie și de naționalitatea română* ce vor fi văzut în faptele francezilor ...”³⁸. Desigur, era o adaptare la specificul societății românești a principiilor libertăților generale burgheze, dintre care libertatea națională și dragostea de țară interesau toate categoriile sociale, deci imperios necesar de introdus în programul revoluționar.

Elementul cel mai dinamic și mai important al gândirii social-politice a lui Ioan Axente Sever îl constituie punerea problemei organizării revoluției și asigurarea colaborării tuturor forțelor revoluționare de pe întreg teritoriul locuit de români. Atât în articolul-studiu, cât și în scrisoarea din aprilie, după ce precizează că a luat act de pregătirile revoluționare muntene și de acțiunile românilor transilvani, el declară deschis: „Românii au mulți inamici mari și tări (care împiedicau afirmarea liberă a națiunii române. — *A.Th.P.*), dar aceștia nu au tăria morală și chiar fizică a românilor. Nu e timp de pierdut, să nu mai stăm cu mâinile în sân”³⁹. Își exprima încrederea în potențialul revoluționar al poporului român, bazat pe tăria tradițională a acestuia, tărie determinată acum de lupta pentru realizarea unor țeluri naționale și sociale obiective. „Să facă și românii ce văzu că au făcut și alți populi, alte națiuni, alte seminții și alte gente ..., să pună jos toate alte interese private, particulare și să îmbrățișeze toți ca unu simția națională”, să facă „ceva bun și folositor pentru toți românii”⁴⁰. Ioan Axente vorbea de răscularea tuturor românilor, deci la acea dată mergea cu planurile sale mai departe chiar decât Avram Iancu și Al. Papiu-Ilarian⁴¹. Sub influența ideilor lui Nicolae Bălcescu, Axente chema la o revoluție a tuturor românilor. „Oare, când vom fi noi în stare să răsculăm pe *românii din toate părțile* într-o înțelegere și cu un scop (unic), n-am putea stoarce toate din mîna străinilor? Sau cel puțin nu am putea scăpa *pe români și pe toți alții* de robotele și de alte nedreptăți ce le suferiră pînă acum?”⁴². Rezultă lesne că avea în vedere, ca și N. Bălcescu, o revoluție care să aducă eliberarea întregului popor român, să permită desființarea „robotelor” pentru români și pentru cei de alte naționalități din teritoriul locuit de români, o reală egalitate politică într-un stat cu o organizație politică românească. Se declara deschis pentru insurecție. „Unii vor să ceară o adunare generală extraordinară” (el se referea la o parte dintre cei întorși de la Paris în Muntenia), dar „fără insurecție nu pot crede să facă vreo brînză...”⁴³, și pentru exemplificare schița un plan de acțiune insurecțională în Transilvania. „Eu cred tare că s-ar afla mulți tineri care s-ar pune bucuroși în fruntea românilor. Cînd s-ar afla de bună răsculare, atunci ar începe Molnar Ilie, care e dregătoriu în Comana acolo⁴⁴, eu în ținutul meu⁴⁵, Roman în ținutul lui⁴⁶, Mărgi-

³⁸ *Ibidem*, p. 164.

³⁹ B.A.R., mss. rom. 970, f. 83r.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 87r.

⁴¹ Cf. V. Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 253.

⁴² S. Dragomir, *op. cit.*, p. 162 (subl. ns.).

⁴³ *Ibidem*, p. 164; vezi și G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 80.

⁴⁴ I. Molnar era jude în Comana, comitatul Făgăraș.

⁴⁵ În zona Blajului, pe Tirnava Mare.

⁴⁶ C. Roman-Vivu urma să acționeze spre Reghin.

neanu pe Murăș, Bătrineanu pe Cîmpia, Iancu pe Ampoi etc. ... Auzisem că s-ar fi răscolat 8 000 români la Abrud și 12 000 în Auraria ... De aveți nevoie de oameni hotărâți, spuneți-mi nu vă îndoiiți de caracterul meu ...”⁴⁷ Prin această solicitare, Ioan Axente demonstra necesitatea unei atente și complexe pregătiri a acțiunii revoluționare insurecționale. Realismul planului lui va fi demonstrat în timpul revoluției, cînd, în cadrul evenimentelor din octombrie 1848 — august 1849 din Transilvania, punctele strategice menționate de el au fost de importanță deosebită, iar cei mai mulți dintre tinerii propuși au devenit conducători principali ai oastei românești.

Dorim să reliefăm și alte aspecte legate de concepția lui I. Axente despre revoluția română. În primul rînd, concretizarea prin ea a ideii Dacoromâniei. Chiar în scrisoarea adresată în aprilie lui S. Bărnăuțiu, el amintește de acest țel fundamental al perioadei revoluției române de la 1848. „Un tinăr Bălcescu — red[actor la] „Mag[azin] ist[oric]” — veni nu demult din Paris și aduse mai multe extrase din „Revue des deux mondes”⁴⁸, pe care le împarte pe la mai mulți. În ele se cuprind pe scurt cele mai de frunte trăsuri din istoria românilor; tot acolo se zice: „La Dacie est formée naturellement pour être unie”, eu n-am textul la mine, sper că Roman⁴⁹ va aduce o broșură și acolo”⁵⁰. „Dacoromânia” a fost susținută de I. Axente Sever în întreaga sa activitate revoluționară, mai ales în condițiile agravării contradicțiilor naționale după încorporarea forțată a Transilvaniei la Ungaria. Încă din primăvară apreciasse legile cu conținut social adoptate de revoluționarii maghiari⁵¹, recunoscînd importanța revoluției din Ungaria. Manifesta însă rezerve privind aplicarea lor echitabilă în Transilvania, unde problema socială era strîns legată de cea națională; trebuia deci apărută naționalitatea, care, în concepția lui I. Axente Sever, reprezenta legea supremă în acele condiții istorice⁵². Transformările sociale, politice și culturale urmau a fi luate de statul românilor în favoarea acestora și a locuitorilor de alte naționalități⁵³.

Intervențiile lui I. Axente Sever prilejuite de întocmirea documentelor întrunirilor din septembrie 1848 de la Orlat și Blaj, a celor către generalul comandant, dar mai ales la înlăturarea de la Zlatna din ianuarie 1849⁵⁴, se inscriu pe linia generalizărilor și indicațiilor lui N. Bălcescu în legătură cu organizarea Transilvaniei ca țară românească⁵⁵, pentru

⁴⁷ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 162.

⁴⁸ Este vorba de lucrarea lui Hippolyte Desprez, *La Moldo-Valachie et le mouvement roumain*, în „Revue des deux mondes”, XVIII (1848), vol. XXI, 1 ianuarie, p. 105—131. După textul din revistă se reproduce în *Anul 1848* ..., t. I, p. 88—122. Ziaristul francez îl însoțise pe agentul polon Woronicz-Werner în misiunea din 1846 pe lângă popoarele din Austria și Turcia, cărora în 1850 le-a dedicat o lucrare, incluzînd și materialul despre Principatele Dunărene.

⁴⁹ Este vorba de C. Roman-Vivu, fostul coleg de la Blaj, bun prieten cu I. Axente, profesor transilvănean care a trecut din Țara Românească în Transilvania în aprilie 1848.

⁵⁰ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 164—165.

⁵¹ *Ibidem*, p. 164.

⁵² *Ibidem*; vezi și C. Bodea, *op. cit.*, p. 131, 132; V. Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 409.

⁵³ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 162.

⁵⁴ Au participat români de pe ambele versante ale Carpaților: A.C. Goleseu-Albu, I. Ionescu (de la Brad), A. Iancu, I. Axente-Sever, I. Buteanu, S. Balint, V. Moldovan, P. Dobra, N. Vlăduțiu, G. Andreescu (G. Adrian); cf. C. Bodea, *op. cit.*, p. 188.

⁵⁵ N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Correspondență* ..., ed. critică de G. Zane, [București, 1962], Edit. Academiei, p. 118—119, Bălcescu către I. Ghica, Belgrad, 16/28 decembrie 1848.

solidarizarea tuturor românilor în cadrul unei Austrii democratice, reorganizată pe baze federative⁵⁶. Orientarea imprimată luptei naționale a românilor era făcută din considerente tactice, în contextul românesc și european dat, și pe această bază ne considerăm îndreptățiți să apreciem ca nejustificate părerile anterioare privitoare la poziția prohabsburgică a lui I. Axente Sever, care ar fi contribuit la dezbinarea forțelor revoluționare ale românilor și ungurilor⁵⁷.

Necesitatea atragerii maselor populare la revoluție a fost sesizată de militanții din Transilvania. Ideea a fost însă concretizată de tinerii Avram Iancu, Al. Papiu-Ilarian, I. Axente-Sever, Aron Pumnul și Ion Buteanu. De la începutul evenimentelor din martie 1848, ei au chemat la luptă, datorită curajului și dinamismului specific vârstei lor, poporul din Transilvania — români, maghiari și germani, cum dealtfel au susținut și militanți ai acestora : Petöfi Sándor, Töcsics Mihály, Gabor Aron, St. Ludwig Roth, Anton Kurz, avînd în vedere importanța realizării unității tuturor forțelor revoluționare din țară. Nerealizarea acestui deziderat nu s-a datorat lor și nici maselor populare. Pentru poziția principală adoptată de I. Axente Sever în această problemă, edificatoare sînt articolul-studiu din martie și scrisoarea din aprilie 1848, analizate mai sus⁵⁸.

Participarea poporului la revoluție era stîns legată de reprezentarea acestuia cu prilejul stabilirii programului revoluționar ca expresie a intereselor fundamentale ale națiunii și a forței progresului, precum și în activitatea noilor organe politice în relațiile acestora cu ceilalți factori politici ai epocii. Cu cîțiva ani în urmă; s-a emis părerea potrivit căreia I. Axente Sever nu ar fi arătat de la început necesitatea unei adunări populare a românilor din Transilvania⁵⁹. Încă din primăvara anului revoluționar 1848, I. Axente a luat în discuție această problemă și, după părerea noastră, a susținut un punct de vedere just, dovedit prin analiza atentă a articolului-studiu realizat în martie. Este adevărat, I. Axente a luat în discuție situația clerului transilvan și posibilitatea convocării sinodului⁶⁰. El vorbea totodată de un „sinod general” al provinciei în condițiile în care toți „să îmbrățișeze ca unu simția națională”; el avea astfel în vedere nu numai o adunare a clerului român, și aici trebuie avut în vedere că preoții formau o bună parte din burghezia română transilvană din acea etapă istorică, ci o adunare a exponenților întregii națiuni, solicitînd „să se mijlocească ... *adunarea poporului român*”⁶¹. Aproape două săptămîni mai tîrziu, I. Axente s-a declarat de acord cu cei care cereau o adunare generală extraordinară, dar al cărui succes era asigurat, după părerea lui, de declanșarea insurecției⁶². Analiza structurii și a activității organelor militare și civile ale administrației românești din Prefectura

⁵⁶ C. Bodea, *op. cit.*, p. 185—187.

⁵⁷ *Dicționarul enciclopedic român*, vol. I, București, Edit. politică, 1962, p. 262. În legătură cu poziția lui I. Axente-Sever față de Casa de Habsburg, trebuie să precizăm că el a fost inițial pentru acțiuni care să fie concretizate fără consultarea Curții din Viena, cum a fost convocarea „sinodului românesc” (cf. Ioan Axente, *Românii să facă ce fac și alții*, B.A.R., mss. rom. 970, f. 85).

⁵⁸ B.A.R., mss. rom. 970, f. 79^r—87^r; S. Dragomir, *op. cit.*, p. 159—166.

⁵⁹ V. Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 300.

⁶⁰ B.A.R., mss. rom., 970, f. 79^r—83^r.

⁶¹ *Ibidem*, f. 79^r (subl. ns.).

⁶² S. Dragomir, *op. cit.*, p. 164.

Blaj, coordonate de I. Axente Sever în perioada 1848—1849, este grăitoare în această privință ⁶³.

O atitudine radicală a dovedit Ioan Axente Sever prin concepția sa despre cucerirea drepturilor sociale, despre rezolvarea problemei țărănești în mod special. Aceasta a fost de fapt marele câștig al „experienței” sale bucureștene, în contactul cu ideile și activitatea lui Nicolae Bălcescu ⁶⁴. În scrisorile trimise în aprilie 1848 lui S. Bărnuțiu ⁶⁵ și lui F. Micaș ⁶⁶, I. Axente evidențiază importanța rezolvării problemelor sociale. Arătând că în Moldova mișcarea din martie nu a inclus nici un punct pentru țărani, dar că în schimb în Țara Românească problema împărțirii pământului se pune — și exemplifica prin acțiunile fraților Golescu și prin frământările din Oltenia, unde era „puterea românilor” ⁶⁷ —, I. Axente se declara deschis pentru îmbunătățirea soartei țăranilor români de pretutindeni, a căror viață o cunoscuse direct. Propune desființarea robotelor, a clăcii și împroprietărirea cu pământ. „Eu știu că țăranul nu poate fi niciodată mulțumit pînă nu va avea și el proprietatea sa” ⁶⁸. El considera eliberarea și împroprietărirea țăranilor un punct esențial al revoluției ce se pregătea, o cheazășie a succesului ei istoric.

Tot sub influența ideologiei din principate, I. Axente Sever și-a depășit contemporanii transilvăni atunci cînd propunea secularizarea averilor mănăstirești, reformă ce se realizase „în mai toate statele constituționale” ⁶⁹. El atrăgea atenția să nu se confunde proprietățile respective cu cele ale bisericilor și preoților sătești, pentru a nu se lovi o categorie socială interesată în desfășurarea procesului revoluționar.

Atitudinea progresistă generală manifestată de I. Axente Sever este dovedită și de poziția lui anticlericală și anticonfesională ⁷⁰. Era și firesc, deoarece el suferise consecințele abuzurilor clerului înalt greco-catolic din Blaj în anii 1842 — 1845.

Gîndirea militantă a lui I. Axente Sever are încă un merit, și anume abordarea problemelor care asigură concretizarea luptei pentru cauza românească: organizarea forțelor politice, militare și administrative în noile condiții istorice marcate de izbucnirea și de amplificarea revoluției burghezo-democratice. După cum am văzut, din momentul în care a aflat de recrudescența mișcării naționale și sociale a românilor transilvăni în martie—aprilie 1848, I. Axente s-a pronunțat pentru trecerea la organizarea insurecției. Schița și un plan de acțiune militară. De asemenea, după cum mărturisește un martor ocular al dramaticelor lupte din 1848 — 1849 ⁷¹, I. Axente a îmbogățit de la etapă la etapă planul acțiunii militare românești din toamna 1848 și primăvara 1849.

⁶³ Vezi mai jos comentariul pe marginea raportului prefectului Axente Sever, după A.T. Laurian, *Die Rumänen der Österreichischen Monarchie*, t. II, Wien, 1850, p. 98—147.

⁶⁴ Liviu Maior, *op. cit.*, p. 94.

⁶⁵ Publicată de Silviu Dragomir, în *op. cit.*, p. 157—166.

⁶⁶ Scrisoare inedită, semnalată în V. Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 410.

⁶⁷ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 164. Știre preluată de la „unul din discipolii domnilor Maiorescu, Aron și Laurian”.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 163.

⁶⁹ I. Axente, *Românii să facă ce fac și alții*, B.A.R., mss. rom. 970, f. 86r.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 79r—85v.

⁷¹ V. Moldovan, *Memorii din 1848—1849*, ed. 1, Brașov, 1895, p. 121. Vorbea despre „planul curajosului Axente”, pe care îl invocase I. Buteanu.

Inițiativa lui I. Axente Sever este dovedită de organizarea primei legiuni românești în zona Blajului la 18/30 septembrie 1848, deci înainte de aprobarea oficială austriacă, precum și de contribuția la organizarea acțiunilor insurecționale. Nu trebuie neglijat faptul că I. Axente Sever a cunoscut îndeaproape ideile lui Bălcescu despre rolul armatei în revoluție. A dovedit inițiativă în recrutarea „flăcăilor” din cele 120 de comune ale Prefecturii I Blaj ⁷², după cum în timpul campaniilor va dovedi, ca și ceilalți 14 prefecți ⁷³, alte inițiative, pe care însă le vom analiza separat. Deocamdată mai menționăm o ultimă problemă care dovedește gândirea înaintată a lui I. Axente Sever, aceea privind exercitarea administrației românești. Este vorba de raportul dintre atribuțiile organelor militare și civile în cadrul administrării Prefecturii Blajului, lucru semnificativ pentru întreaga acțiune de organizare a Transilvaniei ca țară românească. Organelor militare li se interzice să se amestece în treburile autorităților civile, pentru asigurarea condițiilor favorabile exercitării unei activități administrative elastice, complexe. Semnificativă este în acest sens circulara trimisă de prefectul Legiunii I Blaj centurionilor săi la 20 decembrie 1848 ⁷⁴.

Din cele arătate pînă acum rezultă că I. Axente Sever a fost unul dintre „sufletele organizațiunii” mișcării naționale și sociale a românilor la 1848. Ideile lui social-politice, ca ale întregii sale generații, au fost inovatoare, conform nevoilor și spiritului epocii, dar și cu o viziune prospectivă.

Ioan Axente Sever a fost însă și un „suflet al acțiunii”, cu o mare capacitate de sacrificiu și curaj deosebit. Pentru cunoașterea gândirii sale înaintate am făcut raportări la condițiile social-istorice care au pregătit momentul 1848; tot așa, pentru înțelegerea forței acestei gândiri trebuie să raportăm la activitatea social-politică, să evidențiem măsura în care I. Axente Sever s-a integrat procesului revoluționar.

Alături de ceilalți transilvani care au participat la revoluție în 1848 pe ambele versante ale Carpaților, Ioan Axente Sever a contribuit, prin slujirea cauzei atît în Transilvania, cit și în Țara Românească, la ridicarea raporturilor dintre toți românii cu vederi înaintate pînă la cea mai înaltă și mai curată expresie a luptei pentru unitatea politică națională.

În perioada pregătirii mării adunări a românilor transilvani din 3/15 mai 1848, activitatea intensă desfășurată de Avram Iancu, Simion Bărnuțiu, Aron Pumnul, George Barițiu, Alexandru Papiu-Ilarian, Ion Buteanu și alți militanți din Transilvania pentru mobilizarea maselor populare în vederea reprezentării la Blaj ⁷⁵ era coroborată de activitatea

⁷² A.T. Laurian, *Die Rumänen des Österreichischen Monarchie*, tom. II, Wien, 1850, p. 98-99.

⁷³ Liviu Maior, *Aspecte ale organizării administrației românești din Transilvania în anii 1848-1849*, în „Acta Musei Napocensis”, 1967, p. 563-569.

⁷⁴ Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-49*, vol. II, Sibiu, 1944, p. 48-50, circulara lui I. Axente Sever către centurioni. Blaj, 20 decembrie 1848.

⁷⁵ Amănunte în legătură cu orientările intelectualității române și pregătirea adunării naționale d. la Blaj, cf. V. Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 391-420.

complementară inițiată de purtătorii idealurilor transilvane peste Carpați. În Principatele Dunărene activau, în cadrul aceluiași proces revoluționar, transilvanii A.T. Laurian, Ion Maiorescu, Aron Florian, Vasile Maiorescu, Ioan Axente, Constantin Roman, Petru Suciu, Nicolae Bălășescu, Iuniu Armatu, David Almășan, Ioan Puianu, Ioan Codrea, profesori și învățători care deja desfășurau o activitate militantă și întrețineau o intensă corespondență cu foștii dascăli și colegi din interiorul arcului carpatic. Pentru a-și aduce contribuția la mobilizarea și la organizarea maselor transilvane, ei se reîntorc acasă. Primul a făcut acest pas Constantin Roman către jumătatea lunii aprilie, după cum precizează însuși I. Axente în scrisoarea către S. Bărnuțiu. A fost urmat de ceilalți transilvani, care, deși nu au primit aprobarea oficială a guvernului Țării Românești, la sfârșitul lunii aprilie erau deja angajați în prima etapă a revoluției în Transilvania. Mărturii în acest sens au rămas de la consulul austriac la București, Casimir von Timoni ⁷⁶ și de la Nicolae Bălcescu ⁷⁷.

În legătură cu prezența lui I. Axente la Blaj în mai 1848, într-un studiu de acum cîțiva ani Liviu Maior a enunțat un punct de vedere nou. El susține că I. Axente, probabil, n-a participat la marea adunare din mai, plecînd de la faptul că atît în protocoalele adunării, cît și în lucrările contemporanilor nu este menționat printre participanți ⁷⁸. Este adevărat că încă din aprilie, în aceeași scrisoare către S. Bărnuțiu, I. Axente arăta că este sfătuit să rămînă în București. „Mie-mi zic toți ca să nu mă mișc” ⁷⁹, probabil strîns legat de rolul ce i se acorda lui, alături de A.T. Laurian, în realizarea unității de acțiune sau cunoscînd urmărirea lui de către autoritățile feudale. Sînt însă mărturii ale contemporanilor care atestă prezența lui I. Axente la Adunarea națională de la Blaj și pe baza cărora cei mai mulți istorici acceptă acest punct de vedere ⁸⁰. Bunăoară, printre cei sfătuiți de N. Bălcescu și I. Ghica să treacă în ascuns peste Carpați și apoi să stabilească legăturile necesare pentru realizarea unității acțiunii revoluționare este menționat și I. Axente ⁸¹. N. Popea, de asemenea, vorbește în două rînduri despre I. Axente în legătură cu evenimentele de la Blaj din mai și din perioada imediat următoare. „Încă cu două-trei zile înainte de adunare începuse poporul să cușgă, deputații să se adune din toate părțile... Frații noștri trecuți în România ca profesori: Laurian, Bălășescu, Vasile Maiorescu, Suciu, Axente... încă grăbiți a se întoarce în patrie” ⁸². În același izvor, I. Axente este considerat un conducător al românilor transilvani, printre cei acuzați pe nedrept de autoritățile oficiale.

⁷⁶ Staatsarchiv Wien, Staatskanzlei, Schachtel 32, Türkei VIII, F. 14—16, f. 123—124, Timoni către Metternich, București, 1/13 mai 1848, *apud*. V. Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 410 și 585 nota 45.

⁷⁷ Cf. Gh. Georgescu-Buzău, *Activitatea lui Nicolae Bălcescu pentru pregătirea revoluției din 1848*, anexă, *Copie după notele scrise sub dictarea lui N. Bălcescu, 1852* ..., în „Studii”, IX (1956), nr. 4, p. 61—62.

⁷⁸ L. Maior, *Activitatea lui Axente Sever în primăvara anului revoluționar 1848*, în *loc. cit.*, p. 99.

⁷⁹ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 163.

⁸⁰ *Din istoria Transilvaniei*, II, p. 37; *Istoria României*, IV, p. 132; C. Bodea, *op. cit.*, p. 132; V. Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 345, 409; V. Maciu, *op. cit.*, p. 832.

⁸¹ *Apud* Gh. Georgescu-Buzău, *op. cit.*, p. 62.

⁸² N. Popea, *op. cit.*, p. 54. Un punct de îndoială îl reprezintă menționarea lui I. Maiorescu, printre ultimii sosiți la Blaj.

Astfel, reîntorcându-se de la Viena, episcopul A. Șaguna și alți membri ai delegației au făcut un popas la Pesta. „Cei ce ne-am dus la Pesta — nota conducătorul delegației — am avut a ne lupta foarte mult întru apărarea bărbaților noștri: Bărnuțiu, Iancu, Axente, Barițiu, Balint, Micaș, Papiu... , căci guvernul ardelean îi descriesese de turburători la guvernul unguresc...”⁸³ Ioan Pușcariu îl menționează pe I. Axente, alături de Laurian, Suciu și Aron Florian, printre „tinerimea română” ce „sosea zilnic la Sibiu”⁸⁴. Considerăm, până la depistarea altor izvoare inedite, că momentul Blaj — mai 1848 reprezintă un punct principal în activitatea revoluționară a lui I. Axente.

Adunarea națională de la Blaj, prin petiția națională votată și constituirea Comitetului național român, a reprezentat sfârșitul primei etape revoluționare în Transilvania și un moment deosebit al revoluției române de la 1848. Ea pregătea trecerea la acțiunea menită să dea poporului român deplina unitate politică în cadrul Dacoromâniei⁸⁵. Din considerente tactice ea n-a hotărât declanșarea insurecției pentru a cuceri conducerea Transilvaniei⁸⁶. În schimb, mulți dintre intelectualii transilvăni au participat la insurecția organizată cu pricepere în Țara Românească, începând cu 9/21 iunie. Aceasta pentru că revoluționarii munteni continuau campania pentru eliberarea și unirea întregului popor român, în timp ce frații lor transilvăni, în condițiile agravării contradicțiilor sociale și naționale determinate de proclamarea unirii Transilvaniei cu Ungaria de către Dieta feudală convocată la 17/29 mai 1848, își legau mari speranțe de acțiunile de la sud de Carpați. La rîndul lor, revoluționarii munteni intenționau să apeleze la voluntarii transilvăni pentru apărarea Țării Românești⁸⁷.

I. Axente s-a încadrat în eforturile organizatorilor revoluției în Țara Românească. Ca membru al „Frăției”, la 10/22 iunie 1848 el asigură condițiile favorabile organizării în casa lui din mahalaua Dobroteasa a unei întruniri secrete a conducătorilor revoluționari din București care scăpașeră de urmărirea poliției. S-a stabilit cu acest prilej începerea insurecției în capitală pentru ziua următoare⁸⁸.

O mărturie interesantă privind rolul jucat de I. Axente în revoluția română în perioada imediat următoare izbucnirii ei în Țara Românească aparține francezului G. Vapereau, care, la un deceniu de la desfășurarea revoluției europene din 1848, a publicat un *Dictionnaire universel des contemporains, contenant toutes les personnes notables...*⁸⁹. Pe baza informațiilor preluate de la J.N.A. Ubcini, secretar neoficial al guvernului revoluționar, G. Vapereau îl considera pe I. Axente printre cei care au „electrizat auditoriul” prezent pe Cîmpia Libertății de la Filaret, la 15/27 iunie, prin comentarea patetică a articolelor programului revoluționar⁹⁰.

⁸³ *Ibidem*, p. 141.

⁸⁴ Ioan cavaler de Pușcariu, *op. cit.*, p. 17.

⁸⁵ V. Maciu, *op. cit.*, p. 834.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 835.

⁸⁷ Pentru recrutarea de voluntari transilvăni, amănunte pentru misiunea lui I. Maiorescu și A.G. Golescu la Orlat, Brașov și Sibiu (cf. C. Bodea, *op. cit.*, p. 148—153). Pentru o listă cuprinzînd circa 30 de nume de transilvăni, cf. *ibidem*, p. 154.

⁸⁸ C. Golescu-Vartic, 1848. *Zile revoluționare*, București, 1898, p. 138; *Istoria României*, vol. IV, *Formarea și consolidarea orînduirii capitaliste (1848—1878)*, București, Edit. Academiei, 1964, p. 73.

⁸⁹ Paris, 1858—1859, XI + 1802 p. + 46 p. supl.

⁹⁰ G. Vapereau, *op. cit.*, p. 12.

O prețioasă contribuție la slujirea cauzei revoluției în Țara Românească a avut-o I. Axente în perioada activării în județul Ilfov, începînd cu 27 iunie/8 iulie 1878⁹¹, în funcția de comisar al propagandei. Ulterior, acționînd în județul Dolj, l-a sprijinit pe Aron Florian — alt transilvan devotat revoluției, numit cîrmuitorul județului respectiv în august 1848, după ce inițial condusese administrația revoluționară din județul Ilfov — în acțiunea de limitare a activității elementelor reacționare, pentru propagarea ideilor perioadei revoluționare și mobilizarea maselor din Oltenia la susținerea eforturilor în vederea organizării apărării țării. La Craiova, I. Axente a sprijinit editarea ziarului „Naționalul”, gazetă politică și economică apărută în perioada august—septembrie 1848, bisăptăminal sub redacția lui T. Strimbeanu și P. Cernătescu⁹². În primul număr al gazetei care avea menirea să activeze locuitorii Olteniei, revoluționarul transilvan definește programul noii publicații, arătînd că „dreptatea și frăția... vor fi temeiul pe care-și va fundamenta «Naționalul» casa sa, deslușindu-și cu tot prilejul părerile și principiile sale despre tot ce este național și antinațional, despre baza naționalității și drepturile ce le are o națiune, fie ea mică sau mare”⁹³. Articolul, semnat *Românul I.A.*, se înscrie prin ideile lui în eforturile autorului pentru concretizarea aspirațiilor națiunii române, iar afirmația despre rolul tuturor națiunilor, mici sau mari, are reale rezonanțe contemporane.

La jumătatea lunii august 1848, după cum mărturisește în două scrisori trimise de V. Maiorescu fratelui său⁹⁴, I. Axente trece în Transilvania. Acest pas făcut de unul dintre acei „exaltați și fanatici transilvani”⁹⁵, cum îl caracterizează moderatul profesor pentru consecvența și decizia acțiunii revoluționare, trebuie înțeles în strînsă legătură cu situația creată în Țara Românească de activitatea locotenentei domnești, care „revocă pe comisari de prin județe cu cuvînt că prea au exagerat pe țărani, căci ei vor să trăiască în pace și frăție cu proprietarii”⁹⁶.

Revenit în Transilvania după 15/27 august 1848, I. Axente s-a dovedit omul momentului, al unui moment dificil prin care treceau revoluționarii de aici. După cum se știe, în acea perioadă unii dintre membrii Comitetului național român au fost arestați. I. Axente, care din această perioadă își adaugă numele ce reamintea antica dinastie romană, a contribuit efectiv la eliberarea lui A.T.Laurian și N. Bălășescu prin ridicarea maselor populare⁹⁷. La sfîrșitul lunii august, din inițiativa lui I. Axente Sever, locuitorii satelor din jurul Sibiului și grănicerii români de la Orlat ridică steagul luptei⁹⁸. În aceste condiții a fost organizată întrunirea de la Orlat din 29—30 august/10—11 septembrie 1848. Pregătită de Comitetul

⁹¹ M. Regleanu, *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, Dir. Gen. Arh. St. R.P.R., București, 1962, p. 56.

⁹² Hodoș Nerva și Al. Sadi-Ionescu, *Publicațiile periodice românești*, t. I., București, 1913, p. 444.

⁹³ (I. Axente), *Numele și deviza „Naționalului”*, în „Naționalul”, Craiova, I (1848), nr. 1, p. 1; cf. N. Hodoș și Al. Sadi-Ionescu, *op. cit.*, p. 445.

⁹⁴ *Anul 1848*..., t. III, București, 1902, p. 660—663; t. IV, București, 1903, p. 8—11.

⁹⁵ *Ibidem*, t. IV, p. 10.

⁹⁶ *Ibidem*, t. III, p. 661.

⁹⁷ S. Dragomir, *Avram Iancu*, București, Edit. științifică, 1965, p. 69.

⁹⁸ *Ibidem*.

național și de grupul celor întorși din Țara Românească⁹⁹, adunarea de la Orlat, la care au participat masele mobilizate de Axente Sever și Iovian Brad, a reprezentat un moment important în desfășurarea revoluției în Transilvania. Rezoluția adoptată de Regimentul I grăniceri de la Orlat¹⁰⁰ marca prin conținutul ei, după cum aprecia Al. Papiu-Ilarian, „ruperea totală de ministerul unguresc, independența Ardealului, recunoașterea națiunii române în cetatea terorismului”¹⁰¹. Masiva participare la întrunirea de la Orlat l-a impresionat și pe un alt conducător revoluționar, G. Barițiu. „La adunarea militarilor — releva acesta — locuitorii provinciali neîndemnați de nimeni au alergat cu mulțimea pentru ca să auză și să cunoască ce are să aștepte de la evenimentele care se îmbulzeau peste țară. Tinerimea și alți cărturari petreceau retrași dinaintea tiraniei, iar poporul se îmbărbăta și decise ca să nu mai sufere”¹⁰².

Episodul de la Orlat marchează trecerea lui Axente Sever în prim-planul acțiunii revoluționare transilvane¹⁰³. Împreună cu locotenentul Iovian Brad preia conducerea unui detașament de 500 de grăniceri, număr ce pînă la Blaj se va mări la 2 000. Alături de ei sosea în centrul revoluționar transilvan și Avram Iancu în fruntea a 6 000 de moți¹⁰⁴. Reîntîlnirea dintre Avram Iancu și Axente Sever este descrisă emoționant de Silviu Dragomir, care realizează și un admirabil portret al acestuia din urmă: „Pe Axente, fost coleg al școlii din Cluj, l-a revăzut doar acum: înalt ca un brad, purtînd barbă neagră ce-i încadrează profilul cu ochi scînteitori, vesel totdeauna și optimist, neobosit în grija pentru cetele de flăcăi care-l înconjoară. Era strașnic la minie, dar totdeauna credincios și plin de umor în situațiile cele mai grele”¹⁰⁵. Pentru ilustrarea acestei ultime aprecieri, semnificativ este faptul, petrecut tot la Blaj, cînd Axente Sever a respins încercarea lui Vay de a-l cumpăra. Comisarul maghiar încercase zadarnic să-i ofere în schimbul renunțării la acțiunea revoluționară o mare sumă de bani. Drept răspuns I. Axente îl lasă pe Vay pradă sarcasmului popular¹⁰⁶.

Noua adunare de la Blaj dintre 3/15 și 13/25 septembrie 1848 a marcat un moment important în acțiunea de apărare a autonomiei Principatului Transilvania. Rezoluția adoptată protesta contra „uniunii” Transilvaniei cu Ungaria, punea bazele organizării Transilvaniei ca țară românească și trecerea la lupta armată pentru îndepărtarea administrației maghiare¹⁰⁷. Organizarea militară a participanților la a treia adunare de la Blaj se impunea, în vederea trecerii la organizarea unei „Dacii

⁹⁹ C. Bodea, *op. cit.*, p. 174.

¹⁰⁰ A.T. Laurian, *Die Rumänen der Österreichischen Monarchie*, I, p. 23.

¹⁰¹ Al. Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, schița tomului III, ed. Ștefan Pascu, Sibiu, 1943, p. 57.

¹⁰² C. Barițiu, *Părți alese*..., II, p. 243.

¹⁰³ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 69; V. Moldovan, *op. cit.*, p. 85.

¹⁰⁴ C. Bodea, *op. cit.*, p. 175.

¹⁰⁵ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 75.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 75–76.

¹⁰⁷ A.T. Laurian, *Die Rumänen der Österreichischen Monarchie*, I, p. 38; G. Barițiu, *op. cit.*, p. 245–249.

unite și independente”, ca o confederație liberă românească în Imperiul Austriei, cum se arăta în memoriul către parlamentul din Viena ¹⁰⁸.

Din proprie inițiativă, la 18/30 septembrie 1848 I. Axente Sever organizează prima prefectură românească în împrejurimile Blajului, înainte de primirea aprobării oficiale date de generalul Puchner ¹⁰⁹. El organizează totodată și prima legiune românească, Legiunea I Blaj-Ulpia Traiana ¹¹⁰, cu un efectiv de 6 000 de tineri înarmați, gata „să plece către Sibiu să ceară arme de la general-comandantul” ¹¹¹. Vine însă la Blaj generalul Schurter, care-i sfătuiește pe exponenții românilor să trimită la Puchner o deputație mai mică ¹¹². Începînd cu luna octombrie, pe baza solicitărilor făcute de membrii Comitetului național român, generalul Puchner recunoaște înființarea celor 15 prefecturi, a legiunilor românești și înarmarea lor cu puști după „putință”: cam 1 200, după precizările lui Al. Papiu-Ilarian ¹¹³. Deci foarte puține pentru cei 195 000 de bărbați capabili să poarte arme.

Organizarea legiunii și administrației românești în zona Blajului, apoi participarea la luptele de eliberare a Transilvaniei pînă în august 1849 reprezintă momente de totală dăruire pentru cauza revoluționară, definitorie pentru personalitatea lui I. Axente Sever. Avem convingerea că sîntem în fața unei complexe activități, care merită ea însăși un studiu special. Noi ne vom limita acum numai la menționarea principalelor acțiuni insurecționale la care a participat ¹¹⁴, pe baza datelor cuprinse în raportul redactat de însuși I. Axente Sever la Cenade spre sfîrșitul anului 1849 ¹¹⁵.

După „organizarea înarmării poporului”, notează Axente Sever ¹¹⁶, „am fost numit prefect în Prefectura Blajului cu 120 comune, în care se găseau 20 000 bărbați capabili să poarte arme” ¹¹⁷. Pentru conducerea operațiilor militare i s-a atașat prim-locotenentul imperial Mihai Novac din Regimentul 1 grăniceri români. „După multe cereri” a obținut din cetatea Alba-Iulia 200 de puști, 300 de carabine și 300 de pistoale ¹¹⁸. Ca „baze ale operațiunilor belice” i-au revenit punctele strategice de pe Valea Tîrnavelor și a Mureșului, avînd misiunea inițială de a „apăra punctul Blaj” ¹¹⁹. Adunînd „poporul înarmat în număr cît mai mare” la începutul unei ierni foarte aspre, Axente Sever a acordat deosebită

¹⁰⁸ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 76–77; C. Bodea, *op. cit.*, p. 175–176, reprodus după B.A.R., mss. 970, f. 131–135, *ibidem*, p. 337–340.

¹⁰⁹ L. Maior, *Aspecte ale organizării administrației românești din 1848–1849 în Transilvania*, în *loc. cit.*, p. 564.

¹¹⁰ Al. Papiu-Ilarian, *op. cit.*, p. 84, nota 2 (Șt. Pascu).

¹¹¹ *Ibidem*, p. 66; G. Barițiu, *op. cit.*, p. 246.

¹¹² Al. Papiu-Ilarian, *op. cit.*, p. 66.

¹¹³ *Ibidem*, p. 79; G. Barițiu, *op. cit.*, p. 310–311.

¹¹⁴ Pentru organizarea rezistenței românești, cf., printre altele, *Die Rumänen der Österreichischen Monarchie*, t. II, Wien, 1850, p. 3–68 și 98–147; Simion Balint, *Viața și luptele lui ...*, ed. N. Hodoș, București, 1913; I. Ciurileanu, *Fragmente istorice din anii 1848–1849*, București, 1887; V. Moldovan, *Memorii din 1848–1849*, Brașov, 1895.

¹¹⁵ Vezi mai sus, nota 7.

¹¹⁶ A.T. Laurian, *Die Rumänen der Österreichischen Monarchie*, II, p. 98.

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 99.

atenție organizării legiunii sale. Cei aproape 6 000 de tineri români înarmați de sub comanda lui au fost împărțiți în cinci batalioane a „cîte 1 200 feciori fiecare”, conduse de tribunii Ariton (probabil fratele prefectului), I. Pop, I. Maior ¹²⁰, I. Tacit și locotenentul Șandru ¹²¹.

Spre sfîrșitul primei decade a lunii noiembrie, împreună cu „poporul înarmat al prefectilor Iancu, Buteanu, Solomon și Balint”, s-a desfășurat operațiunea de la Aiud. „Aproape 3 000 de români trecuseră prin acest oraș, fără a atinge măcar un fir de păr”, nota Axente în raportul său, pentru a ilustra respectarea populației maghiare ¹²².

În a doua jumătate a lunii decembrie, cei „6 000 de feciori de la Blaj”, la care s-au adăugat 2 000 de lăncieri din Prefectura Sibiului, conduși de tribunii V. Ardelean și N. Vlad, efectuează un „marș accelerat” către Turda și Huedin din ordinul generalului Wardenner, care după cîteva zile hotărăște retragerea „inexplicabilă”, cum o aprecia Axente Sever, total nemulțumit ¹²³.

La sfîrșitul anului 1848 și la începutul celui următor, aria de acțiune a oastei românești se restrînge. La 13/25 decembrie I. Bem ocupa Clujul, iar în continuare Czesz ocupa Turda ¹²⁴. Centrul rezistenței românești devine zona Munților Apuseni, unde se retrag și țărani din centrul Transilvaniei. Legiunii conduse de Axente Sever îi revenea misiunea de a împiedica un eventual atac asupra cetății Alba-Iulia. În acest scop se acționează, în colaborare cu N. Vlăduțiu, prefectul de pe Cîmpie, în zona Aindului ¹²⁵.

Noile condiții create impun organizarea întrunirii de la Zlatna din ianuarie 1849, la care alături de Avram Iancu, Ion Buteanu, Axente Sever și alți prefecți transilvani participă și Al. C. Golescu-Albu, Ion Ionescu (de la Brad) și Gheorghe Andreescu (George Adrian), luptători pentru cauza națională comună la sud de Carpați ¹²⁶. Se discută problema organizării în continuare a rezistenței românești și se stabilesc elemente tactice noi, necesare realizării obiectivului strategic.

Zona din jurul orașului Alba-Iulia, apărată de Legiunea lui Axente Sever, a rezistat în primăvara anului 1849 în fața atacurilor forțelor adverse. Pentru apărarea liniei Mureșului dinspre munte, Axente Sever a valorificat punctul strategic de la Coșlariu ¹²⁷. Asemănător acționa Avram Iancu în Munții Apuseni, unde în aprilie—mai s-au înregistrat tragicele evenimente de la Abrud. La acea dată, Axente Sever acționa la Zlatna cu succes, în ciuda faptului că este rănit ¹²⁸. Totodată, fiind solicitat de Avram Iancu, acordă acestuia un ajutor militar eficient contra lui Hatvani, care la 4/16 mai 1849 atacă pentru a doua oară, fără succes, Abrudul ¹²⁹.

¹²⁰ Ulterior a devenit viceprefectul legiunii, apreciat de Axente Sever.

¹²¹ A.T. Laurian, *Die Rumänen der Österreichischen Monarchie*, II, p. 101.

¹²² *Ibidem*, p. 100—101.

¹²³ *Ibidem*, p. 101—102.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 102.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 103—105.

¹²⁶ C. Bodea, *op. cit.*, p. 188; G. Em. Marica ș.a., *op. cit.*, p. 289—290.

¹²⁷ A.T. Laurian, *Die Rumänen der Österreichischen Monarchie*, II, p. 115.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 117—121.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 124—125.

Cu ocazia acțiunii de sprijinire a forțelor românești din această zonă, Legiunea Blajului s-a bucurat de o conducere pricepută. În raportul său de la sfîșitul anului, Axente Sever adresează cuvinte de laudă vice-prefectului, tribunilor și centurionilor săi, tuturor membrilor legiunii. Printre cei evidențiați este trecut și ofițerul Dincă Bălșan, venit de la sud de Carpați și care activa ca centurion în trupele de vînători din Legiunea comandată de Axente Sever ¹³⁰.

În timp ce încercările lui L. Kossuth de a-i zdrobi pe români în Munții Apuseni au eșuat lamentabil în luna iunie, Axente Sever a continuat acțiunea în vederea depresurării cetății Alba-Iulia, atacată și bombardată timp de 18 săptămîni de maghiari ¹³¹. Astfel, la 27 iulie 1849 Axente Sever intră victorios în cetate, însoțit de „2 000 de oameni bine deprinși și bine disciplinați” ¹³². Apreciind contribuția și priceperea dovedite de Axente Sever în conducerea operațiilor pentru salvarea cetății Alba-Iulia, un contemporan releva: „Eroul Axente, cu sabia în mînă nu lipsea de nicăieri și insufla curaj vitejilor români, premergînd însuși cu exemplul” ¹³³. În continuare, Axente Sever a acționat spre Orăștie, Geoagiu și Deva, după care s-a îndreptat spre Sibiu.

După intervenția trupelor țariste și capitularea generalului Görgey la Șiria la 1/13 august 1849, autoritățile militare habsburgice sîlesc pe români să depună armele. Revenind de la Sibiu, Axente Sever, „într-o dimineață, concheamă pe feciori și le cuvîntă dezarmarea din locul de unde li se publica libertatea și înarmarea (la Blaj, cu ocazia adunărilor din mai și septembrie. — *A.Th.P.*). Axente nu poate vorbi de lacrimi. Își descinge sabia și o predă... Își iau toți tribunii ziua bună de la feciorii lor înaintea numeroasei mulțimi. Feciorii își sărută puștile și le depun...”. Plîngeau tribunii, soldații și toți cei care asistau ¹³⁴.

Terminarea revoluției în Transilvania și statornicirea administrației habsburgice prin numirea în august 1849 ca guvernator al feldmareșalului Ludwig Wohlgemuth au împiedicat afirmarea deplină a românilor. Dar revoluția impusese recunoașterea existenței naționale a românilor din Transilvania, ideal pentru care militanții de la 1848—1849 au continuat să lupte în ciuda măsurilor represive luate de autorități, care au trecut chiar la arestarea conducătorilor revoluționari români. Astfel, în octombrie I. Axente Sever este arestat, fiind dus între baionete la Sibiu și eliberat apoi ¹³⁵. Situația s-a repetat în 1862, cînd a fost judecat la Aiud. Nimic nu l-a împiedicat însă să continue lupta pentru obținerea drepturilor politice și culturale ale românilor din Transilvania. În anii 1852—1861, alături de Avram Iancu și Simion Balint, Axente Sever a fost un conștient susținător al ideii lui Aaron Florian în vederea fundării unei societăți literare române, făcînd chiar donații în acest scop ¹³⁶. Nici un

¹³⁰ Amănunte despre activitatea ofițerului muntean, cf. Matei Ionescu, *Episoade din anii 1848—1849. Însemnări despre Dincă Bălșan*, în „Studii”, XVIII (1965), nr. 5, p. 1075—1089.

¹³¹ A.T. Laurian, *Die Rumänen der Österreichischen Monarchie*, II, p. 146.

¹³² *Ibidem*, p. 144—145.

¹³³ Al. Papiu-Ilarian, *op. cit.*, p. 130.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 126 și 140.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 147.

¹³⁶ V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, Edit. științifică, 1968, p. 60—61 și 65—66.

moment nu a abandonat dezideratul transilvanilor: eliberarea de sub dominația străină și unirea cu frații de peste Carpați. Deosebit de expresiv este în acest sens planul militar propus în 1878 de I. Axente Sever în vederea eliberării Transilvaniei de sub stăpânirea Austro-Ungariei și unirea ei cu vechea Românie¹³⁷. Noua propunere reprezenta o confirmare a faptului că totdeauna, și în mod special în timpul revoluției de la 1848—1849, Axente Sever a luptat pentru realizarea aceluiași obiectiv strategic. Totodată l-a preocupat, în continuarea evenimentelor revoluționare de la sfârșitul primei jumătăți a secolului, analiza fenomenelor perioadei revoluției, aducând noi contribuții pentru susținerea cauzei românești¹³⁸ și participând frecvent la festivitățile organizate anual la Blaj.

Considerat apt pentru ocuparea de funcții în serviciul statului pe baza listelor cuprinzând 346 de nume ale intelectualilor români transilvăni¹³⁹, în 1851 Axente Sever este numit secretarul Tribunalului corecțional din Alba-Iulia, dar în 1854 se retrage din funcțiile publice¹⁴⁰. În vara anului 1852 este decorat cu prilejul vizitei împăratului Francisc Iosif în Transilvania¹⁴¹. În alegerile pentru Dieta de la Sibiu din 1863, „domnul Axente de la Bălgrad” obține mandatul de deputat cu o majoritate apreciabilă de voturi la Salinele Uioarei¹⁴².

Spre sfârșitul secolului, după ce suferise un accident în 1870, Axente Sever se retrage la Brașov¹⁴³, de unde era soția sa, Eufrosina, născută Blebea¹⁴⁴. Aici și-a dat firescul sfârșit la 31 iulie/13 august 1906¹⁴⁵. Contemporanii și-au adus un ultim și emoționant omagiu pentru „taica Axente”, „ultimul brad” de la 1848. La 6/19 august același an, marele istoric Nicolae Iorga îl trecea pe „frumosul bătrîn ce a fost Axente Sever..., dinainte cîștigat pentru cauza neatrînrării naționale”, în rîndul acelor „oameni cari au fost” întru slava neamului¹⁴⁶.

Prezentînd gîndirea social-politică și activitatea practică revoluționară desfășurată de Ioan Axente Sever, încadrate în problematica obiectivă și complexă a revoluției române de la 1848, ne impresionează caracteristicile acestei personalități, sugestiv creionată de francezul

¹³⁷ Idem, *Un plan militaire — à la fin du XIX-ème siècle — pour la liberation de la Transylvanie*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1968, nr. 6, p. 949—965.

¹³⁸ I. Axente Sever, *Ein brüderlich ernstes Wort an den „Pesti Naplo” und die Gleichgesinnten im Ungarlande*, Wien, 1860, 16 p.; idem *Răspuns la cartea [lui Ștefan Kemeny]*, Brașov, 1897, V 366 p. Evidențiind momentele acțiunii revoluționare românești, Axente Sever apreciază faptele „vitejilor maghiari” și opiniile realiste din cercurile unor publicații maghiare.

¹³⁹ Realizate în octombrie—decembrie 1849 și publicate în S. Dragomir, *Studii și documente...*, II, p. 144—160. Axente Sever este trecut la nr. 244 în Scaunul Mediașului, cu notele: născut Frăuș, 28 ani, absolutent filozofie și teologie; limbi cunoscute: româna, latina, germana, maghiara (*ibidem*, p. 154).

¹⁴⁰ Gh. I. Biriș, *op. cit.*, p. 36.

¹⁴¹ I. Nistor, *Decorarea lui Avram Iancu și a camarazilor săi*, București, 1931.

¹⁴² I. Axente Sever, *op. cit.*, p. 16.

¹⁴³ I. - A. Candrea și Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București (1931), p. 1508.

¹⁴⁴ Gh. I. Biriș, *op. cit.*, p. 37.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 38.

¹⁴⁶ N. Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. I, E.P.L., 1967, p. 151—153.

G. Vapereau. Acesta îl prezintă pe Axente Sever drept un „patriot român” care a exercitat o mare influență asupra mișcării de idei din perioada istorică în care a luptat, reprezentând o adevărată imagine a poporului din care s-a ridicat și avînd „o reputație de bravură” egală cu aceea a lui Avram Iancu ¹⁴⁷. Consecvența revoluționară a acestui luptător pașoptist de pe ambele laturi ale Carpaților, credința neabătută în realizarea țelurilor perioadei revoluționare, cultivarea și manifestarea tăriei de revoluționar în cele mai dificile momente de acțiune, angajarea plenară într-un proces istoric obiectiv, pe care l-a înțeles, analizat și concretizat, reprezintă trăsături fundamentale ale lui Ion Axente Sever, reala personalitate istorică a epocii moderne a istoriei poporului român. Evoluția gândirii și esența acțiunii realizate de el ilustrează ascendența procesului de dezvoltare istorică din epoca respectivă.

IOAN AXENTE SEVER ET LA RÉVOLUTION ROUMAINE DE 1848

RÉSUMÉ

Processus historique objectif, la révolution roumaine de 1848 a permis l'affirmation du potentiel révolutionnaire du peuple, ainsi que celle de la capacité d'organisation et d'action des militants de cette période-là. Le patriote transylvain Ioan Axente Sever (1821—1906) a joué un rôle important dans l'action de direction et de mobilisation des masses populaires déployée dans le cadre du processus révolutionnaire. Formé en tant que révolutionnaire pendant la décennie ayant précédé la préparation de la révolution, Ioan Axente Sever s'est complètement intégré à la révolution déployée dans les contrées situées des deux côtés des Carpates, en tant qu'expression du caractère unitaire de celle-ci.

Réalisant une admirable unité entre l'activité théorique-idéologique et celle pratique-révolutionnaire, Ioan Axente Sever a déployé pendant le processus révolutionnaire une ample action novatrice et de perspective. S'encadrant au courant d'idées démocrates-révolutionnaires, il a eu un précieux apport à préciser les modalités de solution du problème social, et son point de vue concernant le rôle de chaque nation, grande ou petite, a de réelles résonances contemporaines.

Ses idées socio-politiques ont été concrétisées dans l'activité pratique pendant la révolution de Valachie et les événements de la Transylvanie des années 1848—1849. La présente étude porte sur des problèmes soulevés par cette période révolutionnaire, avec de nouvelles clarifications sur l'activité déployée par Sever pendant la période post-révolutionnaire, jusqu'à la fin de sa vie. L'analyse des traits caractéristiques du révolutionnaire transylvain révèle le fait que Ioan Axente Sever s'est avéré un réelle personnalité historique de la société roumaine à l'époque moderne.

¹⁴⁷ G. Vapereau, *Dictionnaire universel des contemporains*... , Paris, 1858- 1859, p. 12.

ȘTIRI PRIVITOARE LA ACTIVITATEA UNEI ASOCIAȚII TRANSILVANE CREATE ÎN URMA REVOLUȚIEI ROMÂNE DE LA 1848—1849

DE

CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU

Lupta femeilor pentru emancipare și mai ales inițiativele lor în sprijinul împlinirii năzuințelor de eliberare națională și socială ale poporului român au constituit până acum doar sporadic obiectul unor investigații istoriografice¹. Atenției cercetătorilor s-au impus cu precădere, în afara eroinelor clasei muncitoare, femeile care au luat parte la mișcări social-politice, precum Ecaterina Varga, Ana Ipătescu, sau cele participante la acțiunile militare, ca Pelaghia Roșu, Ecaterina Teodoroiu sau Elena Chiriță², ale căror figuri au fost evocate în cuprinsul unei literaturi care merge de la simple note și articole până la lucrări de sine stătătoare.

Personalități de felul celor evocate mai sus nu epuizează istoria participării femeilor la lupta de emancipare socială și națională, la lupta pentru propria lor emancipare. În ciuda importanței evidente a acestor probleme, literatura ce i-a fost consacrată rămâne restrânsă și lipsită de o bază solidă de informație. În rîndurile de mai jos, înfățișăm pe baza unor surse, în mare parte nefolosite, un aspect al activității social-politice a femeilor române la mijlocul secolului trecut.

Revoluția română de la 1848—1849 lăsase urme adinci. În Transilvania mai ales, consecințele ei fuseseră tragice. După unele evaluări, dintre cei 40 000 de români morți, „cel puțin al patrulea era tată de familie, cu a cărui moarte familia și-a pierdut pe susținătorul ei...”³. Cele

¹ Vezi, de pildă, Paraschiva Cincea, *Începuturile luptei pentru emanciparea femeii în România (secolul al XIX-lea)*, în *Studii și articole de istorie*, vol. V, 1963, p. 291—311; Dumitru Almaș, *Muze și egerii, Figuri de femei din perioada revoluției pașoptiste*, în „Magazin istoric”, an II (1968), nr. 7—8, p. 154—158.

² Ultimelor două le-au fost dedicate, relativ recent, lucrările: Elsa Grozea, *Sublocotenentul Ecaterina Teodoroiu*, București, Edit. militară, 1967; Alexandru Petrescu, *Sergent Elena Chiriță*, București, Edit. militară, 1967.

³ Teodor V. Păcățian, *Carlea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, ed. a 2-a, vol. I, Sibiu, 1904, p. 674.

aproximativ 25 000 de văduve ⁴ rămase după încetarea tuturor luptelor aveau de întreținut un număr impresionant de copii orfani; câteva mii dintre ei își pierduseră ambii părinți. În ajutorul acestor orfani ai revoluției s-au ridicat mai întâi femeile române din Brașov, cărora treptat li se vor alătura mame și soții din toate provinciile locuite de români ⁵. Inițiativa se va bucura deopotrivă de sprijinul oficialităților și va avea un ecou puternic și susținători consecvenți, demonstrat prin dovezi materiale, în toate straturile societății românești din Transilvania și din celelalte provincii.

Istoricul înființării „Reuniunii femeilor române” de la Brașov

În 1850, prin strădania și cu acordul factorilor enumerați mai sus, s-a fondat la Brașov „Reuniunea femeilor române spre ajutorul creșterii fetițelor orfane sărace, și mai ales al acelor fete române ale căror părinți au căzut în revoluțiunea maghiaro-transilvăneană din anii 1848 și 1849”. Existența și activitatea ei au fost consemnate întâmplător și fugar de George Barițiu, într-o singură frază ⁶, și de C.D. Rosenthal⁷, deși „Reuniunea” reprezintă prima asociație feministă din țările române știută până acum, prima asociație în care femeile, dincolo de expresia emancipării și a rosturilor umanitare declarate ale întreprinderii lor, și-au afirmat adevărată — într-un anumit sens și cu mijloace specifice — la lupta pentru libertatea și unitatea națională a țării, în parte prin chiar prevederile statutare, dar, în cea mai convingătoare măsură, prin tot ce au realizat practic în acest spirit în răstimpul celor șapte ani de care ne ocupăm în articolul de față ⁸. Și nu întâmplător

⁴ „Gazeta Transilvaniei” din 1 noiembrie 1856, p. 336.

⁵ În Banat se cunoaște cazul acordării de asistență chiar revoluționarilor arestați. Astfel, baroneasa Antonia Buhuș a deschis colecte pentru cei 607 deținuți politici depuși provizoriu în închisoarea din Arad; în lista celor ajutați figurează și Eftimie Murgu cu 10 forinți (Eftimie Murgu, *Scrieri*. E.P.L., 1969, p. 61).

⁶ George Barițiu nota: „Către finea anului 1850 (sic!) s-a înființat «Reuniunea femeilor române» din Brașov pentru creșterea fetițelor rămase fără părinți în revoluțiune, iară după ce nu vor mai fi orfane de acelea din venitul aceluia fond să fie ajutate, după putință, câteva școale de fete” (G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 674).

⁷ Pictorul revoluționar C. D. Rosenthal, pe când era trimis al emigrației române de la Paris în Transilvania și Ungaria, expunea într-o scrisoare către C. A. Rosetti din anul 1850, nu fără oarecare exaltare, rosturile și semnificația asociației brașovene: „Faceți să reiasă toată importanța Asociației femeilor transilvănene, al căror scop este educația orfanilor din războiul pentru independență. A arăta că acest comitet, cu reședința la Brașov, este compus numai din femei, având ca președinte o femeie, ca secretar o femeie, casier o femeie... este un fapt unic în ambele părți ale lumii, fără precedent în istorie. Este un fapt imens. În ochii mei e cel mai mare fapt al timpurilor moderne, este prima răsărire a aspirațiilor și străduințelor socialiștilor și negustorilor, prietenilor umanității...” („Carpații”, an VI, nr. 339, din 8 septembrie 1926, p. 5).

⁸ O prezentare generală a „Reuniunii femeilor române de la înființare și până în 1926 s-a făcut de către Mircea Băltescu în articolul *Contribuții la istoricul „Reuniunii femeilor române” din Brașov*, în *Culegere de studii și cercetări*, Muzeul regional Brașov, 1967, p. 191—211. Noi tratăm activitatea desfășurată de societate numai între 1850 și 1856, deoarece grosul științelor inedite găsite se referă în principal la această perioadă și pentru că după 1856 intervin serioase perturbații în bunul mers al treburilor ei, reflectate parțial de schimbările introduse în prevederile statutare inițiale, schimbarea președintei asociației etc.

printre organizatoarele și susținătoarele ferme ale „Reuniunii” figurează numele soțiilor sau rudelor apropiate ale unor cunoscuți luptători pentru libertate și progres din Transilvania sau din celelalte provincii românești, ei înșiși animatori și sprijinitori de temei.

Inițiativa creării societății a aparținut Mariei Nicolau din Brașov⁹. Aceasta, în indemnul ginerelui său Iacob Mureșanu¹⁰, fost coleg de studii al lui Avram Iancu la Cluj¹¹, lansa la 15 decembrie 1849 un apel către românele din Brașov, îndemnându-le să se constituie într-o asociație destinată „ajutorinței fetițelor sărace spre buna creștere”, pentru a arăta că femeile nu pot și nu trebuie să rămână indiferente la „trebuințele națiunii”¹². Chemarea era însoțită de o listă de subscripție pentru stringerea primelor fonduri necesare, intrarea în asociație implicând și donarea unei sume de bani, al cărei quantum era benevol. Încă de la început, 80 de femei din Brașov și-au declarat acordul lor, înscriindu-se cu sume care porneau de la 1 forinț și ajungeau la 100¹³. Semnificativ că printre donatoare întâlnim numele Sofiei von Wohlgemuth, soția guvernatorului Transilvaniei, și al Zincăi maior Stoica din Țara Românească.

Asentimentul imediat al unui număr ridicat de femei din Brașov a constituit un stimul în munca organizatoarelor. La 10 februarie 1850, trei dintre ele — Maria Nicolau, Joița Juga și Ana Rudolf Orghidan — au înaintat o petiție guvernatorului Transilvaniei, contele Ludwig von Wohlgemuth, solicitând aprobarea acestuia în vederea funcționării unei societăți „de femei române pentru ajutorul creșterii fetițelor scăpătate cu totul”¹⁴, dar în primul rând și deocamdată numai a orfanelor din timpul revoluției. O cerere similară, semnată de astă dată de Maria Nicolau, Zamfira Georgiu Juga și Ana Th. Stamboli, avea să fie trimisă peste cinci zile și soției guvernatorului, Sofia von Wohlgemuth, pe sprijinul căreia se conta, dată fiind prezența ei pe tabelul primelor donatoare. Pentru atingerea scopului fixat, „întemeierea unui fond din ale cărui interese (dobânzi. — C.C.) anuale să se ajutoreze creșterea fetițelor orfane ale națiunii noastre”, semnăturile propuneau să se formeze un comitet, ales

⁹ Maria Nicolau (1801—1860), fiica lui Ioan Cepescu, comerciant de vază din Brașov, căsătorită cu Dimitrie S. Nicolau, proprietarul unei rafinării de petrol și unul din primii consilieri municipali români ai Brașovului, este și prima președintă a „Reuniunii”, funcție pe care o va deține pînă în noiembrie 1855 („Carpații”, an VI, nr. 339, din 8 septembrie 1926, p. 3).

¹⁰ Iacob Mureșanu (1812—1887), profesor și publicist, ardent apărător al cauzei românilor din Transilvania. A colaborat, împreună cu George Barițiu și Andrei Mureșanu, la publicarea „Gazetei Transilvaniei” și a „Foaiței pentru minte inimă și literatură”. Între 1837 și 1875 a funcționat ca profesor și director al Liceului romano-catolic din Brașov. A depus o susținută strădanie pentru constituirea și funcționarea „Reuniunii” de la Brașov, a băncii „Albina” și a „Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român” (pentru amănunte vezi A.A.M., Iacob Mureșanu 1812—1887. *Album comemorativ*, Brașov 1913; Iuliu Moisil, *Figuri grănicerești născuți*. Iacob Mureșian 1812—1887, Ioan Marian 1796—1846, Bistrița, 1936; Iuliu Moisil, Iacob Mureșianu, Bistrița, 1937, extras din „Arhiva someșană”, nr. 21, vol. V, 1937).

¹¹ Silviu Dragomir, Avram Iancu, ed. a 2-a, București, Edit. științifică, 1968, p. 33.

¹² *Comptul publicu alu fondului „Reuniunii femeilor române” spre ajutorul creșterii fetițelor orfane ș.c.l.*, partea I, Brașov, 1853, p. 63 (în continuare: *Comptul publicu alu fondului Reuniunii*...).

¹³ Primele donatoare, Maria Nicolau și Sevastia I. Mureșanu, soția lui Iacob Mureșan, au dat fiecare câte 15 forinți. Sumele cele mai mari au fost dăruite de Joița Juga și Ana Orghidan, fiecare cu câte 100 de forinți. Sofia von Wohlgemuth a oferit și ea 50 de forinți (*Comptul publicu alu fondului Reuniunii*..., partea I, Brașov, 1853, p. 68).

¹⁴ *Comptul publicu alu fondului Reuniunii*..., partea I, Brașov, 1853, p. 65—66.

dintre membrele fondatoare, care să se ocupe cu strângerea, administrarea și sporirea veniturilor asociației. Acest comitet urma să prezinte la sfârșitul fiecărui an un raport detaliat asupra stării materiale a așezământului, însoțit de situația donațiilor, a ajutoarelor acordate și a cheltuielilor efectuate. Ca fond de ajutorare se fixau $\frac{3}{4}$ din dobânda capitalului depus; donațiile și colectele, precum și restul de $\frac{1}{4}$ din dobândă, trebuiau să se adauge capitalului de bază. Se preconiza o asemenea capitalizare intensivă pentru a se putea trece într-o perioadă relativ scurtă la transformarea așezământului modest de la care se pornea într-un „institut” pentru creșterea și instruirea tuturor fetelor rămase fără de părinți, și nu numai a lor, ci chiar a tuturor orfanilor „fără deosebire de sex”¹⁵. Pe lângă aprobarea constituirii societății, guvernatorul urma să le înlesnească și „calea spre a afla starea și numărul orfelinelor; părinții cărora au căzut victime sub pericolul revoluțiunii maghiare, ca să ne putem afla în stare a împărți, fără amânare, între cele mai sărace suma menită spre scopul acesta”¹⁶.

Cam după o lună de la depunerea cererilor — timp în care au primit răspunsul binevoitor al Sofiei von Wohlgemuth, pe de-a-ntregul de acord cu întemeierea „Reuniunii binefăcătoare” —, la 6/18 martie 1850, Joița Juga și Ana Rudolf Orghidan erau chemate de căpitanul cetății Brașovului, Schelker, pentru unele explicații suplimentare. A doua zi, cele două, împreună cu Maria Nicolau, se înfățișau înaintea generalului Chavanne, comandantul militar al districtului Sibiu. La capătul unui lung interogatoriu pe aceeași temă, comandantul militar al districtului Sibiu își dădea aprobarea, cu singura condiție ca statutele ce urmau a se adopta să fie trimise spre avizare „la locurile mai înalte”.

La 12/24 martie 1850 s-au deschis la Brașov lucrările adunării de constituire a „Reuniunii femeilor române”. Erau prezente 42 dintre inițiatoare, printre care Maria Nicolau, Joița Th. Ciurcu, Elena A. Florian, Joița Juga, Sevastia I. Mureșanu și Zamfira Juga. În numele lor, Maria Nicolau a exprimat hotărîrea „tuturor femeilor române de a se interesa de creșterea fetițelor române și de a ajuta după putință orfanele martirilor națiunii române, celor ce au căzut jertfă în revoluțiunea maghiară-transilvăneană din anii 1848—1849”¹⁷. Pentru buna desfășurare a lucrărilor adunării s-a constituit un prezidiu format dintr-un președinte, Maria Nicolau, o secretară, Joița Th. Ciurcu, și două „comisărese”, Agnes Ghenovici și Carolina Orghidan, însărcinate cu „scrierea voturilor” acordate comitetului de conducere al societății, care urma să fie ales prin vot secret. Maria Nicolau a propus ca forul de organizare și de coordonare preconizat să fie alcătuit dintr-un președinte și șase membre. Adunarea nu a fost de acord și a ridicat numărul componentelor comitetului de conducere la 12, inclusiv președintele. Trecîndu-se la vot, în primul comitet de conducere au fost alese: Maria Nicolau, președinte, Joița Juga, Ana Orghidan, Joița Dima, Maria Sterio, Stana Corbu, Paraschiva Teclu, Ecaterina Bucur Pop, Joița Petricu, Agnes Ghenovici și Luiza Ciurcu

¹⁵ *Ibidem*, p. 70.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 74.

din cele 80 de membre fondatoare¹⁸. Ca „patroană binefăcătoare” a fost aleasă Sofia von Wohlgemuth. După alegeri, la 16/28 martie 1850, s-au adoptat statutele de funcționare ale societății. Comitetul a primit însărcinarea să le înainteze imediat forurilor în drept spre sancționare. Cele 12 articole ale statutelor expuneau menirea societății, structura ei organizatorică și funcțională, modul de administrare al mijloacelor financiare etc. „Reuniunea femeilor române pentru ajutorul creșterii fetițelor orfane române mai sărace”, creată pentru a sprijini în primul rând orfanele rămase „prin moartea în bătlia sau omorul (amândoror) părinților lor în decursul războiului civil transilvano-maghiar din anii 1848 și 1849”, cuprindea pe lângă membrele obișnuite, recrutate dintre „toate femeile române fărăosebire” care participau și contribuiau material „pentru scopul reuniunii”, pe așa-zisele membre „onorare”, pe „binefăcătoarele reuniunii”, adică acelea care ajutau cu „legate testamentare și cu sume mai mari”, și pe cele 3 sau 5 „patroane”, provenite „din cele mai însemnate doamne”¹⁹.

Ajutoarele se puteau acorda în bani, fie sub formă de cotizație anuală, individuală, fie sub formă de colecte; de asemenea se puteau da în natură: bucate, fin, vite, în îmbrăcăminte, în „vreo producțiune teatrală” sau baluri făcute în folosul săracelor, prin vânzarea unui „lucru la loterie”, prin „cărți de învățătură”, făcând vreo „fundațiune pentru vreo învățătoare la institutele ce se vor înființa cu vremea în părți deosebite locuite de români”, în orice alte „lucruri de oarecare preț”, cum se stipula în articolul 5 al statutelor. Articolul următor sancționa ceea ce se hotărîse în ședința de la 12/24 martie 1850, anume că, pentru „a înainta scopul reuniunii” și pentru a „căruii trebile ei cu mai mare progres”, se institua un comitet de conducere, format din 12 femei, cu o președintă, o casieră, două secretare și opt membre. Toate aceste funcții aveau caracter voluntar. Comitetul trebuia să se ocupe de conducerea treburilor societății „spre sporirea folosului ei”. În acest scop se îngrijea ca, pe lângă emiterea chitanțelor de primire a diferitelor donații, toate colectele în bani să fie depuse imediat „pe interes, cu ipotecă de preț îndoit”, sau la „case publice sigure”; să păstreze „obligatiile” depuse, care vor trebui „întabulate” pe numele „reuniunii”. Tot comitetului îi revenea obligația cunoașterii numărului și stării orfanelor, stabilirii ordinii și cuantumului ajutoarelor etc.

Comitetul depunea înaintea tuturor membrilor reuniunii două rapoarte de activitate: unul în iunie și altul la sfîrșitul fiecărui an, cînd bilanțul întregii munci era supus dezbaterii generale. Atunci avea loc și alegerea noului comitet. Raportul anual de activitate, cu toate realizările, greutățile și propunerile, avea să fie publicat într-o broșură specială.

În legătură cu folosirea fondurilor, statutele stabileau că ele vor rămîne „neatinse” și că „numai din interesele ce vor veni din capitolele date pe dobîndă se vor întrebuița”; din aceste sume, numai trei părți

¹⁸ Statute pentru „Reuniunea femeilor române” spre ajutorul fetițelor orfane sărace, și mai întîi al acelor fetițe române ale căror părinți au căzut în revoluțiunea maghiaro-transilvăneană din anii 1848 și 1849, Brașov, 1850, p. 5–8.

¹⁹ *Computu publicu despre starea fondului „Reuniunii F. R.” pe șase ani, de la 30/18 octombrie 1850 — 21/9 octombrie 1855/6, publicatu de comitetul reuniunii*, Brașov, 1857, p. 1–3 (în continuare: *Computu publicu despre starea fondului „Reuniunii F.R.”* ...).

se vor repartiza „spre ajutoriul orfanelor”, iar ultima parte se va alătura la fondul de bază, unde se depuneau integral și „colectele făcute în bani”. Colectele în îmbrăcăminte și cărți pentru învățat se împărțeau orfanelor.

Se stabilea totodată posibilitatea schimbării destinației inițiale a fondurilor societății, care-și propunea ca după câțiva ani de la înființare să-și extindă sfera de cuprindere și să treacă la ridicarea unor „așezăminte filantropice de creștere și învățătura săracilor în toate ramurile atingătoare de sexul feminin” pentru orfanele lipsite de ambii părinți.

Ultimul articol al actului constitutiv și normativ al societății stipula că modificarea statutelor în vigoare se va putea face numai cu o majoritate „precumpănitoare”.

După constituire se observă o remarcabilă afliure de membre în asociație. De la cele 80 de brașovenice înscrise inițial se ajunge în octombrie 1851 la 187 de membre, pentru ca după un alt an, adică în octombrie 1852, „Reuniunea” să numere 265 de cotizanți. În 1852—1853 creșterea este însă numai de 10 persoane, deoarece în octombrie 1853 lista membrilor se oprește la 275. De acum și până în 1856 acest ritm de dezvoltare se păstrează, cu minime fluctuații. La sfârșitul anului 1855 „Reuniunea” avea aproximativ 300 de membre. Plafonarea efectivelor „Reuniunii”, însoțită de micșorarea fondurilor și de stagnarea activității asociației în anii 1855—1856 — în ciuda creșterii efectivelor membrilor cotizante —, se datorează unor carențe organizatorice care nu pot fi ignorate. Cu toate semnalele de alarmă și indemnurile din adunările generale anuale de a se crea filiale măcar în orașele unde existau condiții propice cel puțin până în 1853 și cu atât mai puțin după aceea, nu s-a reușit să se creeze decât câteva. Propaganda în jurul scopurilor și realizărilor asociației în vederea atragerii de noi membri din Transilvania și din afara acestei provincii a fost și ea deficitară. Fiind destul de slab popularizată dincolo de hotarele Transilvaniei, sprijinul ce s-a acordat „Reuniunii” din celelalte provincii românești nu a atins cotele posibile. Nu s-au înființat, măcar acolo unde erau condiții, decât câteva organizații filiale. Cele existente, în mare lor majoritate, duceau o slabă activitate. În loc de a-și îndrepta atenția cu prioritate asupra zonelor celor mai lovite în anii 1848—1849, acolo unde „s-au îngrășat cu singele celor căzuți și astăzi se udă de lacrimile orfanilor rămași de ei”, fondurile au fost dirijate aproape exclusiv către două centre: Brașov și Sibiu²⁰. Unele divergențe ivite la un moment în legătură cu caracterul „Reuniunii” au provocat derută. De pildă, în 1855 a fost respinsă, dar nu fără urmări, propunerea de reorganizare a „Reuniunii” pe principiul confesional²¹. Înăsprirea condițiilor de primire a membrilor activi, care, conform celor „întărite” la 23 aprilie 1855 pentru a fi admiși în „Reuniune”, trebuiau să dea „de la sine câte 20 forinți m.c. (monedă convertibilă. — C.C.) sau material de preț al acesta odată pentru totdeauna, sau care dau pe an câte 5 forinți m.c., sau care fac colecte cel puțin 100 forinți sau mai multe”²², au îndepărtat o serie de persoane dispuse să intre în asociația brașoveană. În fine, o altă cauză, dintre cele mai importante, a fost trecerea „Reuniunii” sub „îndrumarea”

²⁰ „Gazeta de Transilvania”, nr. 82, din 12 octombrie 1855, p. 313.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, din 1 noiembrie 1856, p. 336.

și controlul tot mai „atent” al autorităților habsburgice²³. În aceste condiții, baza de masă a asociației se va fi subțiat vizibil. Că asociația femeilor brașovene trecea în 1856 printr-un impas ne-o demonstrează schimbarea comitetului de conducere și înlocuirea încă din noiembrie 1855 a președintei, Maria Nicolau, cu Maria Secăreanu, ca și noile propuneri de modificare a statutelor în punctele considerate ca „vinovate” de situația precară creată la finele acestui an. Se cerea, de pildă, modificarea în sensul stabilirii unor precizări exacte a articolului 4 din statute, articol care definea tocmai calitatea de membru al „Reuniunii”. Se sugera ca articolul să stipuleze condițiile în care cineva putea fi considerat membru și când, în ce împrejurări, această calitate încetează, întrucât în statutele atunci în vigoare dreptul de a fi membru al „Reuniunii” nu se condiționa „de un act hotărît” și nici nu se specificau împrejurările când „același (drept. — C.C.) se stinge”.

Atunci, în 1856, s-a încheiat de altfel o primă etapă din dezvoltarea „Reuniunii femeilor române” de la Brașov, în care entuziasmul inițial, influența imediată a revoluției de la 1848—1849 și spiritul de solidaritate de care au dat dovadă un mare număr de români de pretutindeni o plasează printre cele mai rodnice din lunga și bogata sa existență.

Activitatea „Reuniunii” pentru asigurarea mijloacelor materiale

După votarea și aprobarea statutelor s-a trecut imediat la atragerea în „Reuniune” a unui cît mai mare număr de membre; în primul an au fost difuzate peste 400 de scrisori de adeziune. S-au făcut apeluri la românii de pretutindeni. O scrisoare a președintei „Reuniunii” a fost remisă domnilor Țării Românești și Moldovei cu rugămintea de a nu rămîne indiferenți și a-și aduce și ei obolul. S-a întocmit o evidență a tuturor fetelor orfane din Transilvania. Cu sprijinul episcopului Ardealului, Andrei Șaguna, s-a alcătuit o listă de 3 521 de nume²⁴. Pentru o mai sigură reușită a acțiunii s-a cerut și s-a obținut de la guvernatorul Transilvaniei începînd de la 8 februarie 1851 „ordinațiune favoritoare”, în virtutea căreia membrele „Reuniunii” se puteau adresa, în cazul unor greutăți ivite, și la „deregătorile politice pentru ajutoriu”²⁵.

Pe aceste baze, „Reuniunea femeilor române” din Brașov a desfășurat între 1850 și 1856 o activitate rodnică, care a ținut să contribuie în principal la realizarea rosturilor ei filantropice: educația și instrucția orfanelor; în subsidiar, la adăpostul acestor obiective declarate și acceptate oficial, „Reuniunea” a căutat să promoveze și să întrețină o serie de manifestări culturale de pronunțată coloratură politică, puse în slujba luptei de eliberare a românilor din Transilvania și de îndeplinire a dezideratului lor național. Trebuia însă asigurat suportul material al unor intenții atît

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Compuțul public al fondului Reuniunii...*, Brașov, 1853, p. 83.

²⁵ *Ibidem*, p. 88.

de ambițioase. De aceea strângerea de fonduri a devenit preocupare de căpătii în primii ani după constituirea „Reuniunii”. Eforturile depuse au fost în cea mai mare parte răsplătite. Din 1850—1851, socotit primul an bugetar al asociației, și până în 1856 s-au colectat 17 755,92 forinți, din care cheltuindu-se 1 634,7 forinți, a rămas un capital net „neatingibil” de 16170,43 forinți ²⁶. Dinamica veniturilor și a cheltuielilor din acești ani se vede din tabelul de mai jos (în forinți):

Anul bugetar	Intrări			Ieșiri			Total capital „neatingibil”
	donații	dobinzi	total	ajutoare pentru orfane	cheltuieli ordinare	total	
1850—1851	3937,35	109,14	4047,9	63,30	113,12	206,12	3840,27
1851—1852	4150,27	105,10	4255,37	30	6,41	36,11	4218,56
1852—1853	3048,58	499,21	3548,22	63,34	47,33	111,7	3437,15
1853—1854	1703,32	489,38	2195,10	335,28	91,51	430,19	1762,51
1854—1855	1110,39	818,30	1929,9	39,18	230,5	269,23	1659,46
1855—1856	995,23	827,20	1822,43	528,30	51,5	579,55	1212,48
Total general	11915,14	2818,36	17755,92	1059,40	573,37	1633,50	16170,13

Care au fost căile prin care s-a strins acest capital important? Și cine au fost cei care de bunăvoie au consimțit să contribuie, uneori cu sume substanțiale, la crearea lui?

Mai întâi — dar nu cele mai importante ca valoare — erau cotizațiile, „minimele” anuale ale membrilor societății, cotizații care nu depășeau totuși cifre modeste. Fonduri însemnate proveneau din donațiile individuale și colective ale susținătorilor și simpatizanților ideilor promovate de asociația femeilor transilvane ²⁷. Conform unei statistici din octombrie 1853, cei 11 851,8 forinți adunați începând din 1849 fuseseră

²⁶ *Compulu publicu despre starea fondului „Reuniunii F. R.”*..., Brașov, 1857, p. 39.

²⁷ Dintre susținătorii cei mai zeloși, mulți asidui donatori și colectanți, notăm: din Transilvania, Ana Orghidan, Maria Nicolau, Joița Juga, Paraschiva George Nica, negustor. Luiza G. A. Ciurcu, Paraschiva Teclu, Maria Sterio, Ecaterina Bucur Pop, Maria Secăreanu, din Brașov, pe Iulia Pavel Vasici și dr. Pavel Vasici din Sibiu, Anastasia Petru Popescu din Făgăraș, Maria Dobra, Ana Șuluțiu, Ana Grigore Mihali și Carolina Simion Balint „din părțile muntene apusene”, Eva Moldovanu, „neguțătoareasă” din Deva, Ana Filip „neguțătoareasă” din Mureșul Oșorhei, Ioana Leontin Luchi și Leontin Luchi din Lăpușul Unguresc, Ana Botico din Oradea Mare, Timotei Cipariu și profesorul Simion Septimiu Mihali din Blaj, Atanasie Alexandru, medic și profesor la Arad, George Vlasu, directorul Liceului din Deva, Ioan Gherman Codru (Ioan Codru- Drăgușanu) din Perșani, Nicolae Velia Tincu, profesor la Vârșeț, Suzana Moldovanu din Hălmgaiu, Rozalia și Mihail Făgărași, învățători la Pociu, Patriciu Popescu, arhimanditul Aradului, Vasile Erdeli, episcopul Oradiei Mari, Grigore Mihali, episcopul Zlatnei, Alexandru Sterca-Șuluțiu, episcopul Blajului, Ștefan Bilițiu, protopopul din Baia Mare, Ștefan Moldovan, vicar al Hațegului; din Banat, Iuliana Maniu, Ecaterina și Iova Popovici, negustori din Lugoj, Petru Cermenă, căpitan de cetate și Gheorghe Ciorgariu, comisar din Timișoara; din Bucovina, Eliza Sturdza și Constantin Hurmuzachi, Ecaterina Aron Pumnul și Veniamin Iliuț, toți din Cernăuți; din Țara Românească, N. N. Rucăreanu din Cimpulung, colaborator al „Gazetei Transilvaniei”, Zinca maior Stoica, Teodorita Băleanu și Raluca Ion Gherasim, toți din București. Dintre românii aflați în străinătate: Petru și Iuliana Mocioni și Nicolae Naghi de la Budapesta, Ifigenia von Sina și Carolina Dumovici de la Viena. Sătencele organizează chete pe care le depun regulat comitetului. Sint de semnalat donațiile de la Beclean, Vadul, Hurezu, Boldur, Dejeni, Cohalt și Bistra.

depuși în cea mai mare parte din localitățile transilvane, dar și din donațiile primite din celelalte provincii românești aflate sub dominația habsburgică (Banat, Bucovina) sau din afara acestora (Moldova, Muntenia, Oltenia). Unele subvenții ajunseseră la Brașov din străinătate, din cele câteva centre — Paris, Viena, Budapesta — unde se găseau români emigrați, la studii sau cu alte treburi ²⁸.

S-au făcut și unele donații colective din partea unor grupuri, instituții, societăți etc. Soțiile militarilor din Regimentul 2 grăniceresc au donat aproape 100 de forinți; Societatea teatrală din Lugoj și cea a „diletanților români” din Brașov, Cooperativa tăbăcarilor din Făgăraș, redacția revistei „România literară” de la Iași, „tinerimea studioasă de la Paris” s-au înscris cu ajutoare apreciabile.

În afara contribuțiilor în bani, averea „Reuniunii femeilor române” din Brașov a sporit și prin donațiile în obiecte făcute de unele persoane private sau trimise din partea unor comunități. Pinza și cărțile sînt cele mai frecvente danii ²⁹. O parte din aceste lucruri s-au împărțit orfanelor, o altă parte — în special cărțile — s-au valorificat. Baniți obținuți s-au

²⁸ De fapt din cei 11 851,8 forinți, 5 009,80 proveneau de dincolo de hotarele Transilvaniei, adică aproape jumătate. Astfel, din Transilvania, între 1850 și 1853 se expediaseră pe adresa societății: de la Brașov 1 638,22 forinți, din toată dieceza Arad 928,16 forinți, de la Blaj și alte trei localități din jur 453,31 forinți, de la Oradea Mare 381,35 forinți, de la Deva 230,20 forinți, de la Abrud, Zlatna, Roșia și alte sate „muntenene” (din zona Munților Apuseni) 199,70 forinți, de la Virșet 166,4 forinți, de la Dej și districtele Reteag și Reghin 133,12 forinți, de la Șimleul Silvaniei 115,50 forinți și de la Sibiu și Rășinari 298,41 forinți. Am citat cele mai consistente donații ale celor circa 60 de localități transilvane trecute în statistica amintită. Din Banat se primiseră bani de la: Timișoara 210,56 forinți, Lugoj 217 forinți, Cașiova 30,40 forinți, Birchisu 21,10 forinți, Lipova 20 forinți și Cacova 4,30 forinți. Din Bucovina: de la Cernăuți 5 forinți, de la Iacobeni 5 forinți, de la Rădăuți 3 forinți. Din Moldova și Bucovina, colectă mixtă, 2 774,20 forinți, contribuția cea mai mare pe acești trei ani. Din Muntenia: de la București 262,30 forinți, de la Cîmpulung 40 forinți. Din Oltenia: de la Craiova 5 forinți. Din străinătate se primiseră de la „tinerimea studioasă” din Paris, probabil de la emigrația revoluționară, 120 de forinți și un „taler de 5 franci și un galben de 20 franci, care se păstrează în natură”, de la Budapesta 100 de forinți și de la Viena 1 192 forinți (*Socotcala publică a fondului „Reuniunii femeilor române” ș.c.l. în 2 octomvrie 1853 după localități de pe unde au intrat colectele*, Brașov, 1853, p. I—V (în continuare: *Socotcala publică a fondului Reuniunii*...); vezi și *Computu publicu despre starea fondului „Reuniunii F.R.”*... , Brașov, 1857, p. 11—16).

²⁹ În 1851 comunele Beclean, Rîșor, Hurezu și Cața au dăruit la un loc 293 „coți de pinză ordinară”. Un Iordache Ștefan din Feldioara își înscrie numele printre susținători cu cele 11 bucăți de pinză și o cănașă oferite asociației din partea sa. Membrele Reuniunii din Brașov au dat 55 „bucăți de haine, care s-au împărțit în natură între orfane”. Dintre cărțile făcute cadou cele mai numeroase sînt *Gramatica română*, (probabil *Gramatica română pentru seminarii și clase mai înalte*... , Sibiu, 1868, sau *Elemente de gramatică română pentru școlarii începători*, București, 1850) de Nicolae Bălășescu (100 ex.), *Balade* (titlu corect: *Balade (cântice bătrînești)*, adunate și îndreptate de Vasile Alecsandri, partea I și II, Iași, 1852—1853), partea I, de Vasile Alecsandri (35 ex.) și *Istoria Daciei Superioare* (titlu corect: *Istoria românilor din Dacia Superioară*, vol. I și II, Viena, 1852), vol. I și II, de Alexandru Papiu-Ilarian (30 ex.), toate donate de autori, opera *Foscari* (30 ex.), traducere de A. N. Marinescu după tragedia *Cei doi Foscari* de Byron, și cartea lui Louis Martin-Aimé *De l'éducation des mères de famille ou de la civilisation du genre humain pour les femmes*, tom. I—II, Paris, 1834, traducere de I. D. Negulici. Iacob Mureșan oferă și el 100 de exemplare din poeziile sale (în acest volum erau cuprinse poeziile: *Imn popular*, *Romana*, *La o damă mare română*, *Orfelinul din evul 1818—1849*, *Mirele către logodnică* (A. A. M., *Iacob Mureșanu 1812—1887, Album comemorativ*, p. 25) și două exemplare din *Eureica din Algeria* (probabil opera *Italiana în Algeria* a compozitorului Gioachino Antonio Rossini), iar studentul Petru Nicolau un „scrim cu cărți”. S-au mai primit „bucate”, bilete de bal, lozuri, ca cele din partea Teodoriței Băleanu și Carol Walenstein din București, „prezentele” unei mirese etc.

depus la capitalul „neatingibil” al asociației. Donațiile în bani și cele în obiecte au asigurat asociației în scurtă vreme resursele necesare desfășurării unei destule de ample acțiuni filantropice și instructiv-educative printre orfanele revoluției transilvane de la 1848—1849. Conform prevederilor statutare, un procent anume din capital trebuia repartizat pentru ajutoarea orfanilor și achitarea cheltuielilor curente ale asociației. Din 1850 și până în 1856 inclusiv, din cei 1 634,7 forinți afectați în acest scop, s-au distribuit pentru orfane 1 029,60 forinți; la aceștia s-ar mai putea adăuga încă 64 de forinți, reprezentând salariul pe 5 luni al învățătoarei Maria Nichifor, angajată special pentru instruirea fetelor din Brașov, din care 4 forinți s-au cheltuit cu procurarea materialului didactic. Restul de 541,10 forinți constituie cheltuieli curente de birou, întreținere, plata funcționarilor, legarea broșurilor cu statutele și rapoartele anuale ale asociației, chiria etc.

Asociația dispunea de suficiente fonduri pentru ca din 1852 să se propună ca și fetele „lipsite numai de tată sub timpul revoluțiunii, dacă sînt despoiate de tot ajutorul de creștere”, să fie ajutate ³⁰.

Dar în viziunea conducătoarelor „Reuniunii femeilor române” scopul asociației brașovene nu se putea limita doar la împărțirea de bani și haine unor fete sărmăne, lipsite de reazemul părintesc. Ele urmăreau să contribuie la o largă emancipare socială a fetelor și a femeilor române în general.

Activitatea instructiv-educativă și culturală a „Reuniunii” Fără îndoială că școlarizarea în forma ei elementară și mai apoi absolvirea unor cursuri speciale de meserii sau liceale puteau constitui premisele începutului operei de descătușare a tinerelor de sub domnia prejudecăților și barierelor pe care societatea vremii le ridica în calea afirmării femeilor. Ca o primă măsură, „Reuniunea” și-a propus să asigure școlarizarea măcar a unora din orfanele rămase în urma evenimentelor revoluționare din 1848—1849 și, pe cît posibil, să le ajute să-și însușească o meserie care să le dea independența economică necesară. În 1852—1853 trei dintre orfanele brașovene fuseseră date „la învățătură de cusut”, iar cele mai „vrednice umblă la școală”³¹. În timp, odată cu creșterea fondului „Reuniunii”, se urmărea întemeierea de „așezăminte de creșterea fetițelor române în mai multe părți locuite de români, fără deosebire de confesiune”³², cum se arăta într-un cuvînt către cititori cuprins în broșura publicată de asociație în 1853. La adunarea generală din octombrie 1851 s-a propus să se încerce organizarea unui institut de „creștere filantropic”, prin trimiterea „în creștere, pe lîngă o madamă, a vreo cîteva orfeline”³³. Lipsa fondurilor au făcut să cadă atunci propunerea. S-a hotărît, în schimb, ca banii alocați pentru

³⁰ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 39, din 17 mai 1852, p. 97.

³¹ *Computu publicu alu fondului Reuniunei* ..., Brașov, 1853, p. XX.

³² *Ibidem*, p. 62.

³³ *Ibidem*, p. 90.

ajutorarea orfanelor să fie dirijați în principal pentru școlarizare; totodată, trei membre din Brașov, Maria Măciucă, Sevastia Mureșan și Maria Sterio, iau fiecare câte o „orfeelină, din cele cu talente mai bune de prin Transilvania”³⁴. Tot atunci s-a stabilit ca în rapoartele anuale ale „filialelor” asociației sau ale colectantelor principale să se menționeze „ce pași s-au făcut spre înființarea unei școale (de lucru) pentru orfeline în cuprinsul acela”³⁵. Adunarea generală din octombrie 1852 dispune formarea unei comisii, compusă din Sevastia I. Mureșanu, Ecaterina Simion, Maria David, Elena G. Ioan, Eufrosina G. Ioan, Maria Barițiu, Suzana Popovici și Maria Nicolau Pădure, care, în înțelegere cu comitetul de conducere al asociației, să se ocupe de înființarea unei școli mai „înalte” de învățămînt pentru fete, unde, alături de fiicele membrilor „Reuniunii”, să-și desăvîrșască pregătirea și orfanele; ele cereau ca orfanele cursante să fie școlarizate gratuit sau, în cazul stabilirii vreunei taxe, aceasta să fie acoperită de către „Reuniune”. Aceeași comisie trebuia să se îngrijească și de angajarea unei învățătoare, care trebuia să cunoască „pe lîngă cele ce se cer pentru clasa mai înaltă, toate lucrurile ținătoare de partea femeiască și de economia casei, precum și lucrurile trebuincioase la clasa mai de jos de fetele sărace”³⁶. Probabil o asemenea școală a funcționat în 1853—1854 sub conducerea acelei Maria Nichifor, pe care o întîlnim în 1854 cu o remunerație achitată pentru cinci luni de activitate.

Între 1850 și 1856 s-a realizat subvenționarea Liceului ortodox din Brașov cu banii necesari plății profesorilor care se angajaseră a organiza în cadrul acestuia prima clasă liceală pentru fete. La Brașov, Blaj și Sibiu s-a înființat clasa a IV-a primară pentru fete și cursuri pentru lucru de mîna. De asemenea după ce adunarea generală din 1855 a aprobat proiectul constituirii a două școli de „lucru” și l-au înaintat „înaltului guvernii spre grațioasă încuviințare”, s-a creat imediat o școală de „lucru de mîna”, cu 13 eleve³⁷.

Atît „Reuniunea” de la Brașov cît și așezămintele preconizate a se înființa în restul Transilvaniei trebuiau să devină treptat focare de cultivare a femeilor și de întreținere și apărare a naționalității române, a limbii și obiceiurilor străbune. Dealtminteri, unul dintre obiectivele pe care „Reuniunea” și-l propusese să-l realizeze era, așa cum reiese din documentele constitutive, păstrarea cu „sfîntenie a literelor străbunilor noștri români”, fiindcă membrele-mame erau „conservatoriul suvenirilor noastre, care a le nebăga în seamă sau a le delatura ar fi tot atîta cît a comite o crimă neiertată”³⁸. Pentru aceasta se cerea înarmarea membrilor „Reuniunii” cu o cultură întinsă, cu cunoștințe diverse și temeinice ale istoriei și literaturii române, ale științei și artei. La adunarea generală anuală din 1851 s-a propus ca în broșura ce avea să se pu-

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. 95.

³⁶ *Ibidem*, p. 108.

³⁷ Maria Popescu Bogdan, *Istoricul Școalei Reuniunii femeilor române din Brașov, azi Liceul industrial „Maria B. Banilescu*, în „Țara Birsei”, an. IX, nr. 4, noiembrie-decembrie 1937, p. 538 și 544.

³⁸ *Complutul publicu alu fondului Reuniunei ...*, partea I, Brașov, 1853, p.V.

blice despre activitatea asociației brașovene să se „adauge și o parte de lectură din operele cele mai folositoare ale literaturii noastre, scrieri conducătoare la o creștere rațională și mai solidă, edificatoare, lăuitoare de gustul estetic, de cunoștințe și mai virtos de simțul moral...”³⁹. Încă din 1850, pe lângă asociație funcționa o bibliotecă, organizată din inițiativa și cu sprijinul lui Iacob Mureșanu, avînd ca „cofondatori” pe Constantin Hurmuzachi și Teodor Codrescu⁴⁰. La îmbogățirea ei cu cărți românești a contribuit și librarul Gheorghe Ioanid din Brașov. Rugat în septembrie 1851 de către Iacob Mureșanu să doneze din fiecare lucrare ce va edita cîte două exemplare bibliotecii „Reuniunii”, George Ioanid se conformează și trimite imediat 56 de exemplare. În adunarea generală din 9/21 octombrie 1853 s-a hotărît constituirea unui fond special din care să se „tipărească cărți eftine românești”; întrucît acest fond se realizase pînă atunci doar din dobînzile capitalului provenit din vînzarea broșurilor „Reuniunii”, se preconiza în perspectiva imediată crearea unui „fond de-ajuns pentru tipărirea ieftină a cărților românești folositoare”⁴¹. Iată un alt mijloc prin care încercau să obțină fondurile necesare pentru încheierea unei vaste biblioteci românești în Imperiul habsburgic, care să cuprindă operele cele mai de seamă ale culturii românești și din care nu puteau să lipsească izvoarele istoriei românilor; ea era destinată să joace un rol de seamă în acțiunea „de a înainta cultura tinerimei române”. „Reuniunea femeilor române” din Brașov a concurat în același spirit, alături de alte societăți și asociații, la răspîndirea limbii și culturii românești și prin ajutorarea — extinzîndu-și atribuțiile statutare — unor elevi sau studenți români. În 1852 fuseseră expediate pe adresa a șapte elevi din Arad tot atîtea exemplare din *Gramatica română* a lui Nicolae Bălășescu⁴².

Rețin oricum strădaniile depuse de „Reuniune” pentru învățarea, păstrarea și cultivarea limbii române, pentru cunoașterea istoriei neamului, a izvoarelor ei, a culturii românești în genere, de către orfane în mod expres, de către toți copiii din Transilvania.

Avînd în vedere realitățile din Imperiul habsburgic de după revoluția din 1848—1849, aceste realizări culturale și educative ale „Reuniunii”, chiar dacă nu sînt prea numeroase, prin obiectivele urmărite se înscriu meritoriu în opera mai amplă de deșteptare a poporului român, aflat sub dominația străină, și de trezire a conștiinței sale naționale. Ele se explică, ca și înfăptuirile din domeniul filantropic sau instructiv, prin larga audiență pe care a avut-o asociația în rîndul românilor aflați sub dominația coroanei de la Viena.

Susținătorii „Reuniunii” sînt în mare parte și reprezentanții idealului național de eliberare din Transilvania. Grosul subscrișilor, organizatorilor de colecte, baluri, donatorilor de obiecte, cărți ș.a. l-a dat învă-

³⁹ *Ibidem*, p. IV.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 36.

⁴¹ *Socoteală publică a fondului „Reuniunii femeilor române”....*, Brașov, 1853, p. XXIV.

⁴² *Ibidem*.

țătorimea și preoția, de la învățătorul de școală primară până la profesorul de preparandie sau directorii districtuali, de la preotul simplu de țară până la protopop sau episcop, apoi negustorimea de la orașe, dar și de la sate, de la micul negutător până la omul de afaceri din centrele mari. N-au lipsit nici funcționarii români din administrația de stat, reprezentanții profesiunilor așa-zise libere (medici, avocați etc.), meșteșugarii etc. Țărănimea se remarcă printr-o participare masivă. Din foarte multe sate, din toate colțurile provinciilor românești din imperiu, s-au primit colecte în bani sau obiecte. Conaționali stabiliți la Viena sau la Budapesta ori aflați acolo ca reprezentanți sau apărători ai „națiunii române” au trimis ajutoare consistente. Studenții și emigranții revoluționari donează pentru orfanele transilvane. Ceea ce însă a făcut ca „Reuniunea” prin o parte din activitatea ei să concureze la răspândirea culturii românești și la dezvoltarea conștiinței naționale, conferindu-i din acest punct de vedere asociației un caracter militant, cel puțin în perioada la care ne referim, a fost prezența printre inspiratorii și sprijinitorii ei a unora din fruntașii revoluției române de la 1848—1849, ca și a câtorva dintre conducătorii mișcării naționale românești din Imperiul habsburgic: Nicolae Bălășescu, Iacob Mureșanu, Alexandru Papiu-Ilarian, Pavel Vasici, Timotei Cipariu, Ion Maiorescu, Alexandru Sterca-Șuluțiu, Ion Codru-Drăgușanu, Andrei Șaguna, Nicolae Velia-Tincu, Armei Elisei, Petru Mocioni, Petru Cermena, frații Hurmuzachi⁴³, din care se detașează în special Constantin Hurmuzachi, sufletul acestei asociații la începuturile ei. El s-a ocupat de organizarea colectelor în Bucovina și Moldova și de dotarea bibliotecii cu lucrări românești și izvoare ale istoriei românilor. Într-o scrisoare către George Barițiu din 28 iulie 1852, Constantin Hurmuzachi, despre care N. Iorga spunea că a fost „unul din luptătorii cei mai convinși, mai pricepuți și mai statornici ai mișcării moldovenesti din 1848, deci un tovarăș de război politic al lui Mihail Kogălniceanu”⁴⁴, îl informa că i-a expediat prin Nicolae Moldovan 48 de exemplare din volumul de *Balade...* al bardului de la Mircești, din care 35 erau pentru „Reuniune”⁴⁵. Cu aceeași dăruire și devotament Constantin Hurmuzachi s-a pus apoi în slujba „Reuniunii” brașovene. Alți pașoptiști sau promotori ai luptei pentru unitate națională și-au exercitat influența și și-au dat concursul prin intermediul soțiilor lor, membre ale „Reuniunii”, ca Elena Florian Aaron, Maria George Barițiu, Suzana Andrei Mureșanu, Ecaterina Aron Pumnul.

„Reuniunea” s-a bucurat de asemenea de simpatia și de sprijinul conaționaliilor din Moldova și din Țara Românească. Cu aceeași sollicitudine cu care primiseră și întreținuseră pe transilvănenii refugiați în urma luptelor din 1848—1849⁴⁶, cu aceeași căldură moldovenii și muntenii

⁴³ Donația oferită în 1852 de Constantin Hurmuzachi fusese colectată de la Elena Hurmuzachi, Eliza Sturdza, Eufrosina Petrino, Constantin, Eudoxiu și Gheorghe Hurmuzachi („Carpații”, an VI, nr. 339, din 8 septembrie 1926, p. 4).

⁴⁴ N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor*, în *Prinos lui D.A. Sturdza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903, p. 13.

⁴⁵ N. Bănescu, *Corespondența familiei Hurmuzachi cu Gheorghe Barițiu*, Vălenii de Munte, 1911, p. 110.

⁴⁶ Vezi Constantin Căzănișteanu și Apostol Stan, *Refugiați transilvăneni în timpul revoluției de la 1848—1849 în Țara Românească*, în „Studii”, tom. 23, nr. 3, 1970, p. 501—519.

au răspuns la apelul asociației de peste Carpați. Colecte de bani, de lucruri și de cărți din Craiova, București și Iași iau drumul Brașovului. Cea mai consistentă colectă în bani expediată din Moldova este cea realizată în 1853 de către Constantin Hurmuzachi: aproape 290 de galbeni, dăruți de câțiva din reprezentanții clasei dominante, unii chiar dintre elementele moderate sau chiar din rîndul boierimii conservatoare⁴⁷. Ca și în Transilvania, în Moldova și Țara Românească asistența asociației a fost asigurată de reprezentanți din întreaga societate românească, pentru că, pe deasupra apartenenței de clasă și orientărilor politice, toți se considerau de același neam; ajutorarea unuia dintre fiii lui era de aceea o problemă a tuturor.

Cărturarii susținători, din Moldova mai cu seamă, s-au străduit ca în biblioteca „Reuniunii” să ajungă cît mai multă literatură de dincoace de Carpați scrisă în slovă românească, cît mai multe documente din trecutul poporului român. Printre cei care au trimis cărți era un Vasile Alecsandri, dar și un Theodor Codrescu, care începuse în 1852 publicarea cunoscutei sale colecții de izvoare, „Uricariul”, și ale cărei prime volume vor fi îmbogățit catalogul de cărți al „Reuniunii”. Ele vor fi folosit la instruirea și la educarea tinerelor și a tuturor celor ce le vor fi citit.

Efectuat pe planuri diferite, ajutorul dat de românii din afara Transilvaniei a contribuit la propășirea asociației femeilor române de dincolo de Carpați.

Creată după revoluția din 1848—1849, revoluție care a adus cu sine un reviriment și în lupta de emancipare a femeilor⁴⁸, „Reuniunea” femeilor din Brașov a desfășurat în răstimpul 1850—1856 o activitate multilaterală.

Destinată în principal acțiunii filantropice de ajutorare a tinerelor care-și pierduseră părinții în evenimentele revoluționare din 1848—1849, „Reuniunea” a încercat să pună în practică un program instructiv-educativ care depășea sarcinile pur umanitare înscrise în numele ei și să cultive ideile unității de neam a tuturor românilor.

Oferind românilor de pretutindeni posibilitatea de a deveni susținătorii operei de binefacere și de educație pe care o înfăptuia, „Reuniunea” apare deci ca un moment important atît al luptei de emancipare a femeii, cît și a luptei pentru unitatea națională a generației pașoptiste.

⁴⁷ Iată lista contribuabililor: Eliza Sturdza, Constantin Hurmuzachi, slugerul Vasile Iordache, comisul Ioan Gherghel Costescu, postelnicul Grigore Balș, serdarul Dimitrie Petrovici, aga Dimitrie Strat, vornicul Vasile Ghica, episcopul Justin Edesis, vornicul Alecu Sturdza Birlădeanu, aga Manolache Costache Epureanu, căminarul Paraschiv Teodoru, vornicul Vasile Alecsandri „pentru sine și fiii săi Iancu și Vasile”, aga Alecu Crupenschi, Meletie, episcopul de Iași, frații Bogdan, „moștenitorii răposatei logofetese Anica Rosetti Roznovanu”, hătmăneasa Catinca N. Mavrocordat, vornicul Costică Balș, Vasile Canano, Ioan Leca, comisul Gh. Sion, vornicul Dimitrie Ralet, aga Lascăr Rosetti, Iuniu Armatu alias Elisei Armei, economul Ion Ciurca, postelnicul Lascarache Mehala și Ana Balș de Dumbrăveni „Carpații”, an VI, nr. 339, din 8 septembrie 1926, p. 339).

⁴⁸ Maria C. Buțureanu, *Femeia. Studiu social*, Iași, 1913, p. 27.

DONNÉES CONCERNANT L'ACTIVITÉ D'UNE ASSOCIATION TRANSYLVAINNE CRÉÉE PAR SUITE DE LA RÉVOLUTION ROUMAINE DE 1848—1849

RÉSUMÉ

Après la révolution roumaine de 1848—1849, révolution qui a provoqué également une récrudescence de la lutte des femmes pour l'émancipation, l'on a constitué à Braşov, en 1850, la Réunion des Femmes Roumaines pour l'appui à l'éducation des orphelines pauvres et surtout des orphelines des combattants de la révolution de 1848—1849.

Destinée essentiellement à déployer des actions philanthropiques d'appui aux orphelines, dont les parents étaient tombés victimes des événements révolutionnaires de 1848—1849, la Réunion a mis en application un programme qui, par ses directives d'ordre instructif et éducatif a dépassé les tâches purement humanitaires inscrites dans les statuts, contribuant à cultiver l'idée de l'unité nationale de tous les Roumains.

Offrant aux Roumains de partout la possibilité de devenir les supports de l'œuvre de bienfaisance et d'éducation qu'elle accomplissait, la Réunion apparaît donc, du fait de l'initiative et de l'activité des femmes transylvaines, comme un moment important de la lutte d'émancipation de la femme ainsi que de la lutte pour l'unité nationale de la génération roumaine du milieu du siècle dernier.

SIBIUL ÎN TIMPUL REVOLUȚIEI DE LA 1848—1849 DIN TRANSILVANIA

DE

PAUL ABRUDAN și DOMNICA AVRIGEANU

Moment crucial în istoria popoarelor europene în lupta pentru înlăturarea asupririi feudale, a instituțiilor medievale și absolutiste perimate, revoluția de la 1848 a cuprins o bună parte a popoarelor lumii vechi, întinzându-se de la Oceanul Atlantic până la Dunărea de Jos, ultimele ei avanposturi fiind Varșovia, Debrețin și București.

Vilvătăile revoluției au cuprins și țările române — Transilvania, Moldova și Tara Românească —, unde cele „optsprezece veacuri de trude, suferințe și lucrare a poporului român asupra lui însuși”¹ umpluseră cupa răbdărilor, după cum sublinia marele patriot și democrat-revoluționar Nicolae Bălcescu.

În Transilvania, unde situația revoluționară, datorită nemiloasei asupririi sociale și naționale, era coaptă, vestea revoluțiilor de la Paris, Viena și Pesta a pătruns cu repeziciune. Masele populare încep să organizeze manifestații și adunări de protest împotriva jugului feudal și asupririi naționale : la Arad la 17 martie, Timișoara 18 martie, Cluj 19 martie, Oradea 21 martie, precum și în alte orașe, iar spre sfârșitul lunii amintite seria adunărilor se continuă la Aiud, Alba-Iulia, Dej, Tîrgu-Mureș, Odorhei etc. Muncitorii, micii meseriași, intelectualii și studenții români, maghiari și germani se găseau în primele rînduri, fiind gata să intre în focul revoluției pentru a rupe lanțurile care încătușau poporul de aproape nouă secole. La adunarea de la Tîrgu-Mureș, ținută la 25 martie, spre deosebire de celelalte întruniri, intelectualii români, purtătorii de cuvînt ai maselor, în frunte cu Avram Iancu și Alexandru Papiu-Ilarian, au cerut eliberarea țărănimii iobage și desființarea tuturor obligațiilor feudale fără răscumpărare. La aceste cereri, intelectualii, presa română din Brașov și Blaj vor adăuga altele noi : drepturi naționale, garantarea folosirii limbii române în administrație și școli, acces la toate funcțiile în stat.

¹ N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, în *Opere*, tom. I, partea a II-a, București, 1940, p. 99.

În contextul evenimentelor revoluționare de la 1848—1849 din Transilvania, un rol însemnat l-a jucat Sibiuul, unde se găseau concentrați un număr apreciabil de intelectuali români, viitorii conducători ai poporului pentru libertate socială și națională. Orașul de pe Cibin a constituit și unul dintre locurile de întâlnire ale revoluționarilor pașoptiști români din Transilvania, de elaborare a programului, de organizare a adunării naționale din 15 — 17 mai 1848 de la Blaj, precum și sediul Comitetului național român permanent, ales de marea adunare întrunită pe Cîmpul Libertății.

La Sibiu, în seara zilei de 24 martie 1848, după cum relatează I. Pușcariu în *Notițe despre întâmplări contemporane*, profesorul Simion Bărnuțiu i-a dictat acestuia proclamația către români. „Această proclamație, încă în noaptea aceea — spune mai departe Pușcariu — am copiat-o în 5 — 6 exemplare, cu provocarea ca fiecare tînăr din liceu, seminar și gimnaziu să o copieze și să o trimită la ai săi prin comunele de unde sunt născuți, iar aici preoții și dascălii să le răspîndească în comunele învecinate”². „Astăzi — își începea Bărnuțiu proclamația — răsună cuvîntul cel dulce al libertății în toate cetățile și mine va răsuna în toate satele. Astăzi este ziua învierii popoarelor celor moarte ! Ascultați, românilor ! Voi ați fost pînă acum morți politicește . . . , voi, un milion trei sute de mii și mai bine de români, nu existați pe lume ca nație. Astăzi este ziua învierii dreptului nostru. Vrem dară să răsturnăm piatra de pre mormînt, să dezlegăm înfășurăturile nației române cele de zece sute de ani, ca să iasă din groapă și să trăiască în veci”. În încheierea proclamației, după ce se arăta că „fără nație și republica e numai un despotism afurist”, se cerea „ștergerea iobăgiei, congres național, în care să ne înțelegem mai înainte despre dobîndirea acestora”³.

Prin proclamația sa, Bărnuțiu aduce un element nou, foarte important, în politica românilor din Principatul Transilvaniei, și anume recunoașterea națiunii române în sens politic, ceea ce în concepția timpului însemna autonomie națională pe un teritoriu propriu, așa cum aveau sașii și secuii. Această idee, deziderat legitim al unui popor multiseclar asuprit, a fost înșușită de către intelectuali și masele populare și susținută cu insistență în adunările românilor. Dar cererile acestora vor fi adîncite, completate și lărgite în zilele următoare prin proiectul de petiție elaborat la Cluj de către avocații Ioan Buteanu, Florian Micaș și trei funcționari români de la guvernul din acel oraș, apoi în adunările populare, căpătînd formă definitivă cu ocazia întrunirii adunării naționale din 15 — 17 mai 1848 de la Blaj, pe locul ce se va numi de atunci Cîmpul Libertății.

Pentru unificarea cererilor din cadrul programului revoluționar al românilor transilvăneni, element de însemnătate excepțională în revoluție, Simion Bărnuțiu, ținînd seama de multitudinea acestora rezultate din diferitele petiții și de necesitatea stabilirii lor de către o mare adunare națională, încă înainte de ținerea primei adunări populare a românilor la Blaj îi scria din Sibiu lui Iacob Mureșeanu : „Românii trebuie să se înțe-

² I. Pușcariu, *Notițe despre întâmplări contemporane*, Sibiu, 1913, p. 15—16.

³ Biblioteca Acad. R.S.R., Secția manuscrise, Documente românești, CCLX, 178, 1—3.

leagă, să formuleze aceeași cerere, să nu-și risipească puterile, cerînd unul una, altul alta și făcînd adrese felurite. Românii din Sibiu s-au unit după sfatul domnilor noștri de la tezaurariat, să se ceară naționalitatea română, cu toate drepturile politice ... Românii din Sibiu cred că instanțele (suplicile de la 1744, 1751 și 1791) numai pentru aceea n-au avut doritul succes că mulțimea românilor n-a fost informată de ajuns despre cererile date, și așa acelea, nefiind răzimate pe opinia publică ..., n-au fost în stare a insufla respect cuviincios”⁴.

Alături de celelalte orașe transilvănene, Sibiuul a îndeplinit un rol important în pregătirea, organizarea, conducerea și desfășurarea revoluției de la 1848 — 1849 din Transilvania, constituind aproape nouă luni centrul de conducere al revoluției române, aici fiind și sediul Comitetului național român permanent.

Lupta pentru dobîndirea de drepturi sociale și politice de către toate naționalitățile, pentru sfărîmarea absolutismului și a învechitelor rînduiri feudale, pentru transformări revoluționare și împotriva ideii de uniune cu Ungaria, susținută de nobilimea maghiară, a cuprins într-un năvalnic șuvoi clasele și păturile sociale asuprite din întreaga Transilvanie. Pentru a împiedica uniunea cu Ungaria, în aprilie și mai în Principat sînt răs-pîndite manifeste în limba germană, din care o parte erau tipărite la Sibiu, iar Universitatea săsească din oraș întocmește și un memoriu în care se spune că „daunele pe care le poate aduce incorporarea Transilvaniei în Ungaria sînt covîșitoare față de foloasele aparente”⁵. Alături de români, o serie de personalități din rîndurile sașilor sibieni vor întreprinde călătorii prin scaunele săsești pentru a desfășura propagandă antiunionistă. Printre aceștia a fost și deputatul sibian Schmidt.

Intellectualii sași înaintați, grupați în jurul gazetei „Siebenbürger Wochenblatt”, în frunte cu Anton Kurz, Maximilian Moltke și Ștefan Ludvig Roth, au salutat cu entuziasm cuceririle revoluționare, pronunțîndu-se pentru sprijinirea ideilor de libertate și pentru a face „țîndări odioase bariere dintre diferite națiuni și limbi”. Silită de mișcarea acestor intelectuali și pentru a atrage bughezia română la colaborare, Universitatea săsească din Sibiu a făcut la începutul lunii aprilie 1848 cîteva concesii românilor, declarînd că-i acceptă în consiliile comunale, în bresle etc.⁶.

În Sibiu și împrejurimi, ca dealtfel pe tot „pămîntul crăiesc”, revoluționarii români aveau o mai mare posibilitate de a acționa decît în celelalte părți ale Transilvaniei, tocmai de aceea aici se vor grupa intelectualii români transilvăneni și tot aici se vor întîlni cu revoluționarii din Țara Românească. În vederea mării adunări naționale de la Blaj din mai s-a ținut în Sibiu la 26 aprilie/8 mai o conferință a reprezentanților burgheziei și țărănimii, la care au participat, printre alții, Simion Bărnuțiu, Timotei Cipariu, Alexandru Papiu-Ilarian, Ioan Buteanu, Dumitru Boer, Nicolae Barb, preotul unit din oraș Nicolae Man, precum și August Treboniu Laurian și Constantin Roman, reveniți din Țara Românească, unde

⁴ A. A. Mureșianu, S. Bărnuțiu în preajma Marii adunări naționale a românilor din 3—5 mai de la Blaj, în „Transilvania”, 1921, p. 12—16.

⁵ Arh. st. Sibiu, fond. Universitatea săsească, cota 521 /1848.

⁶ Victor Chereșteșiu, *Adunarea națională de la Blaj*, București, Edit. politică, 1966, p. 280.

erau profesori. Cu această ocazie s-a discutat și s-a aprobat un proiect de program elaborat de Bărnăuțiu, compus din trei articole: 1) proclamarea națiunii române; 2) depunerea jurământului național; 3) protest contra „uniunii” cu Ungaria. Tot atunci s-a hotărât, ținând seama de situația concret-istorică din Transilvania, ca oamenii să meargă înarmați la adunarea națională de la Blaj din mai 1848.

După relatările lui I. Pușcariu, în cadrul conferinței mai sus amintite a fost pregătit steagul național român pentru adunarea de la Blaj, în care s-au luat culorile albastru, alb și roșu și pe care erau scrise cu litere de aur idealurile revoluției: libertate, egalitate și frățietate⁷.

În preajma marii adunări istorice de la Blaj, „tinerimea aflătoare pe la institutele scolastice din Sibiu și alți mai mulți bărbați români de toată starea și vîrsta”⁸ organizează la 11 mai o manifestație la care a vorbit profesorul Simion Bărnăuțiu și juristul Pușcariu.

După adunarea ținută pe Cîmpul Libertății în mai, în urma adopțării programului revoluției a fost ales și Comitetul național român permanent, din care făceau parte episcopul Andrei Șaguna, președinte; Simion Bărnăuțiu, vicepreședinte; protopopul Moise Fulea, Ioan Moga, Ioan Panovici, Ioan Bodilă, P. Maniu, Paul Dunca, N. Marin, profesorul Aron Pumnul, Alexandru Papiu-Ilarian, Ioan Buteanu, Avram Iancu, Ioan Pipoș, Ioan Pușcariu ș.a., în total 25 persoane; acesta și-a ales ca sediu orașul Sibiu. De aici membrii comitetului conduceau lupta revoluționară a românilor, și spre Sibiu și-a îndreptat pașii de mai multe ori Avram Iancu, comandantul cetelor din Munții Apuseni pentru a cere sfat.

În lunile care urmează, Sibiul capătă tot mai mult rolul de centru al luptei pentru realizarea programului revoluționar adoptat în adunarea de la Blaj, cu toată opoziția nobilimii feudale și a guvernului maghiar. La Sibiu se vor refugia intelectualii români, prizoniți și urmăriți de organele represive ale guvernului. Concludentă în această privință este aprecierea lui Pușcariu, care, printre altele, spune că, „după dizolvarea adunării de la duminica Tonui (30 aprilie), tinerimea română de prin țară, ca să fie mai bine scutită de prigonirile organelor politice, se strecoară succesiv la Sibiu ca la un loc unde puterea administrației era în mîna sașilor”⁹. Aceasta nu înseamnă însă că revoluționarii români, cel puțin pentru anumite perioade, puteau acționa netulburați. Documentele contemporane atestă cu prisosință atare lucru, rezultat al colaborării comandantului militar imperial, baronul Puchner, cu trimișii guvernului și ai nobilimii maghiare. În ura lor față de revoluția română, aceștia din urmă — pe lângă multe alte măsuri și acțiuni cu caracter terorist de intimidare — au inițiat urmărirea, prinderea și exterminarea fizică a capilor revoluționari, socotind că în acest fel vor reuși să-și mențină pe mai departe dominația asupra românilor transilvăneni.

Dintre numeroasele acțiuni de acest fel ne vom opri doar asupra uneia care a avut loc la Sibiu în august 1848, în care numai intervenția hotărîtă a maselor populare a salvat viețile amenințate ale unora dintre membrii Comitetului național român permanent.

⁷ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 19.

⁸ „Erdélyi Hirado” din 18 mai 1848.

⁹ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 19.

La 16 august a sosit la Sibiu comitele Francisc Béli, trimis al baronului Vay, comisarul gubernial transilvănean, cu misiunea de a aresta și a face inofensivi—prin împușcare sau spânzurare—pe membrii Comitetului național român, precum și pe tinerii intelectuali care contribuiseră la pregătirea adunării din mai de la Blaj. Acesta aduse cu sine pe fostul locotenent în armata imperială Iosif Dobokai, pe atunci funcționar la vama din Turnu-Roșu, un individ lipsit de scrupule, venal și delator, în solda autorităților. Celor doi, baronul Puchner le-a pus la dispoziție o jumătate de companie din Batalionul de grenadieri, comandat de italianul Uracca. În seara zilei de 17 august, Dobokai și subunitatea de grenadieri au organizat o descindere la locuința lui Simion Bărnuțiu, situată în curtea ospătăriei „La Curtea Mediașului” din strada Măcelarilor. Dar cineva care zărise acel detașament l-a prevenit pe ilustrul profesor, sfătuindu-l în același timp și cum să scape: „Vor să te aresteze. Așteaptă să între toți în curte și atunci dumneata sai (sări.—*n. ns.*) pe fereastră... și pe aici ți-e calea!”¹⁰. Urmînd sfatul, Bărnuțiu a scăpat sărind pe fereastră și apoi, prin spatele palatului Brukenthal, s-a îndreptat spre comuna Racovița, unde a stat ascuns timp de cîteva zile.

În ziua următoare, 18 august, au fost arestați profesorii August Treboniu Laurian și Nicolae Bălășescu, membri ai Comitetului național român, și deținuți primul în cazarmă, iar cel de-al doilea în locuința sa.

Vestea arestării celor doi revoluționari, cu toate măsurile restrictive, a fost cunoscută în oraș, provocînd îngrijorare și nesiguranță nu numai printre români, ci și printre sași. Pentru eliberarea conducătorilor lor, în zilele următoare, în afară de românii sibiieni, au venit de prin satele învecinate cîteva sute de locuitori, printre care și grănicerii din Veștem. Aceștia, în grupuri mari, au stat zi și noapte la porțile cetății, care pe atunci mai ființau, cerînd autorităților eliberarea celor arestați. „Am venit — spuneau ei — să-i scoatem din mîinile lor”¹¹. Notabilitățile orașului-cetate au luat măsuri pentru întărirea pazei, cu toate că masele populare așteptau în liniște rezolvarea cererii lor.

Neprimind nici un răspuns, la 19 august, după o constatare a frunțașilor, românii au trimis o deputație la baronul Puchner cu o petiție, prin care se cerea eliberarea celor doi profesori arestați. Din considerente de ordin tactic, generalul Puchner a primit delegația românilor, iar petiția lor a înaintat-o spre rezolvare Dietei nobiliare din Cluj. După alte cîteva zile situația devenind tot mai critică, Puchner, cu toate că era bolnav, a întreprins o călătorie la Alba-Iulia, unde se afla baronul Vay, comisarul guberniului, pentru a discuta personal cu acesta măsurile ce urmau a fi luate cu scopul de a liniști spiritele.

Masele populare românești, care au stat tot timpul la porțile orașului așteptînd rezolvarea petiției, au trimis la 25 august o nouă delegație la locuitorul lui Puchner, generalul Pfersmann, solicitînd imediată eliberare a celor doi profesori. Pentru a preîntîmpina o eventuală ridicare la luptă din partea mulțimii, Pfersmann și-a dat cuvîntul de onoare că, dacă

¹⁰ G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 180.

¹¹ *Ibidem*, p. 182.

până la ora 19 nu vine comandantul suprem sau nu primește vreun ordin de la acesta, atunci el va da dispoziții pentru eliberarea arestaților.

Ziua s-a scurs în liniște, dar, pe măsură ce se apropia ora stabilită ca moment al eliberării celor închiși, pe străzile orașului-cetate era tot mai multă lume, după cum și miliție înarmată pentru a pune capăt eventualelor conflicte. La ora 19, din porunca generalului Pfersmann, Laurian și Bălășescu au fost puși în stare de libertate. De la porțile închisorii, August Treboniu Laurian, după cum mărturisește mai târziu Bărnuțiu, a fost dus pe brațe de către mulțimea de români până „la ospătăria din colț, situată în fața cazărmi”¹², iar de aici grănicerii din Orlat pentru a-i feri de alte măsuri represive din partea guberniului și a nobilimii, i-au condus la reședința regimentului lor unde au fost primiți cu toate onorurile cuvenite unor luptători pentru cauza poporului.

Evenimentele se precipită. Gărzile naționale, autoritățile și nobilimea maghiară iau măsuri nespuse de aspre împotriva românilor, se dedau la acte represive, cum a fost acela de la Mihalț. În Transilvania încep luptele între revoluționarii maghiari și trupele imperiale. În acele condiții, Regimentul grăniceresc de la Orlat organizează ținerea unei adunări în zilele de 10 și 11 septembrie pentru a dezbate situația politică creată în Transilvania și pentru a întocmi petiția regimentului grăniceresc de margine.

La adunarea de la Orlat au venit reprezentanți din toate companiile, după cum și o mulțime de oameni din comunele și satele vecine. Cu această ocazie, reprezentanții a „80 de sate au cerut să li se dea arme și comandanți”¹³ pentru a dobîndi și impune cererile cuprinse în programul revoluționar al românilor. Petiția formulată de adunare, după ce a fost votată și semnată, în numele regimentului și al populației, de lt. David Urs, lt. Mihail Novacu, preoții Ioan Moldovan și Antonie Vesteșteanu, învățătorii comunali Ioan Banciu și Constantin Stezar, a fost înaintată împăratului.

Peste cîteva zile, Orlatul și așezările învecinate au trimis o ceată de 500 de bărbați „armați care cu ce avea”, la Blaj, pentru a participa la cea de-a treia adunare a românilor de pe Cîmpul Libertății. Aceștia, împreună cu alții în număr de „vreo 2 000 de oameni înarmați”, trebuiau să asigure ținerea în liniște a adunării, să-i facă siguranța.

Concomitent, în vederea organizării celei de-a treia adunări de la Blaj, au fost trimiși doi deputați la guberniul din Cluj pentru a cere eliberarea lui Simion Balint și a avocatului Micaș, care se găseau arestați. În pregătirea adunării, Regimentul grăniceresc de la Orlat a avut un rol însemnat. Subunitățile sale au apărut de prigoana nobiliară pe unii conducători ai revoluției române, însoțindu-i și făcîndu-le siguranța personală. Spre exemplu, lt. Novacu, împreună cu un număr de soldați, în ultima decadă a lunii septembrie i-a însoțit pe drumul de la Sibiu la Blaj și de la Blaj la Sibiu pe Simion Bărnuțiu, August Treboniu Laurian și Alexandru Papiu-Ilarian.

Situația revoluționară din Imperiul habsburgic în general, și în mod deosebit din Principatul Transilvaniei, luptele forțelor înaintate

¹² *Ibidem*, p. 183.

¹³ *Ibidem*, p. 184.

împotriva despotismului și rînduielilor feudale, operațiile militare care se întindeau cu o mare repeziciune au determinat Magistratul orașului Sibiu să ia măsuri pe linia întăririi fortificațiilor ce înconjurau așezarea. În documentele de arhivă se vorbește „despre cheltuielile efectuate în vederea fortificării orașului”¹⁴, dar prin aceasta trebuie să înțelegem repararea și întărirea sistemului fortificat ce înconjura încă orașul-cetate, ridicat începînd cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea.

Cu aducerea la îndeplinire a hotărîrii magistratului orășenesc au fost însărcinați — pe lîngă experții militari — Samuel Kapp, administratorul, și Peter Platz, responsabilul cu construcțiile urbei. Acțiunea de reparare și de întărire a zidurilor, turnurilor și porților de apărare începe încă din primele zile ale lunii iunie 1848. Pentru aceasta, lui Samuel Kapp i se pun la dispoziție fonduri însemnate, totalizînd 8 152 florini¹⁵. Borderoul de cheltuieli al orașului pentru anii 1848 — 1849, prin datele și sumele înscrise, fiind ridicate de administrator, reliefează mersul lucrărilor. Astfel, la 4 iunie 1848, Kapp primește de la casieria orașului pentru plata primelor cheltuieli suma de 152 de florini, la 27 septembrie 2 000; la 6 noiembrie 2 000, la 28 decembrie 1 000, la 11 ianuarie 1849 1 000 și la 10 și 26 februarie același an cîte 1 000 de florini¹⁶.

În timp ce Samuel Kapp se ocupa de partea cea mai grea și mai costisitoare a lucrărilor de fortificații, Peter Platz răspundea de construirea palisadelor. Acestea urmau să fie ridicate, în afara zidurilor de centură, pe direcțiile mai vulnerabile și în special pe latura vestică și nord-vestică. Pentru efectuarea lucrărilor de această natură, Platz a ridicat, eşalonat, suma de 1 000 florini¹⁷.

În afară de lucrările amintite, în fața unor porțiuni de zid au mai fost executate șanțuri de apărare, pentru care s-a plătit lui Friederich Wolf suma de 344 de florini și 38 de creițari, iar antreprenorului Christian Geertner 50 de florini și 20 de creițari¹⁸. Apoi pentru lucrările de dulgherie de la porțile orașului și turnurile de apărare s-au cheltuit peste 1 000 de florini¹⁹. Dulgherul Iosef Hein, probabil antreprenor, a primit pentru lucrările executate suma de 677 de florini și 41 de creițari, Johann Seiler 133,52, Mathias Engeleiter 127, iar Mathias Nutz 74,32²⁰.

Din „Titlul I” al borderoului de plăți al orașului pe anii 1848 — 1849, intitulat cheltuieli „Pentru fortificarea orașului Sibiu”, rezultă că în acest scop s-a folosit suma de 10 561 de florini și 3 creițari²¹.

Măsurile luate de magistratul orășenesc pentru întărirea zidurilor, a porților și a turnurilor, pentru construirea de palisade și șanțuri de apărare și-au dovedit în mod imperios utilitatea pentru apărarea așezării încă de la începutul anului 1849, cînd luptele dintre armata imperială și revoluționarii maghiari conduși de generalul Bem s-au apropiat de Sibiu.

¹⁴ Arh. st. Sibiu, fond. Primăria orașului Sibiu (Magistrat), cota 5 079/1850.

¹⁵ *Ibidem*, titlul I.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

Încă înainte de declanșarea revoluției, în Sibiu se afla comandamentul trupelor habsburgice din Principatul Transilvaniei, în fruntea căruia era numit general baronul Puchner, și Corpul de armată austriacă. În momentul când vîlvățile revoluției au cuprins întregul principat și trupele comandate de generalul Bem înaintau victorioase spre centru și sudul Transilvaniei, Corpul de armată din Sibiu avea un efectiv de 4 280 de pedestrași, 520 de cavaleriști și câteva sute de artileriști, iar ca armament 20 de tunuri de cîmp și 2 tunuri de poziție ²². În oraș mai existau ca forțe locale garda națională săsească, câteva cete de lăncieri, precum și tunurile așezate pe bastioanele zidurilor cetății ²³.

La începutul lunii ianuarie 1849, generalul Bem, comandantul oștilor revoluționare, hotărăște să nimicească garnizoana austriacă din Sibiu, atacînd-o pe două direcții: Mediaș — Ocna Sibiului și Mediaș — Slimnic. În acest scop își concentrează forțele, care se ridicau la aproape 8 000 de luptători și 36 de tunuri, la Mediaș. În fruntea coloanei ce urma să înainteze pe direcția loviturii principale Mediaș — Slimnic se afla însuși Bem. Sub comanda sa se găseau 5 000 de pedestrași, 650 de călăreți și 24 de tunuri. A doua coloană, care urma să acționeze pe direcția Mediaș — Ocna Sibiului, formată din 2 000 de pedestrași, 250 de călăreți și 12 tunuri, avea comandant pe generalul Czech. Oștile, de urgență, se pun în mișcare și la 19 ianuarie Bem ajunge la Slimnic, iar a doua zi Czech intră în Ocna Sibiului ²⁴.

În fața oștilor revoluționare se aflau trupele austriece din garnizoana Sibiu, a căror comandă o deținea generalul Puchner. În sectorul de apărare, acesta și-a dispus forțele mult în fața zidurilor cetății Sibiului, care se sprijineau cu spatele chiar pe fortificații. Pentru a opri înaintarea dinspre Ocna Sibiului, el a dispus în aripa stîngă, la Turnișor, gruparea comandată de lt. - col. Losenau, formată din 2 batalioane, 4 escadroane și 9 tunuri. În centru, pe direcția principală de apărare, se afla brigada comandată de generalul-maior Kalliani, compusă din 4 batalioane — din care unul de grenadierii —, un escadron de dragoni, 4 tunuri grele și 6 tunuri mici de poziție, așezate pe o redută la marginea orașului. Această grupare avea în rezervă un batalion de infanterie. La aripa din dreapta se afla gruparea comandată de maiorul Carol Riebel, în a cărei compunere intrau 8 companii de infanterie, un escadron și jumătate de cavalerie și trei tunuri. Pe riul Cibin, apărarea era încredințată unei grupări locale, în care intrau două companii de vînători și un detașament al gărzii naționale săsești. Ca rezervă, în cetate se aflau două companii de infanterie, mai toți recruții, și 1 detașament din garda națională locală ²⁵.

Luptele au început în după-amiaza zilei de 20 ianuarie 1849 printr-un puternic duel de artilerie în zona comunei Șura Mare. În timp ce la Șura Mare revoluționarii maghiari erau asediați, o parte din trupele lui Bem se apropie la circa 1 000 de pași de zidurile cetății Sibiului și își așază tunurile în poziție de tragere în dreptul podului de piatră de peste valea Rușciorului ²⁶.

²² G. Barițiu, *op. cit.*, p. 418.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

A doua zi dimineata, pe un timp neguros, lupta reîncepe cu și mai mare îndârjire. După o puternică canonadă de artilerie, urmărită îndeaproape de generalul Puchner, maiorul Teutch și căpitanul Niederau (comandantul corpului de artilerie), care se aflau în apropierea bateriei de 12 Țoli, austriecii trec la atac. Batalioanele Sivkovics, Bianchi și Uracca se năpustesc asupra bateriilor revoluționarilor, sparg rîndurile acestora și-i alungă spre Slimnic. Călăreții lui Bem, care încearcă să oprească înaintarea batalioanelor imperiale, sînt respinși de subunitatea de cavalerie comandată de căpitanul Snini, în sprijinul căreia acționau patru tunuri mici ²⁷. Cu tot efortul oștilor lui Bem, acestea sînt nevoite să se retragă din fața focului artileriei austriece pînă sub dealurile de la Șura Mare și Slimnic. În aceste lupte au căzut de ambele părți peste 200 de morți și mulți răniți.

În ajutorul trupelor imperiale din Sibiu, la 22 ianuarie a venit corpul de oaste al generalului Gedeon. Cu forțele sporite, Puchner a hotărît să dea un atac combinat asupra pozițiilor revoluționarilor, concentrați la Slimnic. După o minuțioasă pregătire, la 24 ianuarie grupările armatei austriece comandate de Kalliani, Kleiser și Riebel au atacat Slimnicul din trei părți. Lupta a fost deosebit de crîncenă și a durat pînă seara, cînd subunitățile lui Bem, înfrînte, s-au retras la Ocna Sibiului după ce au incendiat Slimnicul ²⁸.

Însă victoria n-a înclinat balanța în nici o parte. Cele două oști continuau să se afle față în față, dar fiecare avînd nevoie de o perioadă de timp pentru refacere în vederea bătăliei hotărîtoare.

După un scurt răgaz, în noaptea de 3 spre 4 februarie, trupele imperiale din Sibiu s-au concentrat lîngă Ocna Sibiului, pentru ca în zorii zilei să treacă pe patru coloane la atac. Loviți din mai multe direcții, după o sîngeroasă încheștare cu multe pierderi, oștenii lui Bem au fost înfrinți și puși pe fugă spre Sebeșul Săsesc ²⁹. Dar nici de data aceasta victoria n-a fost decisivă. De acest lucru și-au dat seama și unul și altul din cei doi comandanți.

În cursul acelei zile, în sprijinul garnizoanei austriece din Sibiu vin trupele rusești, care, chemate de imperiali, trecuseră munții din Țara Românească. La 4 februarie intră în Sibiu, venind pe valea Oltului, regimentul comandat de colonelul țarist Skariatin.

Revoluționarii maghiari, retrași la Sebeșul Săsesc, își vor reface forțele în vederea unor noi bătălii cu oștile austriece. Același lucru îl va face și generalul Puchner. Acesta ia măsuri pentru întărirea subunităților ce se aflau pe poziții înaintate, a patrulelor, a sistemului de alarmare și de anunțare, precum și a legăturilor dintre diferitele elemente și grupuri militare. Semnificativ din acest punct de vedere este ordinul de zi nr. 905 al Corpului (de armată) din 20 februarie 1849, prin care generalul Puchner cerea : „Pînă mîine la amiază să mi se trimită de către avanposturile principale din Cristian, Șura Mică, Viile Sibiului și Gușterița un

²⁷ *Ibidem*, p. 421.

²⁸ *Ibidem*, p. 422.

²⁹ *Ibidem*.

crochiu sumar, arătînd numele posturilor ofițerilor, subofițerilor și cadelților, dar și liniile de legătură și itinerariile patrulilor”³⁰. Apoi se dădeau indicații în legătură cu semnele grafice convenționale care să indice posturile principale pe arme, postul ofițerului, subofițerului, cadetului pe timp de zi și noapte, itinerariile patrulilor etc. „Iar cînd se va observa apropierea de poziție a vreunui detașament dușman — se arăta mai departe în același ordin — să se trimită mai întîi un om cu o astfel de știre la postul principal al avangărzii, iar restul patrului să observe neîntrerupt mișcările inamicului și din cînd în cînd să înștiințeze postul principal despre cele constatate”³¹. De la posturile principale aceste vești trebuiau raportate comandamentului Corpului de armată „neîntîrziat și direct” prin curieri călări³².

La 21 februarie, același ordin este transmis și posturilor principale din jurul orașului-cetate³³.

Concomitent cu măsurile întreprinse de comandamentul oștilor austriece din Sibiu, forțele armate ale lui Bem se concentrează la Mediaș, cu scopul de a porni o nouă ofensivă împotriva lui Puchner. Despre aceasta îl informa pe bătrînul baron la 10 martie 1849 colonelul J. van der Null, comandantul Brigăzii I din armata austriacă transilvăneană. În raport se spunea „Vă aduc la cunoștință că țărani ce au efectuat transporturi aduc știrea că grosul oastei dușmane se găsește în Mediaș, iar ariergarda la Bratei”³⁴. Mai departe în raport îi aducea la cunoștință „zvonul puțin probabil — după aprecierea sa — că inamicul s-ar pregăti de ofensivă asupra Sibiului”³⁵. Dar, spunea el, știrea „pare să fie anume împrăștiată” pentru a produce derută³⁶. Evenimentele ulterioare au dovedit însă că „zvonul” anume lansat era real, pentru că oștile generalului Bem, concentrate pe malul Tîrnavei, au pornit și de data aceasta la ofensivă tot pe direcția Mediaș — Sibiu.

Cu toate „măsurile militare de precauție”³⁷ în ce privește observarea mișcărilor la trupele adverse și întărirea pazei căilor de comunicații, de care vorbea colonelul J. van der Null, în noaptea de 10 spre 11 martie trupele generalului Bem trec la ofensivă, înfrîng unitățile și subunitățile austriece și se apropie de Sibiu. La 11 martie începe bătălia sub zidurile orașului-cetate. Oștile imperiale și țariste nu pot rezista atacului tumultuos dat de către revoluționari, părăsesc orașul cu mari pierderi și se retrag spre Nocrich și Tălmăciu. Acolo, văzînd că nu mai sînt sorți de izbîndă, Puchner predă comanda trupelor generalului Kalliani, iar el, cu fiul său și cu alți doi generali au trecut pe la Turnu Roșu în Țara Românească³⁸.

În toiul luptelor pentru oraș, Comitetul național român permanent s-a refugiat spre Turnu-Roșu. Bălășescu a fost scos pe poarta cetății de

³⁰ Arh. st. Sibiu, fond. Scaunul și orașul Sibiu, acte militare, pachet 23, dos. 2, act nr. 82.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem., act nr. 95.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

³⁸ G. Barițiu, op. cit., p. 475.

către doamna Golescu, care se reîntorcea în țară, cu pașaportul slugii sale, Dumitru. Bărnuțiu și alții au încărcat în grabă arhiva comitetului și au fugit spre Veștem, iar de acolo, împreună cu Florian Aaron, Gavril Munteanu și George Barițiu, s-au îndreptat spre Rîul Vadului, unde au stat pînă în noaptea de 16 martie, cînd, pe o ploaie torențială, au mers prin Cîineni spre Curtea de Argeș³⁹.

Oastea lui Bem nu numai că a obținut o mare victorie în lupta pentru Sibiu, cu consecințe însemnate în bătălia contra forțelor despotismului, dar a făcut și o mare captură în materiale: 21 de tunuri, 6 000 de proiectile, 5 000 de arme și săbii, 1 000 000 de cartușe, 150 de măji de pulbere de pușcă, efecte militare, alimente etc., slăbind substanțial puterea de luptă a dușmanului⁴⁰.

După înfringerea de la Sibiu, armatele imperiale și țariste s-au regrupat în zona Nocrich — Tâlmăcin, plănuind să treacă la contraofensivă în 14 martie. Dar Bem, prevăzînd o asemenea intenție, a întărit apărarea orașului, iar în seara zilei de 13 martie a înaintat cu o coloană puternică spre Veștem în urmărirea inamicului⁴¹. În fața noii situații, forțele cezaro-țariste, înfrînte și demoralizate, renunță la contraofensivă și se despart. Imperialii se retrag spre Brașov, de unde împreună cu trupele țariste comandate de generalul Engelhard, înfrinți din nou, se retrag la 20 martie, pe la Predeal, în Țara Românească⁴². De la Tâlmăciu, regimentul țarist comandat de colonelul Skariatîn s-a retras la 16 martie la Boița și apoi, pe valea Oltului, în Țara Românească⁴³.

Prin înfringerea armatelor austriece și țariste și prin alungarea lor de pe teritoriul principatului, începînd cu 22 martie 1849, au rămas în Transilvania numai forțele revoluționarilor români, în fruntea cărora se afla Avram Iancu și trupele revoluționarilor maghiari, conduse de Iosif Bem⁴⁴.

Orașul-cetate de pe Cibin a fost stăpînit de către oștile lui Bem pînă la 20 iulie, cînd trupele intervenționiste ale generalului țarist Lüders, după două zile de lupte, reușesc să le scoată dintre zidurile fortificate și să le alunge spre Slimnic. La 22 iulie 1849, după victorie, în oraș este lăsată o garnizoană formată din 5 batalioane de infanterie, 300 de cazaci și 12 tunuri, sub comanda generalului Hasford⁴⁵. Dar nici de data aceasta izbînda n-a fost deplină, pentru că la 5 august Bem îl înfrînge pe Hasford și reocupă pentru scurt timp Sibiu. A doua zi, trupele rusești trec la contraofensivă și, după o încelestare crîncenă, soldată cu multe pierderi umane și materiale, oștile lui Bem sînt înfrînte, iar orașul-cetate este recucerit de trupele generalului Hasford⁴⁶. Cu aceasta, de fapt, se încheie luptele pentru Sibiu în timpul revoluției din anii 1848—1849.

În vîltoarea evenimentelor acelor ani, Sibiu, în afară de faptul că a fost nevoit să refacă și să întărească fortificațiile cetății, a cheltuit sume

³⁹ *Ibidem*, p. 473 și 480.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 474.

⁴¹ *Ibidem*, p. 477.

⁴² *Ibidem*, p. 477 și 483.

⁴³ *Ibidem*, p. 480.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 485.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 604.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 607.

imense pentru întreținerea armatelor care au stăpînit orașul, pentru cărăușii și pentru retragerea bancnotelor puse în circulație de către comandamentele militare. Din cauza deselor lupte purtate în apropierea sau chiar în interiorul localității, orașul a suferit și mari pagube materiale.

Documentele de arhivă, în care au fost înscrise cu multe amănunte toate aceste cheltuieli și pagube, grupate în trei borderouri corespunzătoare etapelor de luptă, sînt edificatoare. În primul borderou sînt cuprinse cheltuielile efectuate pînă la 11 martie 1849 „pentru întreținerea armatei austriece, precum și a trupelor auxiliare cezaro-rusești, și în vederea fortificării orașului”⁴⁷. La titlul I din borderou, „Pentru fortificarea orașului”, sînt înscrise sume care totalizează 10 561 de florini și 3 creițari; la titlul II, „Pentru întreținerea armatei austriece”, 471 fl. și 36 cr.; iar la titlul III, „Pentru întreținerea trupelor auxiliare cezaro-rusești”, 12 382 fl. și 89 cr. În cadrul acestei sume, numai pentru masa de prînz dată în cinstea generalilor Lüders și Hasford s-a plătit suma de 634 fl. și 6 cr., în timp ce valoarea unei vite cornute mari era de 30 — 35 de florini. Totalul sumelor cheltuite la cele trei titluri se ridică la 23 415 fl. și 28 cr.⁴⁸.

Al doilea borderou, în valoare de 1 498 792 fl. și 29 cr., reprezintă „cheltuielile și prestațiile suportate de locuitorii orașului și scaunului Sibiu” pentru întreținerea armatei revoluționare comandate de generalul Bem „de la 11 martie pînă la 20 iulie și 6 august 1849”⁴⁹. Aici sînt incluse și pagubele de orice fel săvîrșite din bunurile publice sau particulare în Sibiu, Cislădie, Cislădioara, Rășinari, Sadu, Daia, Turnișor, Ruși, Jitvei, Slimnic, Proștea Mare, Proștea Mică, Criț, Moșna, Săcel, Bălcaci, Ocna, Hamba, Șura Mare și Tălmăciu⁵⁰.

Al treilea borderou, „Despre cheltuielile și prestațiile populației orașului și Scaunului Sibiu suportate pentru întreținerea trupelor cezaro-rusești de la 24 iulie pînă la sfîrșitul lui octombrie 1849”⁵¹, dată cînd acestea se retrag din Transilvania, se ridică la valoarea de 106 360 fl. și 47 cr.⁵². Totalul general al cheltuielilor și pagubelor rezultate din cele trei voluminoase borderouri se ridică la fabuloasa sumă de 1 628 568 fl. și 4 cr.

Eforturile financiare și materiale, pagubele și jafurile la care a fost supus au însemnat pentru orașul Sibiu, după cum și pentru întreaga Transilvanie, mari pierderi de valori, dar în același timp ele evidențiază și mai mult rolul însemnat pe care l-a avut așezarea de pe Cibin în contextul general al evenimentelor revoluționare din Transilvania din anii 1848—1849. Dealtfel, și în deceniile următoare, Sibiul a îndeplinit un rol însemnat, el continuînd să constituie unul dintre centrele de seamă ale principatului în lupta pentru progres social și cultural, pentru drepturi și libertăți naționale.

⁴⁷ Arh. st. Sibiu, fond. Primăria orașului Sibiu (Magistrat), cota 5 079/1850.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

CĂLĂTORIA PE DUNĂRE A REVOLUȚIONARILOR EXILAȚI DE LA 1848

Însemnări inedite de C.A. Rosetti

DE

APOSTOL STAN

Moment crucial în istoria poporului român, revoluția de la 1848 din țările române a constituit un obiectiv aproape permanent al investigației noastre istorice. Îndeosebi ultimele două decenii au marcat o intensificare a preocupărilor în această direcție, ceea ce a avut drept rezultat dezvăluirea unor ipostaze multiple ale revoluției române. Reliefarea implicațiilor complexe ale acesteia a devenit posibilă datorită unei munci susținute și stăruitoare de depistare și de utilizare în articole, studii sau lucrări monografice a unei informații dintre cele mai bogate și mai variate. Ca urmare a unui astfel de efort colectiv, revoluția de la 1848 a fost în mod amănunțit cercetată¹, în ciuda faptului că momentan nu există o monografie masivă care să prezinte evenimentele în manifestările lor concrete și să interpreteze principalele desfășurări și tendințe social-economice și politice-ideologice din întreaga arie geografică locuită de români, peste diviziunea statală impusă din afară.

Desigur că, sub raportul unor manifestări evenimentțiale, revoluția de la 1848 mai poate fi întregită. Detectarea unor noi fonduri arhivistice și achiziționarea de către marile biblioteci a unor manuscrise inedite aparținând unora dintre personalitățile distinse în timpul frământatului an 1848 pot oferi alte informații și, pe această bază, e posibilă conturarea în întreaga lor complexitate a momentelor revoluționare din 1848. Supoziția aceasta și mai ales speranța în descoperirea unor noi izvoare documentare sînt îndreptățite de o achiziție recentă făcută de fondul de manuscrise al Bibliotecii Academiei Române. Este vorba de documentul înregistrat sub nr. 61/1972, care reprezintă obiectul analizei noastre în cele ce urmează*.

¹ Vezi în acest sens Paul Simionescu. *Historiographie de la revolution de 1848 dans les pays roumains*, dans „Revue Roumaine d'Histoire”, tome VII (1968), nr. 3, p. 413–433.

* Mulțumim Luciei Șapcaliu, cercetătoare la Biblioteca Academiei Române, pentru concursul dat la descifrarea acestui text dificil.

Achiziția recentă pare a fi un fragment dintr-o suită de însemnări zilnice, făcute de C. A. Rosetti. În ciuda faptului că nu poartă o semnătură, aceste memorii permit cu ușurință să se deducă autorul lor nu numai din confruntarea grafiei textului cu o serie de acte provenite de la fruntașul pașoptist și depozitate la fondul de manuscrise al Academiei Române, ci și din analiza unor referiri și indicații personale extrem de precise, cuprinse în textul acestor însemnări. Este deci o certitudine că aceste note recent intrate în circuitul științific aparțin lui C. A. Rosetti.

Aceste însemnări se integrează în seria de *Note intime*, publicate cu ani în urmă, al căror cadru cronologic este cuprins între 1844 și 1859². Volumul al doilea, care ne interesează în mod special, se referă și la perioada 1848—1849. În acest loc se fac unele constatări privind exilul revoluționarilor pașoptiști și activitatea desfășurată de ei în vederea realizării dezideratului de stat național.

În legătură cu impresiile privind anul 1848 este de remarcat faptul că acestea încep cu adnotații chiar de la 1/13 ianuarie și se sfârșesc într-o primă parte la 6/18 iunie³. Între cele două date nu se mai află intercalată nici o știre⁴. Perioada dintre iunie—decembrie 1848 este extrem de bogată și de interesantă în evenimente istorice, dar ea nu se oglindește în memoriile deja publicate ale fruntașului pașoptist. Eram înclinați până acum să credem că, fiind angrenat ca participant direct în frământările și acțiunile politice din vara și toamna anului 1848, Rosetti a renunțat, din lipsă de răgaz, să-și mai depe ne amintirile. Prin achiziția acestor fragmente de memorii referitoare tocmai la unele momente ale acelei perioade avem dovada netemeinicii unei asemenea supoziții. Este deci acum clar că și momentele cele mai frământate C. A. Rosetti a ținut să-și noteze observațiile și reacțiile personale față de evenimentele la care participa direct.

Însemnările lui C. A. Rosetti privesc un episod extrem de dramatic din viața unora dintre fruntașii revoluției pașoptiste, și anume transportul lor pe Dunăre de către autoritățile otomane. În legătură cu arestarea, întemnițarea și expulzarea căpeteniilor revoluției, istoriografia noastră dispune de o serie de surse de informare, care descriu, printre altele, și peripețiile exilaților de pe ghimii⁵. Iată-ne acum în fața unui izvor înedit, provenit de la C. A. Rosetti, personalitate proeminentă a revoluției de la 1848, care prin adnotațiile sale, chiar dacă ele nu aduc elemente factologice senzaționale, contribuie la întregirea imaginii supliciuului exilaților români și la o mai riguroasă datare a fazelor acestuia între Giurgiu și Vidin.

² Vezi *Note intime 1844—1859 scrise zilnic de C. A. Rosetti*, adnotate și publicate de Vintilă C. A. Rosetti, vol. I, București, 1902; vol. II, 1916.

³ *Ibidem*, vol. II, p. 1—19.

⁴ *Ibidem*, p. 20—27.

⁵ Vezi: *Dare de seamă despre captivitatea și escortarea pe Dunăre a capilor revoluției din Țara Românească*, în *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. V, p. 758—761; Ubcini, *Valachia în 1848. Amintiri și întâmplări din călătorie*, în *Anul 1848...* vol. V, p. 787—819; D. Bolintineanu, *Călătorie pe Dunăre și în Bulgaria*, București 1858; I. Voinescu II, *O călătorie pe Dunăre în ghimie*, în „*Românul*” an. V (1861), nr. 330—334.

Fragmentele de însemnări se referă la răstimpul cuprins între 19 septembrie și 2 octombrie 1848. În acest interval, grupul de exilați este transportat de la Giurgiu la Vidin. În temeiul informațiilor procurate de aceste memorii reiese că în ziua de 19 septembrie exilații primesc pașapoarte austriece, neadeverite însă de agentul acestei țări. De-abia la 24 septembrie exilații sînt puși „într-o luntre”, de unde mai apoi „ne deșertă” în cele două ambarcații primitive, denumite ghimii, anume șapte într-una și opt în cealaltă. În ruta lor spre Vidin, cum arată tot Rosetti, exilații fac o oprire la Nicopole, iar de aici tocmai la Vidin, unde sosesc la 2 octombrie.

Însemnările lui C. A. Rosetti amintesc prezența pe aceste ambarcații a unora dintre fruntașii revoluției, printre care în ordinea mențiunii în text: C. Aristia, Ștefan Golescu, Constantin Romanescu, pictorul C. D. Rosenthal, I. C. Brătianu, Cezar Bolliac și, desigur, cum se subînțelege, C. A. Rosetti. Alături de aceste personaje cu rol activ în revoluție, în textul însemnărilor mai sînt evocate numele lui Zoe Golescu, care-i ținea la curent cu schimbările survenite în țară, al administratorului căimăcămesec Ștefănescu, care „cu mare politețe” le-a dat „pașapoorturi pentru Semlin și Austria”, și al Mariei Rosetti, soția fruntașului pașoptist, care pleacă din Giurgiu spre Orșova cu un alt vas, cu intenția de a fi tot timpul în preajma exilaților spre a le fi de folos la nevoie.

Adnotațiile fruntașului pașoptist lasă de asemenea să se întrevadă spiritul de solidaritate care domnea în rîndurile exilaților. Este semnificativă sub acest raport atmosfera grea provocată de divizarea celor 15 captivi în două grupuri mai restrinse. Pictorul C. D. Rosenthal îndeosebi s-a arătat tare nefericit cînd a fost despărțit de grupul în care se afla Rosetti. Aceleași memorii degajează impresia că, în ciuda nesiguranței provocată de atitudinea autorităților otomane, disperarea n-a pus nicio dată stăpînire pe exilați. Soția lui Rosetti dovedește, pe lîngă sentimente patriotice, un devotament nemărginit nu numai față de soț, ci și față de cauza revoluției.

Dar mai presus de toate aceste memorii evidențiază starea de umilință și de degradare fizică și morală în care sînt aduși pentru un timp exilații români de autoritățile otomane. Mizeria, suferințele morale și incertitudinea viitorului sînt elemente care însoțesc tot timpul pe foștii revoluționari în călătoria lor pe ghimii de la Giurgiu la Vidin. Situația aceasta nu poate însă să le zdruncine încrederea în viitor. Exilații sînt preocupați tot timpul de făurirea unor noi proiecte în vederea descătușării patriei lor de asuprairea străină.

Este regretabil că fragmentele de însemnări păstrate de la fruntașul pașoptist se întrerup la momentul sosirii ghimiilor la Vidin. Despre peripecțiile ulterioare, despre drumul exilului spre Occident și despre activitatea nemijlocită a unora dintre ei în slujba revoluției românilor din Transilvania nu putem adăuga nimic nou la cele deja cunoscute. E de presupus că unele dintre aspectele amintite au fost consemnate și de C. A. Rosetti, dar momentan nu dispunem decît de însemnările privind călătoria de la Giurgiu la Vidin, cărora le facem loc în continuare.

A N E X Ă

DIN ÎNSEMĂNĂRILE LUI C. A. ROSETTI

Duminică 19 s[eptembrie]. Ne scularăm de dimineață și eșirăm pe pod. Toți ereau veseli de animația aceea ce este în toată suflarea dimineața. Riserăm, vorbirăm glume, declamă puțin Aristia și nu avurăm altă varietate decît venirea unui turc care de eri pentru a treia⁶ oară, ne luă numele în scris. Sosi o scrisoare de la mad[am] Golesecu care spuse că aflară că nu sîntem trimiși la Cronstad. Unde mergem și cînd, nu știm încă. Și nu știu de ce, dar îmi place acest mister.

La 10 ore a venit un fel de pașă carele dupe nasturi să vedea că este marinar și a întrebat dacă avem arme. Ștefan Gol[esc]u avea o pereche de pistoale mici carele le dete, le luă, le deșertă și plecă cu ele. Misterul urmează cursul său. Pe la 2 1/2 să văzu o luntre la cîrma căria⁷ să vedea un îșlic care acoperea capul d. Ștefănescu⁸. Veni cu mare polițe și ne dete pașaporturi pentru Zemlin⁹ și Austria; pașaporturile însă neadeverite de agentul Austriei, între care să văzură vreo cîteva cu nume ce nu erea între noi, care ne dovedii că mai sînt arestați. Să duse, în sfîrșit, și ne lăsă un subiect de conversație, dînd prilej și d. Romanescu să mai scrie o jumătate de coală la București. Misterul își urmează cursul său.

Luni 20 sept[embrie]. Pe la un¹⁰ ceas după amiază, la 20 sept[embrie], a venit un bilet de la M-me Roset prin care vestește bărbatului său că a sosit în Giurgiu și așteaptă să-i scrie ce are să facă, căci ea a scos pasport ca să meargă la Orșova. După cinci minute a și sosit, însă cu fetița în brațe. Noutățile ce a adus de la București sînt că rușii au a intra, că avangarda sosise în Colintina, că biciu a început a juca rola de mai nainte, că o deputație de țărani în neodihna în care se află despre soarta noastră s-a dus la consuli ca să ne ceară.

Mercuri 22 [septembrie]. Nimic nou înainte două zile decît misterul. Eri a venit iar jumătatea mea. Era sublină în devotamentul și amorul ei. Aproape de înserat s-a imbarcat. A înopțat și nu o mai putui vedea. Sună, în sfîrșit, clopotul, plecă vasul. S-apropiase de noi, lumea striga și își lua ziua bună. Și-n strigățile acelea grosolane auzii glasul ei. Pruncul începu și el a plînge; prunca mea! Și tu oare de ce strigai? Erea plîngere sau consolatie? Nu știu, căci sgomotul nu m-a lăsat să-nțeleg accen-tul tău. Am plîns și m-am uitat dupe vas pînă ce n-am mai văzut lumină.

Astăzi pe la 12 veni și ne spuse să ne gătăm că ne duce la Vidin. Nu știe nimini ce să va face cu dînsu, și cu toate acestea ereau toți mul-

⁶ În text : 3.

⁷ După acest cuvînt s-a scris inițial expresia „erea un îșlic”... S-au șters ultimele două cuvinte, dar nici primul nu mai are sens în noul context, încît îl socotim de prisos.

⁸ Noul administrator al orașului Giurgiu, pus de autoritățile călmăcămești (vezi I. Voinescu II, *op. cit.*).

⁹ În text Semplin (astăzi Zemun, în R. S. F. Iugoslavia).

¹⁰ În manuscris : 1.

țumiți pentru că speranța nu lasă niciodată pe om și schimbarea este cea dintîi trebuință.

Vineri 24 sept[embrie]. Cînd a venit să ¹¹ plece, a slobozit pe Roman [escu] și pe Rozental. Cere biet Ros[ental] să-l lasi să vie cu noi; și nu a fost cu puțință ¹². Nu mi-a plăcut această oprire, și cu lacrimi să despărți de noi bietul om. Ne puseră într-o luntre și de aci ne deșertă în două vase: 7 într-unu și 8 în cellalt.

Îndată ce intrarăm, ne sili să intrăm în[ă]juntru. Mi s-a strîns inima cînd văzui locul în care ne invita, într-un coteț de 4 palme nalt, de 5 lat și lung de un¹³... Întuneric și putoare desăvîrșită. Intrarăm, în sfîrșit. Așternutul era de ghiulele și pe d-asupra o rogojină. În astfel de stare venirăm pînă la Nicopol. Vîntul a încetat; ploaie și ticăloșie desăvîrșită. Aci ne dete voie să ne coborim pe pămînt. Simțirăm toți bucurie și alergarăm pe pămînt, unde mă lungii puțin și scrisei aceste rînduri. Mă urcai pe deal, văzui turme, salutai țara mea, oftai. Mă uitai la lună și salutai pe Maria mea. Ce-i fi făcînd tu draga mea, mi-am zis. Ești în neodihnă, plîngi și eu nu sufer de lipsa ta. M-am scîrbit pentru nesimțirea mea. N-am durere și n-am nici simțire, nici gîndire, un fel de rezignație stupidă. Ceilalți asemenea. Amorul acela sublim de patrie ce-l înțeleg, nu-l văd în nimini.

Sîmbătă 25¹⁴ sept[embrie]. Erea o noapte din cele mai frumoase ce am văzut. Soarele s-a culcase cu pompa cea mai mare și cu o veselie ce părea că este o derîdere pentru degradarea omenirii. Ne culcarăm și noaptea, dupe o trudă de mai multe ceasuri, am eșit afară. Erea o liniște de fericire în toată natura și stelele luminau cu o veselie nedescrisă. Am oftat și iar am intrat în cotețul trudei. Dimineața toată lumea era într-o materie desăvîrșită, toți căzurăm pe mîncare. Dupe cîtva timp eșirăm pe mal, mai umblarăm puțin și neodihna ¹⁵ veni pentru nevenirea celorlalți. Ziua trecu ca toate și a-nserat acum. Eream cu Brătianu în mai mare neodihnă. Ne spuse acum că vin și începurăm a lucra ale mîncări.

Luni 27 [septembrie]. Eri ne trase la edec toată ziua, și nu făcurăm alt decît să plănuim cu Cesar ¹⁶. Seara veni un sătean din Turcia, dar român. Vorbea prea bine limba lui, fără cel mai mic accent. Îl întrebaram de cînd este în Turcia și ne zise că acolo s-a pomenit. Nici o nație nu ne întrece în tenațitatea limbi și obiceiurilor. Spunea odată unul că a văzut un rumân într-un sat de unguri, și a învățat tot satul românește ca să înțeleagă cu el, și el nici o vorbă ungară.

Astăzi meraserăm la edec și apoi, pe vînt, nici o varietate, nici în întimplări, nici în vorbire.

Joi 30 [septembrie]. Nici în temnițele Venetiei viața nu era mult mai mizerabilă decît a noastră, mai cu seamă în aceste zile unde stam și dormeam în apă și în murdălicu cel mai desăvîrșit. Eri a eșit soarele. Să fi văzut bucurie, și cum ne uscăm și ne primeneam. Ploaia iar a început și dormirăm noaptea în apă, în putoare și în frig. Astăzi subț pretest

¹¹ Urmează expresia inițială „ne anunțe”... S-a șters ultimul cuvînt, dar după sensul contextului ar fi trebuit să dispară și primul.

¹² Fiind supus austriac, este cerut de consulul Austriei de la București (I. Voinescu II, *op. cit.*).

¹³ Loc liber în text; I. Voinescu II menționează 12 palme lungime (*loc. cit.*).

¹⁴ În text, greșit, 29.

¹⁵ În sens de neliniște.

¹⁶ Este vorba de Cezar Bolliac.

că bate vînt contrariu stăm pe loc. Întreabă pe Dumnezeu cînd plecăm, a zis căpitanu.

Sîmbătă 2 [octombrie]¹⁷. În sfîrșit, ajunserăm în starea cea mai nefavorabilă de murdălic și insultați, înjurați de această nație barbară în moartea ei, căci pentru cel ce o vede ajunge o enigmă cum trăește încă. Să adunaseră mulțime de oameni pe mal și ne privea. Îndată apoi ne transportară într-o temniță fortificată. Ne dete întii o cameră, apoi două, cu rogojini. Cumpărarăm ceva de mîncare și mîncarăm. Veni apoi un om și ne luă în scris numele și profesia, apoi ne dete voe să intrăm în grădiniță. Temnița, cînd am intrat, mi-a părut un palat pe lîngă barcă.

¹⁷ În text, greșit, 2 septembrie.

GENERALUL BEM ȘI ROMÂNII BUCOVINENI

DE

IONEL DÎRDALĂ

Printre personalitățile militare și politice care au jucat un rol activ în evenimentele revoluționare din anii 1848—1849, figura generalului polonez Iosef Bem ocupă un loc de prim plan. Profesor la Școala de artilerie din Varșovia, Bem a luat parte activă în 1830 la răscoala națională de eliberare a poporului polonez, fiind unul dintre conducătorii apărării Varșoviei.

După înfrângerea mișcării de către trupele țariste, el a emigrat în Franța, unde se refugiaseră numeroși alți patrioți poloni. Bem s-a încadrat în aripa de stînga a mișcării monarhiste, condusă de prințul Czar-toryski, care urmărea eliberarea Poloniei de sub jugul țarist.

În perioada revoluției din 1848, revoluționarul polonez se găsea la Viena, unde a participat la răscoala din octombrie a populației vieneze și la apărarea orașului împotriva forțelor contrarevoluționare.

După înfrângerea revoluției din Austria, Iosef Bem a trecut în Ungaria și s-a înrolat în armata revoluționară maghiară. Pus în fruntea trupelor care acționau în Transilvania cu sarcina de a aduce Transilvania sub stăpînirea revoluției maghiare, el a repurtat o serie de succese în lupta împotriva forțelor militare ale Imperiului habsburgic și ale celui țarist: ocuparea Sibiului și Brașovului în (martie 1849).

Bem a încercat, cu sprijinul forțelor maghiare, să treacă în Galiția, pentru a provoca o insurecție de eliberare în Polonia. Asupra acestui episod ne propunem să efectuăm o relatare mai cuprinzătoare în cele ce urmează. De la Cluj, generalul Bem s-a îndreptat spre Galiția, de unde trebuia pornită răscoala poloneză¹. A bătut pe austrieci la Tîrgu-Mureș, de unde s-a îndreptat la începutul lunii ianuarie 1849 spre sudul Bucovinei. La Prundu-Bîrgăului, în apropiere de Bistrița, a înfrînt o încercare de rezistență a regimentului de grăniceri comandat de colonelul Urban — polonez și el de origine, dar rămas credincios coroanei austriece — și, prin pasul Tihuța, însoțit numai de cei 600 de voluntari vienezi și de cîteva tunuri, a trecut în ținutul Dornelor la Poiana Stampei și de

¹ Vezi F. Engels, *Ungaria*, în K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 6, București, Ed. politică, 1959, p. 569.

acolo în jos spre Vatra Dornei, urmărind regimentul de grăniceri în retragere. După o încăierare întâmplătoare la podul peste apa Dornei în stațiunea cu același nume, regimentul colonelului Urban se îndreaptă în direcția Cîmpulungului urmărit de Bem până la Iacobeni ². De aici istoricul austriac Raimund Fr. Kaindl, în lucrarea citată în notă, pierde urma lui Bem. Din lipsă de alte dovezi, ajunge la convingerea că de la Iacobeni a revenit la Vatra Dornei și de acolo, în ziua următoare, a trecut în Transilvania. Istoricul motivează această reîntoarcere grăbită cu teama generalului Bem de un atac din partea unor trupe rusești staționate la o distanță de jumătate de oră de Vatra Dornei, în Moldova, ca și de știrea că generalul Malkowsky, comandantul militar al Bucovinei, îl aștepta în cale cu mai multe întărituri militare aduse din nord.

Dar Bem nu venise cu intenția de a se bate cu austrieii și eventual să cucerească ținutul din mâinile lor. Peste Tihuța trecuse însoțit numai de cei 600 de voluntari devotați, garda personală. Trupele maghiare rămăseseră la Bistriția. Scopurile lui Bem erau cu totul altele. Ciocnirile cu regimentul colonelului Urban le-a avut numai atât timp cât acesta i-a stat în cale și tot atât l-a putut urmări documentar și istoricul austriac. Dar de la Iacobeni drumurile s-au despărțit. Urban a continuat retragerea spre Cîmpulung pe calea principală, în timp ce Bem s-a îndreptat pe vechiul drum din valea Bistriței peste munți, străbătînd numeroase sate românești până în valea Suceviței și de acolo spre nord până în Galiția. Friedrich Engels, în articolul său *Ungaria*, publicat în „Noua gazetă renană” la 19 mai 1849, arăta că a ajuns pînă la Stanislav ³.

În drumul său, generalul polonez a luat contact cu populația românească, cu Mihai Cobiliță, capul răscoalei țărănești din nordul Bucovinei, care începuse propaganda în favoarea armatei revoluționare, cu Comitetul revoluționar polonez din Cernăuți, condus de Jan Patucichi, și cu comitetele revoluționare poloneze din Galiția ⁴, de unde trebuia răsculat poporul polonez ⁵. Nu avem informații documentare, dar nu este deloc exclus ca Bem să se fi întîlnit și cu cineva din capii mișcării revoluționare din Moldova, care se mai aflau refugiați aici. La sfîrșitul lunii februarie și începutul lunii aprilie 1849, Bem a mai făcut cîteva incursiuni în Bucovina, organizînd și avanposturi pe muntele Măgura (lîngă Poiana Stampei) în ultima expediție.

În timpul expedițiilor, Bem nu și-a dezvăluit oficial intențiile și nu a dat nici un fel de proclamație către popor, așa cum a făcut la 12 martie în Transilvania sau la 22 iulie în Moldova, dar peste tot a cîștigat poporul pentru răscoală și pentru armata sa de eliberare. La scurtă vreme după revenirea în Transilvania, Bem dispunea deja de o oaste numeroasă, cifrată de Engels la 40 000 — 50 000 de oameni ⁶, din care mulți erau

² Raimund Fr. Kaindl, *Die Bukowina in den Jahre 1848 und 1849*, Wien, 1900, p. 37—39; vezi și Tecdor Bălan, *Colonelul Urban în Bucovina (1848)*, extras din *Calendarul poporului*, Cernăuți, 1926, în *Intregime*.

³ K. Marx și F. Engels, *op. cit.*, p. 569.

⁴ Gheorghe Duzinchevici, *Un episod din revoluția de la 1848—1849; trecerea generalului Bem în Moldova*, în „Anuarul Muzeului Bucovinei”, I—II (1943—1944), p. 153.

⁵ Al Csetri, *Bălcescu și emigrația poloneză. Noi contribuții documentare*, în „Studia et acta Musei Nicolae Bălcescu”, Bălcești pe Topolog, 1969, nr. 1, p. 106—107.

⁶ F. Engels, *Bem*, în K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 14, București, Edit. politică, 1963, p. 147.

polonezi și români bucovineni. La 24 februarie 1849, Michel Czajka-Czajkowski, agentul neoficial al emigrației polone din Constantinopol, raporta prințului Adam Czartoryski, șeful său la Paris, că „în ultima vreme românii din Bucovina se încadrează în număr mare în armata generalului Bem ca voluntari” („Dans les derniers temps (?), les Valaques de la Bukovina se rendait en grand nombre à l'armée de Gl. Bem comme volontaires)”⁷. Mulți participanți ai armatei lui Bem erau tineri de 16—20 de ani; aceștia urmau cu entuziasm pe general, așa cum constata Nicolae Bălcescu cu ocazia călătoriei sale prin ținuturile de operații militare din Transilvania în drum spre sediul guvernului maghiar⁸.

Guvernul austriac nu era străin de această stare de lucruri. Nu neglija nici importanța strategică a ținutului pentru scopurile generalului polonez și, în consecință, nici măsurile nu au întârziat. La 10 ianuarie 1849, Comandamentul general al Galiției a introdus starea de război atât în Galiția, cât și în Bucovina⁹. Ziarul românilor bucovineni a fost suspendat¹⁰. Nu au fost neglijați nici refugiații moldoveni și nici Gheorghe Îsăcescu, guvernatorul Bucovinei, cel care îi protejase până atunci. Îsăcescu a fost trecut la pensie și în locul său a fost numit un guvernator austriac de mină forte, Eduard Bach, iar refugiații moldoveni au fost siliți să plece¹¹. Pentru intimidarea populației și întreruperea legăturii directe a generalului Bem cu Galiția și prin ea cu Polonia, comandantul austriac din Liov a trimis și câteva întărituri militare. Dar, cum acestea ar fi fost incapabile să facă față unui atac decisiv al armatelor revoluționare, guvernul austriac a mai recurs la o soluție identică cu cea din Transilvania. S-a încercat „înarmarea norodului”, adică o ridicare masivă a populației românești.

Pentru organizarea gloatelor s-au emis instrucțiuni¹². Multiplicate în limba germană și însoțite de traduceri, instrucțiunile au fost trimise autorităților civile, militare și clericale. Preoții au primit însărcinarea să le citească, să le tălmăcească prin sate și să îndemne pe cei „harnici de a purta arme” să se înscrie în gloate, explicând că scopul lor „nu este altul decât apărarea și ocrotirea însăși a vieții și a averii” poporului. Pentru reușită, episcopul a încercat să sădească spaimă în sufletul românilor. Prin circulara din 22 martie 1849, populația era timorată cu pretense fărâdelegi comise de armatele revoluționare în Transilvania, care susținea episcopul, „cu foc și cu sabie au pustiit, necruțind nici vîrsta, nici sexul, nici sfințele biserici, nici tot ce este omului mai scump și mai sfînt”¹³.

Gloatele trebuiau să asigure paza pichetelor de graniță, să semnalizeze prin focuri și alte mijloace invazia armatelor lui Bem¹⁴, să oprească

⁷ Al. Csetri, *op. cit.*, p. 90.

⁸ N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, *Correspondență*, ediție critică de G. Zane, București, [1962], p. 209 și 172.

⁹ Teodor Bălan, *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina (1848)*, Sibiu, 1944, doc. 50, p. 112.

¹⁰ *Ibidem*, p. 112.

¹¹ *Ibidem*, p. 44—45.

¹² Arhiva Protopopiatului Cîmpulung Moldovene sc, Protocolul poruncilor, tom. IV, 1833—1853, doc. 1094.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Raimund Fr. Kaindl, *op. cit.*, p. 37.

înaintarea insurgenților și, pe cât va fi posibil să dezarmeze și să predea autorităților militare pe insurgenții capturați ¹⁵.

Dar, cu toată propaganda autorităților civile și episcopale, înscrierile în gloate întârzieau. Populația capabilă de luptă opunea rezistență. Țăranii au refuzat să participe și la lucrările de fortificații ce se executau împotriva armatei revoluționare. Situația a rămas aproape neschimbată și după introducerea unor metode mai dure de recrutare a gloatelor și chiar după sporiirea soldelor ¹⁶.

În arhivele interne nu dispunem de surse care să confirme numărul voluntarilor înscrși în gloate. Cîteva știri deținem de la istoricul austriac Raimund Fr. Kaindl, relatate în lucrarea citată anterior. Folosindu-se de informațiile culese de arhivele din Cernăuți și Liov, Kaindl evaluează gloatele la 139 de vinători, în majoritatea de origine germană, grupați și regrupați pe la Vatra Dornei, Coșna și Cîrlibaba, adică în direcțiile pe unde ar fi fost posibilă o înaintare a armatelor revoluționare.

Cu alte cuvinte, gloatele nu s-au organizat așa cum se preconizase. Românii bucovineni, ostili stăpînirii austriece, au preferat să intre în armata generalului Bem decît în gloate. În circulara din 9 aprilie 1849, episcopul Eugeniu Hacman scria că unii s-au „arătat” cu „nesupunere” față de împărăție, dînd „o nouă dovadă despre mult tăgăduitoarea neîncredere care acum de o vreme încoace... pe poporul nostru de față au cuprins” ¹⁷. Atitudinea refractară a populației față de gloate nu era o simplă „greșeală sau nedreaptă socotință”, cum își etala episcopul, în documentul amintit, lipsa de talent politic, ci spiritul de răscoală și simpatie pentru generalul polonez și cauza dezrobirii social-naționale. Eugeniu Hacman și-a dat multă osteneală pentru organizarea gloatelor. Și-a pus în joc toată autoritatea cu care îl investise personal împăratul Ferdinand. Înaltul prelat a uzat intens și de dreptul de excomunicare a preoților din slujbă, dar toate străduințele sale nu au trezit mai mult decît resentimente. Într-o circulară din 15 februarie 1850, Eugeniu Hacman constata cu justificată amărăciune că în timpul revoluției poporul, „în loc să respecte legile și să păzească pacea și libertatea, s-a împotrivit la fieștecăre prilej celor bune și folositoare orînduiri, a răpit străină avere, n-a cinstit autoritatea, nici orice cin, și a adus prin aceste nelegiuite păsiri pacea publică și siguranța personală în cea mai mare primejdie” ¹⁸.

Generalul Bem a trecut grăbit prin Bucovina, dar evenimentele dovedesc că numai în cîteva zile dobîndise ceea ce nu realizase monarhia austriacă în aproape 75 de ani de ocupație. Generalul polonez nu s-a folosit de proclamații și de instrucțiuni, nu dispunea de autoritatea suverană a guvernului austriac, dar idealurile lui au pătruns repede în sufletul românilor bucovineni. Pe nesimțite, prin contacte din mers și indirect prin comitetele revoluționare poloneze, Bem a cucerit pentru revoluție și cauza Poloniei simpatia românească.

În iarna anului 1849, fruntașii politici români, în frunte cu frații Hurmuzaki, au făcut eforturi pentru separarea „țării” de Galiția și pentru

¹⁵ Arhiva Protopopiatului Cîmpulung Moldovenesc, doc. 1 094.

¹⁶ Raimund Fr. Kaindl, *op. cit.*, p. 38—41.

¹⁷ Arhiva Protopopiatului Cîmpulung Moldovenesc, doc. 1 094.

¹⁸ Arh. st. Suceava, fond. Cîmpulung Moldovenesc, Protocolul poruncilor, doc. 3 983/1850

recunoașterea autonomiei locale sau unirea tuturor românilor din monarhia austriacă într-un „mare ducat al românilor”. Ținutul se afla din 1786 sub administrația guvernământului galițian. În Galiția trăia și o populație poloneză, căreia Habsburgii i-au acordat mai multe drepturi politice-naționale decât populației române bucovinene, cu scopul de a-i domoli spiritul de revoluție și de a învrăjbi pe români împotriva ei.

Istoriografia burgheză a neglijat politica habsburgică de consolidare a puterii imperiale, sădind vrajbă între popoarele supuse. Istoricii români, impresionați de unele animozități inerente relațiilor dintre două populații diferite silite să conviețuiască sub regimul austriac, au condamnat loialitatea poloneză față de habsburgi în timpul guvernării galițiene, deși perioada cît cele două populații au trăit laolaltă a consemnat momente de profundă înțelegere și de solidaritate în lupta pentru libertatea socială și națională. Pentru înțelegerea reală a faptelor nu trebuie să confundăm interesele filo-austriece ale unor fruntași politici poloni, care s-au perindat la șefia guvernământului galițian din Liov, cu interesele celor două naționalități. Protestînd împotriva unirii cu Galiția, românii și-au manifestat de fapt resentimentele față de guvernarea austriacă din Liov, nu ura față de elementul polonez din Galiția sau față de poloni în general, care prin spiritul lor de revoluție, inspirat de dorința neîntreruptă de reînviere a Poloniei, le-a întreținut vie conștiința națională.

I.I. Nistor a ajuns la această concluzie realistă, deși fără să distingă rădăcinile ei. În studiul său *Der nationale Kampf in der Bukowina*, publicat la București în 1919, el a afirmat „că stăpînirea cea atît de insultată a polonilor asupra Bucovinei a contribuit foarte mult la păstrarea caracterului românesc al acestei țări. Lucrul acesta, oricît de bizar ne-ar părea, rămîne adevăr curat”¹⁹.

Evenimentele anului 1849 trăite de populația românească bucovineană, aparent lipsite de importanță și foarte puțin cunoscute, dovedesc nu numai prietenia și înțelegerea care au legat pe românii și polonii din monarhia austriacă, ci și spiritul de unire în lupta pentru dezrobirea și apărarea reciprocă a ființei naționale. Faptul că românii bucovineni au îmbrățișat ideile eliberatoare ale generalului Bem și cauza revoluției poloneze semnifică spiritul lor de adversitate față de despotismul habsburgic miop și intolerant în problema națională, dar și aspirațiile lor pentru emanciparea românească.

¹⁹ I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 183.

„NOUA GAZETĂ RENANĂ” ȘI REVOLUȚIA DE LA 1848 DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

DE

NORA ZIZI MUNTEANU

Momentelor de răscruce ale luptei pentru libertatea națională și socială a poporului român și unor multitudini de probleme și de evenimente din istoria patriei, clasicii marxismului le-au acordat o prețioasă atenție. Interesul purtat de K. Marx și de F. Engels istoriei zbuciumate, dar eroice a poporului nostru este confirmat și de abordarea în scrierile lor a unei largi problematice privind revoluția de la 1848 din țările române¹. Una dintre cele mai importante concluzii trase de făuritorii socialismului științific pe baza analizei revoluției române din 1848 este relevarea rolului pe care urmau să-l îndeplinească românii în eliberarea de sub opresiunea străină a popoarelor din această parte a Europei, ținând seama de spiritul revoluționar de care au dat dovadă în 1848².

Un bogat material privitor la revoluția de la 1848 din țările române a fost publicat în ziarul editat de Marx și Engels „Noua gazetă renană” („Neue Rheinische Zeitung”), apărut de la 1 iunie 1848 până în 19 mai 1849³. În edițiile românești și în cele de limbă străină ale operelor clasicii marxismului s-au reprodus din acest ziar editoriale sau articole privitoare la alte țări în care se găseau și referiri la revoluția română. Dar, în afară de materialele publicate în edițiile citate mai sus, în „Noua gazetă renană” a existat o rubrică permanentă, intitulată „Principatele Dunărene” încă din sumarul ziarului, care cuprindea știri și comentarii privitoare la revoluția de la 1848 din Țara Românească, iar în ceea ce privește Moldova situația postrevoluționară. În ziar sînt publicate și știri privind revoluția din Transilvania.

În cele ce urmează ne vom preocupa de modul cum a fost oglindită și comentată revoluția din Țara Românească de la 1848 în rubrica sus-amintită. Analiza conținutului și a formei materialelor cuprinse în rubrică

¹ Vezi volumele 6, 8 și 9 ale *Operele* lui K. Marx și F. Engels apărute în limba română.

² K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 9, București, Edit. politică, 1959, p. 9-10.

³ Lia Benjamin, în „Presa noastră”, 1968, nr. 6.

și în general a surselor de informare ale ziarului ne conduc la concluzii dintre cele mai interesante.

În ceea ce privește materialul informațional, știrile propriu-zise, se observă grija redacției de a reda cu fidelitate desfășurarea cronologică a evenimentelor, momentele-cheie ale fluxului și refluxului revoluționar, instaurarea puterii revoluționare, principalele ei realizări, lupta maselor largi pentru sprijinirea revoluției, dejucarea uneltirilor reacțiunii interne și externe și, în final, înăbușirea revoluției. Cronologia evenimentelor nu a suferit cu nimic prin faptul că știrile au fost publicate cu o oarecare întârziere, distanță în timp identică cu apariția lor și în alte ziare ale vremii și care se explică prin modul specific cum funcționa poșta la mijlocul secolului al XIX-lea. Informațiile pot fi considerate ca făcând parte din două categorii bine distincte, după sursele din care provin: uneori sînt preluate din alte ziare, și în acest caz sursa este consemnată cu rigurozitate, iar alteori se bazează pe corespondențe redactate la persoana întii, fără nici o sursă, care nu pot proveni decît din partea unor revoluționari români. Această ultimă remarcă ne conduce la concluzia că fruntașii revoluției de la 1848 din Țara Românească au avut cunoștință de ziarul „Noua gazetă renană”, de caracterul său revoluționar, folosindu-l ca o tribună de popularizare a revoluției. Totodată reiese cu claritate că redacția a urmărit cu interes revoluția română, pe care a sprijinit-o prin propagarea ei cititorilor contemporani.

Deosebit de concludent pentru atestarea unor legături nemijlocite între revoluționarii români și redacția ziarului este o știre privitoare la pregătirea revoluției. Dat fiind caracterul secret al acțiunii, informația nu putea proveni decît din partea inițiatorilor ei. Modul cum era formulată știrea întărește concluzia. Iată și conținutul ei „*Sîntem informați printr-o înștiințare scrisă că în noaptea de 21 spre 22 (respectiv 9/21 spre 10/22 iunie—N.Z.M.) trebuia să izbucnească revoluția. Măsurile severe luate de guvern** au zădărnicit acțiunea. Poporul trăiește într-o mare tensiune”⁴.

Cercetările de pînă în prezent nu au stabilit persoana sau persoanele care au avut legături cu redacția „Noii gazete renane”. Una dintre acestea ar putea fi Al. G. Golescu (Negru), care s-a preocupat de propagarea revoluției atît pe plan intern, cît mai ales în străinătate. În două scrisori către N. Bălcescu, el îi face recomandări cu privire la organizarea propagandei în țară și peste hotare. În scrisoarea din 19 iulie din Viena, el specifică în acest sens: „Eu prin gazetele germane, franceze și engleze mă voi sili a vorbi cu multă favoare pentru români... Însărcinați mai cu seamă pe unul să-mi scrie mereu, ca un fel de jurnal pentru amănuntele, întîmplările de pe la noi...”⁵. La 25 aprilie revine într-o scrisoare, cerîndu-i lui Bălcescu să organizeze „o comisie pentru corespondență străină”⁶. Misiunea de a transmite știri din țară putea s-o îndeplinească și Dumitru Brătianu, care la 11/23 iunie a fost numit agent diplomatic pe lângă guvernele Austriei și Ungariei⁷, fiind urmat în această misiune de Al. G. Golescu

* Este vorba de arestările făcute din porunca lui Bibescu printre principalii organizatori ai revoluției (*Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Academiei 1964. p. 71).

⁴ „Noua gazetă renană” nr. 39 din 9 iulie 1848 (subl. ns). Datarea ziarului se face după stilul nou.

⁵ *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. II, 1902, p. 616.

⁶ *Ibidem*, p. 732.

⁷ *Istoria României*, vol. IV, p. 99.

(Negru), începînd cu 29 iunie/11 iulie; de asemenea Ion Maiorescu, care a fost acreditat pe lângă Dieta germană de la Frankfurt ⁸.

Dacă corespondențele trimise ziarului de către revoluționarii români își au importanța lor, pentru istoriografia noastră materialele redacționale sînt de o mare însemnătate. Nefiind semnate din cauza cenzurii germane, ele se distingeau printr-un semn distinctiv, o stelută sau două stelute ⁹. Cu acest semn distinctiv au apărut note redacționale și în rubrica „Principatele Dunărene”, care, în conținut, erau sau simple sublinieri a unor momente decisive ale revoluției din Țara Românească sau comentarii ale unor asemenea momente. Punctul de vedere redacțional era menționat totodată și în titlurile sugestive din sumarul ziarului la rubrica sus-citată atît în cazul cînd materialul era redacțional, cît și în situația unor articole reluate din alte ziare. Titlurile relevau elementele noi apărute în procesul revoluționar, în mersul revoluției. Orientarea redacției putea fi urmărită totodată din conținutul articolelor preluate din alte ziare, ele fiind totdeauna favorabile forțelor revoluționare.

Șirul materialelor privind desfășurarea evenimentelor din Țara Românească începe printr-o notă redacțională pe baza unei corespondențe din București, al cărei titlu prevăzut în sumar la rubrica „Principatele Dunărene” este *Atentat contra Domnitorului* ¹⁰. Relatarea faptelor respecta întocmai adevărul istoric. Intervenția redacției se face printr-o apreciere a atentatului, care este considerat „o revoluție de palat” ¹¹. Purtînd amprenta preocupărilor marxiste ale redacției privind atitudinea maselor și pentru că era vorba de o revoluție bughezo-democratică a principalei clase interesată în rezolvarea relațiilor feudale din agricultură, se atrăgea atenția: „În mica Valahie ar fi izbucnit tulburări în rîndul țărănilor” ¹². Era vorba de aderarea maselor țărănești la Islaz la programul revoluției și de ridicarea lor înarmate cu lănci și săbii pentru a însoți guvernul provizoriu proclamat la Islaz spre Caracal și Craiova, a căror ocupare trebuia să constituie ținta revoluției în Oltenia.

Din acest moment, redacția a urmărit cu perseverență împlinirile. În numărul următor este publicată știrea cu privire la măsurile luate de domnitor pentru a zădărnici izbucnirea revoluției ¹³. Ca un salut adus izbucnirii revoluției într-un număr apropiat este inserat titlul *Revoluție în Principatele Dunărene* ¹⁴. Cu acest prilej se publică o amplă relatare după „Allgemeine Zeitung” ¹⁵ din Augsburg, în care se descria acțiunea fruntașilor revoluționari nearestați, care, sprijiniți de masele largi, l-au silit pe

⁸ *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. II, p. 671.

⁹ Nota 3 a Institutului de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.S.U.G. din K. Marx și Fr. Engels *Opere*, vol. 5, București, Edit. politică, 1959, p. 579.

¹⁰ „Noua gazetă renană”, nr. 38 din 8 iulie 1848.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ Idem, nr. 39 din 9 iulie 1848.

¹⁴ Idem, nr. 42 din 12 iulie 1848.

¹⁵ Ibidem.

domnitorul Gh. Bibescu să semneze programul revoluției, numit „constituție”. Se prezenta și compoziția adunării din curtea palatului, specificându-se că „au luat parte toată tînăra generație, starea comercianților și ofițerii”. Eșuarea încercării domnitorului de a atrage armata de partea sa și vizita făcută în cele două unități militare din București sînt redată pe larg. Corespondentul sublinia că în cazarma infanteriei domnitorul „a fost invitat să întărească prin jurămint în fața stindardului Constituția și libertatea țării”, iar ofițerii au declarat că nu se vor lăsa folosiți împotriva poporului”¹⁶. Din același articol, cititorii „Noii Gazete Renane” puteau afla principalele revendicări ale programului revoluției, redîndu-se zece din cele douăzeci și două de articole, printre care abolirea privilegiilor feudale, desființarea iobăgiei, acordarea de drepturi și libertăți democratice. Se comunicau și numele noilor miniștri ai guvernului revoluționar provizoriu. Una dintre cele mai interesante idei relevate în încheiere este aceea a năzuinței maselor românești de a se înfăptui unirea celor două principate în timpul revoluției. „Mulți cred — se scria în acest sens — că la Iași domnitorul va fi izgonit și Moldova se va ralia principatului de dincoace”¹⁷.

Fuga domnitorului Bibescu, anunțată după „Wiener Zeitung”, și situația nou creată prin preluarea conducerii statului de către guvernul provizoriu prilejuiește apariția primei note redacționale. Redacția a considerat deci necesar să se oprească asupra schimbării calitative în ceea ce privește puterea de stat, relevînd în nota sa încrederea acordată de populație noii conduceri și lipsa de popularitate a domnitorului fugit, ceea ce însemna sprijinirea revoluției de către popor. Iată și conținutul notei: „Liniștea este în continuare netulburată. Guvernului provizoriu i se acordă toată încrederea. Domnitorul fugit nu mai are nici o speranță de reîntoarcere”¹⁸.

Căutînd să prezinte cu obiectivitate atât fluxul, cît și refluxul revoluționar, într-un număr următor este relatată, după „Neue Koelnische Zeitung”¹⁹, prima încercare a reacțiunii de a înăbuși revoluția și eșuarea ei. Pentru a întări ideea victoriei forțelor revoluționare, după două zile sînt publicate noile decrete ale guvernului provizoriu și miniștrii care le-au semnat: G. Scurti, N. Bălcescu, Al. G. Golescu, C.A. Rosetti, I.C. Brătianu (informare după „Oesterreichische Zeitung”)²⁰. Este reproducă și proclamația lui Bibescu la abdicare (13 iunie 1848)²¹. Publicarea decretelor și a actului de abdicare făcea parte dintr-o metodă folosită de redacție de a-și întări afirmațiile prin documente oficiale.

Perseverînd în a relata cu precizie situația politică din Țara Românească, nota care urma se referea la fuga guvernului provizoriu la Rucăr în urma lansării de către reacțiune a zvonului că armatele imperiilor otoman și țarist s-ar apropia de București²². Acest moment de răscruce, cînd forțele reacționare relatau vremelnice puterea, este considerat de către redacție ca un prilej de a face o analiză asupra rezultatelor de pînă atunci ale revo-

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Idem, nr. 46 din 16 iulie 1848, p. 6.

¹⁹ Idem, nr. 49 din 19 iulie 1848 p. 2.

²⁰ Idem, nr. 51 din 21 iulie 1848.

²¹ Ibidem.

²² Idem, nr. 58 din 28 iulie 1848.

luției, publicînd un comentariu pe marginea evenimentelor. Redactorul își pune întrebarea în ce măsură țărănimea a avut de cîștigat în rezolvarea problemei agrare după izbucnirea revoluției în scurtul răstimp al existenței guvernului provizoriu. După ce se anunța că „situația de dinainte de 23 iunie a fost restabilită”, aducîndu-se ca dovadă o știre din Viena că „peste tot se prestează claca”, autorul constata cu privire la țărănime: „Întreaga revoluție și contrarevoluție a trecut fără să lase urme”²³. Comentatorul, un cunoscător al istoriei Țării Românești, făcea o comparație între situația țărănimii din acel timp și cea de după mișcarea revoluționară de la 1821, precizînd că țaranii „și-au amintit de 1821, cînd li s-a promis de asemenea mult și s-a realizat puțin”²⁴. Trădarea intereselor țărănimii de către burghezia românească este principala idee pe care o urmărește redactorul comentariului.

Evenimentele sînt urmărite în continuare îndeaproape prin materiale în fiecare număr. Sînt publicate știri din Brașov, oraș în care se întâlneau membrii vechii echipe cu revoluționarii plecați din București²⁵. Prima știre favorabilă forțelor revoluționare este reluată după „Wiener Zeitung”, fiind o corespondență din sursa unui revoluționar român (probabil Al.G. Golescu-Negru), evidențiindu-se acțiunea viguroasă a populației bucureștene pentru salvarea revoluției²⁶. Se sublinia că au luat parte „toți comercianții”, ca și „clasa muncitoare și nemuncitoare”; „mase de oameni s-au îndreptat spre mitropolit, acuzîndu-l de încălcare de jurămint, silindu-l să jure din nou pe noua Constituție, cu excepția unui singur punct cu privire la proprietatea funciară”. Se adăuga: „curieri au plecat pentru a rechema membrii guvernului fugiți”. Respectarea faptelor, modul cum se accentua acțiunea revoluționară a maselor sînt dovezi convingătoare că informațiile erau din sursa revoluționarilor români. Este interesant că se vorbește în corespondență despre participarea la revoluție a clasei muncitoare, prin această expresie înțelegîndu-se masele populare. Peste cîteva zile este publicată o altă corespondență, provenită din Sibiu (nepurtînd nici o altă sursă), prin care se aduce la cunoștință cititorilor că poporul bucureștean „la adunarea de la 14 iulie i-a silit pe Odobescu și Solomon să-și dea demisia”²⁷. Sînt publicate apoi noile decrete ale guvernului revoluționar reproduse în întregime, începînd cu formula: „În numele poporului român! Dreptate, frăție!”²⁸. Se reafirmă prin aceste decrete desființarea „rangurilor și demnităților titulare”, afirmație întărită prin specificația: „Singura deosebire care va mai exista între români va fi potrivit virtuții și meritelor față de patrie”²⁹. Ca sursă este indicată „Transilvania”. Din sursa unei reviste germane din Transilvania este corespondența următoare, care conține o analiză interesantă a schimbărilor produse în structura societății românești în urma desfășurării revoluției³⁰.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Idem, nr. 60 din 30 iulie 1848.

²⁶ Ibidem, nr. 62 din 1 august 1848.

²⁷ Idem, nr. 71 din 10 august 1848.

²⁸ Idem, nr. 79 din 18 august 1848, p. 3.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Idem, nr. 80 din 19 august 1848, p. 4.

Se releva că s-a creat în Țara Românească „o stare de mijloc în adevăratul sens al cuvîntului, care „s-a format din toate stările”. Era evidențiată apartenența socială a conducătorilor revoluției, în enumerarea făcută primul loc fiind consacrat pentru „meseriași și comercianți”, continuînd „la care s-a adăugat tinerii boieri și fii studiați ai populației rurale”. Se aprecia maturizarea rapidă a populației bucureștene înfăptuită în procesul revoluționar : „Cetățenii Bucureștiului au ajuns într-o lună la o maturitate la care acum patru săptămîni cu greu se putea visa”. Sprijinirea revoluției de către popor era exemplificată prin înrolarea acestuia în gărzile naționale, specificîndu-se că „orașul București numără deja 4 000 de membri ai gărzii naționale”. Se aducea la cunoștință totodată crearea unui corp de panduri „în mica Valahie”³¹.

Prima intervenție otomană este adusă la cunoștința cititorilor printr-o corespondență trimisă direct ziarului de către un revoluționar român. „Tînăria noastră libertate a intrat într-un nou și deosebit de periculos stadiu”³², informa la începutul relatării corespondentul, frază care sintetizează întregul său conținut. Afirmația este explicată prin încunoștințarea făcută poporului de către guvernul provizoriu că „țara va fi ocupată de o armată turcească pentru a restabili vechea ordine a lucrurilor”³³. În continuare se referă la adunarea populară de pe „Cîmpia Libertății”, specificînd : „s-au adunat aici cu atît mai mulți oameni cu cît era tocmai zi de sărbătoare”³⁴. Corespondentul nu făcea parte în acel moment din guvernul provizoriu, deoarece afirma că are cunoștință despre planul conducerii revoluționare „din sursă sigură”³⁵. Era vorba de un plan de a se trimite zilnic lui Suleiman-pașa delegații din partea corporațiilor care „să protesteze în scris și prin viu grai împotriva modificării constituției”³⁶, la care se vor adăuga breslele capitalei și „deputațiile de la țară” ca să-l convingă pe pașă despre adeziunea maselor la revoluție³⁷.

Amenințarea revoluției prin intervenția turcească determină redacția să intervină prin două note redacționale. Cele două materiale redacționale confirmă metoda folosită de către redacția „Noii gazete renane” în ceea ce privește revoluția din Țara Românească, și anume intenția a-și exprima punctul de vedere cu ocazia oricărui moment-cheie și în special al momentelor care puneau în cumpănă însăși existența în continuare a cuceririlor sale. Prima notă este o simplă atragere de atenție asupra intervenției lui Suleiman-pașa prin înlocuirea guvernului provizoriu printr-o locotenentă domnească, recunoscută ca guvern legal de către sultan³⁸. Al doilea material redacțional este un comentariu asupra uneltirilor imperiilor otoman și rusec pentru înăbușirea revoluției. După ce se arăta că Suleiman a venit în București însoțit de o numeroasă gardă militară, se insista asupra „notei” adresate de Rusia ca o amenințare din partea cancelariei țariste comunicată reprezentanților săi de pe lîngă guvernele

³¹ Ibidem.

³² Idem, nr. 81 din 20 august 1848.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

europene, menționându-se „Rusia cere ca Poarta să restabilească în decurs de opt zile situația de dinainte de revoluția din iunie. Dacă aceasta nu se va întâmpla, dacă Poarta nu vrea sau nu este în stare să înfăptuiască aceasta, atunci Rusia, în ceea ce o privește, va lua măsurile corespunzătoare”. Comentariul conține concluzia trasă de redacție pe baza „notei”, numită în acest material „manifestul lui Nesselrode”, și anume: „Din aceasta noi tragem concluzia că Rusia a așteptat momentul oportun..., a așteptat și s-a prefăcut până când situația în restul Europei a evoluat suficient pentru a nu o mai deranja în planurile sale de la Dunărea de Jos”³⁹. Următorul material este de asemenea redacțional. Se aprecia că „situația principatelor devine serioasă”⁴⁰. Totodată se sublinia că „trupele turcești se adună”⁴¹. Prezentarea mersului evenimentelor se baza pe o corespondență din Iași de la 3 septembrie⁴². După acest articol redacțional, toate celelalte informații asupra situației revoluției din Țara Românească erau reluate din alte ziare, „Noua gazetă renană” nemaiprimind corespondențe din partea revoluționarilor români. Cu sursa „Brașov” 28 septembrie este preluată o știre dintr-un ziar vienez, care, la rîndul său, o obținuse cu mare greutate. „Pe căi ieșite din comun primim din București cu data de 27 septembrie ora 1,00 după-amiază știri deosebit de deprimante. Libertatea românilor a fost înmormintată!”⁴³. Redacția „Noii gazete renane” intervine, subliniind în text cu litere îngroșate „catastrofa”, cum o numește corespondentul, explicînd expresia: „Turcii au ocupat Bucureștiul și au dezlănțuit un mare măcel”⁴⁴. K. Marx numea într-un editorial al ziarului întâmplările de atunci „baia de sînge de la București”⁴⁵. Corespondentul sus-citatei note anunța totodată: „O căimăcănie a fost instalată”⁴⁶. Următoarea rubrică privind „Principatele Dunărene” cuprinde o corespondență a unui revoluționar român trimisă unui ziar de limbă germană (însemnat cu inițiale n.n.). Era publicat cu această ocazie manifestul lui Fuad-efendi și aprecierea fruntașului revoluționar că „Fuad a nimic, acum și cu pana, o armă care are de mai multe ori un efect mai durabil, așa cum a făcut-o cîteva ore mai devreme și cu gloanțele: autonomia poporului român”⁴⁷. O ultimă informare este aceea privitoare la rezistența generalului Magheru, care a organizat tabăra de panduri de la Cîmpul lui Traian⁴⁸. Sînt menționați și membrii noii echipe ministeriale⁴⁹. Știrile despre situația din principate continuă, dar se referă la atitudinea marilor puteri.

Privind în ansamblu, materialul informațional și comentariile conținute în rubrica „Principatele Dunărene” din „Noua gazetă renană”,

³⁹ Idem, nr. 98 din 9 septembrie 1848, p. 3.

⁴⁰ Idem, nr. 105 din 17 septembrie 1848, p. 4.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ Idem, nr. 116 din 14 octombrie 1848, p. 3.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ În articolul scris la 18 octombrie 1848, în K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 5, București, Edit. politică, 1959, p. 484.

⁴⁶ „Noua gazetă renană” nr. 116 din 14 octombrie 1848.

⁴⁷ Idem, nr. 121 din 20 octombrie 1848.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

se constată că redacția a urmărit prin publicarea lui anumite obiective. În primul rînd a ținut să prezinte cititorilor filmul cît mai complet al evenimentelor. Se poate observa de asemenea grija ca momentele importante ale desfășurării revoluției, cum au fost instaurarea puterii revoluționare și principalele sale deziderate, ca abolirea privilegiilor feudale, rezolvarea problemei agrare, acordarea de drepturi și libertăți burghezo-democratice, să fie prezentate cu maximum de promptitudine și de exactitate.

Ceea ce atrage atenția de asemenea este faptul că selectarea materialelor se axează pe informații care relevă rolul maselor în revoluția română și subliniindu-se cu claritate că aceasta n-a fost o simplă încercare a unui grup de revoluționari de a schimba regimul politic, ci că acțiunea conducerii a fost puternic sprijinită de popor. Rolul determinant al intervenției energice a maselor populare este evidențiat cînd domnitorul a fost obligat să semneze programul revoluționar, apoi cu prilejul dejucării primei încercări a reacțiunii și celei de-a doua de a zădărnici revoluția, ca și cu prilejul luptei împotriva trupelor otomane la 13 septembrie etc. Numeroase referiri ilustrează componența socială a adunărilor populare. Ele demonstrează o dată în plus clasele și păturile sociale care au sprijinit revoluția. Comentarea situației țărănimii în diferite etape ale revoluției se axează pe aceeași orbită a preocupărilor marxiste ale redacției în ceea ce privește cuceririle maselor în 1848. În această ordine de idei, comentariul făcut în momentul fugii guvernului provizoriu este o caldă pledoarie pentru drepturile țărănimii.

Înarmarea poporului, crearea de corpuri de voluntari, de panduri, reflectă formele de luptă armată specifice Țării Românești din acel timp. Una dintre problemele centrale care străbate fără excepție aproape toate articolele din „Noua gazetă renană” despre revoluția română este susținerea cauzei drepte a cuceririi independenței naționale, demascarea cu ascutime a uneltirilor imperiilor reacționare de a subjugă în continuare poporul român. Alături de problema țărănească, acestei chestiuni îi este consacrat comentariul cel mai important inserat în rubrica de care ne ocupăm, publicat la 9 septembrie 1848 cu ocazia „notei de protest” a Rusiei țariste.

În sfîrșit, susținerea ideii unirii principatelor se adaugă ca o mărturie în plus la lupta dusă de către K. Marx și F. Engels la apărarea cauzei naționale a poporului român în fața întregii Europe. Ideea unirii este susținută atît prin intitularea rubricii „Principatele Dunărene”, cît și prin folosirea ca surse a unor corespondențe din București, Iași, Brașov și Sibiu, considerînd deci cele trei provincii românești ca o entitate națională.

Întregul material pe care l-am prezentat întregeste cunoașterea punctului de vedere marxist asupra unui moment crucial din istoria patriei, precum și asupra revoluțiilor burghezo-democratice din 1848 din Europa.

100 DE ANI DE LA MOARTEA LUI ALEXANDRU IOAN CUZA

PRESA, OPINIA PUBLICĂ DIN ROMÂNIA LA MOARTEA LUI CUZA VODĂ

DE

GR. CHIRIȚĂ

În urmă cu o sută de ani, la 3/15 mai, se stingea din viață la Heidelberg, departe de țara pe care o clădise și de poporul pe care-l iubise cu o dragoste înflăcărată, Alexandru Ioan Cuza, primul și totodată ultimul domnitor român al Principatelor Unite, al României moderne.

Cind, în februarie 1866, fusese silit printr-un „mizerabil complot militar” — expresia aparține lui N. Iorga¹ — să părăsească domnia și țara, Al. I. Cuza lăsa o operă nepieritoare, înfăptuită cu multă energie și chibzuință prin voința și forța poporului nostru : unirea celor două țări surori, apărarea demnității și autonomiei noului stat, desființarea boierescului și improprietăirea țăranilor, secularizarea averilor mănăstirești, modernizarea învechitelor structuri juridice, politice și administrative, dezvoltarea învățămîntului de toate gradele. O domnie atît de bogată în fapte realizate într-o perioadă atît de scurtă a rămas fără precedent în analele patriei noastre. De aceea era și firesc și drept ca colaboratorii lui direcți ori mai îndepărtați, susținătorii reformelor, care erau într-un anume fel și beneficiarii lor, să păstreze statornic o amintire caldă, o mare și îndreptățită recunoștință domnitorului, care, simbolizînd idealurile de unitate și de progres social ale generațiilor trecute, a știut să-i conducă cu fermitate pe calea atingerii acestor obiective. Asemenea sentimente s-au exprimat frecvent în forme dintre cele mai diverse în cei șapte ani de exil, aducîndu-i o undă de mîngîiere în viața de pribegie pe care o ducea. Ele s-au multiplicat însă la scara întregii țări și s-au manifestat cu putere și deplină spontaneitate la aflarea știrii despre încetarea lui din viață și cu prilejul înmormîntării de la Ruginoasa. Au fost în mai 1873 nu numai momente de pioasă durere a tuturor celor ce gîndeau și simțeau românește, ci și un prilej de amintire a marilor calități cu care era înzestrat

¹ *Cuza Vodă și dușmanii săi a doua zi după delronare. Rezumat al unei conferințe ținute la Rimnicu-Vilcii în februarie 1909, Vălenii de Munte, 1909, p. 5.*

omul, de cinstire a marilor realizări ale domnitorului Unirii, realizări înscrise definitiv încă de pe atunci în conștiința poporului.

O seamă de mărturii documentare în acest sens au fost reunite în 1873—1874 ori mai târziu în câteva lucrări², care nu mai sînt astăzi consultate decît de specialiști, fiind deci inaccesibile maselor largi. Altele au rămas uitate în coloanele periodicelor. Monografiile închinat lui Cuza Vodă³ sau tovarăsei sale de viață⁴ nu au putut, datorită caracterului lor de sinteză, să intre în detalii. Rostul acestor rînduri este tocmai acela de a le scoate la lumină și a sublinia valabilitatea învățămintelor relevate atunci, așa cum s-au impus ele prin puterea faptelor împlinite și cum au fost confirmate printr-un veac de cercetări istorice.

Vestea încetării din viață a fostului domnitor Al.I. Cuza s-a răspîndit în București și la Iași în seara zilei de 3/15 mai și apoi, cu iuțeala fulgerului, în toată țara. Dintre organele de presă, primul care a anunțat-o a fost „Românul” din 5/17 mai. La aflarea ei, întregul popor a fost cuprins spontan de o nemărginită durere. Dovadă, printre altele, este faptul că treptat, pe măsura apariției lor, toate organele de presă din România, precum și cele din Transilvania, au publicat necrologuri și articole referitoare la viața și la opera lui Cuza Vodă, în care se omagia, prin expresii străbătute de o netăgăduită sinceritate, memoria marelui dispărut. Ele sînt revelatoare pentru înțelegerea faptului că meritele incontestabile ale domnitorului Cuza în Unirea Principatelor și în înfăptuirea reformelor necesare consolidării României moderne erau recunoscute și prețuite la adevărata lor valoare de contemporanii săi. Materialele sînt atît de clare și atît de conforme cu ceea ce știm noi astăzi din documente despre Cuza Vodă, încît orice comentariu asupra lor devine de prisos. De aceea ne vom mărgini doar să le înregistrăm, cu regretul de a nu fi putut reproduce decît pe cele mai reprezentative.

Într-un impresionant articol apărut în „Trompeta Carpaților”, sub un mare portret îndoliat al domnitorului Cuza, Cezar Bolliac reamintează că acesta contribuise în chip hotărîtor la desființarea privilegiilor, la împrumutarea țăranilor, lărgirea dreptului de vot, întărirea armatei, întinderea instrucțiunii gratuite și obligatorii etc. „Cuza Vodă — scria el — a unit cu desăvîrșire Moldova cu Țara Românească și a întins preliminarie de unire în toată România austriească...”⁵. Această ultimă idee o întîlnim și în „Aurora” din Craiova, unde se arată că în inima lui Cuza „ardea focul mării României”, iar ochiul lui „privea peste Carpați”⁶.

² *Doliul fării la moartea lui Alexandru Ioan Cuza w.*, Iași, Tipografia lucrătorilor români asociați, 1873, 140 p.; „Calendarul Curierului, foaia intereselor generale, pe anul 1874”, editat de Th. Balassan, an. I, Iași, p. 1—44; I. G. Valentineanu, *Din memoriile mele (O pagină din istoria modernă). Alegerea, delonarea și înmormîntarea lui Cuza Vodă. 1859, 1866, 1873*, București, 1898, p. 123—138; M. Savel, *Domnia marelui domnitor român Alexandru Ioan I Cuza și epoca glorioasă a românilor. Scriere dedicată națiunii române*, ed. a 2-a, Bacău, 1911, p. 145—162.

³ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ed. a 2-a, revăzută și adăugită, București, Edit. științifică, 1970, p. 460—462.

⁴ Lucia Borș, *Doamna Elena Cuza*, București, Edit. „Națională”, p. 263—271.

⁵ „Trompeta Carpaților”, București, an. XI, nr. 1 066 din 20 mai/1 iunie 1873, p. 1. Articolul a fost reprodus și în *Doliul fării...*, p. 57—61.

⁶ Citat după „Calendarul Curierului...”, p. 10.

În necrologul nesemnat din „Semănătorul”, care apărea la Bîrlad, expunîndu-se convingerea că „epoha lui Alessandro Ioan I va ocupa în istoria României un loc însemnat între domniile pămîntene”, se scria în continuare: „Urcarea sa pe tronul Moldovei la 5 ianuarie 1859 prin alegerea Adunării din Iași a fost un strălucit triumf al liberalismului național contra spiritului reacționar al trecutului. Întrunirea pe fruntea sa și a coroanei Munteniei la 24 ianuarie 1859 prin aclamarea energică a poporului și alegerea Adunării din București a fost triumful dreptului de suveranitate națională...”⁷. La rîndul ei, revista „Columna lui Traian” a lui B.P. Hasdeu, în cîteva fraze energice care începeau fiecare cu cuvintele „A murit în goană pe pămînt străin...”, sublinia că, în pofida acestui lucru dureros, a ingratitudinii de care avusesse parte fostul domnitor, „în România trăiesce improprietărea săteanului”, „trăiesce autonomia statului”, „trăiesce unirea”⁸. Într-o altă revistă, recunoscîndu-se în Cuza „unul din cei mai mari domnitori ai românilor”, se preciza: „Mai cu seamă țărani români din toate unghiurile țării au a plînge pe acela care le-a sfărîmat lanțurile sclaviei”⁹. După ce enumeră marile înfăptuiri din anii domniei sale (unirea, statutul, improprietărea țăranilor), „Armonia” din Roman aprecia: „Cuza este scump pentru poporul român, căci în puținii ani de domnie... a tîns numai la fericirea patriei sale; el a înzestrat poporul român cu tot ce-i trebuia spre a răspîndi lumina și a ajuta sborul României”¹⁰. Tuturor acestor mărturii de prețuire se adaugă aceea a periodicului „Journal de Bucarest”, care, într-un necrolog reluat și de alte publicații ce apăreau în capitala țării în aceeași limbă, arăta că, deși nu sosise încă momentul pentru a scrie istoria domniei lui Cuza, trebuia totuși amintit faptul că el lucrase la Unirea Principatelor, că sub domnia lui „în România a încetat acea inechitate seculară care făcea din țăran un sclav pe pămîntul ce rodea prin sudorile lui”, că „niciodată politica românească în fața străinului n-a fost mai precisă și mai demnă”. „Prințul Cuza — se scria în continuare — a ținut întotdeauna sus și ferm drapelul naționalității române. Prin energica-i stăruință, el obținu desființarea în fapt a Convenției de la Paris și-i substitui statutul care accentua în modul cel mai categoric drepturile de autonomie și de independență a României”¹¹. În cuvinte pline de simțire, Danielopol susținea în revista „La Roumanie” adevărul că domnitorul Cuza „avea acea credință profundă în viitorul țării sale, acea credință nestrămutată care-i dete curajul și forța d-a susține pre România”. El își exprima convingerea că „nimeni dintre noi nu va putea uita un moment că apărătorul cel mai mare al intereselor României în străinătate, că marele democrat a fost

⁷ „Semănătorul”, Bîrlad, an. IV, nr. 18 din 6 mai 1873, p. 1 (reprodus și în *Doliul țării...*, p. 71).

⁸ „Columna lui Traian”, București, an. IV, nr. 8 din 1 iunie 1873, p. 129.

⁹ „Arhiva rurală. Foaie științifică, agricolă, industrială, comercială și literară”, București, an. II, 1873, p. 85.

¹⁰ „Armonia” din 10/22 mai 1873; citat după „Trompeta Carpaților”, an. XI, nr. 1 067 din 27 mai/8 iunie 1873, p. 3.

¹¹ „Journal de Bucarest”, an. IV, nr. 283 din 18 mai 1873, p. 1. În același sens se pronunța „Gardistul civic” din Galați: „Cuza a purtat curajos drapelul național, l-a apărut cu patriotism contra tuturor atacurilor, l-a ținut sus și tare în afară” (citată după „Calendarul Curierului...”, p. 5).

domnul român Alexandru Ioan I”¹². Materiale cu un conținut similar au apărut și în alte organe de presă ca „Poporul”, „Pressa”, „Telegraful”, „Viitorul” din București, „Curierul de Iași”, „Gazeta de Bacău”, „Adevărul” de la Craiova ș.a. Până și „Românul” lui C.A. Rosetti, anunțând moartea fostului domnitor, recomanda aderenților și lectorilor săi „să nu se gîndească decît la o parte bună ce avea : era român, avea un simț național”¹³. Era o recunoaștere târzie, însă semnificativă dacă avem în vedere că în zilele imediat următoare detronării duse o violență și inutilă campanie de denigrare a lui Al.I. Cuza tocmai pe această temă. Trebuie consemnat și faptul că în multe ziare și reviste au fost inserate poezii originale, de factură funebră, scrise de V. Alecsandri, Al. Macedonski ș.a., care evocau viața și faptele lui Cuza Vodă¹⁴.

În ceea ce privește presa română din Transilvania, în afara unei serii întregi de extrase din presa din România, ea a publicat de asemenea articole în care ziariștii transilvani își exprimau opiniile în legătură cu rolul și însemnătatea domniei lui Al.I. Cuza, făcînd aprecieri elogioase asupra aceluia care era considerat de ei „domn al dacoromânilor din România unificată”¹⁵. Astfel, „Gazeta Transilvaniei” aflată sub conducerea lui Iacob Mureșanu, scria în necrologul lui Cuza că în 24 ianuarie 1859 el „avu fericirea a întruni coroanelor eroilor români, a lui Mihai eroul și Ștefan marele prin unirea țărilor surori Moldavia și Țiara Românească într-o *Românie liberă*”. Pe bună dreptate se arăta apoi că marele dispărut fusese „primul sub a cărui domnie scurtă țieranul fu emancipat și împrorietărit”, că el dăduse impuls unei „ere nouă de mărire și glorie nutrită prin unire”, că în timpul său „s-a șters predominarea castelor privilegiate”, în fine că el „sciu insufla respectarea autonomiei interne”¹⁶. Într-un comentariu ce anunța moartea lui Cuza, „unul dintre cei prea puțini bărbați ai României care pînă unde ajung poteriile lor individuale fac lucruri mari”, „Telegraful român” găsea oportun să amintească faptul că el fusese detronat prin manoperele unor „ușiori de minte” și ale unor „intriganți mici la suflet”. În acele momente, Al. I. Cuza va fi fost profund dezamăgit și întristat „cînd, ca realizatorul ideilor celor mai mari ale românilor din Muntenia și Moldova, ca eliberatorul României de influența fanariotă în biserică, ca emancipatoriu al țieranului, a văzut că poate fi depărtat din țară de nise conspiratori fără de nici un alt merit decît gura cea mare a lor”¹⁷.

În publicațiile românești de la Pesta au apărut de asemenea materiale cuprinzînd puncte de vedere analoage. „În Federațiunea”, scoasă de Alexandru Roman, după ce se schița biografia și se arătau marile lui acte

¹² Citat după „Trompeta Carpaților”, an. XI, nr. 1 065 din 13/25 mai 1873, p. 3.

¹³ „Românul”, București, an. XVII, 5 mai 1873, p. 395.

¹⁴ „Columna lui Traian”, an. IV, nr. 8 din 1 iunie 1873, p. 149; *Doliul fărîi...*, p. 132–140; „Calendarul Curierului...”, p. 36–39 și 42–44; I. G. Valentinianu, *op. cit.*, p. 136–138.

¹⁵ „Transilvania. Foaia Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român”, Brașov, an. IV, nr. 11 din 1 iunie 1873, p. 135.

¹⁶ „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an. XXXVI, nr. 36 din 9/21 mai 1873, p. 1 (sublinierea aparține „Gazetei”).

¹⁷ „Telegraful român”, Sibiu, an. XXI, nr. 38 din 10/22 mai 1873, p. 139.

politice, se afirmă răspicat: „Sub domnirea lui Cuza, conștiința națională a românilor se desceptase ca în zilele celor mai mari domnitori naționali; numele lui devenise popular și la românii de preste Carpați. Ideea românismului * luase un sbor nepomenit. Străinii... respectau pre domnitorul în care se întrupase ideea românismului... Sub domnirea lui, România se bucura de prerogativele unui stat suveran”¹⁸. În sensul aceleiași solidarități naționale, care întărise puterea de viață și de rezistență a românilor transilvăni, întreținându-le speranțele unui viitor comun, era scris și necrologul din „Albina”, unde se aprecia că domnitorul Cuza „a ridicat speranțele românilor din Orient, pătrunzând ca o scînteie electrică prin toate părțile locuite de această națiune și accentuînd un moment ca printr-un farmec pulsul vieții naționale”. Cu toate scăderile din timpul domniei sale, „spiritul său român nu și l-a renegat nici într-un caz și multe fapte, adevărat române, vor vesti secolelor viitoare gloria lui”¹⁹.

După cum se poate constata din citatele reproduse mai sus, toate publicațiile periodice românești de o parte și alta a Carpaților, trecînd peste resentimentele cîtorva indivizi și peste adversități încă nepotolite, și-au unit vocile, fiind unanime în a sublinia, cum nota o revistă franceză tipărită la București²⁰, calitățile de prinț eminent și de excelent cetățean ale domnitorului A.I. Cuza, contribuția lui decisivă la înfăptuirea și la consolidarea Unirii Principatelor, la întărirea naționalității române.

Au existat însă și alte forme sub care opinia publică și-a exprimat sentimentele ei față de alesul țării din 5 și 24 ianuarie 1859. Nenumărate telegrame și mesaje de condoleanțe au fost trimise pe adresa doamnei Elena Cuza la Heidelberg și la Ruginoasa din partea unor autorități locale, instituții de cultură, personalități ale vieții politice și culturale, a cetățenilor din diverse localități. Dintre acestea amintim pe aceea a primăriei din Iași, a Societății Academice Române, a Universității din Iași, a mitropolitului Moldovei și Sucevei, a lui M. Kogălniceanu, C. Negri și V. Alecsandri, a studenților Universității din Iași, a redacției „Trompeta Carpaților”, a Societății de medici și naturaliști din Iași, a tinerimii din București, a cetățenilor din Iași, Birlad, Galați, Bacău, Huși, Piatra-Neamț etc.²¹.

În publicațiile epocii întîlnim apoi accente critice față de atitudinea rece și circumspectă adoptată de autoritățile centrale. Faptul că „Monitorul oficial”, care „în timp de șapte ani a fost împodobit cu cele mai glorioase acte ale lui Cuza Vodă”²², a publicat la 6/18 mai trista știre într-un necrolog „plin de răceală oficială”, care nu făcea nici o mențiune asupra vieții și operei defunctului, era comentat cu deplină îndreptățire ca un gest lipsit de tact și de omenie. Cu ostilitate și ca nelocul ei era privită manifestația cu muzică făcută în seara zilei de 5/17 mai marelui duce moștenitor al ducatului de Saxa-Weimar (aflat la București

* Aici în sensul desăvîrșirii unității de stat a națiunii române.

¹⁸ „Federațiunea”, Pesta, an. VI, nr. 36—761 din 10/22 mai 1873, p. 113.

¹⁹ „Albina”, Pesta, an. VIII, nr. 34 din 10/22 mai 1873, p. 1.

²⁰ „L'Abeille de la Roumanie”, București, an. I, nr. 15 din 25 mai 1873, p. 117.

²¹ Vezi „Calendarul Curierului”, p. 13—18; Lucia Borș, *op. cit.*, p. 269; „Analele Societății Academice Române. Sesiunea anului 1873”, tom VI, secțiunea I (protocoale), București, 1874, p. 8, 19; „Semănătorul”, an. IV, nr. 19 din 13 mai 1873, p. 1; supliment la „Trompeta Carpaților” din 9/21 mai 1873 ș.a.

²² „Poporul”, an III, nr. 152 din 6 mai 1873, p. 1; nr. 155 din 21 mai 1873, p. 1.

în vizită particulară) la palatul pe care-l locuise odinioară principele Cuza, într-un moment cînd palatul și armata ar fi trebuit să fie în doliu. „Această faptă a guvernului nostru — se scria într-un ziar — a făcut pînă și pe cei mai neîmpăcați inamici ai fostului principe să-l plîngă și să-l regrete”²³. O adevărată stupoare, transformată repede în indignare, a produs în cele mai largi cercuri hotărîrea guvernului (care din cei șapte membri ai săi număra nu mai puțin de trei colaboratori apropiați ai lui Cuza Vodă: N. Krețulescu, gen. I.Em. Florescu și Chr. Tell) privind ceremonia înmormîntării fostului domnitor²⁴: în locul doliului și funera-liilor naționale, așa cum ar fi fost normal, s-a stabilit un program modest, alcătuit astfel încît să se evite pe cît era cu putință orice manifestare de simpatie. În acele momente, mulți și-au amintit că în iulie 1866 țara întreagă și armata română purtaseră doliu după fratele domnitorului Carol I, mort în urma rănilor primite în bătălia de la Königrätz, despre care nimeni pînă atunci nu auzise nimic²⁵. Tuturor acestor gesturi oficiale, dictate de meschine interese politicianiste ori de false calcule dinastice, s-au adăugat refuzul mitropolitului-primat Nifon al Ungro-Vlahiei, ridicat la acea demnitate de Cuza Vodă în 1865, de a oficia în fața mormîntului deschis de la Ruginoasa²⁶, precum și instrucțiunile date autorităților locale de a împiedica pe săteni să iasă în întîmpinarea trenului mortuar sau să vină la înmormîntare²⁷. Dacă, totuși, ceremonia de la Ruginoasa s-a făcut cu „demnitate și strălucire”, așa cum consemna Carol I în memoriile sale²⁸, acest lucru nu s-a datorat oficialităților. Dimpotrivă.

Încă de la răspîndirea știrii că rămășițele pămîntești ale lui Al.I. Cuza vor fi aduse și înhumate la moșia sadin Moldova, mitropolitul Moldovei, Calinic Miculescu, și apoi redacția „Trompetei Carpaților”, la insistențele cetățenilor, au telegrafiat Elenei Cuza, solicitînd ca cortegiul mortuar să treacă prin Iași ori București. Ambele cereri au fost refuzate²⁹. În același timp, la Iași s-a constituit un comitet național care a elaborat un program pentru primirea în țară și înmormîntarea fostului domnitor. Acest comitet, format din arh. Bobulescu, gen. Duca, An. Fătu, N. Culianu, Dim. Gusti, P. Poni ș.a., a lansat un apel prin care solicita ieșenilor să li se asocieze în număr cît mai mare „la îndeplinirea unei datorii atît de sacre”³⁰. La rîndul său, Comitetul național a numit un comitet executiv, compus din Const. Cazimir, col. Gadella, A. Vizanti etc., care, cu avizul Elenei Cuza, s-a ocupat cu organizarea funera-liilor³¹.

²³ „Telegraful”, București, an. III, nr. 362 din 6 mai 1873, p. 1.

²⁴ „Monitorul oficial al României”, nr. 98 din 6/18 mai 1873, p. 693.

²⁵ Vezi, de pildă, articolul din „Observatorul”, care apărea la Bacău, în *Doliul țării...*, p. 73—75.

²⁶ „Calendarul Curierului...”, p. 18—19.

²⁷ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 461: „Poporul”, an. III, nr. 157 din 3 iunie 1873, p. 2.; nr. 158 din 7 iunie 1873 p. 2.; „Semănătorul”, an. IV, nr. 22 din 3 iunie 1873, p. 1. Pe bună dreptate, referindu-se la măsurile luate de autorități, se întreba C. Bolliac; „Dacă nu era rezon să vă temeți de omul în viață, ce rezon ar fi fost să vă temeți de omul mort? Vă este mai primejdioasă umbra decît realitatea?” („Trompeta Carpaților”, an. XI, nr. 1 067 din 27 mai/8 iunie 1873, p. 1).

²⁸ *Memoriile regelui Carol I al României (De un martor ocular)*, vol. VII, București, tip. „Universul”, p. 30.

²⁹ „Trompeta Carpaților”, an. XI, nr. 1 065 din 13/25 mai 1873, p. 1—3.

³⁰ Ibidem, p. 3.

³¹ Vezi scrisoarea de mulțumire a Elenei Cuza adresată lui Const. Cazimir, în „Calendarul Curierului...”, p. 39.

În multe alte localități, grupuri de cetățeni au ales comitete de pregătire pentru ceremonia funebriă și au desemnat dintre ei delegați care să-i reprezinte. Formalitățile ce trebuiau îndeplinite și boala fiului mai mare al lui Cuza au cauzat o întârziere a înmormântării de vreo trei săptămîni, dînd răgaz comitetelor să se prepare temeinic.

La 25 mai/6 iunie a sosit în țară doamna Elena Cuza. Două zile mai tîrziu, în dimineața de 27 mai/8 iunie, trenul care transporta vagonul cu corpul fostului domnitor, însoțit de Th. Rosetti, N. Pistoșchi, Baligot de Beyne și de mulți alți membri ai familiei, a ajuns la Ițcani. Pe tot traseul de la Heidelberg la frontiera României cu Austro-Ungaria, rămășițele sale pămîntești fuseseră întîmpinate cu venerație de români și de străini. La Viena, o deputație a românilor de acolo a venit la gară, unde le-a salutat cu pietate³². La Lemberg și la Cracovia, polonezii i-au făcut mari manifestații. În Bucovina „austriacă”, numeroși români, printre care frații Hurmuzachi, I.G. Sbiera ș.a., au organizat un serviciu religios, depunînd o mare coroană de flori³³.

Primirea la Ițcani a fost grandioasă, emoționantă. Erau de față peste 100 de delegați, șefii autorităților locale și ostași ai armatei române, aduși pentru a da onorul, o mare mulțime. După ce s-a sfîrșit ceremonia primirii, iar ostașii au tras trei salve de salut, sicriul, împodobit cu coroane și jerbe, a fost transportat într-un tren expres special pregătit. În acel moment, povestește un corespondent al ziarului vienez „Le Danube” care însoțea cortegiul, „țărani, rupînd șirul soldaților ce-i reținea, strecurîndu-se pe sub trenuri cu riscul de a fi fărîmați, năvăliră în vagonul funebru, agățîndu-se unii de alții pînă la coșciug, spre a-și depune sărutările lor. Pentru noi — continuă același corespondent — era un spectacol mișcător și nou în același timp vederea acestor robuști muncitori de pămînt... care păstraseră recunoștință pentru binefacerile primite chiar după moartea binefăcătorului lor”³⁴. Apoi trenul, în sunetul marșului lui Cuza Vodă cîntat de fanfara orașului Roman, a pornit spre Ruginoasa, oprindu-se cîte puțin la Verești, Dolhasca, Liteni, Pașcani. La Verești el a fost întîmpinat de o delegație de țărani în frunte cu Simeon Stanciu, fostul deputat pontăș în Adunarea Ad-hoc a Moldovei, care, făcînd gardă de onoare alături de doi militari și doi civili, a însoțit sicriul pînă la Ruginoasa³⁵. Acolo unde trenul urma să se oprească, găurile erau înconjurate cu șiruri de dorobanți, care căutau, uneori fără succes, cum a fost cazul la Liteni, să stăvilească mulțimea țărănilor dornici să-l petreacă pe acel care pentru ei rămăsese pentru totdeauna Cuza Vodă³⁶. Acest lucru

³² „Poporul”, an. III, nr. 156 din 27 mai 1873, p. 2.

³³ Ibidem, nr. 158 din 7 iunie 1873, p. 2.

³⁴ Articolul a fost reprodus în „Trompeta Carpaților”, an. XI, nr. 1074 din 8/20 iulie 1873, p. 1.

³⁵ *Dotiul țării...*, p. 82.

³⁶ „Poporul”, an. III, nr. 158 din 7 iunie 1873, p. 2. Este interesant de notat aici modul naiv însă plin de compasiune, înseris pe linia celor mai autentice tradiții folclorice, în care s-a păstrat în conștiința poporului amintirea anilor de exil ai fostului domnitor și a morții lui: „... În vremea pîrbegiei, Cuza venea deseori la Ruginoasa sub chipul unui mocan, iar cînd simțea că-i vestit în țară și mai cu seamă în sat pleca plîngînd”. Cînd Cuza „își simți sfîrșitul vieții lui, porunci să i se facă un sicriu frumos. Veni iarăși sub straiele mocănești, în curte se dezbracă, se așază în sicriu și închise ochii pentru totdeauna” (V. Adăscăliței, *Cuza Vodă în tradiția populară. Antologie de literatură folclorică*, București, Edit. „Eminescu”, 1970, p. 274).

a fost reținut și de un alt corespondent de presă străin, martor ocular, care scria : „Începînd de la Suceava, hotar al României, se vedeau venind la fiecare stație pîlcuri mari de țărani în portul lor pitoresc, bărbați, femei, copii, bătrîni, unii călări, alții grămădiți în care, cei mai mulți pe jos”³⁷, pentru a-și lua, după datina strămoșească, rămas bun de la eliberatorul lor de sub povara boierescului.

Către orele 14 ale aceleiași zile de 27 mai/8 iunie, în sunetul unui marș funebru executat de muzica Regimentului 5 infanterie și a 21 de salve de artilerie, trenul a intrat în gara Ruginoasa. În întâmpinare a ieșit Elena Cuza, însoțită de C. Negri, V. Alecsandri și M. Kogălniceanu, precum și de numeroși alți prieteni și colaboratori ai fostului domnitor. Se aflau de față de asemenea cîteva companii de soldați comandate de generalii Florescu și Cernat (primul reprezenta guvernul la funeralii) și mulți țărani veniți din satele învecinate. În vaielele mulțimii a fost coborît din tren sicriul de metal cu insignele princiare. Șase săteni și șase proprietari l-au purtat apoi pe o năsalie neagră pînă la biserică, unde, timp de două zile, corpul îmbălsămat a fost expus vederii, fiind străjuit în permanență de o gardă formată din doi țărani și doi ostași. În cele două zile s-au perindat prin fața sicriului, aducîndu-i un ultim omagiu ilustrului dispărut, nenumărați cetățeni. Biserica se dovedise a fi prea mică „pentru a conține mulțimea țăranilor care veneau să sărute cu pietate mîna mortului”. „Am văzut — consemna mai departe corespondentul ziarului vienez amintit mai sus — năme aducîndu-și copiii pentru a-i atinge de coșciug, bătrîni girboviți de ani venind să-și ia ultimul adio de la liberatorul lor”³⁸. Reținînd și el aceleași scene, corespondentul revistei „Le Monde illustré” exclama : „Ce comentariu mai elocvent al unei domnii decît această durere a unui popor întreg !”³⁹.

Mărți 29 mai/10 iunie 1873, la orele 14, a început ceremonia funebră. În apropierea sicriului, așezat în curtea bisericii, erau familia, rudele, prietenii și colaboratorii fostului domnitor (printre ei, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, C. Negri, Baligot de Beyne ș.a.), cei peste 200 de delegați ai districtelor și ai localităților din toată țara, purtînd la rever medalii comemorative cu chipul lui Cuza Vodă, oștirea. Erau prezente de asemenea mai multe deputațiuni de români venite din Transilvania, precum și o imensă mulțime, compusă în cea mai mare parte din țărani, ce se desfășura pînă pe dealurile înconjurătoare, apreciată de unii martori la peste 30 000 de oameni. După serviciul religios săvîrșit de un numeros sobor de preoți, avînd în frunte pe mitropolitul Moldovei și Sucevei, de pe o tribună ridicată lîngă sicriul deschis au pronunțat discursuri arhiereul Suhopanu, Petre Grădișteanu, care reprezenta cetățenii capitalei, A. Vizanti pentru universitatea din Iași, N. Ionescu în numele Iașilor și a delegaților și M. Kogălniceanu din partea prietenilor și colaboratorilor lui Cuza Vodă. Vorbitorii au evocat în cuvinte mișcătoare personalitatea celui dispărut și maiile lui realizări. În magistralul său discurs de adio, M. Kogălniceanu a arătat că Cuza Vodă a simbolizat renașterea României și conștiința ei națio-

³⁷ „Le Monde illustré. Journal hebdomadaire”, Paris, XVII (1873), nr. 851, 2 août, p. 75.

³⁸ „Le Danube” (citat după „Trompeta Carpaților”, an. XI, nr. 1 074 din 8/20 iulie 1873, p. 2).

³⁹ „Le Monde illustré”, Paris, XVII (1873), nr. 851, 2 août, p. 76.

nală, că el „a fost omul nou” ce „a făcut legi noi” din care avea să iasă „o lume nouă”. Om onest, care „și-a ținut totdeauna cuvântul său”, el „era gata a-și sacrifica tronul, persoana sa, numai să-și apere țara de orice pericol”. În fața mormintului deschis al lui Alexandru Ioan I „sintem datori să spunem că nu greșilele lui l-au răsturnat”, » ci faptele cele mari”. De aceea numele lui este „binecuvântat din partea a trei milioane de locuitori pe care i-a făcut cetățeni”. El este plin de întregul popor „de oriunde se vorbește românește”. Amintirea lui „nu se va șterge din inimile noastre și ale fiilor noștri și, cât va avea țara aceasta o istorie, cea mai frumoasă pagină ce va avea va fi aceea a lui Alexandru Ioan I”⁴⁰. După cuvântarea lui M. Kogălniceanu, primită cu aprobări, care a emoționat profund pe cei prezenți, sicriul a fost coborât într-un cavou provizoriu din afara bisericii. La 7/19 iulie 1873 el a fost strămutat în cavoul special construit din interiorul bisericii⁴¹. În prezent, osemintele lui Cuza Vodă se odihnesc în biserica „Trei Ierarhi” din Iași, duse acolo în timpul celui de-al doilea război mondial⁴².

Din perspectiva pe care ne-o oferă istoria știm astăzi că, în esență, ceea ce s-a scris și s-a spus în 1873 la moartea și la înmormântarea domnitorului Unirii nu au fost exagerări, așa cum se întâmplă de obicei în situații de asemenea natură. Domnia lui Cuza Vodă, marile fapte realizate de el și principalii lui colaboratori izvorite din necesități istorice, corespunzând idealurilor de unitate și de progres social ale generațiilor anterioare, erau prea mari și deci prea evidente în ochii tuturor pentru ca să se fi simțit nevoia înălțării lui în alt fel. Ele se impuseseră singure, intraseră definitiv în viața și conștiința poporului din chiar momentul înfăptuirii lor. Pe bună dreptate, atunci, în mai 1873, când tocmai se împlineau șapte ani (adică tot ațția de cîți avusese parte și alesul țării din 5 și 24 ianuarie 1859) de domnie a domnitorului Carol, sub care se dezlănțuise cu o patimă nemai-întîlnită în trecut o sterilă și îndelungată luptă pentru putere între conservatori și liberali, se făcea aproape pretutindeni de către români o paralelă între „gloria trecutului și trista realitate a prezentului”⁴³. Afirmînd acest lucru, avem în vedere nu pe liberalii care, aflați în opoziție, afișau veleități antidinastice, căutînd să exploateze orice dificultăți reale sau imaginare pentru a-și croi drum spre putere⁴⁴, ci pe oamenii de bună-

⁴⁰ *Doliul fării...*, p. 117–121. Atitudinea insolită din toate punctele de vedere a ex-colonelului D. Lecca, care în articolul *D. Cogălniceanu la Ruginoasa* din „Românul”, an. XVII, 22 iunie 1873, p. 548–549, contesta lui Cuza Vodă vreun merit în Unirea Principatelor și împroprietărirea țăranilor, a primit un prompt, vehement și binemeritat răspuns din partea multor organe de presă (vezi deosebi „Trompeta Carpaților”, nr. 1 072 din 24 iunie/6 iulie 1873, p. 2; și nr. 1 074 din 8/20 iulie 1873, p. 2–3, unde se dau extrase și din alte ziare).

⁴¹ „Calendarul Curierului...”, p. 40.

⁴² Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 461–462. Pentru aducerea rămășițelor în țară și solemnitatea înmormîntării, vezi mai ales *Doliul fării...*, p. 78–131; „Calendarul Curierului...”, p. 19–36; „Poporul”, an. III, nr. 157 din 3 iunie 1873, p. 1–2, unde se reproduc, printre altele, și textele integrale ale discursurilor. Reportaje de la înmormîntare, cuvîntările lui M. Kogălniceanu și N. Ionescu au apărut și în presa română de peste Carpați.

⁴³ „L’Abeille de la Roumanie”, an. I, nr. 15 din 25 mai 1873, p. 117.

⁴⁴ „Românul”, de pildă, interpreta manifestările făcute rămășițelor pămîntești ale lui Cuza, ca și deosebire solemnitatea de la Ruginoasa, ca „o protestare contra actualiei domnii străine” (an. XVII, 27–28 mai 1873, p. 463), deși în 1866 susținuse cu fermitate aducerea pe tronul țării a domnitorului străin!

credință. În acest context se înscriu următoarele rînduri din „Gazeta Transilvaniei”, publicație cunoscută prin moderația sa : „După experiențele celor șapte ani din urmă, românii din România se învățaseră a judeca mai puțin și mult mai bine pe principele Cuza și faptele sale, ba în timpul din urmă se află mulți, foarte mulți care, deși făcuseră odată opozițiune defunctului principe, regretară pe față abdicățiunea silită a lui Cuza Vodă”⁴⁵. Pronunțîndu-se împotriva unor încercări, total nesemnificative, de preaslăvire a lui Cuza, „Albina” lui Viiniențiu Babeș scria și ea fără ocol : „Convincțiunea noastră este că, după stăpînirea de șapte ani a neamțului în țara românilor, purul adevăr ajunge deplin pentru ca principele național Alessandru Ioan, pre lingă toate defectele și chiar păcatele sale, astăzi să fie plîns și binecuvîntat de națiunea română întreagă”⁴⁶.

Opera lui Cuza Vodă a rămas ca una din cele mai mari din istoria poporului nostru. „Domnul Unirii — sublinia cu justete Constantin C. Giurescu —, al secularizării averilor mănăstirești, al dreptului lărgit de vot, al desființării clăcii și al improprietății țăranilor a fost reprezentativ pentru aspirațiile societății noastre, pentru ceea ce a dorit și a realizat poporul român în vremea sa”⁴⁷. De aceea cu deplin temei și cu justificată mîndrie putea să afirme la sfîrșitul lunii mai 1873 Comitetul din Piatra-Neamț într-un apel adresat concetățenilor lor : la mormîntul lui Cuza „vom privi pururea nu apusul, dară răsăritul soarelui românesc”⁴⁸. Într-adevăr, marile fapte ale lui Cuza Vodă, pilda patriotismului său au rămas neșterse în amintirea poporului nostru, insuflîndu-i energii nebănuite în lupta pentru cucerirea independenței țării și desăvîrșirea unității de stat, jalonîndu-i drumul spre o viață liberă și demnă.

LA PRESSE, L'OPINION PUBLIQUE DE ROUMANIE À LA MORT DU PRINCE CUZA

RÉSUMÉ

La nouvelle de la mort en exil, le 3/15 mai 1873 à Heidelberg, de Alexandru Ioan Cuza — prince qui en 1859 réalise l'Union des Principautés Roumaines, rend les paysans propriétaires en les affranchissant de la corvée, et modernise les structures politiques, juridiques et administratives périmées de l'Etat — a profondément affligé le peuple roumain. L'auteur du présent article reproduit des extraits de la presse des Principautés, des publications périodiques roumaines, éditées en Transylvanie, qui relevaient les réalisations particulières du prince Cuza. La seconde partie de l'article traite de la cérémonie d'inhumation dans le pays, à Ruginoasa des dépouilles mortelles de l'illustre disparu, étant souligné en même temps les significations majeures des manifestations spontanées de sympathie enregistrées à cette occasion.

⁴⁵ „Gazeta Transilvaniei”, an. XXXVI, nr. 36 din 9/21 mai 1873, p. 2.

⁴⁶ „Albina”, an. VIII, nr. 34 din 10/22 mai 1873, p. 4.

⁴⁷ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 463.

⁴⁸ „Trompeta Carpaților”, an. XI, nr. 1 067 din 27 mai/8 iunie 1873, p. 1 (reprodus și în „Calendarul Curierului...”, p. 13).

ȘTIRI DIN PRESA DIN HEIDELBERG PRIVIND MOARTEA LUI ALEXANDRU IOAN CUZA

DE

DAN BERINDEI

Înlăturat de la domnie printr-un complot și silit să-și trăiască restul vieții într-un nedrept exil¹, Alexandru Ioan Cuza, cel calificat de contemporani cu titulatura, reflectînd un întreg program, de „domnul Unirii” — pe care am putea-o completa, adăugînd cuvintele „și al reformelor” —, a purtat pe meleaguri străine dorul țării și al oamenilor pe care-i părăsise silit de împrejurări vitrege și nedrepte. Chinuit de boală — un astm necruțător —, frământat de problemele țării, dar și de cele destul de complicate ale vieții sale personale, privegheat cu o grijă aproape maternă de cea care-i era „doamnă” și soție, femeie îngăduitoare, dar și de o rară demnitate, Cuza a avut totodată preocuparea celor doi fii ai săi, născuți din legătura sa cu Maria Obrenovici, pe care-i recunoscuse încă în timpul domniei și cărora voia să le dea o educație corespunzătoare unor viitoare sarcini, pe care, nădăjduia fostul domnitor, ei ar fi trebuit să le capete din partea țării. În 1872 doamna Elena îi dusesese pe cei doi tineri Cuza la Paris, urmărindu-le „de aproape instrucția și educația”², dar, între timp, starea sănătății fostului domnitor, care se afla în Italia, la Florența, o determinase în primele luni ale anului 1873 să se întoarcă lîngă cel care simțise nevoia să-și întocmească testamentul, considerînd că viața-i i se apropia de termen³. Preocupați în continuare de viitorul copiilor, atît Alexandru Ioan Cuza, cît și Elena Cuza hotărîră în primăvara 1873 a-i duce pe cei doi fii la Heidelberg, unde aflaseră că fiii lui Manole Costache Epureanu primeau o educație aleasă⁴. La 2/14 aprilie, fostul domnitor scria cumnatului său Lambrino, optimist și încrezător în forțele sale : „Sîntem cu toții în perfectă

¹ Vezi A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. II, Iași, 1903, p. 233—256; Matei Ionescu, *Contribuții privind exilul lui Alexandru Ioan Cuza*, în „Studii”, XXII (1969), nr. 3, p. 531—538; Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă* ed. a 2-a, București, 1970, p. 448—462.

² Lucia Borș, *Doamna Elena Cuza*, ed. a 2-a, București, f.a., p. 214.

³ *Ibidem*, p. 215.

⁴ *Ibidem*.

sănătate; vom părăsi Florența îndată ce ni se va trimite arenda; sper că arendașa ne-o va trimite de data aceasta exact... Noi vom merge să ducem copiii la Heidelberg pentru a-i încredința institutorului care conduce educația fiilor doamnei Epureanu”⁵.

Spre sfârșitul lunii aprilie (st. n.), familia Cuza părăsi Florența, îndreptându-se spre Germania. Dar vremea umedă și friguroasă dăună sănătății fostului domnitor. Răcind, îl apucară din nou crizele sale de astm. Ajunși la Heidelberg, ținta călătoriei, Cuza n-avu nici cel puțin puterea de a sui nesușținut scările hotelului⁶. Sosirea la Heidelberg a avut loc la 30 aprilie/12 mai 1873, familia Cuza așezându-se — potrivit informației din „Heidelberger Zeitung” — la hotelul „Europäischer Hof”, unde în aceeași zi mai veniseră contele Rothermundt de la Petersburg, contele Oildova de la Madrid, generalul Pantini din Rusia, un anume Stevens din Anglia și încă alți călători din Germania și din alte țări⁷.

„Heidelberger Zeitung” publică lista călătorilor sosiți în 12 hoteluri ale orașului: „Prinz Carl”, „Hotel Schrieder”, „Badischer Hof”, „Hotel Adler”, „Russischer Hof”, „Holländer Hof”, „Bayerischer Hof”, „Darmstädter Hof”, „Hotel du Nord”, „Ritter”, „Silberner Hirsch” și, desigur, „Europäischer Hof”, care, avându-se în vedere rangul oaspeților săi, era neîndoielnic cel mai de seamă hotel din Heidelberg.

Cu toată grija devotată a doamnei Elena, care a apelat la medicii locali cei mai de seamă, starea sănătății fostului domnitor s-a agravat, astmul fiind însoțit de tulburări cardiace. Simțindu-se mai bine, Cuza a primit la 2/14 mai vizita prințului Obolenski, văr îndepărtat al doamnei Elena, care în 1859 fusese utilizat de domnitor pentru a notifica la Petersburg vestea

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ Fotocopiile din câteva numere ale foii „Heidelberger Zeitung” de la mijlocul lunii mai 1873 (st. n.) mi-au fost puse la dispoziție cu deosebită amabilitate de tovarășul ministru Mihai Suder, căruia îi aduc pe această cale cele mai călduroase mulțumiri.

Fig. 1. — Lista călătorilor străini sosiți la 12 mai în cele 12 hoteluri din Heidelberg, publicată de „Heidelberger Zeitung” din 30 aprilie/12 mai 1873.

Freundliche der Stadt Heidelberg.	
Verzeichniß der am 12. Mai angefommenen Fremden.	
Prinz Carl.	Koblenz a. Rhrd., Königsb. u. Wittenb. a. Elberfeld. Ebern a. England. Höpfer m. W. u. G. a. Mannheim. Göbel a. Elberfeld. Storani a. Weingen. Wager m. G. a. Gießen. Wödingen m. G. a. Mainz. Dürren m. G. a. Hamb. rg. Aufw. u. Mosbacher a. Frankfurt. Dr. u. Ritz. Kautle m. W. a. Genf. Kautle bach a. Stuttgart. Thiermann m. G. a. Bremen. Barium a. Mannheim. Mader a. Köln. Dr. u. Ritz. Kautle a. America. Bialski m. G. a. Wien.
Hotel Schrieder.	Bergmann a. Ulm. Reiniger a. Weingen. Hausmann a. Obernberg. Thalmann u. G. a. Rhein- den. Gerdub m. G. a. Wien. Ghar- rois a. Wien.
Badischer Hof.	Wdr. Lamarche a. Zarbisden. Gennler a. Darmstadt. Marquart a. Lahr. Wilson m. G. a. America.
Hotel Adler.	Gellonay m. R. a. America. Dr. u. Ritz. Burton a. Von- den. Weimann m. R. a. Wien. Cal- mannsdorf m. G. a. Vörmann. Pittard m. G. a. Paris. Worthington m. R. a. Liverpool. Perley m. G. a. Manchester. Grenan m. G. a. Liverpool.
Europäischer Hof.	Kühli Ganja m. R. u. G. a. Rumänien. Gantle Rother- mundt a. Petersburg. Bar. v. Ketten- berg a. Weingen. Maß m. R. a. Oefsa. Compte de Silbena m. R. u. G. a. Möblich. Bar. v. Siegmund m. R. a. München. Ritz. v. Jungmann m. R. a. Berlin. Gant. de Paulini m. R. a. England. Kopp m. R. a. Aieburg. Ritz. Stevens m. R. a. England. Hansmann m. R. a. Mainz. Githart m. G. a. Kiffingen. Krämer m. G. a. Köln. Antonius m. R. a. Rengert. Andrews m. R. a. England. Weisfel m. R. a. Dresden. Brum m. G. a. England.
Russischer Hof.	v. Strickfelden a. Berlin. Bar. v. G. a. Hannover. G. v. Kiffingen. Kiffingen a. R. v. Eymon m. R. a. Stod- holm.
Holländer Hof.	Meier a. Stuttgart. Lang a. Frankfurt. Deu a. Mainz. Dünger m. G. a. Hamburg.
Bayerischer Hof.	Geier m. Schuppe m. R. a. Wiza. Kiefer m. G. a. Ober- helbingen. Gantle a. Vörmann. Gende a. Elberfeld. Wager m. R. a. Wörmann. Prof. Gantle a. Wörmann. Wdr. Oberhard m. G. a. Strazburg. Thoma Freiburg. Gantle u. Kieße a. Schönmig. Gerdub m. G. a. Neustadt. Ritz m. G. a. Frankfurt.
Darmstädter Hof.	Pandig a. Stuttgart. Wdr. Deu a. Aieburg. lauren. Wolf m. G. a. Nürnberg. Dr. Gantle a. d. Schwig. Weisfel m. G. a. Berlin. Hofmann a. Freiburg. Hödingen a. Ritten.
Hotel du Nord.	Gantle a. Stutt- gart.
Ritter.	Spagel a. Leipzig. Weis- fel a. Berlin. Gantle a. Frankfurt. Gantle m. G. a. Vörmann. Thomas a. Weingen. Schloffer a. Offenbach. Kemp- fel a. Ritten. Kaufmann a. G. v. Wörmann. Kiffingen a. Wörmann.
Silberner Hirsch.	Wdr. a. Schö- nmig. Deu a. Wörmann. Gantle m. G. a. Wörmann. Gantle m. G. a. Wörmann.

dublei sale alegeri ⁸. Dar în aceeași noapte fenomenele de sufocație s-au accentuat și, după câteva ore de chin, „domnul Unirii” se sfârși, victimă a unei crize de inimă. Încetarea din viață a fostului domnitor al Principatelor Unite a avut loc la 3/15 mai, la unu și jumătate noaptea; în aceeași zi a mai murit la Heidelberg doar Eva Beck, de 64 de ani, văduva muncitorului zilier Johann Beck ⁹. „Azi a murit aici — se publica în „Heidelberger Zeitung” un scurt necrolog —, în vîrstă puternică de 53 de ani, în urma unei răceli contractate, pare-se, în timpul călătoriei prin tunelul Mont-Cenis, principele României Alexandru Ioan Cuza, care și-a pierdut tronul în 1866. Trupul lui Cuza, după ce va fi îmbălsămat, va fi dus în patria sa. Decedatul însoțise aici doi fii ai săi în vederea viitoarei lor instrucțiuni și sosise abia de curînd în orașul nostru” ¹⁰.

„Heidelberger Zeitung” dezvăluie în zilele următoare morții fostului domnitor sosirea la „Europäischer Hof” a „contelui” Rosetti cu soția (este vorba, desigur, de Theodor Rosetti, fratele doamnei Elena, care venea

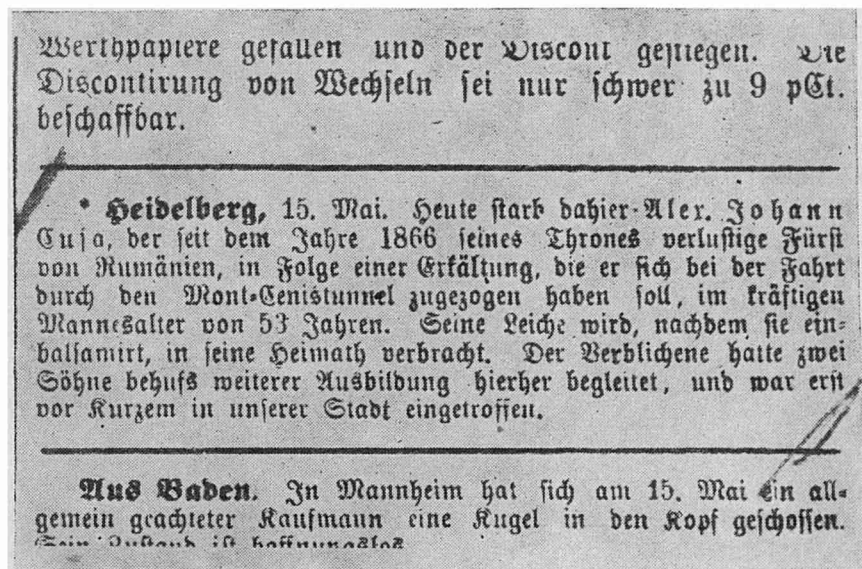

Fig. 2. — Necrologul publicat de „Heidelberger Zeitung” din 3/15 mai 1873.

de la Berlin, unde era agent diplomatic al României), a „contelui” Baligot de Beyne, fidelul secretar al marelui dispărut, precum și a două personaje — venite primul „de la București”, al doilea „din România” —, al căror nume a fost, probabil, stilit de respectivul redactor al rubricii :

⁸ Lucia Borș, *op. cit.*, p. 216; pentru misiunea din 1859: Dan Berindei, *Lupta diplomatică a Principatelor Unite pentru desăvârșirea Unirii* (24 ianuarie 1859—24 ianuarie 1862), în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 416.

⁹ Lista deceselor dintre 10 și 16 mai 1894, publicată în „Heidelberger Zeitung”.

¹⁰ Anunț mortuar din aceeași foaie, reprodus și de Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 460, nota 2.

„baronul Rawsary cu soția” și „prințul de Caubaro cu soția”, la care s-a adăugat peste câteva zile „contele de Viesa cu soția din București” și profesorul David de la Paris, venit pentru a îmbălsăma trupul neînsuflețit al lui Alexandru Ioan Cuza¹¹.

Peste câteva săptămîni, trupul lui Cuza, îmbarcat într-un vagon mortuar, a pornit în ultimul său drum spre țară, acolo unde poporul, și în primul rînd masele de țărani, îi vor manifesta prinosul dragostei postume, adus nu numai omului care dispăruse, cît mai ales ideilor de unitate și de progres pe care el le întruchipase și unde Kogălniceanu va rosti în fața mormîntului lui Cuza memorabilele cuvinte că „nu greșelile lui l-au răsturnat”, ci „faptele cele mari”¹².

¹¹ Lista străinilor sosiți la hotelurile orașului Heidelberg, publicată în „Heidelberger Zeitung”.

¹² Mihai Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, București, 1967, p. 289.

80 DE ANI DE LA CREAREA PARTIDULUI SOCIAL-DEMOCRAT AL MUNCITORILOR DIN ROMÂNIA

SEMNIFICAȚIA POLITICĂ, ECOUL INTERN ȘI INTERNAȚIONAL AL CREĂRII PARTIDULUI SOCIAL-DEMOCRAT AL MUNCITORILOR DIN ROMÂNIA

DE

ION IACOȘ

Parcurend filele istoriei mișcării muncitorești și socialiste din România, constatăm că făurirea în 1893 a partidului politic al clasei muncitoare a reprezentat încununarea unui lung proces de dezvoltare a luptei muncitorimii, de maturizare a proletariatului, de transformare a sa dintr-o „clasă în sine” într-o „clasă pentru sine”.

Începînd cu deceniile al nouălea și al zecelea ale secolului trecut, odată cu dezvoltarea relativ rapidă a industriei, remarcăm nu numai o sporire numerică a proletariatului, ci și o creștere calitativă a acțiunilor muncitorești. Pe plan organizatoric se înregistrează constituirea unei rețele tot mai cuprinzătoare de asociații profesionale, sindicale, și mai ales de cercuri și cluburi muncitorești, care-și desfășoară activitatea în baza programului socialist elaborat de C. Dobrogeanu-Gherea în 1836; pe plan ideologic se produce încă din anii 1880—1884 trecerea mișcării socialiste pe pozițiile marxismului, fenomen însoțit de o mare dezvoltare a literaturii și presei socialiste; pe plan politic-social are loc o intensificare a luptelor muncitorești și țărănești și o activă participare a socialiștilor la viața politică parlamentară. Cu aceeași vigoare organizațiile muncitorești și socialiste din România participă la diferite manifestări ale proletariatului pe plan internațional, exprimîndu-și atașamentul lor activ la principiul internaționalismului proletar.

Așadar, întreaga evoluție a mișcării noastre muncitorești și socialiste de pînă atunci a făcut nu numai necesară, ci și posibilă crearea în 1893 a partidului politic muncitoresc. „*Crearea în 1893 a Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România* — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — *constituie un moment de însemnătate istorică în dezvoltarea luptelor sociale din țara noastră, în organizarea clasei muncitoare pe plan național, începutul*

afirmării sale în principalele probleme care frământau viața social-politică a societății din acea vreme"¹.

Eveniment de excepțională importanță pentru viitorul proletariatului din țara noastră și pentru destinele națiunii române, crearea P.S.D.M.R. a marcat o etapă superioară în dezvoltarea mișcării noastre muncitorești pe plan politic, ideologic și organizatoric. Dealtfel, ideea partidului ca organism politic conducător la nivelul întregii țări apare în cadrul mișcării noastre încă din deceniul al optulea², conturându-se treptat și căpătînd o formă concretă de manifestare odată cu întocmirea programului socialist din 1886³.

Presa muncitorească și socialistă popularizează tot mai frecvent în rîndurile proletariatului ideea aderării la partidul muncitorilor, partid ce se afirma ca atare în nenumărate manifestări de clasă muncitorești și țărănești, în cadrul campaniilor electorale și în parlament, prin cei doi deputați ai săi, I. Nădejde și V.G. Morțun, aleși în 1888, în relațiile internaționale cu partide muncitorești și socialiste din diferite țări etc.⁴. „Partidul nostru — scria gazeta „Desrobirea” în 1887 — e un partid deosebit de toate celelalte partide cîte există pînă azi. Fiind expresia intereselor poporului muncitor, interese opuse tuturor claselor privilegiate, partidul muncitorilor se va alcătui în vrăjmășie cu celelalte și va fi dușman tuturor, începînd cu conservatorii și sfîrșind cu radicalii inclusiv”⁵.

Tot mai mult organizațiile politice muncitorești își desfășurau activitatea după un program socialist comun, cu o tactică în general unitară, printr-o acțiune solidară contra exploatării capitaliste, pentru apărarea intereselor muncitorești. Se desprinde astfel concluzia că formarea partidului politic al clasei muncitoare din România a cunoscut un proces tot mai intens de grupare a muncitorilor în organizații de clasă politice și profesionale, proces încununat de constituirea partidului ca organism național al proletariatului. Cursul ascendent de dezvoltare a unei rețele organizatorice în toată țara și de întărire a fiecărei organizații în parte, colaborarea permanentă dintre ele, avînd organe de presă la nivel central și local, organizarea și conducerea a nenumărate manifestări de clasă economice și politice au demonstrat necesitatea imperioasă a convocării congresului de constituire a partidului, care să dea noi impulsuri, noi direcții de dezvoltare, cu mai multă vigoare și coeziune mișcării muncitorești și socialiste din țara noastră.

Nu putem trece cu vederea nici faptul că în toată acea perioadă au existat confruntări de opinii, atitudini deosebite față de unele probleme politice la ordinea zilei, ba chiar tendințe de a aplica metode tactice dife-

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, București, Edit. politică, 1968, p. 346 (subl. ns.).

² *Documente privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România. 1821—1878*, București, Edit. politică, 1971, p. 861.

³ C. Dobrogeanu-Gherea, *Ce vor socialiștii români?* în „Revista socială”, nr. 8, 9, 10 și 11 din februarie, martie, aprilie și mai 1886, p. 333 și 447.

⁴ *Presa muncitorească și socialistă din România. 1865—1889*, vol. I, București, Edit. politică, 1964, p. I, 75, 181, 188, 299, 412, 424, 428, 503, 505 520 și 549.

⁵ „Desrobirea”, 1887, I, nr. 1, 12 decembrie. O serie de publicații socialiste („Muncitorul”, „Desrobirea”, „Frăția”, „Uniunea muncitorilor”) aveau ca subtitlu organ al partidului muncitorilor.

rite. Ele nu erau decît manifestări proprii oricărui fenomen în dezvoltare. Meritul mișcării noastre muncitorești și socialiste, a militanților revoluționari constă în aceea că au știut să înlăture treptat din rîndurile sale elementele care nu se încadrau în tactica acesteia sau se abăteau de la program, fără a putea însă produce dezbinare sau sciziune⁶. În felul acesta, mișcarea muncitorească și socialistă din țara noastră și-a urmat cursul său mereu ascendent, unitar, principal, revoluționar.

De aici rezultă o caracteristică a mișcării noastre muncitorești, și anume că lupta de idei, confruntarea opiniilor, clarificarea problemelor prin dezbateri libere au reprezentat o metodă traică a dezvoltării sale, trăsătură care s-a statuat încă de la începuturile mișcării și care apoi, de-a lungul anilor, a fost îmbogățită cu noi și noi aspecte izvorite din practica luptelor revoluționare.

Coordonatele de dezvoltare ale mișcării muncitorești și socialiste din România în ultimul deceniu al veacului trecut impuneau adoptarea unui nou program, care să unească și mai strîns organizațiile din diferite orașe ale țării, să le dea o orientare politică și ideologică clară, să creeze statul-major general capabil să conducă luptele muncitorilor la nivelul întregii țări. În acest sens, în articolul *Congresul socialist român*, gazeta „Munca” din mai 1892 lansa apelul către toate organizațiile, invitîndu-le să pășească înainte cu puteri noi și mai bine organizate pe calea directă a făuririi organismului lor politic central. „Partidul socialist — se scria în articolul menționat — trebuie să-și adune pe toți adeptii săi în mănunchi[uri] puternice și strîns legate laolaltă. Mai trebuie să studiem bine și cu de-amănuntul toate nevoile țării, să vedem ce anume puncte din vechiul nostru program (cel din 1886. — *I.I.*) corespund situației de la noi, ce puncte noi trebuie să mai adăugăm și mai cu seamă să stabilim un program practic bine adaptat cu cerințele și nevoile unei țări agricole ca a noastră”⁷. În fața burgheziei și moșierimii organizate, stăpîne pe frînele țării (guvern și instituții), pe avutul națiunii, se cerea ca și partidul socialist să se manifeste ca o forță politică activă⁸, exponent fidel al năzuințelor celor mai înaintate de dreptate socială și libertate națională ale poporului român.

Perioada mai 1892 — martie 1893, cuprinsă între momentul adoptării hotărîrii privitoare la convocarea congresului de constituire a partidului și acela al lucrărilor propriu-zise, a reprezentat un interval de timp bine definit în mișcarea noastră muncitorească, acela al pregătirii și dezbaterii nemișcote de către muncitori și de reprezentanții lor a documentelor programatice ale Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România. Comisia de redactare a proiectului de program⁹, alcătuită în vara anului 1892, a adresat un vibrant apel tuturor organizațiilor muncitorești, publi-

⁶ *Mișcarea muncitorească din România, 1893—1900*, București, Edit. politică, 1965; *Crearea Partidului Comunist Român, mai 1921*, București, Edit. științifică, 1971.

⁷ „Munca”, 1892, an. III, nr. 12 din 10 mai.

⁸ Idem. „Astăzi — se menționa în articol — putem zice chiar că nici un partid din țară nu are partizani mai sinceri și simpatii mai numeroase ca noi”.

⁹ Proiectul de program a fost elaborat de o comisie formată din reprezentanți ai cluburilor muncitorești din București, Ploiești, Iași, Galați, Roman, Craiova, Bacău și Botoșani. Redactarea finală a textului a fost făcută de Ion Nădejde, V. G. Morțun, Al. Ionescu, Al. G. Radovici, C. Mille, Al. Georgescu, Anton Bacalbașa. Documentul a fost publicat la 13 decembrie 1892 în gazetele „Munca” și „Democrația socială”, apoi în „Lucrătorul”.

cațiilor socialiste și grupărilor răzlețe de lucrători „să adreseze, fie prin publicitate, fie prin scrisori particulare, fie prin viu grai, toate observațiile ce le vor crede de cuviință” pe marginea documentelor pregătitoare pentru congres. Tot de atunci se făceau precizări de excepțională importanță pentru resorturile mișcării că, „un program economico-politic al unui partid cum e al nostru trebuind să fie expresia cea mai desăvârșită a opiniilor și a cerințelor tuturor membrilor săi, e de neapărată trebuință ca toți să se ocupe de el în mod cât se poate mai larg și mai amănunțit, să arate în mod franc și hotărât toate lipsurile pe care le vor găsi sau adăugirile pe care le vor crede necesare”¹⁰. Era o invitație directă la dezbateri, ca expresie a modalității de făurire a partidului prin participarea directă a maselor, o participare efectivă și eficientă. Dealtfel întrunirile ce au avut loc la sediile cluburilor muncitorilor, la cele ale unor sindicate și cercuri de studii sociale, articolele publicate în coloanele presei socialiste, schimbul de opinii directe erau concludente în această direcție¹¹.

O problemă dintre cele mai diverse a constituit obiectivul discuțiilor; ele se refereau, pe de o parte, la aspecte interne ale mișcării (politice, ideologice, organizatorice) și, pe de altă parte, la poziția mișcării muncitorești față de problemele de bază ale dezvoltării societății românești pe drumul progresului social (industrializarea țării, rezolvarea problemei agrare, desăvârșirea statului național unitar, regimul politic etc.). Se remarcă o preocupare dintre cele mai active în cadrul mișcării muncitorești și socialiste pentru desfășurarea unei ample dezbateri politice-ideologice, desprinzându-se concluzii în vederea definitivării programului, a tacticii partidului socialist, al adoptării celor mai realiste soluții corespunzătoare etapei de dezvoltare a mișcării. Metoda consultării maselor, dezbaterii materialelor de bază ale mișcării, analiza atentă și multilaterală a fenomenelor sociale, intensă activitate ideologică desfășurată în preajma congresului s-au impus ca o trăsătură dominantă a mișcării muncitorești din țara noastră. Ea a reprezentat una dintre laturile fundamentale ale dezvoltării mișcării, a democrației ce o caracteriza, a muncii neobosite prin mase și pentru mase pentru triumful ideilor socialiste.

După cum se știe, Congresul de constituire a P.S.D.M.R. a avut loc în zilele de 31 martie—3 aprilie 1893 la București, la ale cărui lucrări au participat delegați din toată țara¹². O contribuție de seamă în cadrul dezbaterilor au avut-o delegații Al. Ionescu, I. Nădejde, G.N. Darie, C. Dobrogeanu-Gherea, C. Mille, Al. Georgescu, V.G. Moțun, A. Bacalbașa, G. Niculescu, Th. Mănescu, Al. G. Radovici, N.F. Ionescu, G.D. Pencioiu, N. Sălcudeanu și Gh. Petrovici.

Adoptarea programului și a statutului Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România, documente de mare importanță pentru

¹⁰ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1893—1900*, București, Edit. politică, 1969, p. 24.

¹¹ *Ibidem*, p. 24—47; *Mișcarea muncitorească din România. 1893—1900*, p. 41—55; *Istoria muncitorească și socialistă din România. 1890—1900*, vol. I, București, Edit. politică, 1964, p. II.

¹² Au fost confirmați 54 de delegați socialiști din București, Iași, Ploiești, Galați, Roman, Craiova, Bacău, Botoșani, Tg. Frumos și Tecuci. Au participat și opt delegați ai indicatelor muncitorești.

viața și activitatea oricărui partid, au reprezentat acte politice fundamentale pentru dezvoltarea organizată și unitară a mișcării muncitorești pe temeuri în învățaturii marxiste. Programul analizează realitățile social-economice și politice din România, definind natura regimului politic și a raporturilor dintre clasele sociale. Pornind de la cunoașterea fenomenelor din societatea românească, programul sintetizează în partea sa generală sarcinile de perspectivă ale proletariatului pentru înfăptuirea societății socialiste. Acest deziderat fundamental al muncitorimii, deci și al partidului politic al proletariatului, putea fi realizat numai prin socializarea mijloacelor de producție, temelia economică a oricărei societăți : „Numai prefacerea mijloacelor de producție, cum sînt pămîntul, fabricile, atelierele etc., din proprietate privată a unei clase în proprietate socială a societății întregi și prefacerea producției de mărfuri în producție socialistă condusă pentru societate și prin societate, numai această prefacere poate face ca producțiunea în mare și rodnicia din ce în ce mai mare a muncii să fie, în loc de izvor de sărăcie, de apăsare, de nesiguranță, de înjosire, un izvor de bunăstare și dezvoltare armonică în toate privințele”¹³. Subscriind acest principiu fundamental, programul înfățișă în continuare contradicțiile de clasă din societate, frământările și luptele politice și sociale ce aveau loc în societatea burgheză, subliniind faptul că inechitatea socială, mizeria și suferința vor lua sfîrșit numai prin înlăturarea rînduie-lilor capitaliste.

În expunerea de motive a programului se relevă o altă idee extrem de importantă, privind rolul istoric al proletariatului ca cea mai înaintată forță socială, menită să înfăptuiască transformarea revoluționară a societății. „Avînd ca îndemn interesele materiale, avînd pentru el forța materială numerică, avînd pentru el tendințele întregii dezvoltări economico-so-ciale moderne — se spunea în program —, proletariatul e acea clasă a cărei menire istorică este distrugerea societății burgheze și întemeierea societății socialiste”¹⁴. În vederea realizării acestui obiectiv, se sublinia în program, socialiștii pornesc la formarea partidului politic al proletari-iatului, care este chemat să organizeze rîndurile muncitorilor, să-i facă conștienți de menirea ce o aveau în societate, să mobilizeze toate forțele pentru înfăptuirea idealului socialist. Pe bună dreptate relevau unii delegați faptul că situația și condițiile economice, sociale și politice din România se deosebeau de acelea din alte țări. Ca atare, și „tactica și lupta politică a social-democrației române trebuie să fie adaptate condi-țiilor specifice țării noastre”¹⁵. Congresul a respins însă orice tendință de izolare. Dimpotrivă, delegații au înscris în program principiul solidari-tății internaționale, al însușirii tezelor fundamentale ale socialismului științific. „Adînc pătrunsă de solidaritatea internațională a tuturor popoa-relor muncitoare — se scria în program —, social-democrația română va îndeplini toate îndatoririle ce urmează din această solidaritate”¹⁶.

¹³ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1893—1900*, p. 50.

¹⁴ *Ibidem*, p. 51.

¹⁵ „Munca”, 1893, an. IV, nr. 7 din 11 aprilie.

¹⁶ *Programul Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România, București*, „Tipo-grafia nouă”, 1894, p. 8.

Avînd în vedere faptul că Marx formulase teza potrivit căreia socialismul se va realiza concomitent în mai multe state europene dezvoltate din punct de vedere capitalist, în program își găsește reflectarea acest principiu cu largă circulație în epocă. El a fost adaptat de C. Dobrogeanu-Gherea la condițiile societății românești, formulînd teza conform căreia, țările mici dezvoltîndu-se în orbita celor mari, și „transformarea socialistă se va impune la noi după ce se va realiza întîi în Europa occidentală”. De aici se trîgea concluzia că în România socialiștii nu puteau viza transformarea imediată a ordinii sociale existente, ci ei trebuiau să acționeze deocamdată pentru pregătirea maselor. „Această pregătire înseamnă propagandă socialistă, organizare și luminare a poporului muncitor, luptă pentru îmbunătățirea materială și morală a muncitorilor”¹⁷. Principiile generale din program, formulate în spiritul ideilor marxiste, au ajutat clasa muncitoare să înțeleagă menirea sa istorică în societate, importanța organizării partidului în lupta pentru îndeplinirea țelului ei final.

În partea practică a programului partidului au fost incluse o serie de revendicări general-democratice: acordarea votului universal, egal și direct, descentralizarea și autonomia comunală, desființarea armatei permanente și înarmarea poporului, despărțirea bisericii de stat, egalitatea în drepturi a femeii cu bărbatul, organizarea învățămîntului gratuit, obligatoriu și integral pentru toți copiii, dezvoltarea școlilor profesionale etc.¹⁸. De asemenea se prevedea acordarea de drepturi politice tuturor cetățenilor români indiferent de naționalitate, abrogarea legii expulzărilor¹⁹, adoptată în 1881 și folosită de guvernele burghezo-moșierești mai ales împotriva mișcării socialiste, a militanților revoluționari²⁰. Alte măsuri preconizate de socialiști incluse în program vizau: garantarea dreptului de întrunire și asociere, impozit progresiv după venituri, desființarea dărilor indirecte, impozarea capitalurilor neproductive, întoarcerea domeniilor coroanei la stat, revizuirea Constituției etc., precum și o serie de revendicări imediate pentru muncitori, țăranii muncitori și alte categorii sociale²¹.

În program se reflectă preocuparea socialiștilor pentru încurajarea industrială a țării ca o condiție esențială a progresului general. Delegați din București, Galați, Ploiești și Brăila în special au cerut ca problema dezvoltării industriale a țării să fie legată de adoptarea unor legi de protecție a muncii: repaus duminical, asigurări contra accidentelor, protecția muncii femeilor și a copiilor, igiena și salubritatea atelierelor etc., deziderate incluse în program.

Referitor la problema agrară se prevedea răscumpărarea treptată a pămînturilor particulare, care împreună cu domeniile statului să formeze un domeniu inalienabil ce urma să fie arendat prin sindicate muncitorilor

¹⁷ *Ibidem*, p. 12.

¹⁸ „Munca”, 1893, an. IV, nr. 7 din 11 aprilie.

¹⁹ Este vorba de *Legea asupra străinilor*, trecută prin parlament la 7 aprilie 1881, adoptată în cadrul măsurilor represive ale guvernului I. C. Brătianu împotriva manifestărilor socialiste de la Iași prilejuite de aniversarea Comunei din Paris (C. Hamangiu, *Codul general al României*, București, vol. 1907, p. 360).

²⁰ I. C. Atanasiu, *Mișcarea socialistă. 1881–1900*, București, Edit. „Adevărul”, 1932, p. 177–188; „Vocea Botoșanilor”, 1893, an. XIV, nr. 10 din 18 aprilie.

²¹ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1893–1900*, p. 57–60.

agricoli. De asemenea se prevedea acordarea de credite agricole pentru țărani, izlazuri comunale, desființarea tuturor învoielilor agricole în natură revizuirea datoriilor contractate de țărani etc. Atacarea marii proprietăți moșierești, ca și alte puncte programatice incluse în documentele congresului, a situat P.S.D.M.R. pe pozițiile cele mai înaintate din societatea românească. Calea concretă de rezolvare a problemei agiare nu corespundea însă dezideratului de împroprietărire a țăranilor. Practica luptelor revoluționare de-a lungul anilor va duce la îmbogățirea experienței și în acest domeniu și totodată la formularea de noi soluții.

Trebuie să precizăm că revendicările economice-sociale și politice incluse în program erau de natură să contribuie la democratizarea țării, să creeze condiții prielnice pentru organizarea luptei proletariatului împotriva claselor exploatatoare. „Prin aducerea la îndeplinire a acestor cereri — se precizează în program — nu se realizează idealul nostru socialist. Acest program de luptă reprezintă numai acele reforme care s-ar putea realiza chiar în societatea actuală și a căror îndeplinire ar fi un pas uriaș către idealul nostru: ...întemeierea unei societăți socialiste”²².

Statutul de organizare a partidului a reprezentat un al doilea document de bază adoptat de congres și care a avut o semnificație politică deosebită. Precizînd de la început că „Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România se compune din toate grupările care vor declara că primesc în întregime programul partidului și hotărârile congreselor”, în cele 14 articole din statut se stabilesc măsuri de organizare internă a partidului, atribuțiile congreselor sale anuale, ale Consiliului general ca organ de conducere între congrese, ale cluburilor și sindicatelor, drepturile și îndatoririle membrilor partidului, contribuția bănească etc.²³. Pentru întărirea organizatorică a partidului, a mișcării muncitorești în general, congresul a adoptat o rezoluție specială. „Întîiul Congres al social-democrației din România — se spunea în rezoluție — hotărăște să îndemne pe toate grupările să întrebuițeze mijloacele potrivite pentru ca unde se află organizări de muncitori (biesle, syndicate) acestea să se organizeze în spiritul programului, iar acolo unde nu sînt să stăruie din toate puterile pentru întemeierea de asemenea organizații”. Se făceau în felul acesta primii pași hotărîți în definiția sarcinilor organizațiilor politice și a celor profesionale ale proletariatului, fără a cădea în corporatism, căci, menționa rezoluția, „sindicatele trebuie să fie o școală pregătitoare a partidului”²⁴.

Deschiderea lucrărilor Congresului de constituire a P.S.D.M.R. și adoptarea programului și statutului ca documente fundamentale ale partidului au produs o vie impresie în rîndurile clasei muncitoare, care și-a exprimat prin numeroase scrisori și telegrame adevărate la forul proletariatului român. Așa, de exemplu, în telegrama trimisă congresului, un grup de socialiști ieșeni salutau „entuziasmați întîiul Congres național social-democrat, dorind spor lucrărilor sale”. Telegrama și scrisori cu conținut asemănător celei de mai sus au trimis organizațiile muncitorești

²² *Ibidem*, p. 56.

²³ *Ibidem*, p. 61—63.

²⁴ *Ibidem*, p. 61.

din Birlad, Dorohoi, Fetești, Galați, Piatra-Neamț, Ploiești etc.²⁵. Într-o astfel de telegramă se scria: „Salutăm cu mândrie și încredere întâiul Congres al social-democrației române. Trăiască partidul muncitorilor! Trăiască Internaționala!”. De asemenea se aprecia în mod deosebit rolul delegaților în dezbateri. „Prin munca și devotamentul vostru — se spunea într-o scrisoare — veți contribui la mărirea și înălțarea mișcării socialiste din România”. Totodată se evidenția semnificația lucrărilor congresului pentru dezvoltarea mișcării noastre muncitorești. „Acest congres — se spunea în telegrama unui grup de socialiști români din Paris — va da lumină asupra partidului și tendințelor sale. El va fi o lovitură puternică pentru buighezie”²⁶.

La rîndul său, presa socialistă a publicat o amplă prezentare a lucrărilor congresului, scrisorile și telegramele trimise de lucrători sau de organizațiile muncitorești și socialiste. Ziarul „Munca” considera lucrările congresului ca avînd „o covîrșitoare însemnătate”, ale cărui rezultate „au depășit așteptările noastre...”. Acest fapt s-a materializat în aceea, se spunea într-un articol, că „delegații au răspuns la apelul nostru..., că organizațiile care i-au trimis au ales oameni dostoynici”, care s-au remarcat prin „serioasele discuțiuni ce s-au ținut”. Elocventă este aprecierea ce se face componenței delegaților, reliefind rolul cadrelor proletare în dezbateri, clarviziunea lor, simțul și spiritul de clasă de care au dat dovadă. „Ceea ce m-a bucurat și mai mult — scrie C. Mille — a fost elementul muncitor propriu-zis, care a dovedit că este conștient și cult”²⁷. Deosebit de prețioasă este și ideea exprimată în mai multe materiale cu privire la evoluția organizatorică a mișcării pe drumul construirii partidului politic al clasei muncitoare. „Aceste organizări (formate încă din anii 1886—1887. — *I.I.*) s-au aruncat în lupta politică și socială și partidul muncitorilor se vedea născîndu-se din adunarea, închegarea, unirea acestor organizațiuni între ele, cu o singură linie de purtare, cu un program unic, cu o singură organizare”. Așadar, congresul „a dat o ființă legiuită partidului muncitorilor din România. I-a dat o singură linie de purtare și un comitet diriguitor general..., care să dea partidului un singur avînt cu o țintă unică”²⁸.

Bucuria și entuziasmul manifestate de muncitori față de lucrările congresului au fost exprimate și cu ocazia a numeroase adunări și întruniri ale cluburilor muncitorești. Chiar în seara zilei de 3 aprilie 1893 a avut loc la București un impunător miting, care a dat măreție congresului, iar prin manifestația finală a produs o adîncă impresie în opinia publică bucureșteană. „Ar fi trebuit o sală de trei ori mai mare — scria „Munca” — ca să poată cuprinde mulțimea ce venise să ia parte”²⁹. În cadrul manifestării au rostit scurte alocuțiuni Ioan Nădejde, G.N. Darie, Al. G. Radovici, Al. Ionescu, Zamfir Filotti, Anton Bacalbașa, M. Dulceanu, C. Mille și V.G. Morțun, care au evidențiat semnificația politică a creării partidului în conducerea luptelor muncitorești pe plan național.

²⁵ „Munca”, 1893, an IV., nr. 7 din 11 aprilie.

²⁶ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1893—1900*, p. 72.

²⁷ „Munca”, 1893, an. IV, nr. 7 din 11 aprilie.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

În zilele imediat următoare congresului au avut loc ședințe ale organizațiilor locale ale partidului, care au prelucrat în fața maselor hotărârile lucrărilor congresului. Așa, de exemplu, în ședința de la 10 aprilie 1893 a Clubului din București, C. Mille, Al. Georgescu și A. Bacalbașa au informat despre „însemnătatea întîiului Congres al partidului”. Demn de relevat este că muncitorii, indiferent de situația și poziția lor, de profesiunea pe care o aveau, fără deosebire de sex, religie și naționalitate, erau îndrumați să se înscrie în partidul politic al clasei muncitoare. În cuvîntul său, lucrătorul Ioan Vereș a îndemnat „pe muncitorii unguri să se înfrățescă cu cei români”³⁰.

Ideea organizării muncitorilor în partid a fost extinsă și asupra sindicatelor și societăților profesionale. De exemplu, la 4 aprilie, a doua zi deci după încheierea lucrărilor congresului, în București, la sediul Clubului muncitorilor, a avut loc o întrunire a lucrătorilor caretași. Ei au votat o moțiune de afiliere la Clubul muncitorilor și prin el la partid, exprimîndu-și adevăzarea la principiile programatice ale acestuia³¹. Același lucru l-au făcut și alte societăți muncitorești. Numai în cursul lunii mai 1893, de exemplu, s-au afiliat la partid următoarele organizații: Societatea lucrătorilor tîmplari, Societatea „Gutenberg” a lucrătorilor tipografi, Societatea lucrătorilor pălărieri și Societatea pilarilor³².

Congresul a produs o vie impresie și în rîndurile opiniei publice progresiste. Semnificativ în această direcție este faptul că publicațiile „Adevărul”, „Lupta”, „Românul”, „Egalitatea” și „Moftul român” au inserat ample considerații pe marginea lucrărilor congresului, redînd fragmente din documentele sale programatice, din rezoluțiile adoptate, din dezbaterele ce au avut loc. „Din discuțiunea urmată în prima zi — scria „Adevărul” — putem avea speranța că lucrările acestui congres vor avea o importanță foarte mare pentru organizarea și întărirea partidului socialist din România”³³. Mențiuni despre deschiderea Congresului P.S.D.M.R. au apărut în aproape toate ziarele de tiraj, ele deosebindu-se însă de la o publicație la alta în funcție de orientarea politică pe care o reprezenta. „Azi se deschide Congresul socialiștilor români”, scria „Universul”³⁴. Aceeași știne o întîlnim într-o serie de articole publicate mai ales de ziarele buighezo-democrate³⁵. La rubrica „Informații”, unele publicații, îndeosebi de orientare conservatoare („Timpul”, „Constituționalul” și „Vocea dreptății”), inserează știri despre deschiderea congresului³⁶.

³⁰ Idem, nr. 8 din 18 aprilie.

³¹ Idem, nr. 7 din 11 aprilie.

³² Idem, nr. 11 din 9 mai.

³³ „Adevărul”, 1893, an. VI, nr. 1482 din 2 aprilie.

³⁴ „Universul”, 1893, an. XI, nr. 75 din 1 (13) aprilie.

³⁵ Vezi *Congresul socialist român* („Adevărul”, 1893, an. VI, nr. 1481 din 1 aprilie); *Prîmul Congres al partidului socialist român* („Lupta”, 1893, an. X, nr. 1968 din 2 aprilie); *Congresul socialist* („Românul”, 1893, an. XXXVII, nr. 83 din 6/18 aprilie); *La congresul socialist* („Egalitatea”, 1893, an. IV, nr. 14 din 9 aprilie).

³⁶ „Socialiștii s-au adunat ieri în congres în localul Clubului muncitorilor. Asistau 64 delegați, dintre care 18 din București și 46 din provincie” („Timpul”, 1893, an. XV, nr. 71 din 2/14 aprilie). „Azi se deschide congresul socialiștilor români la Clubul muncitorilor din Piața Amzei. Congresul va ține pînă duminică” („Constituționalul”, 1893, an. IV, nr. 1096 din 1/13 aprilie); *La congresul socialist* („Vocea dreptății”, 1893, an. VII, nr. 22 din 11 aprilie).

Ceea ce surprinde în comentariile diferiților publiciști pe marginea congresului este nedumerirea lor asupra caracterului închis al lucrărilor, la acestea neputînd lua parte decît delegații împuterniciți de mase, cu mandate înmîinate în cadrul adunărilor generale. Ziarele „Adevărul”, „Lupta”, „Românul” și altele menționează faptul că „dezbaterile nu sînt publice”. La ele puteau lua parte doar „delegații împuterniciți de diferitele cluburi socialiste din țară”³⁷. Un comentariu mai larg pe această temă face gazeta „Moftul român”, condusă de I.L. Caragiale, marele clasic al literaturii noastre. „Noi — scria publicația menționată —, ca ziariști datori să ținem pe cititorii noștri în curent cu toate evenimentele importante, nu putem îndești regreta această extremă discuție a congresului. Și ne întrebăm, fără să putem găsi vreun răspuns plauzibil, ce motiv au putut determina pe Comitetul Central a lua o măsură așa de ciudată. Un partid așa de popular și de numeros credea că va deschide de perete ușile sale”³⁸. Într-adevăr, la congres nu au putut participa nici corespondenți ai presei și nici chiar muncitori socialiști din București afară de delegați. Nu putem ști cauza unei asemenea hotărîri. Se pare că, așa cum în multe privințe mișcarea muncitorească și socialistă a introdus în viața politică a României nu numai idei noi, ci și metode de lucru noi, tot așa și metoda dezbaterii problemelor muncitorești de delegații lor în exclusivitate a constituit un element inedit. După cum se știe, în preajma congresului a avut loc o amplă discuție cu o tematică diversă, legată nemijlocit de documentele programatice ale partidului, o confruntare liberă de opinii, congresul fiind apoi chemat să încununeze într-un cadru organizat și disciplinat, prin hotărîri clare, opera începută. Din acest punct de vedere, discuțiile nu se puteau desfășura decît în spiritul disciplinei de clasă, într-un cadru organizatoric, limitat la numărul delegaților aleși de masa muncitorească. Ei aveau rolul nu de a purta discuții interminabile, pline de „senzații” așteptate de presa burgheză, ci de a lua hotărîri clare și ferme pentru făurirea cadrului organizat de manifestare a proletariatului, a-l înarma cu un program și o tactică corespunzătoare epocii și menirii istorice pe care o avea de îndeplinit clasa muncitoare în societatea românească. În orice caz, era un fenomen nou pentru viața politică românească. Fiind prima manifestare de acest gen, congresul socialist s-a deosebit radical de congresele partidelor burgheze și din această cauză el a și produs nedumerire și comentarii în cercuri largi ale opiniei publice; au venit chiar și sugestii ca la viitoarele congrese dezbaterile să fie „publice”.

Atît asupra programului, cît și asupra statutului, presa a inserat știri destul de scurte cu privire la dezbaterile și la adoptarea acestor documente de către congres. Se observă o predilecție pentru comentarea metodelor tactice și mai puțin asupra principiilor programatice propriu-zise. Iată cum descrie „Adevărul” una dintre primele ședințe ale congresului. „După aprobarea ordinei de zi — scria publicația menționată — s-a dat citire proiectului de program. Expunerea de motive a programului a fost

³⁷ „Adevărul”, 1893, an. VI, nr. 1181 din 1 aprilie; „Lupta”, 1893, an. X, nr. 1969 din 3 aprilie; „Românul”, 1893, an. XXXVII, nr. 81 din 3/15 aprilie; „Universul”, 1893, an. XI, nr. 77 din 3/15 aprilie; „Timpul”, 1893, an. XV, nr. 71 din 2/11 aprilie.

³⁸ „Moftul român”, 1893, an. I, nr. 19 din 4 aprilie.

aprobată cu oarecare mici modificări, dar care au dat loc la discuții foarte serioase”³⁹.

În ceea ce privește problemele politice interne, documentele programatice ale partidului au exprimat păreri unanimе ale delegaților, care s-au pronunțat în sensul desființării formei de stat monarhice și a instaurării celei republicane, vizînd ca măsuri imediate restrîngerea prerogativelor regale. Aceste elemente au fost trecute sub tăcere însă de către presă. Referindu-se la poziția socialiștilor față de politica externă, congresul s-a pronunțat pentru combaterea capitalismului în genere, a marilor imperii vecine asupritoare ale popoarelor⁴⁰. În același timp, congresul a luat în dezbaterе problema tacticii partidului socialist față de celelalte partide politice. După o discuție destul de largă, la care au luat parte delegați din București, Iași, Craiova și Ploiești, s-a adoptat o rezoluție în această privință. „Partidul Social-Democrat al muncitorilor din România — se scria în rezoluție —, admitînd existența luptei de clasă, știe că toate partidele burgheze, ori sub ce nume s-ar prezenta, sînt potrivnice clasei muncitoare, însă în lupta și relațiile lui cu ele va ști să facă deosebire între partidele reacționare și partidele mai mult sau mai puțin înaintate”⁴¹. Mai multe ziare au publicat *in extenso* rezoluția, însoțind-o de unele comentarii favorabile. De pildă, „Lupta” scria: „Prin urmare, atitudinea partidului socialist în lupta lui politică trebuie să fie conformă acestei distincțiuni”⁴². La rîndul lor „Adevărul”, „Universul” și „Timpul” relevă că în problemele politice socialiștii militează pentru sufragiul universal, desființarea armatei permanente și înarmarea poporului etc.⁴³.

Dezbaterеa în congres a problemei atitudinii social-democrației române față de desăvîrșirea statului național unitar român, demascarea exploatării și asupririi la care erau supuși românii din Transilvania și Bucovina de către clasele dominante ale Imperiului austro-ungar au constituit obiect de ample comentarii în rîndurile opiniei publice progresiste. Înțelegînd necesitatea luptei pentru egalitatea în drepturi a popoarelor, a combaterii asupririi și politicii de deznaționalizare promovate de Habsburgi, se spunea în rezoluție, Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România „este încredințat că numai ambele popoare muncitoare au să rezolve această chestie, printr-o înțelegere frățească, atunci cînd vor dispune de soarta lor”. Ziarul „Românul” apreciază poziția înaintată a partidului socialist, care „e convins că această chestie va fi rezolvată în mod pașnic și spre mulțumirea tuturor, atunci cînd clasele muncitoare vor dispune de soarta lor”⁴⁴. Dar comentariile, chiar dacă sînt favorabile

³⁹ „Adevărul”, 1893, an. VI, nr. 1482 din 2 aprilie. Un alt ziar semnală: „Ieri s-a votat o parte din programul politic al partidului socialist” („Lupta”, 1893, an. X, nr. 1968 din 2 aprilie).

⁴⁰ „Munca”, 1893, an. IV, nr. 7 din 11 aprilie.

⁴¹ Ibidem.

⁴² „Lupta”, 1893, an. X, nr. 1971 din 6 aprilie.

⁴³ „Timpul”, 1893, an. XV, nr. 71 din 2/11 aprilie; „Adevărul”, 1893, an. VI, nr. 1484 din 4 aprilie.

⁴⁴ „Românul”, 1893, an. XXXVII, nr. 83 din 6/18 aprilie.

partidului socialist, adesea sînt însoțite de tot felul de rezerve față de posibilitățile de dezvoltare ale socialismului în România. Așa, de exemplu, „Egalitatea”, deși apreciază, în general, rolul socialismului, care „ca idee înseamnă o tendință puternică spre progres și din acest punct de vedere grupările socialiste ne sînt și trebuie să ne fie simpatice”, considera că „socialismul nu este partida prezentului, ci a viitorului, a unui viitor îndepărtat”⁴⁵.

În genere, presa burgheză se temea de prezentul acțiunii socialiste, emițînd teorii că numai într-un timp mult prea îndepărtat ideile atotbiruitoare ale socialismului științific vor cuprinde masele, vor putea influența asupra vieții politice. Ideologii burgheziei n-au văzut, iar alții n-au vrut să accepte faptul că partidul politic al clasei muncitoare exista ca atare și se afirma în viața societății românești. Înseși comentariile largi, ce-i drept contradictorii, pe marginea congresului erau un indiciu de necontestat al rolului P.S.D.M.R. în viața politică a societății românești.

Tot în cadrul aspectelor politice generale s-a discutat și problema acordării de drepturi politice tuturor cetățenilor români, indiferent de naționalitate. „Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România — se spunea în rezoluția congresului — e convins că agitațiile antisemite întrețin ori chiar dau naștere la nenumăratele vrăjmășii de rasă, de religie ori naționalitate, vrăjmășii care sînt nu numai o rușine a veacului, dar și o piedică păgubitoare organizării muncitorilor, și deci va lupta împotriva lor”⁴⁶. Unele publicații au făcut cunoscut opiniei publice rezoluțiile congresului în problemele politice, exprimînd sentimente de admirație sau chiar elogiînd conținutul lor umanitar, pus în slujba intereselor generale. Referindu-se la lupta pentru egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor români indiferent de naționalitate, ziarul „Lupta” releva necesitatea combaterii tuturor agitațiilor străine întreprinse de către unele cercuri burgheze în rîndurile unor categorii de lucrători și de meseriași⁴⁷. O altă publicație făcea cunoscut faptul că P.S.D.M.R. se angaja să lupte deopotrivă pentru apărarea intereselor tuturor muncitorilor indiferent de credințele lor politice sau religioase, considerînd acordarea drepturilor politice (a votului universal) ca o problemă importantă pentru antrenarea maselor la viața politică a țării⁴⁸. Dar ei n-au înțeles că îmbunătățirea radicală a soartei maselor nu se putea înfăptui fără emanciparea lor economică.

O dezbatere interesantă a avut loc și în jurul statutului partidului. Vorbînd despre semnificația politică a statutului, ziarul „Munca” scria că „de azi înainte partidul muncitorilor intră cu adevărat pe calea unei organizări unitare și disciplinate”⁴⁹. Publicații burgheze de orientare democratică se opresc și ele întrucîtva asupra statutului, subliniînd rolul său „în organizarea partidului”. De asemenea se descriau formele

⁴⁵ „Egalitatea”, 1893, an IV, nr. 13 din 2 aprilie.

⁴⁶ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1893—1900*, p. 64.

⁴⁷ „Lupta”, 1893, an. X, nr. 1971 din 6 aprilie.

⁴⁸ „Vocea dreptății”, 1893, an. VII, nr. 22 din 11 aprilie. Aceași poziție a exprimat-o și gazeta „Egalitatea” în numerele sale din 2, 9 și 16 aprilie.

⁴⁹ „Munca”, 1893, an. IV, nr. 7 din 11 aprilie.

de organizare locală și centrală, rolul Consiliului general ca for conducător între congresele partidului⁵⁰. Rolul statutului ca lege internă de organizare a partidului a început să fie sesizat chiar de presa burgheză. „Prin acest statut — sublinia „Adevărul” — partidul ia titlul de Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România și e condus de un consiliu general”⁵¹.

Alte aspecte din lucrările congresului au fost de asemenea menționate în coloanele unor publicații ale vremii. De pildă, discuția din congres despre participarea muncitorilor la manifestația de 1 Mai și hotărârea de principiu ca această zi să fie sărbătorită la 18 aprilie stil vechi, corespunzător zilei de 1 Mai și deci manifestărilor organizate de proletariat pe plan mondial, au fost viu discutate. Se observă, dealtfel, că toate documentele care se refereau la acțiuni deschise și de masă au preocupat în mai mare măsură opinia publică. Caracterul internaționalist al manifestației de 1 Mai a fost relevat de presa burgheză, îndeosebi de „Adevărul”, „Lupta” și „Românul”, care priveau cu simpatie manifestările muncitorești de 1 Mai⁵² și căreia le și consacră, dealtfel, reportaje destul de largi. În afară de manifestările P.S.D.M.R. și de reportajele publicate pe marginea sărbătoririi zilei de 1 Mai, ziarele au publicat atât rezoluția congresului, care explica sintetic semnificația manifestațiilor de 1 Mai, cât și modalitățile de participare a maselor muncitoare la aceste acțiuni. „Congresul a hotărât — scria „Adevărul” — ca această manifestație să se facă în ziua de 18 aprilie (st. vechi. — I. I.). Cluburile din orașele în care nu se va putea organiza manifestația vor trimite delegați la București”⁵³. Nu aceeași atitudine o adoptă însă alte ziare. De exemplu, „Timpul”, deși menționează faptul că „actualul congres” a discutat „asupra atitudinii ce trebuie să aibă socialiștii în ziua de 1 Mai”, nega posibilitatea organizării unor atare manifestații, căci, chipurile, la noi „nu există încă un proletariat al muncii”⁵⁴. Alte publicații („Democratul”, „Funcționarul”, „Războiul”, „Constituționalul” etc.) scriu că 1 Mai ar fi doar „o zi de petrecere pentru lucrători”⁵⁵, minimalizând semnificația politică a acestei manifestări proletare. Chiar și atunci când se recunoștea că „muncitorii au arătat că-și cunosc drepturile lor și că știu drumul pe care trebuie să meargă pentru cucerirea acestor drepturi”⁵⁶, se căuta infiltrarea unor idei fără nici un temei că în România socialismul n-ar avea teren prielnic de dezvoltare. Concludent apare în această direcție articolul *Socialismul național*, unde, privindu-se în chip apologetic reali-

⁵⁰ „Lupta”, 1893, an. X, nr. 1970 din 4 aprilie; vezi și „Universul”, 1893, an. XXXVII, nr. 79 din 6/18 aprilie. „S-a dat citire proiectului de statut privitor la chestiunea organizării partidului și care a fost aprobat cu foarte mici modificări” („Adevărul”, 1893, an. VI, nr. 1481 din 4 aprilie).

⁵¹ „Adevărul”, 1893, an. VI, nr. 1484 din 4 aprilie.

⁵² „Românul”, 1893, an. XXXVII, nr. 83 din 6/18 aprilie; nr. 89 din 13/25 aprilie; nr. 95 din 20 aprilie (5 mai).

⁵³ „Adevărul”, 1893, an. VI, nr. 1484 din 4 aprilie.

⁵⁴ „Timpul”, 1893, an. XV, nr. 87 din 21 aprilie (3 mai).

⁵⁵ „Democratul”, 1893, an. XVII, nr. 354 din 25 aprilie; „Războiul”. 1893, an. XVII, nr. 5498 din 20 aprilie.

⁵⁶ „Funcționarul”, 1893, an. XII, nr. 539 din 2 mai; „Vocă dreptății”, 1892, an. VII, nr. 66 din 31 ianuarie.

tățile social-economice și politice românești, se arată că în România n-ar exista contradicții de clasă, că nu poate fi vorba „de o dușmănie între lucrător și patron”, ca atare nici mișcarea socialistă nu s-ar putea manifesta ⁵⁷.

Socialiștii au demască substratul unor asemenea teze reacționare și au explicat maselor populare condițiile obiective ale dezvoltării mișcării muncitorești și socialiste pe solul românesc, faptul că partidul politic al proletariatului este chemat să acționeze în direcția apărării intereselor lor economice, sociale și politice, a transformării revoluționare a societății. Au existat și unele publicații care au apreciat în mod deosebit congresul. „Evenimentul politic cel mai important în cursul acestor săptămâni și, poate, cel mai important al anului întreg este fără îndoială marele congres socialist”, scria gazeta „Moftul român” ⁵⁸. La rîndul său, ziarul „Lupta” aprecia lucrările congresului „dintre cele mai reușite. Toți s-au despărțit plini de entuziasm” ⁵⁹.

Lucrările Congresului de constituire a P.S.D.M.R. au avut un ecou favorabil în cadrul mișcării muncitorești internaționale. Acesta poate fi desprins atît din felul cum diferite partide muncitorești și socialiste au răspuns invitației de a participa la lucrările congresului, cît și din știrile și corespondențele apărute în unele publicații socialiste. Adresa Comisiei de organizare a congresului către partidele muncitorești și socialiste membre ale Internaționalei a II-a, prin care le înștiințau despre congres, a fost primită cu vie satisfacție. Din Bulgaria și Franța au participat delegații ai partidelor muncitorești din țările respective. De asemenea pe adresa Congresului socialist român au sosit numeroase telegrame și scrisori. Se observă din aceste materiale și manifestări că mișcarea muncitorească din România era cunoscută pe plan mondial, apreciată pentru contribuția sa în cadrul forului muncitoresc internațional. „Importanța ce socialismul a cîștigat deja în țara voastră — se scria în telegrama Partidului Socialist Spaniol —, importanță dovedită de către delegații voștri în Congresul de la Bruxelles (al Internaționalei a II-a din 1891 — *I.I.*), se va mări fără îndoială în urma congresului”. De aceea „Partidul Socialist Spaniol vă trimite prin noi cele mai entuziaste felicitări, dorind ca cea mai mare izbîndă să vă încununeze hotărîrile” în vederea „desființării robiei economice capitaliste” și întronarea regimului dreptății și libertății” ⁶⁰.

Telegrame și scrisori pe adresa congresului au sosit din Austria, Bulgaria, Franța, Germania, Italia, Spania etc. Așa, de exemplu, în telegrama Partidului Muncitor Social-Democrat German, semnată de R. Fischer, secretar al Comitetului director, se transmiteau „din toată inima frățeștile salutări și urări”, dorind ca lucrările congresului „să fie încununate de cel mai strălucit succes”, iar liberatorul steag al socialismului ridicat de P.S.D.M.R. „să vă ducă din izbîndă în izbîndă” ⁶¹. În telegrama

⁵⁷ „Galații”, 1893, an. XI, nr. 70 din 1 aprilie; „Funcționarul”, 1893, an. XII, nr. 339 din 2 mai.

⁵⁸ „Moftul român”, 1893, an. I, nr. 19 din 4 aprilie.

⁵⁹ „Lupta”, 1893, an. X, nr. 1971 din 6 aprilie.

⁶⁰ „Munca”, 1893, an. IV, nr. 7 din 11 aprilie.

⁶¹ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1893—1900*, p. 66.

socialiștilor francezi, semnată de J. Guesde, se exprimau greutățile întimpinate în opera întreprinsă pentru făurirea partidului și se aplaudau în același timp „energia și perseverența de care dați dovezi, precum și rezultatele deja obținute. Fie ca congresul vostru din acest an, dând un nou avânt partidului vostru, să vă apropie de ținta finală și comună a socialiștilor din lumea întreagă : cucerirea puterii politice pentru exproprierea clasei capitaliste”⁶².

Ideea socialismului atotliruitor stăruie în toate scrisorile și telegramele primite de Congres. Ele reflectă încă o dată cât de trainice erau legăturile organizațiilor noastre muncitorești cu cele din străinătate, cât de adânc pătrunseseră spiritul internaționalist în conștiința maselor muncitoare de pretutindeni, cât de puternic se manifesta el în luptele comune contra exploataării și asupririi, pentru triumful socialismului. Remarcăm în acest context telegrama de salut și cuvîntul rostit la congres de delegatul socialist Ianko Sakozov în numele Federației social-democrate bulgare, apreciind programul P.S.D.M.R. ca fiind bine chibzuit. El a declarat că „socialiștii bulgari, ca și socialiștii din întreaga lume, nu cunosc alt vrăjmaș mai mare decît capitalismul”⁶³. Ca atare, socialiștii de pretutindeni să-și strîngă rîndurile și cu forțe noi să răstoarne orînduirea burgheză.

În mai toate telegramele se relevă semnificația Congresului socialist român ca primul care a adoptat programul și statutul de organizare, documente de bază pentru destinele clasei muncitoare din România. „Celebrarea primului Congres socialist român — se spune într-o astfel de telegramă — e un eveniment care ne umple de mulțumire și pe care îl privim ca fiind chiar al nostru”. Semnificativă prin conținutul de idei este și telegrama Partidului Socialist-Democrat Austriac, care „trimite salutări frățești fraților români și dorește cea mai deplină izbîndă deliberărilor primului Congres socialist din România”⁶⁴.

Avînd în vedere locul pe care îl ocupa mișcarea muncitorească din România în sprijinirea emigranților revoluționari ruși, bulgari și polonezi, politica sa de demascare a marilor imperii vecine asupritoare ale popoarelor, în unele telegrame se relevă aportul mișcării socialiste din România la tezaurul revoluționar mondial. Așa, de exemplu, în telegrama organizațiilor social-democrate din Dresda și a ziarului „Arbeiter Zeitung” se scria : „Salutăm întiul vostru Congres ca o izbîndă a mișcării internaționale organizate. Pentru noi, pentru social-democrația germană, are o importanță pe care numai întîmplările viitoare o va dovedi... Noi vă dorim curaj și încredere în solidaritatea noastră internațională”⁶⁵.

Din partea organizațiilor socialiste ruse, Petru Lavrov, într-o lungă scrisoare adresată congresului, afirma printre altele : „Frați socialiști ! Prietenii mei, socialiștii revoluționari ruși, mă însărcinează de a trimite expresiunea simpatiilor lor călduroase pentru socialiștii din România”. După ce descrie condițiile în care a luat naștere mișcarea revoluționară

⁶² „Munca”, 1893, an. IV, nr. 7 din 11 aprilie.

⁶³ Ibidem, p. 66 ; „Adevărul”, 1893, an. VI, nr. 1483 din, 3 aprilie.

⁶⁴ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1893—1900*, p. 68.

⁶⁵ „Munca”, 1893, an. IV, nr. 7 din 11 aprilie.

în Rusia, autorul scrisorii face unele considerații asupra trăsăturilor comune ale celor două mișcări. Apoi el relevă faptul că, deși există aceste asemănări, în unele privințe totuși „mișcarea socialistă se diferențiază în diferite țări în care ea se produce, manifestându-se în programuri minimale conform cu diferite condiții politice și sociale existente în fiecare țară”. În continuare, militantul revoluționar rus menționează că „toemai această diferență de condiții vă obligă pe voi a avea o altă tactică decît a noastră”. În încheierea acestei scrisori se spune : „Vă felicit tare călduros de tot progresul ce a făcut socialismul în țara voastră în scurta vreme ce ați avut pentru a funda și dezvolta partidul socialist român ... Salutări frățești luptătorilor convinși și socialismului în România din partea fraților lor socialiști din Rusia”⁶⁶.

Dar lucrările Congresului de constituire a P.S.D.M.R. au fost cunoscute și prin intermediul publicațiilor socialiste, unde au apărut informații, note și comentarii pe marginea acestui eveniment. Cele două centrale socialiste din Bulgaria : Partidul Social-Democrat Bulgar și Uniunea social-democrată bulgară, prin organele lor de presă „Rabotnik” (Muncitorul) și „Den” (Ziua), au făcut cunoscută opiniei publice progresiste din țara vecină și prietenă, îndeosebi clasei muncitoare bulgare, desfășurarea lucrărilor Congresului socialist român. Așa, de exemplu, ziarul „Rabotnik”, la începutul lunii mai 1893, în două numere consecutive, face un amplu expozeu asupra dezvoltării mișcării muncitorești din România pînă la congres, relevînd rolul acestuia, care era chemat să dea noi impulsuri mișcării socialiste pe baza programului și a statutului adoptate. Referindu-se la aceste documente și la tactica adoptată, într-unul din articole se scrie : „Noi salutăm în mod frățesc pe tovarășii noștri români pentru noul lor program și organizație și din tot sufletul le urăm succes în cauza internațională de eliberare a proletariatului”⁶⁷.

Au apărut, de asemenea, știri despre lucrările primului Congres socialist român și în unele publicații socialiste din Franța, Italia, Elveția, Germania etc. ; din păcate, ele nu se află în bibliotecile de la noi, iar o investigație în această direcție nu s-a făcut. Totuși au putut fi consultate cîteva reviste care într-o formă sau alta reproduc unele informații despre congres. „Evenimentul cel mai însemnat pentru mișcarea socialistă din România — scria „Almanach de la question sociale” — l-a constituit Congresul socialist național de la București. Succesul moral al acestui congres a depășit așteptările organizatorilor”⁶⁸. O altă publicație aducea în fața opiniei publice mondiale date despre dezvoltarea mișcării muncitorești din România, despre succesele partidului politic muncitoresc român. Acest partid, se menționa în articol, a „ținut un important congres la București, în aprilie, congres care a avut o reușită deplină. Rezoluțiile adoptate fiind foarte importante, credem de cuviință să le redăm pe scurt”⁶⁹.

⁶⁶ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1893—1911.*

⁶⁷ S. Popornicova și P. Boev, *Legături și colaborare între mișcarea muncitorească și socialistă din România și Bulgaria la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, manuscris aflat la Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice.

⁶⁸ „Almanach de la question sociale pour 1894”, p. 181.

⁶⁹ „Revue internationale de sociologie”, 1893, an. I, nr. 5, septembrie-octombrie p. 459.

Și, într-adevăr, în continuare revista reproduce rezoluția congresului în problema agrară și unele puncte din program în acest sens.

Unele știri despre mișcarea muncitorească din România au apărut și în „L'étudiante socialiste”, „La révolte”, „Critica sociale” etc. Revista „L'ère nouvelle”, editată la Paris de socialistul român G. Diamandi, a publicat unele date despre congres și despre semnificația sa politică. „Opera congresului — scria revista — a fost, pe de o parte, de a asigura unitatea de acțiune a partidului, iar pe de alta de a completa și vota programul, urmat pînă atunci în mod tacit”⁷⁰. Demn de subliniat este faptul că unele publicații au reprodus din program unele pasaje care erau caracteristice mișcării socialiste din România. Îndeosebi programul agrar a fost mai pe larg popularizat, cunoscută fiind preocuparea socialistilor români de a aduce în dezbaterea Internațională problema agrară. „Programul P.S.D.M.R. a produs o puternică impresie în țară, și el va asigura socialistilor în viitor numeroși aderenți”⁷¹. Într-adevăr, partidul, prin programul său de activitate, a polarizat masa largă a muncitorimii, fiind exponentul cel mai înaintat al intereselor fundamentale ale poporului român. De aceea nu numai presa socialistă și organizațiile muncitorești au apreciat lucrările congresului ca pe un act politic de seamă, ci și o serie de publicații burgheze, care, de pe pozițiile pe care le reprezentau, dată fiind eterogenitatea ce le caracteriza, au relevat valoarea, rolul și semnificația congresului.

Crearea Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România acum 80 de ani, subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu, „a constituit un moment de cea mai mare însemnătate pentru dezvoltarea mișcării revoluționare din țara noastră, pentru evoluția națiunii noastre, pentru afirmarea independentă a României”⁷². Constituit ca partid al clasei muncitoare, P.S.D.M.R. se deosebea fundamental de toate celelalte partide politice din România, fiind de fapt singurul partid revoluționar în peisajul vieții politice românești de la sfîrșitul veacului trecut. Prin felul de constituire, prin principiile programatice pe care le enunța, prin conținutul activității desfășurate, P.S.D.M.R. a contribuit într-o și mai mare măsură la afirmarea proletariatului pe arena politică a țării. Totodată, prin crearea partidului, procesul de organizare și de luptă a clasei muncitoare împotriva exploatării capitaliste a fost ridicat pe o nouă treaptă. În același timp trebuie subliniat faptul că înființarea primului partid politic al muncitorilor din țara noastră a stimulat propaganda ideologiei socialiste, răspîndirea în cadrul mișcării muncitorești a concepției marxiste despre lume și viață.

Unirea proletariatului la scara întregii țări prin crearea Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România i-a dat acestuia forța și coeziunea necesare pentru afirmarea principiilor celor mai înaintate în societatea românească, transformîndu-l într-un exponent fidel al intereselor fundamentale ale poporului român, al aspirațiilor sale spre dreptate socială și libertate națională.

⁷⁰ „L'ère nouvelle”, 1893, an. I, nr. 4 din 1 octombrie, p. 374.

⁷¹ „Révue internationale de sociologie”, 1893, an. I, nr. 5, septembrie-octombrie, p. 460.

⁷² Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntarea la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România*. 30 martie 1973, București, Edit. politică, 1973, p. 5.

LA SIGNIFICATION POLITIQUE ET L'ÉCHO SUSCITÉ SUR LE PLAN INTÉRIEUR ET INTERNATIONAL PAR LA CRÉATION DU PARTI SOCIAL-DÉMOCRATE DES OUVRIERS DE ROUMANIE

RÉSUMÉ

La constitution en 1893 du Parti Social-Démocrate des Ouvriers de Roumanie, le premier parti politique ouvrier de notre pays, a représenté le couronnement d'un long processus de développement du prolétariat, de mûrissement de sa conscience de classe, de transformation de celui-ci, d'une „classe en soi” en „classe pour soi”. Pendant les dernières décennies du siècle dernier l'on constate un accroissement du nombre du prolétariat et, parallèlement, une élévation du niveau qualitatif des actions déployées par les ouvriers sur les plans économique, social, politique, idéologique et organisationnel, aussi bien qu'une intensification des rapports internationalistes du mouvement ouvrier roumain. Toutes ces manifestations ont rendu non seulement nécessaire, mais aussi possible, la création du parti.

Le Congrès de création du Parti Social-Démocrate des Ouvriers de Roumanie s'est déroulé du 31 mars au 3 avril 1893. Aux travaux du Congrès ont pris part 62 délégués des organisations socialistes et syndicales du pays tout entier (Bucarest, Jassy, Ploiești, Galatzi, Craiova, Bacău, etc.) qui ont adopté le programme et les statuts d'organisation du parti, documents fondés sur les principes du socialisme scientifique élaborés par K. Marx et F. Engels. Le programme, prenant pour point de départ l'analyse des réalités économiques, sociales et politiques de la société roumaine, synthétisait les tâches immédiates et de perspective de la classe ouvrière dans la lutte pour l'édification de la société socialiste.

Les travaux du Congrès et l'adoption des documents à caractère de programme du parti politique ouvrier ont produit une vive impression parmi le prolétariat et l'opinion publique progressiste roumaine. Des publications de l'époque („Munca”, „Adevărul”, „Românul”, „Lupta”, „Universul”, „Timpul”, etc.) de diverses nuances politiques, ont commenté l'événement à partir des positions qu'elles représentaient. Le congrès a suscité un écho favorable au sein du mouvement ouvrier international. Les télégrammes et les lettres de salut reçus de la part de certaines organisations socialistes d'Autriche, d'Allemagne, de Bulgarie, d'Espagne, de France, d'Italie et de Russie, ainsi que les informations et les commentaires parus dans la presse des différents pays en sont probants. Constitué en tant que parti de la classe ouvrière, le Parti Social-Démocrate des Ouvriers de Roumanie se distinguait essentiellement de tous les autres partis politiques de Roumanie, comme la seule force révolutionnaire de la société roumaine, le représentant fidèle des intérêts et des aspirations du peuple roumain à la justice sociale et à la liberté nationale.

25 DE ANI DE LA FĂURIREA PARTIDULUI UNIC MUNCITORESC

ASPECTE PRIVIND ÎNTĂRIREA UNITĂȚII DE ACȚIUNE A CLASEI MUNCITOARE ȘI FĂURIREA PARTIDULUI UNIC MUNCITORESC

DE

PETRU RUȘSINDILAR

În procesul consolidării unității de acțiune a clasei muncitoare în cadrul Frontului Unic Muncitoresc și al asigurării rolului ei conducător în coaliția forțelor democratice, o mare însemnătate a avut-o, după înfăptuirea insurecției naționale antifasciste din august 1944, refacerea unității sindicale pe temelia Frontului Unic Muncitoresc. Aceasta a creat posibilitatea re-unirii într-o singură și unică organizație sindicală a tuturor categoriilor de muncitori și de salariați, fără deosebire de apartenența lor politică¹.

Experiența mișcării muncitorești din România demonstrează că lipsa Frontului Unic Muncitoresc atrage după sine și lipsa unității sindicale. Unitatea de acțiune a Partidului Comunist Român cu Partidul Social-Democrat asigura clasei muncitoare o singură organizație profesională și organizarea muncitorilor într-un singur sindicat². Iată de ce realizarea pe plan politic, în aprilie 1944, a frontului unic între P.C.R. și P.S.D. a avut ca rezultat imediat înfăptuirea unității sindicale; întărirea unității sindicale era în același timp o cheazășie a trăinicieii Frontului Unic Muncitoresc.

Partidul Comunist Român, sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, a urmărit ca procesul de reconstituire a mișcării sindicale după 23 August 1944, cînd muncitorimea română a recucerit libertatea de a se organiza în sindicate, să se defășoare de la început pe fundamentul F.U.M. și al principiilor revoluționare³. Pentru aceasta erau create toate condițiile. Clasa muncitoare, fiind clasa cea mai omogenă, tindea în mod obiectiv spre o organizare profesională unică, în care să se încadreze toți muncitorii; clasa muncitoare din România se convinsese prin propria sa experiență de necesitatea organizării unor sindicate unice revoluționare în

¹ A. Petric și Gh. Tuțui, *Unificarea mișcării muncitorești din România*, București, Edit. Academiei, 1968, p. 48.

² „Viața sindicală”, an. I, nr. 1.

³ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, în *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste* vol. I, București, Edit. politică, 1968, p. 383.

condițiile în care diviziunea mișcării sindicale, pe lângă faptul că păgubise mișcarea muncitorească, slăbindu-i forța numerică și spiritul de combativitate, a creat derută în rîndul maselor de muncitori, care, la un moment dat, erau într-o anumită măsură puse în situația de a nu ști la care sindicat să adere; reorganizarea mișcării sindicale se înfăptuia în condițiile desfășurării revoluției democrat-populare, ale ofensivei clasei muncitoare împotriva claselor exploatare și, ca urmare, atenția ei era îndreptată nu numai spre obținerea unui plus de salariu, ci și spre revendicări politice generale; ieșirea din ilegalitate a P.C.R. a permis acestuia să desfășoare o largă activitate politică și organizatorică în rîndurile muncitorilor, contribuind astfel la educarea lor politică; exista un raport al forțelor de clasă pe plan intern favorabil organizării sindicatelor revoluționare etc. Se impunea însă desfășurarea unei intense munci de propagare în rîndul muncitorilor a principiilor revoluționare (un loc important ocupîndu-l unitatea de acțiune), care să stea la baza mișcării sindicale, și totodată dezrădăcinarea unor practici care au dominat în mișcarea sindicală ca urmare a îndelungatei sciziuni.

Activitatea de refacere a mișcării sindicale era însă îngreniată de unele atitudini din rîndurile social-democrației. Deși, după 23 August 1944, au avut loc unele reevaluări în poziția P.S.D. în ceea ce privește mișcarea sindicală, au mai persistat în cadrul acestuia rămășițe ale concepțiilor reformiste, tendința spre colaborarea de clasă, promovate în mișcarea sindicală de către P.S.D. în perioada interbelică ⁴.

În procesul rapid și complex de organizare a maselor de salariați în sindicate, o importanță deosebită a avut Conferința F.U.M. din 1 septembrie 1944, care a hotărît reorganizarea mișcării sindicale pe baza F.U.M. și a principiilor revoluționare. Conferința a constituit Comisia de organizare a mișcării sindicale unite din România, cu scopul conducerii și îndrumării acțiunii de organizare a mișcării sindicale.

În urma dezbaterilor care au avut loc în cadrul conferinței s-a reușit a se ajunge la un punct de vedere comun în problema principiilor de organizare a mișcării sindicale, delegația P.S.D. acceptînd propunerile făcute de P.C.R. În rezoluția conferinței se arată că „punctul de vedere al delegației Partidului Social-Democrat se identifică complet cu punctul de vedere al Partidului Comunist din România și care se rezumă la următoarele: 1) organizațiile sindicale să aibă la bază unitatea clasei muncitoare ca emanație a Frontului Unic Muncitoresc; 2) organizațiile sindicale să aibă la bază principiul luptei de clasă și care să dea educație muncitorilor în spiritul luptei de clasă și a solidarității internaționale a clasei muncitoare; 3) alegerea liberă de jos în sus a organelor de conducere, avînd libertatea să aleagă și să fie ales orice muncitor organizat, potrivit cu principiile democrației muncitorești; 4) în organizațiile sindicale și în organele de conducere, hotărîrile se iau cu «votul majorității». Hotărîrile luate sînt obligatorii pentru orice organ de conducere, pentru orice membru al organelor de conducere și pentru orice membru organizat în sindicat” ⁵.

⁴ Vezi I. Jumanca, *În pragul reînființării mișcării sindicale*, în „Libertatea” din 29 august 1944.

⁵ Arhiva Centrală a U.G.S.R., fond. 1. C.G.M., dos. 2, fila 1, Rezoluția Comisiei de organizare a mișcării sindicale unite din România din 1 septembrie 1944.

Adoptarea rezoluției Conferinței F.U.M. din 1 septembrie 1944 a constituit un succes din cele mai importante în lupta pentru transformarea sindicatelor în organizații revoluționare de masă, a reprezentat victoria în sindicate a principiilor revoluționare ale luptei de clasă, victoria principiilor leniniste de organizare pe ramuri de producție, pe întreprinderi, pe instituții asupra principiilor organizatorice „trade-unioniste” de breaslă ⁶. Această victorie a avut o mare însemnătate asupra dezvoltării ulterioare a luptelor revoluționare ale clasei muncitoare din țara noastră ⁷. Comentînd importanța principiilor care stăteau la baza organizării muncitorilor, ziarul „Scînteia” arăta: „Nu este împlător că, pornind la organizarea sindicatelor, am stabilit ca bază a sindicatului întreprinderea. Dezvoltarea istorică a mișcării sindicale și a luptelor duse pentru revendicări a arătat că cele mai mari șanse de cîștig există atunci cînd forțele tuturor sînt cuprinse în aceeași acțiune” ⁸.

După constituirea Comisiei de organizare, mișcarea sindicală a luat o amploare nemaicunoscută în România. În decurs de trei luni au fost încadrați în sindicat majoritatea muncitorilor, mișcarea sindicală devenind o forță care se va impune tot mai mult în viața politică și economică a țării.

Partidul Comunist, sprijinindu-se pe unitatea de acțiune cu P.S.D. în cadrul F.U.M., a desfășurat o intensă activitate pentru orientarea și sprijinirea muncitorilor cu privire la organizarea lor în sindicate, în alegerea unor comitete de conducere capabile să apere interesele oamenilor muncii, în demascarea dușmanilor clasei muncitoare. Unitatea sindicală s-a lărgit și s-a consolidat în primul rînd în întreprinderi, prin alegerea de către muncitori a comitetelor de fabrică. Aceste comitete, expresie a unității clasei muncitoare, erau formate din lucrători fără deosebire de partid, reprezentînd interesele comune ale tuturor muncitorilor și salariaților din întreprinderi. Aceasta a permis ca organele sindicale alese, comitetele de întreprindere, să ia de la început caracterul unor comitete de acțiune unită și imediată a clasei muncitoare. Comitetele de întreprindere create după 23 August 1944 cumula sarcinile comitetelor de front unic din întreprindere și pe cele ale comitetului sindical, întreaga lor activitate desfășurîndu-se pe baza orientării date de F.U.M. Pînă spre sfîrșitul anului 1944, în întreprinderi nu s-au constituit comitete ale F.U.M., sarcina mobilizării maselor muncitoare la îndeplinirea obiectivelor politice fiind îndeplinită de către comitetele sindicale; aceasta a contribuit efectiv și substanțial la consolidarea unității de acțiune a clasei muncitoare, la întărirea F.U.M. ⁹.

Militînd cu consecvență pentru întărirea unității sindicale, comuniștii au acționat în front unic cu social-democrații în cadrul organizațiilor sindicale, reușind să transforme sindicatele, comitetele de întreprin-

⁶ *Sindicat ele din R.P.R în lupta pentru construirea socialismului, în 50 de ani de la crearea Comisiei Generale a Sindicatelor din România*, Edit. C.C.S., 1958, p. 33—34.

⁷ Vezi și E. Mănguț, *F.U.M., temelia reorganizării mișcării sindicale după 23 August 1944*, în „Studii”, 1963, nr.5, p. 4.

⁸ „Scînteia” nr. 4 din 24 septembrie 1944.

⁹ Vezi C. Barbu și V. Gh. Ionescu, *Contribuția comitetelor de Front Unic Muncitoreșc în anii 1944—1947 la realizarea unității clasei muncitoare din România*, în „Studii”, 1967, nr. 1, p. 123—145.

dere în puternice instrumente ale unității în lupta de clasă a muncitorilor. F.U.M. nu era numai o adunare numerică a forțelor P.C.R. și P.S.D., ci acesta era înțeles „în sensul larg de cuprindere a fiecărui muncitor, al fiecărui om al muncii, indiferent dacă el face parte din partidul social-democrat sau partidul comunist sau nu este în nici unul din aceste partide”¹⁰. Astfel, unitatea sindicală, o manifestare a Frontului Unic Muncitoresc într-un cadru deosebit de larg, acționa ca o forță mobilizatoare a tuturor muncitorilor: comuniști, social-democrați, muncitori fără de partid, contribuind totodată la educarea politică a acestora.

Importantele acțiuni organizate de mișcarea sindicală în această perioadă: congresele uniunilor sindicale și Congresul de constituire a C. G. M. din ianuarie 1945; Conferința pe țară a comisiilor locale ale sindicatelor din mai 1945; alegerile sindicale din 1946 și 1947; ședințele comitetelor centrale ale uniunilor sindicale din iulie 1947; Congresele uniunilor din 10—23 octombrie 1947; Congresul al II-lea al C.G.M. din 11—13 noiembrie 1947 și alte acțiuni politice-organizatorice, desfășurate pe baza unității sindicale, au constituit pași însemnați pe linia dezvoltării unității muncitorești.

În menținerea și consolidarea unității sindicale după 23 August 1944, o importanță hotărâtoare a avut-o aplicarea în practică a principiilor autonomiei sindicale și democrației muncitorești¹¹. Fără a aduce vreo atingere F.U.M., autonomia sindicală și democrația muncitorească au dus la întărirea și la lărgirea unității de acțiune a clasei muncitoare, la consolidarea pozițiilor oamenilor muncii în lupta pentru refacerea economiei și dezvoltarea democratică a României¹².

Se cunoaște că întreaga luptă care s-a desfășurat împotriva reacțiunii în perioada august 1944 — decembrie 1947, pentru instaurarea și consolidarea regimului democrat-popular, necesita drept condiție *sine qua non* a asigurării victoriei forțelor democratice unitatea de păreri și de acțiune a clasei muncitoare. Succesul în lupta cu dușmanul de clasă depindea de faptul dacă clasa muncitoare se găsea ca un tot unic în fața dușmanului sau era fărâmițată. În acest timp, după cum se știe, proletariatul din România avea două partide; deși ele acționau pe temeiul platformei comune în cadrul Frontului Unic Muncitoresc, această acțiune nu însemna totuși renunțarea la programul propriu al partidului respectiv. Frontul Unic Muncitoresc nu însemna dispariția partidelor componente și a individualităților, ci numai o colaborare permanentă și organizată a acestor partide rămase independente, politica de front unic jucând rolul de îndreptar în politica generală a partidelor comunist și social-democrat¹³.

¹⁰ Conferința Organizației regionale Moldova a P.C.R., 19—21 august 1945, Iași, Edit. „Lupta Moldovei”, 1945, p. 21—22.

¹¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 79, fila 226: procesul-verbal al ședinței cu reprezentanții uniunilor sindicale, ținută la C.C. al P.C.R. la 18 septembrie 1945; dos. 4, fila 90; procesul-verbal al ședinței de la C.C. al P.C.R. din 25 iulie 1945 pentru pregătirea Conferinței Naționale; dos. 106, filele 49,50 și 63; procesul-verbal al ședinței C.C. al F.U.M. din 10 iulie 1945.

¹² „Scnteia” nr. 870 din 14 iulie 1947.

¹³ Lothar Rădăceanu, *Temeliile politicii de Front Unic Muncitoresc și perspectivele ei*, Edit. P.S.D., 1946, p. 3.

Dacă mișcarea sindicală ar fi fost subordonată unuia sau altuia dintre cele două partide, fără îndoială că fiecare, introducând în mișcare programul său, s-ar fi găsit în fața membrilor celuilalt partid, care și-ar fi susținut programul propriu. În felul acesta, masa largă a muncitorilor încadrați în syndicate s-ar fi preocupat de discuții în interiorul sindicatelor, iar atenția lor putea fi abătută de la problemele mari care stăteau în fața sindicatelor și prin aceasta, de fapt, s-ar fi creat dificultăți în menținerea unității sindicale. De aceea, încă la ședința comună din 2 octombrie 1944, delegații comitetelor centrale ale P.C.R. și P.S.D. au căzut de acord că nu trebuie încălcată autonomia sindicală, care se reazemă pe principiile democrației muncitorești¹⁴. Această autonomie era însă înțeleasă în sensul susținerii luptei clasei muncitoare și prin existența ei proletariatul din România nu se putea declara neutru în fața marilor probleme politice care confruntau societatea românească a vremii. Dimpotrivă, această autonomie era înțeleasă în sensul că directive și instrucțiuni cu privire la activitatea sindicatelor puteau fi emise numai de forurile superioare sindicale. În schimb, mișcarea sindicală sprijinea și colabora cu toate organizațiile democratice care luptau pentru interesele clasei muncitoare¹⁵. Pe bună dreptate, în articolul *Despre autonomia sindicală și democrația muncitorească*, publicat în „Carnetul activistului” din august 1947 (editat de Secția de propagandă a C.C. al P.C.R.) se punea întrebarea : „Ce s-ar fi întâmplat dacă în cadrul activității sindicale fiecare partid prin membrii săi ar fi transformat tribuna sindicatelor în tribune de partid ? Nu s-ar fi încins o luptă deschisă între membrii care aparțineau acestor partide ? Ce s-ar fi întâmplat dacă toate directivele și instrucțiunile trimise sindicatelor de C.G.M. pentru organizarea anumitor acțiuni ar fi fost discutate de fiecare partid în parte și numai după ce organizația politică respectivă și-ar fi stabilit poziția față de aceste directive sau instrucțiuni să fie traduse în viață ? Nu însemna aceasta de fapt o slăbire a unității organizatorice a organelor de conducere sindicală și astfel o slăbire a unității de acțiune a salariaților ? Aceasta putea constitui un pericol pentru unitatea sindicală, pentru unitatea de luptă a clasei muncitoare”¹⁶.

Aplicarea în practică a principiilor referitoare la autonomia sindicală și democrația muncitorească a avut o mare însemnătate în lupta pentru întărirea unității clasei muncitoare ; ele au marcat un pas însemnat înainte pe calea întăririi mișcării sindicale și a democrației muncitorești ; au lipsit elementele scizioniste de posibilitatea ca sub masca intereselor de partid să desfășoare în syndicate acțiuni nefaste, dăunătoare muncitorimii.

În jurul autonomiei sindicale s-au purtat multe discuții, au avut loc numeroase dezbateri, acestea mai ales după constituirea Confederației Generale a Muncii. Principiul autonomiei sindicale n-a fost lipsit nici de interpretări, unele evident interesate cu un scop bine definit. Dușmanii

¹⁴ „Scinteia” nr. 16 din 7 octombrie 1944 ; vezi și „Scinteia” nr. 300 din august 1945 ; Comunicatul Biroului operativ central al F.U.M. cu privire la raporturile dintre comitetele de F.U.M. și sindicale.

¹⁵ „Viața sindicală” nr. 1 din 2 septembrie 1947.

¹⁶ *Despre autonomia sindicală și democrația muncitorească*, în „Carnetul activistului” nr. 32, august 1947, p. 21.

clasei muncitoare au încercat să folosească principiul autonomiei sindicale pentru a izola organizațiile sindicale de lupta politică a clasei muncitoare, a forțelor democratice în diunul lor spre revoluția socialistă¹⁷. Respingînd falsele interpretări ce se dădeau autonomiei sindicale de către elementele reacționare, Comitetul Executiv al C.G.M., în comunicatul din 25 iulie 1947, sublinia că „între acest principiu și linia Frontului Unic Muncitoresc nu este nici o contradicție. Dimpotrivă, respectarea autonomiei sindicale trebuie să ducă la întărirea unității sindicale, deci a F.U.M. ... În felul acesta, contribuția sindicatelor la consolidarea regimului democrat va fi mai puternică” și „redresarea economică a țării va fi înfăptuită cu un ceas mai devreme”¹⁸.

Autonomia sindicală însemna asigurarea suveranității organelor de conducere sindicală în mobilizarea și organizarea salariaților la lupta pentru condiții mai bune de viață¹⁹. Autonomia organelor de conducere sindicală ducea la ridicarea simțului de răspundere al fiecărui element de conducere în parte și la ridicarea autorității comitetelor de fabrică și de sindicate în fața patronatului. Partidele politice care aveau membrii organizați în sindicate nu se puteau amesteca direct în treburile interne ale sindicatelor și ale conducerilor acestora. Membrii partidelor politice aleși în organele de conducere sindicale nu reprezentau partidul respectiv sau numai numărul membrilor de partid din fabrica, instituția sau întreprinderea respectivă, ci ei reprezentau totalitatea salariaților organizați care și-au ales conducerea²⁰.

Dacă autonomia sindicală asigura suveranitatea organelor de conducere în organizarea și conducerea salariaților pentru interesele lor de ordin economic, politic și social, democrația muncitorească asigura suveranitatea adunărilor generale și a congreselor în alegerea organelor de conducere. Democrația muncitorească da putere fiecărui salariat organizat în sindicat să-și spună cuvîntul în legătură cu cei care trebuiau să-i reprezinte și să le apere interesele în fața patronului. Democrația muncitorească putea fi însă respectată numai în măsura în care autonomia sindicală era o realitate. Din aceste considerente, Partidul Comunist Român și elementele de stînga din P.S.D. au sprijinit autonomia mișcării sindicale, avînd grijă ca, prin membrii lor de partid aflați în sindicate, mișcarea sindicală să fie orientată spre rezolvarea sarcinilor și satisfacerea intereselor de bază ale clasei muncitoare²¹.

Principiile unității de clasă și ale luptei de clasă care stăteau la baza sindicatelor unice, precum și faptul că ele se călăuzeau în lupta lor de ideologia marxism-leninismului, a legat pe muncitori între ei, iar comuniștii și socialiștii s-au înfrățit în lupta și munca pentru consolidarea regimului democratic, în așa fel încît problema unității, a organizării politice și ideologice a clasei muncitoare, era, spre sfîrșitul anului 1947, în mare măsură clarificată. În alegerile sindicale și în congresele uniunilor din 1947, comu-

¹⁷ Trofin Hăgan, *Sindicatelor unite din România, 1914—1947*, București, Edit. politică 1968, p. 220—221.

¹⁸ „Scînteia” nr. 882 din 28 iulie 1947.

¹⁹ *Alegerile sindicale din 1947*, București, Edit. C.G.M., 1947, p. 22.

²⁰ *Despre autonomia sindicală și democrația muncitorească*, în „Carnetul activistului” nr. 32, august 1947, p. 24.

²¹ „Scînteia” nr. 895 din 13 august 1947.

niștii, social-democrații de stînga și salariații fără de partid au dovedit maturitate politică, luptînd deschis și unitar pentru demascarea și înlăturarea din organizațiile sindicale și conducerile lor a elementelor social-democrate de dreapta. Alegerile sindicale din 1947 reflectau creșterea influenței comuniștilor în mase, faptul că aceștia se bucurau de un bine-meritat prestigiu în rîndurile clasei muncitoare. Următoarea situație statistică reflectă concludent compoziția politică a membrilor comitetelor de sindicat din 30 județe în urma alegerilor ²².

Județul	Numărul sindicatelor	Apartenența politică a membrilor comitetelor de sindicat		
		comuniști	social-democrați	muncitori fără de partid
Alba	42	474	63	100
Argeș	15	159	40	39
Brașov	29	268	94	73
Botoșani	17	147	15	67
Bacău	37	450	54	92
Brăila	21	241	46	44
Constanța	40	327	71	60
Covurlui	22	181	47	44
Cîmpulung Moldovenesc	18	161	35	38
Caras	14	121	14	19
Cluj	25	275	62	41
Dimbovița	27	229	35	45
Dolj	28	206	33	45
Hunedoara	31	352	94	102
Ilfov	8	56	5	5
Ialomița	18	155	26	54
Iași	23	260	30	112
Muscel	23	250	44	110
Năsăud	16	132	10	20
Olt	11	91	11	3
Odorhei	18	206	8	80
Prahova	67	512	112	100
Rîmnicu-Sărat	20	126	10	7
Romanați	33	165	40	14
Suceava	17	137	54	42
Someș	15	136	14	30
Sibiu	20	230	49	54
Tulcea	17	141	41	21
Timiș	18	207	92	79
Vaslui	10	58	12	17

Chiar în întreprinderile și instituțiile unde numărul social-democraților depășea pe cel al comuniștilor, în conducerea organelor sindicale au fost aleși mai mulți comuniști ²³. Aceste succese obținute în mișcarea sindicală asupra elementelor social-democrate de dreapta au contribuit la crearea condițiilor obiective și au urgentat realizarea partidului unic ²⁴,

²² Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 8, filele 154, 155, 156, 157, 158, 159 și 160.

²³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 8, fila 171.

²⁴ „Revista muncii”, an. III, nr. 25, februarie 1948, p. 4.

mișcarea sindicală unită constituind de fapt leagănul Partidului Unic Muncitoresc²⁵. Încă la Conferința Națională a P.C.R. din octombrie 1945, reprezentantul C. G. M., referindu-se la necesitatea întăririi unității clasei muncitoare prin făurirea partidului unic, arăta în salutul său: „Muncitorimea sindicalistă dorește această unitate, cu atât mai mult cu cât este conștientă de faptul că țelul final al celor două partide este același. Noi sindicaliștii vom depune toate eforturile pentru ca această unitate să devină cât mai curînd o realitate: o singură clasă, o singură mișcare sindicală, un singur partid politic al clasei muncitoare”²⁶.

Desfășurarea procesului revoluționar în România în această perioadă a arătat că, în condițiile existenței a două partide ale clasei muncitoare și a numeroși dușmani care se opuneau unității muncitorești, autonomia sindicală a constituit un instrument eficace, care a asigurat îndeplinirea a două importante obiective: a) participarea clasei muncitoare la opera de consolidare a regimului democrat-popular și b) creșterea influenței comuniștilor și social-democraților de stînga în rîndurile clasei muncitoare, ceea ce grăbea procesul de făurire a unității politice, organizatorice și ideologice a clasei muncitoare.

Linia justă adoptată de Partidul Comunist Român în problemele mișcării sindicale este încă o dovadă concludentă a capacității partidului nostru de a aplica în mod creator învățătura marxist-leninistă la condițiile concrete din țara noastră, a orientării sale clarvăzătoare în decursul revoluției populare. În condițiile concrete ale anilor 1944—1947, autonomia sindicală s-a dovedit o formă organizatorică justă pentru îndeplinirea liniei partidului, confirmîndu-se din nou adevărul că formele organizatorice nu sînt date pentru totdeauna, imuabile, ci sînt dependente de etapele procesului revoluționar, de condițiile concrete în care se desfășoară lupta de clasă a proletariatului.

Autonomia sindicală a avut un rol pozitiv în anihilarea încercărilor de sabotare a frontului unic de către elementele de dreapta din P.S.D., inspirate și încurajate de reacțiunea din țară și din străinătate, în eșuarea tentativelor de a atrage o parte din sindicate pe făgașul unei politici scizioniste, contrare intereselor clasei muncitoare, ale poporului muncitor.

Mișcarea sindicală a jucat astfel un rol pozitiv de necontestat în opera de lichidare a sciziunii din rîndurile clasei muncitoare, pentru că, în tot cursul primei etape a revoluției populare, sindicatele au dovedit combativitate revoluționară, hotărîre în lupta pentru apărarea și dezvoltarea cuceririlor revoluționare ale poporului muncitor, pentru făurirea și întărirea alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare. În focul acestei lupte s-a consolidat unitatea sindicală, s-a întărit și s-a dezvoltat colaborarea frățească și unitatea de acțiune a membrilor Partidului Comunist Român și ai Partidului Social-Democrat, ceea ce a contribuit la crearea premiselor de îndeplinire a unității politice, ideologice și organizatorice a clasei muncitoare, de unificare a P.C.R. cu P.S.D. și la formarea partidului unic muncitoresc pe baza marxism-leninismului²⁷.

²⁵ Arhiva centrală a U.G.S.R., fond. Uniunea funcționarilor publici, dos. 1947, nenumerotat; „Scînteia” nr. 935 din 29 septembrie 1947.

²⁶ „Viața sindicală” nr. 44 din 23 octombrie 1945.

²⁷ *Congresul al II-lea al P.M.R. 23—28 decembrie 1955*, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 249.

Rezolvînd problemele complexe ale organizării clasei muncitoare și a celorlalte categorii de salariați în sindicatele unice, precum și ale orientării și canalizării activității acestora în sprijinul luptei pentru consolidarea regimului democrat-popular, Partidul Comunist Român și-a adus și în acest domeniu contribuția la îmbogățirea experienței mișcării comuniste și muncitorești internaționale.

Crearea partidului unic muncitoresc în februarie 1948 a dat puteri nebănuite mișcării sindicale din România, care, în noua etapă de luptă, sub conducerea partidului unic marxist-leninist, și-a reorganizat activitatea, adoptînd măsuri în sensul transformării sindicatelor în instrumente active ale clasei muncitoare, în lupta de edificare a socialismului în țara noastră.

Toate acestea dovedesc rolul deosebit de important pe care l-au îndeplinit sindicatele în lupta pentru întărirea F.U.M. În același timp, succesele obținute în acest domeniu reflectă politica realistă, profund științifică, elaborată de P.C.R., pe baza căreia au acționat sindicatele, precum și rolul său conducător pe plan politic și economic în această perioadă.

ASPECTS DU RENFORCEMENT DE L'UNITÉ D'ACTION DE LA CLASSE OUVRIÈRE ET LA CRÉATION DU PARTI UNIQUE OUVRIÈR

RÉSUMÉ

Examinant un moment de l'évolution organisationnelle du mouvement syndical de Roumanie, l'auteur relève les efforts fournis par les ouvriers, avec en tête les communistes, pour transformer les syndicats en organisation révolutionnaire à même d'appuyer le parachèvement des transformations démocratiques de la Roumanie d'après-guerre. On souligne le rôle particulier de la Conférence du Front Unique Ouvrier de septembre 1944 en ce qui concerne la réorganisation du mouvement syndical sur de nouvelles bases, ainsi que l'importance et les conséquences de l'application des principes de l'autonomie syndicale et de la démocratie ouvrière dans l'activité des organisations professionnelles de la classe ouvrière. En conclusion de son étude, l'auteur fait ressortir le rôle positif du mouvement syndical dans l'action visant à liquider la scission intervenue au sein de la classe ouvrière, prémisses favorables de l'accélération du processus de constitution du Parti Unique Ouvrier.

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA” ÎN ANUL 1972

În ziua de 26 ianuarie 1973 a avut loc la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice şedinţa de analiză a rezultatelor activităţii desfăşurate în 1972 şi a planului pe anul 1973. Şedinţa de analiză a muncii s-a bucurat de prezenţa preşedintelui Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, prof. univ. dr. docent Mihnea Gheorghiu.

Publicăm mai jos darea de seamă prezentată de directorul Institutului, prof. univ. dr. Ştefan Ştefănescu.

„Interesul unui popor pentru istoria sa este totodată — spunea D. Onciul, unul din etitorii istoriografiei româneşti moderne — măsura cea mai sigură pentru gradul său de cultură, pentru civilizaţia lui”. La realizarea fizionomiei societăţii noastre socialiste multilateral dezvoltate, *istoria* are să-şi spună cuvîntul. Ea serveşte ca o forţă activă în opera în care este angajat poporul nostru, luminîndu-i calea viitorului.

În documentele de partid, în cuvîntările secretarului general al partidului nostru, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, se fac deseori referiri la „învăţătura” istorici, la rolul ei de factor dinamizator în edificarea României noi, socialiste. Interesul ce se manifestă în zilele noastre pentru cunoaşterea istoriei — şi nu cred că un asemenea interes a fost cîndva mai mare, el manifestîndu-se astăzi la orice cetăţean — izvorăşte din nevoia lăuntrică, conştient înţeleasă, a locuitorilor acestei ţări, care nu vor să se simtă străini la ei acasă, simpli spectatori la ceea ce se înfăptuieşte, ci participanţi la efortul şi la împlinirile pe care le cunoaşte ţara, poporul căruia îi aparţin.

Chemarea adresată de tovarăşul Nicolae Ceauşescu, cu prilejul Conferinţei naţionale de partid din vara anului trecut, energiilor acestei ţări de a grăbi printr-o muncă de tot mai înaltă calificare şi eficienţă ridicarea României în rîndul ţărilor dezvoltate impune şi pentru cei care cultivă disciplina istoriei să simtă pulsul vremii pe care o trăieşte, să fie moderni în sensul cel mai bun al acestui cuvînt, de a fi la curent cu tot ceea ce este nou în informaţie, metodă şi tehnică de lucru în domeniul lor de activitate, să fie puternic ancoraţi în societate, slujind prin ştiinţa lor, prin opera lor interesele generale ale ţării.

Efortul creator care se cere în toate domeniile de activitate devine nota caracteristică şi în cercetarea istorică, de la întocmirea elt mai exigentă a planului de cercetări pînă la realizarea lucrărilor, bazate pe o bogată informaţie documentară şi cu nivel teoretic ridicat.

Cu o tradiţie care însemnează o bogată zestre la patrimoniul istoriografiei naţionale, perfecţionîndu-şi în continuu activitatea, Institutul de istorie „N. Iorga” a cunoscut şi în anul care a trecut însemnate realizări. Au apărut la Editura Academiei lucrările monografice: *Înfelegerea Balcanică* (autoare Eliza Campus), *Romanitatea românilor. Istoria unei idei* (autor Adolf

Armbruster), *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea* (autor Florin Constantiniu). În aceeași editură, în colecția „Biblioteca Historica Romaniae” au apărut lucrările : *Nicolae Iorga, a Romanian Historian of the Ottoman Empire* (autoare M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru) și *England's trade policy in the Levant and her exchange of goods with the Romanian countries under the latter Stuarts (1660—1714)* (autor Paul Cernovodeanu). La Editura științifică a apărut lucrarea lui A. Iordache *Viața politică în România (1910—1914)* și lucrarea *Țările române și Italia pînă la 1600*, la care, alături de G. Lăzărescu, conferențiar la Universitatea din București, este autor Nicolae Stoicescu de la institut.

În cadrul marilor colecții naționale de izvoare și instrumente de lucru, realizate în cea mai mare parte în institutul nostru, au apărut : în îngrijirea Mariei Holban, Mariei M. Alexandrescu Dersca Bulgaru și a lui Paul Cernovodeanu, volumul IV din *Călători străini despre țările române*; în îngrijirea lui Ștefan Ștefănescu și Olimpia Diaconescu, volumul II din *Documenta Romaniae Historica. B, Țara Românească (1501—1525)*; în îngrijirea Corneliiei Bodea, primul volum din *Bibliografia istoriei României. Secolul al XIX-lea*. A apărut un nou volum, al II-lea, din *Bibliografia analitică a periodicelor românești (1851—1858)*, editori : Ioan Lupu, Dan Berindei, Nestor Camariano și Ovidiu Papadina.

Domeniul valorificării critice a moștenirii culturale din trecut a cunoscut apariția volumului *Valeriu Braniște : Amintiri din închisoare*, studiul introductiv fiind semnat de Miron Constantinescu și Alexandru Porțeanu, ediția fiind îngrijită, inclusiv note și indici, de Alexandru Porțeanu. N. Stoicescu și I. Chiper au colaborat la realizarea lucrării *Chronological History of Romania*, apărută în Editura enciclopedică română.

În cursul anului 1972, în afara celor 13 lucrări amintite, au apărut sub semnătura unor membri ai Institutului „N. Iorga” 126 de studii și articole, 84 de recenzii și 31 de note și relatări. A fost susținut un mare număr de comunicări la diferite manifestații științifice din țară și din străinătate. Se remarcă participarea membrilor institutului la întreaga mișcare publicistică cu caracter istoric, apărute în publicații periodice, culegeri tematice, elaborarea de manuale etc., ea și contribuțiile unor membri ai institutului cu studii la o serie de publicații din străinătate.

Planul de cercetare al institutului pe anul 1972, prin prevederile lui, a marcat un evident progres față de planurile din anii precedenți. Potențialul de cercetare al institutului a fost concentrat fie la realizarea colecțiilor naționale de izvoare și de instrumente de lucru „*Fontes Historiae Daco-Romaniae*”, „*Documenta Romaniae Historica*”, „*Colecția Iurmuzaki*”, „*Cronici medievale ale României*”, „*Bibliographia Historica Romaniae*” etc.), fie spre realizarea unor importante lucrări de cercetare și de interpretare istorică. Sînt de remarcat în acest sens investigațiile de istorie economică și socială, cercetările privind dezvoltarea relațiilor multiple, social-economice, politice, culturale dintre toate provinciile istorice românești în perioada în care a precedat crearea statului unitar român în 1918.

Au fost abordate unele aspecte sau teme cu caracter special, dar nu lipsite de interes, ca factorii de instabilitate demografică, mentalități medievale colective, aspecte ale gândirii politice românești în secolul al XVIII-lea etc. O atenție s-a acordat în continuare și în 1972 elaborării unor importante și interesante lucrări de istorie politică. S-au încheiat astfel obligațiile institutului privind elaborarea lucrării monografice de istorie a armatei prin acoperirea și a perioadei secolului al XVIII-lea. Definitivarea și trimiterea la tipar a lucrărilor monografice *Din istoria modernă a Banatului*, amplă monografie privind formarea și dezvoltarea social-politică și culturală a burgheziei naționale în Banat, și *Legăturile Banatului cu celelalte țări române* (autor al ambelor lucrări I.D. Suciu), precum și *Lupta națională a românilor din Transilvania după revoluția din 1848—1849 și pînă la înființarea Partidului Național Român* (autor V. Netea), reprezintă contribuții științifice importante menite să întregesc cunoașterea tabloului general al luptei de emancipare națională a românilor aflați sub dominația austriacă și ungară. Ținîndu-se seama de împlinirea în 1973 a 125 de ani de la revoluția de la 1848 din

țările române, a fost introdusă suplimentar în plan o culegere de studii și de articole pe această temă. O temă de o importanță majoră care a stat și în 1972 în atenția unui colectiv de cercetători ai istoriei moderne a fost lucrarea monografică *România în timpul primului război mondial*, lucrare ce va fi definitivată și predată pentru publicare anul acesta.

În afara temei generale continuate din anii trecuți, *Consolidarea statului român modern* (autor Matei Ionescu), sînt de remarcă, în cadrul acelorași preocupări de aprofundare a analizei critice a vieții politice din perioada modernă și contemporană, studierea vieții politice din România în 1866, evoluția curentelor și grupărilor politice în România între 1859 și 1876 și lucrarea Paraschivei Cîncea (teză de doctorat) despre *Viața politică din România între anii 1878 și 1888*. A început documentarea la lucrarea privind *Activitatea parlamentară din România în perioada interbelică*, precum și la lucrarea monografică referitoare la *Lupta pentru instaurarea regimului democrat-popular în România (23 august 1944 — 6 martie 1945)*, care se va încheia în 1973.

A fost încheiată o amplă lucrare monografică, *Al doilea dictat de la Viena*, și este în faza de documentare o altă lucrare referitoare la *Conjunctura internațională în preajma celui de-al II-lea război mondial*.

Cercetătorii din domeniul istoriei universale au încheiat (sau sînt în curs de documentare) o serie de lucrări de interpretare privind *relațiile țărilor române cu Imperiul habsburgic în evul mediu*, cu *Anglia*, *Franța și puterile centrale în epoca modernă*, cu *S.U.A. în timpul primului război mondial și în perioada imediat următoare*. Se află în curs de elaborare o lucrare care va aborda ca temă *caracteristicile revoluției populare în România și în țările Europei centrale*.

Anul acesta și-a continuat și și-a lărgit activitatea sectorul de istorie a naționalităților conlocuitoare din R.S. România.

Departamentul de informare bibliografică și instrumente de lucru, în afara continuării, definitivării și pregătirii pentru tipar a unor lucrări mai vechi (*Bibliografia istorică a secolului al XIX-lea*, *Bibliografia analitică a periodicelor*, *Dicționarul de instituții medievale*, *Bibliografia istoriei medii a României*), și-a înscris în plan teme noi, ca adunarea de fișe bibliografice privind apariția în străinătate a unor lucrări cu referiri la istoria României, *Catalogul corespondenței și manuscriselor lui N. Iorga* și întocmirea unui *Dicționar de evenimente, persoane și locuri din evul mediu românesc*.

Prezentarea de ansamblu a orientării și conținutului planului de cercetare științifică, care demonstrează, pe de o parte, forța și varietatea de preocupări a colectivului de cercetare în întregul său și, pe de altă parte, valoarea generală a efortului de creație, ne va permite să apreciem în cunoștință de cauză contribuția pe care a adus-o fiecare sector de activitate la realizarea generală a institutului.

În 1972 activitatea de cercetare științifică a sectorului de istorie medie (responsabil D. Mioc) a fost axată pe unele probleme ale societății feudale românești.

S-a continuat cu bune rezultate munca la colecția „Documenta Romaniae Historica”. A apărut volumul II al seriei B (1501—1525).

A fost lucrat în cadrul seminarului de paleologie slavă, de către membrii seminarului sub conducerea lui D. Mioc, volumul III al aceleiași serii, predat la Editura Academiei 1972.

S-a continuat munca de pregătire pentru tipar a volumului I din noua serie D (*Relații între cele trei țări române*), de care răspunde din partea institutului D. Mioc.

Au fost trimise la tipar 4 volume de documente, două privind *economia marelui domeniu feudal în secolul al XVIII-lea* și alte două consacrate *relațiilor agrare din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea*.

S-a continuat munca de cercetare la colectivul *Inscripțiile medievale ale României*, vol. III *Oltenia* (C. Bălan și O. Diaconescu), la *Însemnări pe cartea veche și pe manuscris* (Aurora

Ilieș și Marieta Adam) și la *Cronici străine referitoare la istoria României* (este vorba de cronicile polone ale lui Martin și Ioachim Bielski, cu referiri la istoria României, pregătite de Ilie Corfus).

În ceea ce privește lucrările de interpretare în cadrul temei generale *Relațiile dintre țările române în secolele XVII-XVIII*, s-au încheiat lucrările lui Al. Gonța privind *Relațiile economice dintre Moldova și Transilvania* (362 p.) și M. Neagoe despre *Relațiile culturale dintre cele trei țări* (circa 100 p. mss.). Materialul inedit din arhivele transilvănene i-au permis lui Al. Gonța să constate un viu schimb de mărfuri între țările române, permanența activă a negustorilor moldoveni în Transilvania; considerații interesante se desprind în legătură cu căile de comunicație și cu sistemul vamal. La rîndul său, M. Neagoe aduce în studiul citat date și interpretări noi privind circulația cărților și a manuscriselor, raporturile de natură bisericească, tipăriturile etc. Ambele lucrări urmează să fie valorificate în cadrul unei culegeri de studii tematice. Tema *Politica externă a Rusiei în sud-estul Europei în vremea lui Petru cel Mare* (autor C. Șerban) este în curs de documentare.

Studiul *Mineritul în Transilvania în secolele XII-XIV* (autor Emil Lazea, circa 134 p. mss.) va fi valorificat în *S.M.I.M.* (vol. VIII). Lucrarea *Istoria navigației românești în evul mediu* (autor Sergiu Columbeanu) a ajuns în stadiul de redactare și urmează a fi încheiată în 1973 (pentru perioada medievală) și continuată în anii următori pentru perioada modernă (epoca 1829—1859). *Istoria prelușurilor din Țara Românească în evul mediu*, lucrare colectivă (I. Mioc, R. Cămărășescu, C. Fotino și I. Constantinescu), a avut prevăzută în plan faza de documentare; s-a realizat extragerea a circa 4 000 de fișe documentare după documente chirișice de la Arhivele Statului și Biblioteca Academiei, secția manuscrise. *Istoria armatei în secolul al XVIII-lea* (autor C. Rezachievici) a fost încheiată (circa 190 p.mss), ea aducînd date noi extrem de interesante cu privire la organizarea oștirii, atribuțiile diferitelor categorii înarmate, armamentul folosit. La tema *Lupta pentru menținerea ființei de stat a țărilor române* (autor Manole Neagoe) a fost prevăzută în plan pentru anul 1972 faza de documentare.

La tema *Literatura slavă și bizantină pe teritoriul țărilor române în secolul XIV—XVI*, autorul, Radu Constantinescu, a studiat în cadrul documentării peste 1 300 de manuscrise, extrăgînd circa 5 000 de fișe.

Învățămintul din Țara Românească în evul mediu (autoare Maria Bălan), lucrare de 200 p. mss., a fost încheiată, urmînd a fi susținută ca teză de doctorat, sub îndrumarea prof. C. Cihodaru (Iași).

Studiul *Aspecte ale gîndirii politice românești din secolul XVII. Politica externă* (autor I.I. Constantiniu) a fost încheiată în circa 86 p. mss., urmînd a fi valorificată în cadrul *S.M.I.M.*

Istoria României în viziunea istoriografiei străine contemporane (autoare Lia Lehr), lucrare în continuare, a avut ca rezultat extragerea unui număr de fișe analitice care au fost puse la dispoziția cercetătorilor.

În cursul anului 1972 a fost pregătit pentru tipar un nou volum (al VII-lea) din culegerea *Studii și materiale din istoria medie*.

În cadrul sectorului de istorie modernă a României (responsabil Nichita Adăniloae) s-a lucrat la următoarele teme de cercetare: Volumul I (*Cadru general. Țara și locuitorii*) din *Bibliografia istorică a României. Secolul al XIX-lea* (îngrijit de C. Bodea) a necesitat în primul trimestru un mare volum de muncă pentru revizuirea unor indicații bibliografice și pentru corecturile în pagini. Lucrarea monografică *Toamelile agricole din România (1866—1907)*, autor Gh. Cristea (circa 600 p. mss.), a fost încheiată, fiind depusă spre a fi susținută ca teză de doctorat. Au fost revăzute și trimise spre publicare la Direcția generală a arhivelor statului două volume de *Documente privind comerțul intern și extern al României (1829—1859)*. A fost încheiată parțial lucrarea colectivă *România în timpul primului război mondial* (autori M. Iosa, A. Iordache și I.Paul Oprescu). Ea va fi definitivată în acest an, după predarea unor capitole de către colabo-

ratorii externi. Lucrarea reprezintă primul studiu monografic amplu realizat de istoriografia marxistă cu privire la istoria României în anii primului război mondial sub toate aspectele, social-economic și politic, diplomatic, privind evoluția situației internaționale, mersul tratativelor pentru intrarea României de partea Antantei, participarea la război cu toate consecințele interne și internaționale ale acestei participări. Lucrarea se încheie cu o prezentare a conferințelor internaționale care au consfințit desăvârșirea statului unitar român, înfăptuită la 1918.

Al. Porțeanu a încheiat capitolul „Cultura” pentru lucrarea colectivă *Din istoria Transilvaniei*, vol. III. În capitolul său, Al. Porțeanu a reușit să surprindă sub multiple aspecte ale dezvoltării culturale a Transilvaniei în epoca contemporană atât pentru populația românească cît și pentru cea a tuturor naționalităților conlocuitoare.

A fost încheiată lucrarea *Jurisdicția consulatelor străine din Țara Românească în perioada regulamentară* (autor I. Neacșu), lucrare care relevă lupta dusă de elementele patriotice, în care era antrenat și guvernul țării, pentru îngrădirea abuzurilor consulilor și a supușilor străini, ca o manifestare a mișcării generale de emancipare națională și politică, caracteristică esențială a perioadei din ajunul, din timpul și din epoca următoare revoluției din 1848 din Țara Românească.

A fost elaborată parțial lucrarea monografică *Consolidarea statului român modern* (autor Matei Ionescu), lucrare care, pe lângă sintetizarea unor aspecte sau tendințe politice cunoscute, surprinde o serie de aspecte noi sau insuficient sesizate pînă în prezent privind cadrul economic, social și juridic în care a avut loc procesul de consolidare a statului român modern în perioada 1859—1877.

A fost încheiată redactarea capitolelor de istorie modernă a temei *Mișcarea de emancipare a femeii între anii 1878 și 1948* (autoare Paraschiva Cîncea). Din studiarea istoricului acestei mișcări în epoca modernă s-au desprins aspecte privind lupta pentru accesul femeilor la o serie de profesii, relațiile mișcării de emancipare a femeii cu unii conducători și membri marcant ai partidelor politice ale epocii, precum și relațiile internaționale ale acestei mișcări din România cu organizații similare din alte țări europene.

S-a efectuat munca de documentare la lucrările: *Viața politică din România în 1866* (autor Gr. Chiriță), menită să analizeze condițiile istorice și consecințele imediate ale instalării monarhiei străine în România, și *Curenți și grupări politice din România în anii 1859—1876* (autor Apostol Stan), care va permite o analiză aprofundată a confruntărilor de tendințe și de idei care vor duce după 1877 la constituirea celor două perioade politice, conservator și liberal.

A continuat documentarea la tema *Istoricul învățămîntului rural din România. 1864—1900* (autor N. Adăniloae), documentare întreruptă în urma primirii de către autor a altor sarcini suplimentare de plan. A continuat de asemenea documentarea la temele *Repercusiuni politice și economice ale războiului vamal dintre România și Austro-Ungaria. 1868—1891* (autor Gh. Cristea), *Relațiile Transilvaniei cu România între anii 1859 și 1918* (autor V. Netea), *Dezvoltarea culturii românești din Banat* (autor I.D. Suciu).

În urma includerii suplimentare în plan a elaborării unei tematici despre *Revoluția din 1848 în țările române*, un număr de șase cercetători din sectorul de istorie modernă (N. Adăniloae, Matei Ionescu, A. Stan, Al. Porțeanu, I.D. Suciu și V. Netea), precum și D. Berindei (departamentul de informare) și Șt. Ciuciua (sectorul de istorie a naționalităților), și-au întrerupt pentru aproximativ patru luni lucrul la temele inițiale prevăzute în plan.

În cadrul sectorului de istorie contemporană (responsabil V. Liveanu), efortul de cercetare s-a axat asupra a cinci teme. A fost definitivată lucrarea *Dezvoltarea industriei miniere și situația minerilor între cele două războaie mondiale* (autoare E. Cimponeriu). Lucrarea reprezintă un amplu studiu monografic (circa 600 p. mss.) privind stadiul și evoluția industriei miniere, situația materială, condițiile de muncă și luptă revendicativă a minerilor în perioada sus-amintită. În cadrul obligațiilor pe 1972—1973, E. Cimponeriu a trecut la stringerea documentării pentru tema *Caracteristicile revoluției populare din România și țările Europei centrale*.

La tema *Lupta pentru instaurarea puterii populare în România (23 August 1944 — 6 Martie 1945)*, lucrare prevăzută pe doi ani (autor Tr. Udrea), în 1972 a fost încheiată documentarea.

Tema *Activitatea parlamentului în România (1918—1940)*, lucrare colectivă (autori V. Liveanu, M. Rusenescu, V. Teodorescu și Ioan Chiper), a avut prevăzut în plan pentru 1972 începerea documentării.

A continuat munca în problema *Aplicării matematicii în cercetarea istorică* (responsabil V. Liveanu, membri C. Moșei și recent, după absolvirea facultății de matematică, Irina Zamfirescu). S-a efectuat analiza matematică privind stadiul diferențial de dezvoltare economică a țării (pe județe) pentru perioada 1864—1906. De asemenea s-a făcut o analiză critică cu ajutorul metodelor matematice a rezultatelor alegerilor parlamentare în perioada 1917—1937. Membrii sectorului și-au adus contribuția la o serie de culegeri tematice și la redactarea unor articole de istorie contemporană pentru revistele „Revue roumaine d'histoire” și „Studii”, în special pentru nr. 6 1972, dedicat aniversării a 25 de ani de la proclamarea republicii.

În cadrul sectorului de istorie universală (responsabil S. Papacostea) au fost încheiate lucrările monografice *România și puterile centrale. 1883—1914* (autor Șerban Rădulescu-Zoner) și *Al doilea dictat de la Viena* (autoare Eliza Campus). Ambele lucrări se disting printr-o cercetare amplă a izvoarelor accesibile autorilor lor. În lucrarea sa, Șerban Rădulescu-Zoner (circa 400 p.) ajunge la concluzii noi privind împrejurările care au dus la aderarea României la Tripla Alianță și la cauzele care au impus politica de neutralitate a României în anii 1914—1916.

Lucrarea Elizei Campus (circa 600 p.) se remarcă printr-o bogată informație și amplă analiză a activității diplomatice românești între 1913 și 1947 și a mijloacelor folosite pentru realizarea și păstrarea statului unitar român.

A fost încheiată lucrarea *Relațiile României cu Franța în perioada 1871—1873* (autor Tr. Ionescu). Din cercetarea și interpretarea critică a izvoarelor rezultă că în deceniul al optulea al secolului al XIX-lea pe primele două locuri ale comerțului extern al României se aflau Austro-Ungaria și Germania (fapt resimțit și în orientarea politicii externe românești), în vreme ce comerțul Franței cu România a trecut pe locul al treilea. În ceea ce privește raporturile diplomatice, poziția neamică a guvernelor franceze în ajunul și după războiul din 1877 față de lupta poporului român pentru obținerea independenței de stat a întunecat temporar tradiționala prietenie și înțelegere reciprocă dintre cele două state.

La tema *Moldova și Țara Românească în politica habsburgică* (autoare Ștefana Simionescu) s-a efectuat o amplă documentare cu privire specială asupra poziției internaționale a Moldovei în timpul primei domnii a lui Petru Rareș.

În faza de documentare au fost o serie de importante lucrări: *Relațiile politice dintre Imperiul habsburgic și țările române (1683—1718)* (autoare M.M. Alexandrescu-Dersea Bulgaru), *Relațiile dintre Anglia și țările române (1713—1800)* (autor P. Cernovodeanu) și *Conjunctura internațională în preajma celui de-al doilea război mondial și România la Conferința de la Paris (1919—1921)*. Ultimele două lucrări au ca titular pe Ion M. Oprea și se vor încheia în 1973.

În cadrul colecției „Fontes Historiae Daco-Romanae”, S. Papacostea, A. Armbruster, N. Tanașoca și Matei Cazacu au continuat cu bune rezultate, deocamdată la bibliotecile din țară, operația de detectare a *izvoarelor narative occidentale* privind istoria poporului român.

A. Decei și V. Ciociltan au continuat depistarea și traducerea unor *izvoare orientale* (arabe și turce) din secolele X—XIV. I. Sykora a continuat munca de depistare, transcriere și traducere a unor *izvoare slave*.

În cadrul colecției Hurnmuzaki, Alvina Lazea a încheiat munca la volumul *Documente din arhivele rusești referitoare la țările române (1828—1834)*, fiind ajutată în ultima fază de Lucia Taftă. Documentele sînt deosebit de interesante, ele referindu-se la perioada pregătirii și intrării în vigoare a Regulamentului organic în cele două țări române.

Beatrice Marinescu a continuat lucrul la volumul din aceeași colecție Hurmuzaki, *Corespondența politică franceză (1879—1914)*, transcriindu-se pînă în prezent 1 254 de pagini de documente de un mare interes științific.

Sectorul de istorie a naționalităților conlocuitoare (responsabil L. Demény) a avut înscrise în plan o serie de teme care vor continua și în anii viitori, pentru 1972 fiind prevăzută doar documentarea în aceste teme. Au fost prevăzute în plan și s-a lucrat la temele *Studii privind istoria naționalității maghiare din România*, un prim volum urmînd a fi încheiat pînă la finele anului 1973, și *Studii privind istoria culturii maghiare din Transilvania feudală* (cu contribuția lui C. Vekov), de asemenea urmînd a fi încheiat în decembrie 1973. Menționăm că prin specificul muncii desfășurate de sector, elaborarea acestor teme se va realiza în mare parte prin colaborări externe. Tot sub egida institutului, dar prin contribuția unor colaboratori externi, s-a întocmit sub îngrijirea lui L. Demény un prim volum de *Documente privind istoria seculor*.

Sub îndrumarea sectorului, un alt colaborator extern (Mehmet Ali Ekrem) a elaborat un studiu despre *Istoria turco-tătarilor din Dobrogea în epoca modernă și contemporană*.

Iancu Bidianu a strîns documentarea necesară pentru elaborarea temei *Meșteșugurile din Brașov în secolele XIV—XVI*, lucrare care va fi redactată în 1973. Încă din faza de documentare s-au putut contura aspecte inedite privind situația social-economică a Brașovului și ponderea meșteșugurilor în ansamblul dezvoltării generale a orașului medieval Brașov. Un deosebit interes pentru cunoașterea structurii evoluției stratificării social-economice a zonei Brașovului a avut-o cercetarea unor fonduri total sau parțial inedite, îndeosebi cel al scaunului de judecată Odorhei (sfîrșitul secolului al XVI-lea).

Ștefan Ciuciua, nou încadrat în sectorul de istorie a naționalităților, a participat temporar la definitivarea *Bibliografiei istoriei medii a României* pentru lucrările de limbă maghiară și va participa cu un articol la culegerea tematică *Revoluția din 1848 în țările române*.

Departamentul de informare, bibliografie și instrumente de lucru (șef de departament Dan Berindei) și-a desfășurat în cursul anului activitatea în direcția pregătirii pentru tipar a bibliografiilor și instrumentelor de lucru, a informării, ca și în domeniul bibliotecii, al translației în limba franceză și al arhivei.

Bibliografia istoriei medii a României (N. Stoicescu), lucrare de vaste proporții (circa 200 de coli), este, în linii mari, încheiată; ea mai comportă unele completări cu bibliografie maghiară, dactilografiera și, desigur, colaționarea. Potrivit asigurărilor Editurii enciclopedice române, încă în cursul acestui an urmează să fie încheiat contractul pentru editarea celor *trei volume ale acestei bibliografii de importanță națională*. În stringerea materialelor maghiare, autorul a fost secundat în cursul acestui an de Al. Herlea, aparținînd tot departamentului, și de Șt. Ciuciua de la sectorul de istorie a naționalităților: de asemenea unele materiale germane au fost puse la dispoziția lui N. Stoicescu de K. Gündisch de la Cluj. Merită a fi relevată activitatea susținută pe care a mai desfășurat-o N. Stoicescu, contribuind cu multă eficiență la finisarea *Dicționarului de instituții feudale*.

Bibliografia secolului al XIX-lea (Stan Valeriu): s-a lucrat la pregătirea pentru tipar a volumului IV, consacrat „Culturii”, organizîndu-se și finisîndu-se pentru tipar capitolele „Învățămint”, „Științele naturii” și „Istoriografie”, capitole care însumează circa 10 000 de fișe și reprezintă jumătate din întregul volum; în conformitate cu planul, lucrarea va continua și va fi încheiată în 1973.

Bibliografia analitică a periodicelor din secolul al XIX-lea, volumul III (Dan Berindei, Georgeta Penelea, Gabriela Wagner și Rodica Șoimescu timp de cîteva luni); în cursul anului s-au efectuat 7 096 de fișe noi și s-au verificat 5 797 de fișe realizate de unii membri ai vechiului colectiv. De asemenea s-au clasificat zecimal 4 953 fișe de către R. Șoimescu și 5 500 fișe de către I. Lupu, angajat temporar. Volumul va avea dimensiuni mai mari decît cele anterioare. urmînd, probabil, să însumeze cinci părți; de asemenea este evident că problematic acest volum

va prezenta un mai mare caracter multilateral și va reprezenta una dintre cele mai importante baze de studiu pentru cei interesați să cerceteze istoria domniei lui Alexandru Ioan Cuza.

Catalogul general al manuscriselor și corespondenței lui Nicolae Iorga (N. Liu); s-au lucrat circa 2 000 de fișe bibliografice și rezumative din corespondența primită de N. Iorga și s-a pregătit pentru tipar un volum de corespondență adresată de Iorga către diverși, volum care conține 320 de scrisori.

Dicționarul de persoane, evenimente și localități privind epoca medievală (O. Sachelarie, A. Constantinescu, Dan Lăzărescu, T. Voinea, C. Bucșan și A. Popescu). S-au redactat 546 de articole, dar în paralel colectivul a lucrat susținut la remanierea *Dicționarului instituțiilor feudale românești*, beneficiind de concursul lui N. Stoicescu și Valentin Georgescu, volum pentru care s-au întocmit 99 de articole noi și care a fost predat spre tipar Editurii enciclopedice române. Este nelindoielnic că apariția acestui volum va pune la îndemna cercetătorilor și în general a celor interesați un instrument de lucru indispensabil cunoașterii temeinice a perioadei feudale. În urma deciziei Consiliului științific, s-a sistat pentru moment lucrul la *Dicționarul de persoane și evenimente*, urmînd a se trece cu prioritate la întocmirea unui *Dicționar al instituțiilor moderne*.

Colectivul bibliotecii (L. Cojocaru, C. Moldoveanu, C. Popescu, V. Rudolf și T. Zabalovici), în ciuda unor greutăți obiective sau subiective, a izbutit să asigure informarea cititorilor săi. În cursul anului, biblioteca a primit un număr de 945 de volume — 181 prin C.L.D.C., 348 donații și 168 prin „Cartimex” —, la care se adaugă 2 790 de numere de reviste: schimb, cumpărări și donații; valoarea acestor intrări este de 85 752 de lei. Revista „Studii” s-a expeditat în 26 de țări la 146 de parteneri, iar „Revue Roumaine d'Histoire” la 287 de parteneri în 41 de țări. Este neapărat necesar ca într-un viitor apropiat să fie obținut sprijinul forurilor noastre superioare pentru extinderea spațiului de depozitare a bibliotecii într-o nouă aripă a institutului.

Translația în limba franceză (pentru lucrările de plan) a fost asigurată competent de Madeleine Costescu. S-au tradus 1 110 pagini dactilografiate însumînd materiale realizate de membrii institutului pentru diferite manifestări internaționale, traducerea studiilor și a altor materiale destinate publicațiilor din străinătate, traducerea unor studii, a rezumatelor a două volume de documente, recenzii și bibliografii pentru „Revue Roumaine d'Histoire”, precum și a sumarelor și a rezumatelor revistei „Studii” și de asemenea traducerea altor lucrări cerute de conducerea institutului.

Informarea. În cursul acestui an Jarmila Crețu a întocmit 2 059 de fișe din publicațiile periodice cehoslovace, iar Monica Gițeu a alcătuit 2 750 de fișe de semnalare din domeniul orientalisticii. În cursul anului 1973, activitatea acestui colectiv urmează a fi întărită atît prin concursul lui Dan Lăzărescu, cît și prin unificarea acestui efort pe institut, prin organizarea unei munci de informare cu concursul tuturor cercetătorilor.

Arhiva (Elisabeta Oprescu). Au fost întocmite 368 de dosare ale Serviciului administrativ-secretariat, Contabilitate, precum și ale sectoarelor de istorie medie și universală; operațiile de organizare a arhivei se apropie de încheiere în ceea ce privește fondurile anilor trecuți.

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC

Ca și în anii precedenți, Consiliul științific a constituit organul de conducere colectivă a institutului. În cadrul lui s-a discutat și aprobat planul de cercetare și editorial, s-a analizat trimestrial realizarea sarcinilor de plan, au fost prezentate și discutate propunerile privind programul de deplasări, organizarea sau participarea membrilor institutului la sesiuni științifice și la colocvii.

În ședințele consiliului s-au discutat și aprobat promovările și, în genere, mișcările de personal, acordarea gratificațiilor și a gradațiilor, ca și luarea unor măsuri pentru întărirea disci-

plinei de program și de muncă. În 1972 au fost supuse dezbaterilor exigente a Consiliului științific o serie de lucrări propuse spre editare. Au fost discutate în consiliu lucrarea colectivului de drept vechi românesc *Dicționarul istoric*, vol. I, *Termeni și instituții medievale* (referenți oficiali Valentin Georgescu și N. Stoicescu), lucrarea M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Țările române și Imperiul habsburgic în secolul al XVII-lea* (referenți oficiali A. Armbruster și C. Rezachevici), lucrarea lui I.D. Suciu *Din istoria modernă a Banatului* (referenți oficiali V. Liveanu, M. Iosa și Tr. Udrea) și lucrarea lui V. Netea *Lupta națională a românilor din Transilvania după revoluția din 1848—1849* (referenți Al. Porțeanu, Gh. Cristea, Stan Apostol și I.D. Suciu).

În legătură cu desemnarea din rândul membrilor consiliului a șase conducători de doctoranzi, în sarcina consiliului a trecut începând cu anul 1972 și aprobarea planului de lucrări ale doctoranzilor și a temelor de doctorat. În genere, Consiliul științific a sugerat subiecte de interes major, hotărînd schimbarea subiectelor tezelor de doctorat care nu oferă garanția realizării unor lucrări de valoare.

În activitatea consiliului mai stăruie, din păcate, unele lipsuri în ceea ce privește frecvența ședințelor consiliului și urmărirea ducerii la îndeplinire a unor decizii luate.

SUSȚINERI DE TEZE DE DOCTORAT, CURSURI

În acest an și-a susținut teza de doctorat Paraschiva Cincea cu tema *Viața politică în România între anii 1878 și 1888* (14 iulie 1972).

Alți 17 cercetători înscriși la doctorat fără scoaterea din producție și-au susținut examene de control sau au elaborat total sau parțial tezele de doctorat. Au plecat la specializare sau la invitația unor institute străine pe termen mai lung I. Stanciu (9 luni), Cornelia Bodea (2 ani) și Sergiu Columbeanu (3 luni), toți trei în S.U.A., și Emil Lazea pentru 3 luni în R.P.Ungară.

În cadrul institutului au continuat să funcționeze cursurile de calificare, de paleografie slavă, turcă și paleografie latină, precum și cursuri de perfecționare a limbilor moderne (germană, franceză, rusă și engleză).

V. Liveanu și C. Moței au audiat o serie de lecții pentru perfecționarea cunoștințelor necesare temei *Aplicarea matematicii în cercetarea istorică*.

Revistele „Studii” și „Revue Roumaine d’Histoire”. Cele două reviste, realizate în cea mai mare parte prin munca membrilor redacțiilor incluși în schema de activitate a institutului și beneficiind de colaborările științifice ale cercetătorilor institutului, au continuat să joace un rol activ în difuzarea rezultatelor cercetării istorice din țara noastră. Apariția regulată a revistelor contribuie și ea la prestigiul de care se bucură cele două reviste în lumea specialiștilor.

În cadrul revistei „Studii” s-au întocmit rubrici speciale consacrate semicentenarului creării U.T.C. (nr. 2), centenarului morții lui Avram Iancu (nr. 4), împlinirii a 25 de ani de la proclamarea republicii (nr. 6) etc.

S-a îmbogățit conținutul părții de critică și bibliografie atât sub raportul diversificării, cât și al accentului mai critic al recenziilor, notelor și prezentărilor publicate.

Sarcina de redactor responsabil al revistei „Studii” a fost preluată din 1972 de prof. univ. Vasile Maciu, iar cea de redactor responsabil adjunct de Ion Apostol, colectivul redacțional fiind întărit prin aducerea tovarășilor Marian Stroia și Gelu Apostol.

„*Revue Roumaine d’Histoire*” a continuat să funcționeze sub aceeași conducere (redactor responsabil acad. Em. Condurachi, redactor responsabil-adjunct N. Fotino, iar secretar științific de redacție dr. Vasile Netea). În redacție a fost încadrat în 1972 și Ștefan Andreescu. În urma întăririi numerice a colectivelor de redacție propriu-zise a fost posibilă renunțarea la practica folosirii unor cadre de cercetare în munca redacțională, singura excepție constituind-o în momentul de față V. Netea, care are o jumătate de normă la revistă, iar cealaltă jumătate în cadrul

sectorului de istorie modernă. De asemenea, în urma reorganizării și lărgirii comitetelor de redacție ale celor două reviste, au fost cooptați în cadrul lor o serie de noi cercetători științifici din institut și toți șefii de sectoare, ceea ce a permis în 1972 o legătură mult mai tramică între sectoarele de cercetare ale institutului și redacțiile revistelor, facilitându-se o valorificare mai promptă a producției științifice din institut.

RELAȚII INTERNAȚIONALE

Au efectuat călătorii de studii și de documentare în străinătate, în țările socialiste, în cadrul acordurilor științifice: Emil Lazea la Budapesta (3—20 ianuarie și 13—31 decembrie), M. Rusenescu la Moscova și Leningrad (23 iunie—7 iulie 1972), Cornelia Bodea la Budapesta (23 iunie—6 iulie 1972), N. Stoicescu în Polonia (10—25 septembrie 1972), Coralia Fotino în Bulgaria (15—26 septembrie 1972), Paul Cernovodeanu la Budapesta (16—30 septembrie 1972), I. Sykora în Cehoslovacia (23 octombrie—3 noiembrie 1972), M. Iosa și A. Iordache în U.R.S.S. (25 octombrie—15 noiembrie) și I. Chiper în R.D.G. (14—20 decembrie 1972). În total, membrii institutului au beneficiat de 159 de zile de călătorii de studii în cadrul schimbului. Tot în 1972 S. Columbeanu a efectuat o călătorie de studii de trei luni în S.U.A., iar Ion Stanciu beneficiază începând din septembrie de o bursă de 9 luni în aceeași țară. Mai semnalăm prezența la Boston College a Corneliiei Bodea în calitate de visiting professor, d-sa urmînd a sta în Statele Unite și în anul universitar 1973—1974.

În cursul anului 1972 s-a înregistrat un număr sporit față de anii trecuți de *participări la congrese, colocvii și simpozioane științifice internaționale*. De asemenea s-au intensificat relațiile bilaterale cu istoricii din țările vecine, membrii institutului nostru avînd o participare activă în cadrul comisiilor mixte. În cursul anului 1972 s-a fixat componența Comisiei mixte de istorie româno-sovietică, care urmează să aibă curînd prima întîlnire la București. În februarie 1972 a avut loc la București reuniunea de lucru a Comisiei de istorie româno-maghiară, la care s-a dezbătut tema „Istoria agrară din Europa centrală și de sud-est în secolele XVIII-XIX”, la care din partea română au prezentat comunicări Șt. Pascu în colaborare cu I. Kovacs și St. Imreh, Dan Berindei și Florin Constantin, iar din partea maghiară Varga Janos și Niederhauser Emil. În aceeași lună, o delegație de istorici bulgari, condusă de prof. N. Todorov, ne-a vizitat țara, încheindu-se cu prilejul vizitei sale la institut un protocol de colaborare. În sfîrșit, o delegație de istorici români, condusă de directorul Institutului „N. Iorga”, Ștefan Ștefănescu (printre membrii delegației numărîndu-se Ilie Corfus și Șerban Papacostea), a participat la Cracovia, între 15 și 19 decembrie, la lucrările primului colocvii al istoricilor români și polonezi. Delegația română a prezentat un raport cu tema *Istoria Poloniei și relațiile româno-poloneze în istoriografia românească de după cel de-al doilea război mondial*, partea poloneză informînd într-un raport similar asupra preocupărilor istoricilor polonezi privitoare la istoria României.

În luna mai, Ștefan Ștefănescu și Dan Berindei au participat ca invitați la sesiunea „Problemele istoriografiei bulgare după cel de-al doilea război mondial”, organizată la Sofia de Societatea de științe istorice din țara vecină, prezentînd fiecare cite o comunicare referitoare la reflec-tarea problematicii bulgare în istoriografia română și fiind coautori ai raportului general realizat în colaborare cu C. Velichi și N. Ciachir.

În aceeași lună, Alex. Herlea, C. Bucșan și Anicușa Popescu au participat la lucrările conferinței de istoric a dreptului administrativ de la Pécs (Ungaria), unde au prezentat comunicările: *Idei comune în organizarea orașelor din Ungaria centrală în ultima sută de ani; Concepții moderne în dreptul municipal din Țara Românească și Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea și Aspecte ale reformelor legislative din România în materie de contencios administrativ (1864—1925);*

a fost prezentată și comunicarea lui T. Voinea *Organele administrative ale orașului București între 1831 și 1972*.

Între 6 și 9 iunie 1972, o delegație de istorici români (Ștefan Ștefănescu, I. Chiper și Vl. Zaharescu) a participat la Moscova la sesiunea științifică „50 de ani de la înfrîngerea intervențiștilor și încheierea războiului civil în U.R.S.S.”, iar I. Chiper a participat cu aceeași ocazie la consfătuirea „Comisiei pentru istoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie”.

În cadrul unei sesiuni jubiliare (500 de ani de la nașterea lui Gh. Doja), care s-a ținut în Ungaria între 12 și 15 septembrie 1972, cu tema generală „Răscoale și mișcări țărănești în Europa centrală și răsăriteană în secolele XII—XVII, delegația română a susținut un număr de patru comunicări, dintre care trei ale unor cercetători ai institutului nostru. Au prezentat comunicări : Ștefan Ștefănescu, *Situația social-juridică a țăranimii din Țara Românească și din regatul maghiar în secolele XV—XVII. Studiu comparativ*; Paul Cernovodeanu, *Ecoul în Țara Românească și Moldova al mișcării de eliberare conduse de Francisk Rakoczi al II-lea și L. Demény, Rolul elementului oslășesc în mișcările populare din secolul al XVII-lea*.

Traian Udrea a participat între 14 și 21 octombrie 1972 la un colocviu internațional privind *Deplasările de populație efectuate de Germania nazistă și aliații săi în timpul celui de-al doilea război mondial pe teritoriile ocupate*. În cadrul colocviului, care s-a ținut la Zamosc (Polonia), Tr. Udrea a avut o intervenție privind deplasările de populații pe teritoriul României în anii 1940—1944.

În zilele de 11—18 decembrie 1972, Iancu Bidianu a participat la Dresda la lucrările Congresului de științe istorice din R.D.G., care a avut ca temă generală de discuție „Rolul lumii germane în istoria universală”. Reprezentantul nostru a prezentat o comunicare despre *Țările române și Imperiul romano-german în secolul al XVI-lea*.

Tot în acest an, în afara participării la reuniunile științifice din țări socialiste, membrii institutului au luat parte la alte reuniuni cu caracter internațional. Al. Herlea a participat între 22 și 28 mai 1972 la Congresul Societății „Jean Bodin” pentru istoria comparată a instituțiilor, desfășurat la Strasbourg (Franța), unde a prezentat comunicarea *Istoricul emancipării minorilor în România*, și tot d-sa a luat parte la reuniunea Societății de istorie a dreptului de la Clermont-Ferrand (29 mai — 2 iunie).

Între 29 mai și 2 iunie 1972, Dan Berindei a luat parte la Congresul internațional de heraldică de la Liège, unde, în afară de comunicarea sa *Familia transilvană Maiorescu în Țara Românească și România*, a mai prezentat, în calitate de vicepreședinte al comisiei, alte șase comunicări ale unor membri români ai Comisiei de heraldică, genealogie și sigilografie care nu au putut efectua deplasarea, printre care și comunicarea colegului nostru Paul Cernovodeanu. *Genealogia, auxiliar al istoriei literare în România*. Cu prilejul aceluiași călătorii, Dan Berindei s-a deplasat la Institutul de istorie a Europei de la Mainz (5 iunie), unde a susținut conferința *Formarea României moderne (1821—1918)*.

Între 5 și 12 septembrie, C. Șerban a participat în Spania la al V-lea Congres internațional de filozofie medievală, unde a prezentat comunicarea *Cîteva cărți de filozofie neoaristotelică comentate de Averroes, aflate în biblioteca umanistului român stolnicul C. Cantacuzino*.

Cu prilejul unei sesiuni a Centrului de studii pentru relațiile culturale în Europa de centru și de est de la Lüneburg și a Institutului de istorie a Europei răsăritene de la Viena, care a avut loc la Krastowitz (Austria) între 23 și 28 septembrie, sesiune consacrată temei „Schimbări în situația social-politică, economică și culturală a țăranilor în secolele XVIII—XIX”, au fost invitați și au prezentat rapoarte : Florin Constantiniu, *Reforme domnești și reacțiunea boierească. Situația țăranimii din Țara Românească și Moldova în epoca absolutismului lăsat (1745—1821)*, și Dan Berindei, *Țara Românească și Moldova și regimul agrar în perioada Regulamentului organic (1831—1858)*.

C. Șerban a participat între 21 și 22 octombrie la un colocviu internațional organizat la Narni (Italia) cu tema „Comuna medievală Narni și lupta dintre papalitate și imperiu”, unde a prezentat comunicarea *Înțelegerea comunelor umbriene și prăbușirea politicii italiene a lui Frederic al II-lea*.

Dan Berindei a participat între 8 și 10 decembrie 1972 la cel de-al IX-lea Congres de istorie a jurnalismului, desfășurat la Triest și consacrat centenarului morții lui Mazzini. Cu acest prilej a prezentat comunicarea *Mazzini și România. Ecoul morții sale în presa română*.

În cursul acestui an s-au efectuat în total unsprezece călătorii de studii în țările socialiste și trei în Statele Unite și au avut loc alte 24 deplasări la manifestări științifice. Cu ocazia acestor deplasări au fost prezentate în total trei rapoarte și 26 comunicări.

Membrii Institutului au publicat peste hotare studii, articole și recenzii. Statistic nouă membri ai institutului au publicat în 18 reviste și într-un volum tematic din 10 țări din Europa și America un număr de 19 studii și articole și două recenzii.

În cadrul *planurilor de colaborare interacademică* sau al *acordurilor științifice bilaterale*, au efectuat deplasări de studii sub egida institutului nostru, care a acordat însoțitori precum și asistență corespunzătoare, următorii cercetători străini: Piotr Lippoczy (4–23 ianuarie 1972) de la Institutul polono-sovietic din Varșovia, Szasz Zoltan (mai) și Ruzsas Lajos (octombrie 1972) din Ungaria, Jutka Lukšova (octombrie 1972) din Cehoslovacia, Cristina Ivanova Mihova, șef de sector la Institutul de balcanistică (octombrie 1972) din Bulgaria.

Au mai fost primiți în vizite protocolare și de informare Anthony Zbigniew Kruszewski (S.U.A.), Bernard Bonty (Olanda), Eric Tappé (Marea Britanie), prof. Georges Duby de la Collège de France, care a ținut o foarte frumoasă conferință, Jean François Bergier (Elveția), Peter F. Sugar (Seattle—S.U.A.), care a participat la o masă rotundă, Richard V. Burks (Detroit—S.U.A.), Niani Tanisier Djibril (Conakry—Guineea), J.B. Berkin (U.R.S.S.) și Jadar Seim (Norvegia).

În cursul acestui an s-a organizat în cadrul institutului o manifestare culturală consacrată Iranului, la care au participat ambasadorul Iranului, membri ai ambasadei Iranului, însărcinatul cu afaceri al Turciei, precum și alți distinși oaspeți.

ACTIVITATEA SOCIALĂ ȘI DE PROPAGARE A CUNOAȘTERII ISTORICE

Prezența în Institutul „N. Iorga” a unui important număr de specialiști pentru numeroase domenii de istorie națională sau universală duce implicit la solicitarea sub multiple forme a sprijinului cercetătorilor noștri la cele mai diferite manifestări și forme de activitate pe tărîmul nuncii ideologice, a răspîndirii rezultatelor științei istorice din țara noastră.

Vom cita, de pildă, importantul aport adus de majoritatea personalului de cercetare din institut la definitivarea tematicii și modalitatea de expunere, inclusiv elaborarea unor texte cu prilejul pregătirii și deschiderii Muzeului de istorie a R.S. România. Dealtfel, un vechi cercetător al institutului nostru, Șt. Olteanu, a fost numit în a doua jumătate a anului 1972 director adjunct al acestui muzeu.

La fel cum, cu cîțiva ani în urmă, membri ai institutului au participat cu propuneri la lucrările științifice de stabilire a noilor județe, în 1972 membri ai institutului au fost solicitați să participe cu propuneri privind stabilirea noilor steme de județe și orașe. În legătură cu aceasta menționăm activitatea pozitivă pe care au depus-o membrii Comisiei de heraldică, genealogie și sigilografie, organizată pe lângă institutul nostru. A intrat în practica a numeroase organe centrale de partid și de stat să utilizeze cunoștințele de specialitate ale cercetătorilor noștri în legătură cu variate manifestări și acțiuni ce se întreprind.

Un număr de 16 membri ai institutului funcționează ca lectori permanenți la cabinetele de partid (al Sectorului I și al Municipiului), Casa de cultură „S. Petofi” și la Universitatea populară. N-a existat manifestare însemnată din domeniul științelor sociale la care membrii institutului să nu fie solicitați.

O serie de cercetători sînt solicitați să participe la popularizarea istoriei prin mijloace de informare în masă (presă, radio și televiziune). Apreciem că în această privință institutul are capacitatea să-și aducă o contribuție mult mai largă și competentă.

Membrii institutului sînt frecvent solicitați să contribuie la o serie de manifestări aniversative, simpozioane, mese rotunde etc. În legătură cu evocarea unor evenimente sau momente ca centenarul înființării primei asociații muncitorești din România, centenarul morții lui Avram Iancu, semicentenarul creării U.T.C., aniversarea unor evenimente ca 6 Martie 1915, 9 Mai 1945 (Ziua victoriei), 23 August 1944, 25 de ani de la proclamarea Republicii etc., membrii institutului au ținut peste 300 de conferințe la cererea unor organizații de partid, syndicate, U.T.C., a unor comitete de cultură și educație socialistă, a unor muzee, instituții de învățămînt etc.

Remarcăm în acest sens în mod deosebit activitatea tovarășilor L. Demény, Vasile Netea, Dan Berindei, C. Șerban, Al. Porțeanu, V. Teodorescu, T. Udrea, M. Rusenescu, Stan Apostol și Florin Constantiniu .

O serie de cercetători continuă să figureze ca autori sau coautori de manuale școlare pentru învățămîntul mediu (Matei Ionescu, Al. Porțeanu și I. Oprea). S-au strîns relațiile între institut și instituțiile de învățămînt superior. Mai mulți cercetători au ținut cursuri și seminarii la universitățile din București și Craiova, ca și la Academia de Studii Economice (Șt. Ștefănescu, Matei Ionescu, Florin Constantiniu, Stan Apostol și M. Rusenescu). O serie de sesiuni științifice au fost organizate în comun de institut și de Facultatea de istorie din București. Amintim în această privință sesiunea comună dedicată aniversării a 25 de ani de la proclamarea Republicii, găzduită de Facultatea de istorie. Distinse cadre didactice universitare fac parte din colegiile de redacție ale celor două reviste centrale, realizate în institut. Există posibilități ca legătura dintre cercetare și învățămînt să devină tot mai trainică în viitor.

PROIECTUL DE ACTIVITATE PE ANUL 1973

În 1973, pe lângă continuarea muncii la marile colecții naționale de izvoare: „*Fontes Historiae Daco-Romanae*”, „*Documenta Romaniae Historica*”, „*Colecția Hurmuzaki*”, „*Corpusul de inscripții*” ș.a., în afara de munca la unele instrumente de lucru *Bibliographia Historica Romaniae*, *Dicționarul instituțiilor românești*, este prevăzută colaborarea institutului la marile sinteze de *Istoria României* (vol. VI-VIII) și de *Istorie economică a României*, elaborarea în cadrul institutului a unor ample lucrări monografice consacrate unor mari momente din istoria națională, cum sînt *Revoluția din 1848 în țările române*, care urmează să apară cu prilejul împlinirii a 125 de ani de la izbucnirea revoluției, *Unirea Principatelor Române, Războiul de independență din 1877—1878 și consecințele lui, România în primul război mondial, Instaurarea regimului democratic în România* ș.a.

Un alt domeniu care concentrează o bună parte din forțele de cercetare ale institutului privește *relațiile internaționale ale României*. În afara numeroaselor lucrări de istorie a relațiilor dintre țările române cu statele vecine, lucrări începute în anii precedenți și care vor fi încheiate în 1973, în programul nostru de cercetare se prevede reluarea pe o bază documentară largă a investigației în unele domenii care au afirmat altă dată pe planul internațional școala noastră istorică; este vorba de problema *Regimului Dunării și Mării Negre*.

De asemenea, continuînd să extindem cercetările de istorie universală ilustrate de cîtorul institutului, N. Iorga, am introdus cîteva teme referitoare la *Europa și cele două Americi*.

Preocupați să surprindem specificitatea procesului istoric desfășurat pe teritoriul României, în contextul cadrului geografic mai larg, european, am introdus în plan o temă a cărei importanță teoretică nu scapă nici unui specialist: *Geneza și particularitățile feudalismului pe teritoriul României*.

Ne preocupăm în continuare de metodologia cea mai adecvată de aplicare a matematicii în cunoașterea mai exactă și mai profundă a fenomenelor istorice.

Cu încrederea pe care o avem în forța de cercetare reprezentată de Institutul „N. Iorga”, ne exprimăm convingerea că sarcinile prevăzute în planul pe anul 1973 vor fi îndeplinite, va crește numărul lucrărilor valoroase elaborate în institut, se vor lărgi preocupările de istorie universală și va fi tot mai simțită prezența Institutului „N. Iorga” pe frontul ideologic din țara noastră, ca și în marile confruntări care au loc pe plan internațional în domeniul istoriografiei.

În cadrul ședinței de analiză a activității au luat cuvîntul numeroși membri ai institutului care, relevînd importante realizări obținute în 1972 și progresul obținut în raport cu anii precedenți, au subliniat totodată o serie de lipsuri, care, înălțurate, vor determina rezultate superioare la nivelul exigențelor actuale în întreaga activitate a colectivului de cercetare a Institutului de istorie „N. Iorga”.

SESIUNEA ADUNĂRII GENERALE A ACADEMIEI DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România s-a întrunit în a IV-a Sesiune a Adunării Generale în ziua de 16 decembrie 1972, pentru a dezbate activitatea desfășurată în anul trecut și proiectul programului de activitate pentru anul în curs. De asemenea, în această sesiune a fost ales un nou președinte al Academiei, întrucît prof. univ. Miron Constantinescu, președintele Academiei, primind alte însărcinări de înaltă răspundere pe linie de partid și de stat, a fost eliberat din funcția de președinte.

Tovarășul prof. univ. Miron Constantinescu, în calitate sa de președinte al Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, a prezentat raportul privind activitatea științifică desfășurată în 1972. În prima parte a acestui raport s-a apreciat că activitatea de cercetare în domeniul științelor sociale a fost concentrată în 1972 spre abordarea și realizarea în cele mai bune condiții a celor 60 de teme prioritare aprobate de Secretariatul Comitetului Central al Partidului Comunist Român, teme care au îmbrățișat o problemă vastă și apreciate ca fiind de o importanță majoră. Aceste teme au polarizat eforturile a numeroase colective de cercetători din institutele și centrele Academiei, antrenînd totodată un mare număr de cadre didactice din învățămîntul superior, specialiști din organe de sinteză, ministere și alte organe centrale. S-a constatat cu această ocazie că la termenele de realizare înscrise în plan au fost întocmite studii și culegeri de lecții- s-au organizat dezbateri și au fost conturate soluții ce urmează a fi aprofundate în perioada următoare în cadrul unor teme prioritare, cum sînt : „Știința conducerii societății socialiste”, „Perfecționarea exercitării puterii și ridicarea nivelului calitativ al activității de stat”, „Creșterea și perfecționarea rolului P.C.R. ca forță po-

litică conducătoare în procesul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate”, „Adâncirea democrației socialiste și perfecționarea centralismului democratic”, „Istoria naționalităților conlocuitoare și a procesului de întărire a înfrățirii lor cu poporul român”, „Concepția apărării patriei de către întregul popor”. De asemenea, în cadrul temei prioritare, „Implicațiile politice, sociale și umane ale revoluției științifice și tehnice” s-a pregătit o culegere de studii.

La o serie de alte teme prioritare, îndeosebi la cele privind valorificarea moștenirii științifice și culturale a trecutului, s-au înregistrat de asemenea progrese în perioada raportată. Astfel au apărut: *Istoria filozofiei românești* (vol. I), *Istoria artelor plastice* (vol. III) și *Istoria teatrului în România* (vol. III).

În afara temelor prioritare, activitatea de cercetare științifică desfășurată în 1972 a abordat, în cadrul celor peste 240 de teme selectate din planurile de cercetare ale institutelor și catedrelor de științe sociale, o tematică interesantă, care a răspuns de asemenea unor cerințe importante ale economiei și culturii naționale. Aceste cercetări s-au concretizat în studii, sinteze și lucrări monografice în toate domeniile științelor sociale.

În 1972, sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice au fost organizate o serie de dezbateri științifice pe teme de interes științific și practic, încheiate, de regulă, cu propuneri de soluții în problema dezbătută.

În împlinirea Conferinței Naționale a Partidului Comunist Român din 19–21 iulie 1972, eveniment de mare însemnătate în viața partidului și a poporului, au fost organizate o serie de acțiuni și de manifestări științifice. Astfel Academia de Științe Sociale și Politice, împreună cu Academia „Ștefan Gheorghiu” și Ministerul Educației și Învățământului, a organizat o sesiune interdisciplinară cu tema „Făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate”. În aceeași perioadă, Institutul de științe politice de și studiere a problemei naționale a ținut sesiunea științifică cu tema „Creșterea rolului conducător al P.C.R. în procesul dezvoltării democrației socialiste în etapa actuală”.

Republica Socialistă România a fost în 1972 gazda a trei importante manifestări științifice internaționale în domeniul științelor sociale. Este vorba de Congresul de estetică și de Conferința mondială de cercetare a viitorului, ținute sub înaltul patronaj al tovarășului Nicolae Ceaușescu, președintele Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România, precum și Congresul privind frontierele lumii romane.

În 1972 Academia de Științe Sociale și Politice a inaugurat un ciclu de conferințe publice pe teme social-politice, care au îmbrățișat aspecte de actualitate științifică, politică și ideologică, la care și-au adus contribuția în primul rând membrii și cercetătorii Academiei noastre.

Pe planul activității științifice externe, anul care s-a încheiat a fost bogat în acțiuni și participări la manifestări științifice în străinătate. De asemenea, în 1972 au fost trimiși la stagii de documentare și de specializare un număr important de cercetători din diferite domenii.

Partea a doua a raportului prof. univ. Miron Constantinescu a cuprins prezentarea problemelor principale ale proiectului programului de activitate al Academiei de Științe Sociale și Politice pe anul 1973. Acest proiect, după cum s-a arătat în raport, a fost întocmit ținându-se seama de sarcinile care decurg din documentele Conferinței Naționale a Partidului Comunist Român din 19–21 iulie 1972 și de indicațiile date de conducerea de partid privind intensificarea activității în științele sociale și politice și pentru participarea mai activă la soluționarea problemelor teoretice și practice pe care le ridică făurirea societății socialiste în țara noastră.

În lumina acestor documente și indicații, o atenție deosebită a fost acordată orientării cercetărilor spre studierea și soluționarea problemelor ridicate de Conferința Națională, concentrării și folosirii mai eficiente a forțelor de cercetare și din învățământ.

În ce privește tematica de cercetare pentru anul 1973 cuprinsă în proiectul de program, aceasta, ca și în 1972, cuprinde în principal un număr de teme prioritare de cercetare, orientată spre trei direcții principale: știința conducerii, științele economice și activitatea politică-ideo-

logică. Această tematică prioritară este complexată de un număr de teme selectate din planurile de cercetare și ale catedrelor de științe sociale.

Proiectul programului de activitate pe anul 1973 cuprinde în alte capitole, lucrările ce urmează a fi elaborate în 1973 în vederea publicării, un număr de manifestări științifice, precum și lista conferințelor publice.

În încheierea prezentării proiectului de program pe anul 1973 s-a precizat că la elaborarea acestuia s-a avut în vedere realizarea în comun, cu participarea cercetătorilor și cadrelor didactice, a tuturor capitolelor din program, care să favorizeze într-o mai mare măsură decît pînă în prezent legătura dintre cercetare și învățămînt, potrivit indicațiilor date de conducerea de partid.

La punctul al doilea al ordinii de zi a fost ales noul președinte al Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, în persoana prof. univ. dr. doc. Mihnea Gheorghiu, membru titular al Academiei.

Sesiunea Adunării Generale a adresat în încheiere o telegramă tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președinte de onoare al Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, prin care membrii Academiei se angajează să nu precupețească eforturile pentru propășirea științei românești și creșterea contribuției ei la făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate.

Stele Marinescu

COMEMORAREA LUI VASILE LUCACIU

În zilele de 25—26 noiembrie 1972, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Maramureș, împreună cu Muzeul județean, a organizat manifestările consacrate comemorării unei jumătăți de veac de la moartea doctorului Vasile Lucaciu, militant de seamă al Unirii din 1918. Coincizînd cu aniversarea a 80 de ani de la începuturile mișcării memorandiste, manifestările consacrate lui Vasile Lucaciu au dobîndit o semnificație mai largă, legată de unul dintre momentele de seamă ale biografiei acestui luptător și ale istoriei politice a întregului popor român.

Vasile Lucaciu s-a născut la 21 ianuarie 1852 în comuna Apa din Sătmar, fiind fiul învățătorului de acolo. Urmează studii strălucite la Baia Mare, Oradea, Gherla și apoi la Roma, unde își ia doctoratul în filozofie *magna cum laudae*. Manifestă de timpuriu o adevărată pasiune pentru istoria românilor, originea și continuitatea acestora în spațiul carpato-danubian. Stabilît la început, ca preot, la Sincraiul Sălajului, trece apoi ca profesor de limba română la liceul din Satu-Mare.

O vastă și solidă cultură clasică de factură latină, un talent oratoric cu totul ieșit din comun, dublat de unul pedagogic deosebit, o prezență care atrăgea întotdeauna atenția, o căldură sufletească ce transmitea celor din jur mesajul luptei, iată foarte sumar cîteva trăsături ale acestei marcante personalități din istoria poporului nostru.

Autoritățile statului austro-ungar, asupritor de popoare, încearcă mutarea sa de la Satu Mare la o catedră de limba latină dintr-o localitate îndepărtată în afara Transilvaniei, dar Lucaciu preferă să redevină preot, stabilindu-se în modesta așezare a Șişeștilor din Maramureș, căreia

i-a lăsat moștenire perpetuă memoria propriei sale celebrități („Leul de la Șișești”, cum i-a spus unul dintre biografi, Tiron Albani).

Se manifestă mai departe deschis, ca un curajos și consecvent luptător pentru cauza eliberării și unității naționale, fiind tot mai aprig urmărit și persecutat. La Șișești construiește o impunătoare biserică, concepută ca un simbol al unității neamului, azi conservată ca monument istoric, și o școală primară românească; tipărește o revistă și colaborează intens la principalele gazete și reviste ale epocii, organe ale mișcării naționale: „Gazeta Transilvaniei”, „Lupta”, „Familia”, „Românul”, „Tribuna” și altele. Principala sa activitate rămâne cea politică; în acest domeniu s-a manifestat ca cel mai mare orator al românilor ardeleni (cum l-a apreciat Nicolae Iorga, unul dintre cei mai mari oratori ai tuturor românilor). Momentele culminante ale acestei activități sînt cele ale *Memorandumului* (1892–1894), ale rolului său în conducerea Partidului Național Român din Transilvania și ca deputat în parlament.

La începutul primului război mondial, împreună cu Octavian Goga și cu alți fruntași transilvăneni, trece peste Carpați în țara liberă, desfășurînd o vastă acțiune de mobilizare a spiritelor în vederea „Unirii celei mari”, fiind ales președinte al „Ligii culturale”. Se distinge și prin energia sa activitate de organizare a voluntarilor transilvăneni. Emigrat în America, Italia, Franța și ca vicepreședinte al Consiliului național al unității tuturor românilor cu sediul la Paris, își dedică eforturile și capacitatea măreței cauze naționale a vremii: unirea Transilvaniei cu vechea Românie. A avut de suferit în multe condamnări, cea mai grea fiind temnița de la Seghedin, după procesul *Memorandumului*.

Popularitatea sa a dat naștere celebrei *Doine a lui Lucaciu*, creație folclorică semnificativă, inspirată tocmai de osînda din acest proces, care era, de fapt, procesul unui neam întreg.

Într-un discurs rostit în parlamentul din Budapesta, Vasile Lucaciu sublinia valoroasa idee potrivit căreia „popoarele nu sînt create ca să se mănînce unele pe altele, ca să se asimileze, să ia unele de la altele drepturile naturale, ci ca, trăind în iubire, să muncească împreună”. Combătînd orice iluzie deșartă în caritatea Curții imperiale de la Viena, Vasile Lucaciu și-a manifestat neclintită credință în izbînda țelului căruia i-a consacrat întreaga sa viață: „Eu cred în deplina reușită a cauzei românești, căci această cauză e dreaptă... Ea e cauza libertății popoarelor, a civilizației și a umanismului...”.

Revenit în țară după istoricul act de la 1 decembrie 1918, Vasile Lucaciu este primit în triumf, cu un mare entuziasm popular. Moare la 28 noiembrie 1922, cu fericirea de a fi văzut împlinit idealul tuturor românilor.

Radicalismul său venea din convingerea că „cele mai frumoase pagini ale istoriei omenirii sînt cele scrise cu sîngele vărsat pentru libertate”.

Complexul muzeal de la Șișești, impunătoarea statuie de la Satu-Mare (realizare remarcabilă a lui Cornel Medrea), bogata literatură istorică ce i s-a consacrat „leului de la Șișești” exprimă prețuirea profundă a posterității.

Sesiunea de comunicări științifice de la Baia Mare din 25 noiembrie s-a desfășurat la Casa de cultură a sindicatelor. Cuvîntul de deschidere, rostit de prof. dr. Octavian Bandula, președintele Comitetului județean de cultură și educație socialistă, a formulat coordonatele majore ale biografiei personalității comemorate în cadrul cuprinzător al frîmîntărilor sociale și politice ale unei întregi epoci istorice.

Documente inedite privind mediul familial al copilăriei lui Vasile Lucaciu au prezentat Vasile Căpîlnean și Liviu Tătaru; ele relevă aspecte semnificative ale climatului social și familial, date mai puțin cunoscute despre înaintașii, despre părinții și fratele lui Vasile Lucaciu, care contribuie la înțelegerea mai profundă și mai exactă a abnegației cu care acesta s-a dăruit cauzei poporului din rîndurile căruia a ieșit.

Grigore Ploieșteanu a tratat despre *George Barițiu și începuturile activității politice a lui Vasile Lucaciu*. Autorul a demonstrat în mod elocvent, pe baza unor izvoare deosebit de inte-

resante, că legăturile dintre cei doi bărbați politici marcanți ai românilor transilvăneni, aparținând unor generații distincte, succesive, „ne apar ca unul din acele momente semnificative care ilustrează continuitatea luptei pentru dreptate, libertate și unitate națională, legături fără cunoașterea cărora nu poate fi înțeleasă în adevărata sa amploare procesul complex de realizare a statului național unitar român”.

Ideea de conștiință națională și socială la Vasile Lucaciu a fost titlul comunicării prezentate de Vasile Vetișanu și care reprezintă de fapt nu numai o problemă teoretică abstractă, ci baza ideologică a întregii și vastei activități politice propriu-zise a neobositului militant care a fost doctorul Vasile Lucaciu. Comunicarea a urmărit în mod nuanțat evoluția ascendentă a acestei ideologii politice, fermitatea convingerilor luptătorului.

Sub aspect filozofic, Elena Gheran-Meves a expus *Noi contribuții la studiul activității teoretice și social-politice a lui Vasile Lucaciu*, examinând izvoarele formației spirituale a acestuia, formele sale de manifestare, pe baza unor scrisori inedite din fondurile Bibliotecii Academiei și a scrierilor lui V. Lucaciu, a ecoului lor contemporan sau ulterior. Autoarea a examinat problema unor limite ale concepției filozofice a lui V. Lucaciu în cadrul epocii, al realităților generate de dublul jug, social și național, din monarhia habsburgică, care „nu scad însă nici densitatea argumentației, nici orizontul larg al celor spuse, scrise sau înfăptuite de el”.

Petre Popescu-Gogan a tratat despre *Academia Română și cauza dr. Vasile Lucaciu*. Subliniind rolul Academiei Române în lupta de eliberare națională, de desăvârșire a unității naționale, autorul a evidențiat momentul din 1894, când cel mai înalt for științific și cultural al Țării libere a protestat energic contra sentinței în procesul *Memorandumului*, în care una dintre cele mai aspre condamnări a fost dată dr. V. Lucaciu. Activitatea acestuia oferă material de studiu pentru știința politică. V. Lucaciu a avut relații strânse cu numeroși membri ai Academiei Române, fără a fi el însuși membru al acesteia. În ședința solemnă din 1 decembrie 1922, ziua înmormintării lui V. Lucaciu, Academia, prin glasul președintelui ei, Dimitrie Onciul, a rostit un elogiu academic la adresa marelui luptător național.

Alegerea lui Vasile Lucaciu ca deputat de Beiuș în parlamentul de la Budapesta (1907) a fost prezentată de Blaga Mihoc. Este un moment puțin cunoscut în profunzime, pe care autorul l-a reconstituit în toate implicațiile sale. A fost evocată cu date concludente atmosfera de mare tensiune politică ce a condus la alegerile de la Beiuș, victoria lui Lucaciu exprimând, cu atât mai mult în asemenea condiții, prestigiul personalității sale, precum și un succes de seamă al luptei maselor populare. Comunicarea a relevat de asemenea rolul de prim plan pe care l-a îndeplinit doctorul Ioan Ciordaș în desfășurarea acestor evenimente, care, departe de a avea un caracter local, au provocat ample ecouri în presă și în viața publică.

Directorul Muzeului de istorie al Maramureșului, profesorul Aurel Socolan, a expus apoi comunicarea despre *Vasile Lucaciu și Comuna Șișești*, unde cel comemorat a desfășurat o intensă activitate timp de trei decenii, devenind în mod nemijlocit conducător al poporului. Îndeosebi în domeniul școlar și social-economic (introducerea noilor metode agronomice ș.a.), ca și în cel moral sau publicistic (fiind primul fondator al unei publicații românești în Maramureș), Vasile Lucaciu și-a legat definitiv numele de această așezare maramureșeană.

Valeriu Braniște despre Vasile Lucaciu a fost titlul comunicării prezentate de Alexandru Porțeanu. După unele considerații generale asupra activității doctorului Vasile Lucaciu și după înfățișarea succintă a personalității doctorului Valeriu Braniște pe baza însemnărilor memorialistice ale acestuia și a altor izvoare, autorul a urmărit desfășurarea relațiilor dintre cei doi marcanți oameni politici de la prima mențiune a acestora (1888) până în preajma primului război mondial. Valeriu Braniște subliniază meritele deosebite ale lui Vasile Lucaciu ca orator, rolul său în elaborarea *Memorandumului* și în întreaga luptă memorandistă culminând cu procesul din 1894, în conducerea partidului național, menționând și unele opinii sau detalii necunoscute, dar mai ales creionând un portret uman cu autentică vibrație emoțională, chiar atunci când

interven rezervele sau deosebirile de vederi politice. Există câteva episoade (în special din timpul procesului *Memorandumului*) care rămân de neuitat prin densitatea semnificațiilor lor.

Mihai Babiciu a prezentat comunicarea despre *Unele aspecte ale concepției filozofice ale lui Vasile Lucaciu*, subliniind geneza și rolul acestora în aprecierea locului pe care-l ocupă V. Lucaciu în istoria gândirii filozofice din țara noastră.

Vasile Lucaciu în străinătate pentru cauza națională. Sfirșitul unui drum glorios a fost comunicarea col. Aurel Vaida, un aspect fundamental al carierei politice a celui comemorat. Pe baza unei bogate documentări, autorul demonstrează rolul de prim plan îndeplinit de doctorul Vasile Lucaciu în obținerea sprijinului marilor puteri occidentale în favoarea cauzei românești, rolul său în mobilizarea și organizarea prizonierilor români, îndeosebi a celor din Rusia și Italia. Acest aspect a fost adincit în comunicarea col. Mihai Inouan intitulată *Contribuția lui Vasile Lucaciu la formarea regimentului de voluntari din Italia*.

Alte aspecte au fost tratate în comunicările: *Ideea romanității poporului român în concepția lui Vasile Lucaciu* de Gavril Bălan, *Câteva considerații asupra activității publicistice a lui Vasile Lucaciu* de Gelu Simu și *Biblioteca familiei Vasile Lucaciu* de Ioan Igna.

Cele 14 comunicări urmează a fi publicate prin grija organizatorilor într-un volum omagial.

În dimineața zilei următoare, duminică 26 noiembrie, a avut loc o mare serbare populară la Șișești, la care au participat un mare număr de țărani, muncitori, intelectuali, elevi, oaspeți și reprezentanți ai organelor locale de partid și de stat.

Ziarul județean „Pentru socialism” a acordat largi spații acestor manifestări, iar suplimentul politic și social-cultural al acestuia, „Maramureș”, pe luna decembrie, a publicat o pagină specială consacrată neînfricatului luptător, în cuprinsul căreia sînt evocate serbările jubiliare de mai sus, se publică corespondența inedită a lui V. Lucaciu de Blaga Mîhoc și un articol de fond de Al. Porțeanu. Revista „Familia” de la Oradea a publicat de asemenea, în numărul din noiembrie, un articol despre V. Lucaciu semnat de V. Vetișanu. Întrucît tot în cursul anului 1972, în ianuarie, s-au împlinit și 120 ani de la nașterea lui Vasile Lucaciu, amintim că evenimentul a fost marcat printr-un cuvînt la posturile de radio rostit de Al. Porțeanu și în presă (ziarul „Crișana”, Oradea ș.a.). Mai amintim de asemenea că manifestări consacrate comemorării a 50 de ani de la moartea doctorului Vasile Lucaciu, precum și mișcării memorandiste, au avut loc și la Satu-Mare și în alte localități ale țării.

În planul vieții științifice mai menționăm contribuțiile notabile ale lui Grigore Ploieșteanu: *Aspecte din viața și activitatea lui Vasile Lucaciu (1852—1922)*, un amplu studiu publicat în volumul *Studii de istorie, filologie și istoria artei*, editat de Centrul de științe sociale din Tg.-Mureș al Academiei de Științe Sociale și Politice (Edit. Academiei, 1972, p. 93—133) și *Din corespondența lui Vasile Lucaciu cu Ion Bîanu* („Studia bibliologica”, vol. III, Universitatea București, Secția de biblioteconomie a Facultății de filologie, p. 729—745).

Toate acestea exprimă omagiul recunoștinței pentru unul dintre înaintașii noștri de seamă și reprezintă realizări notabile ale vieții noastre culturale și științifice.

Alexandru Porțeanu

CENTENARUL MUZEULUI BANATULUI

În ianuarie 1973, la Timișoara, s-au sărbătorit 100 de ani de activitate muzeală în Banat prin aniversarea centenarului Muzeului din localitate. Manifestările care au marcat evenimen-

tul au depășit cadrul unui moment festiv, de evocare istorică, devenind un prilej de racordare a activității muzeului centenar la cerințele muzeisticii moderne și au oferit ocazia unei retrospective în istoricul și evoluția acestei instituții de recunoscut prestigiu.

La 2 iunie 1872 a luat ființă Societatea de istorie și arheologie din Banat. Scopul ei, expus în statut, era acela de a cerceta trecutul și prezentul și, prin săpături, achiziții sau donații, să colecționeze obiecte pentru un muzeu al societății care urma să ia ființă. Un rol important a jucat în dezvoltarea și încurajarea muzeisticii Banatului Sigismund Ormös, pasionat colecționar și cercetător, al cărui efort a fost de un real folos în punerea bazelor viitorului muzeu.

Timpul lung necesitat de adunarea și de completarea colecțiilor a făcut ca muzeul să se poată deschide pentru public abia la 18 noiembrie 1883, eveniment consemnat și în ziarul local „*Temesvarer Zeitung*”. Reflectând diversificarea preocupărilor pentru lărgirea profilului muzeului, în 1901, Societatea de istorie și arheologie a hotărât acordarea unei atenții sporite colecționării de obiecte etnografice de la toate naționalitățile din Banat. Ca o expresie a prețuirii muzeului și în același timp a valorii pe care o aveau colecțiile sale, Vasile Pârvan a recunoscut în 1926, în lucrarea sa *Gelica*, utilizarea ca material documentar a unora dintre piesele colecției arheologice ale muzeului.

Din 1928 până în 1940 existența muzeului este legată de activitatea lui Ioachim Miloia. Entuziast animator al mișcării muzeistice românești, Miloia a considerat întotdeauna că un muzeu, și în mod deosebit cel din Timișoara, nu este un simplu depozitar de materiale, ci este o instituție vie și complexă, care trebuie să aibă o activitate dinamică, să-și sporească colecțiile în permanență, pentru a putea pune la îndemna științei un bogat tezaur documentar. Tot el a fost și cel care, cu concursul prof. dr. C. Daicoviciu, a organizat primele săpături arheologice. După moartea lui I. Miloia (1940), conducerea muzeului a fost exercitată de Aurel Ciupe, cunoscut pictor și om de cultură, care avea să fie și primul director al muzeului după eliberarea țării. În 1948 muzeul a obținut o frumoasă reușită, îmbogățindu-și patrimoniul său cu colecția Secoșanu. El cuprindea acum piese dintre cele mai valoroase și mai reprezentative pentru arta noastră populară. În 1950, muzeul Banatului, după ce funcționase în clădirea actualului Teatru Național, și-a instalat sediul în castelul Huniazilor. Afară de sediul principal, el mai dispune în prezent de localul din bastionul cetății și de clădirea din strada Victoriei 4, înglobând în colecțiile sale un număr de 100 000 de exponate de diferite facturi. El dispune de patru secții: de istorie, științele naturii, arte plastice și etnografie.

Cu prilejul acestei frumoase aniversări, în ziua de 13 ianuarie 1973 a avut loc în aula mare a Universității din Timișoara o adunare festivă. La deschiderea festivității s-a dat citire Decretului Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România prin care Muzeului Banatului din Timișoara i se conferă Ordinul „Meritul Cultural” clasa I pentru îndelungată și rodnică activitate în domeniul muzeografiei, cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la înființare.

În numele președintelui Consiliului de Stat, tovarășul Nicolae Ceaușescu, înalta distincție a fost înmănată de acad. Constantin Daicoviciu, membru al Consiliului de Stat. De asemenea un număr de 11 muzeografi au fost distinși cu Ordinul „Meritul Cultural” clasele a III-a și a IV-a, cu Medalia „Meritul Cultural” clasa I și cu Medalia Muncii.

Prof. Marius Moga, directorul Muzeului Banatului, a prezentat istoricul acestei prestigioase instituții.

La adunare au luat cuvântul Mihai Telescu, prim-secretar al Comitetului județean Timiș al P.C.R., președintele Consiliului popular județean, Tamara Dobrin, vicepreședinte al Consiliului culturii și educației socialiste, acad. Constantin Daicoviciu, directorul Muzeului Transilvaniei, prof. dr. Florian Georgescu, directorul Muzeului de istorie a Republicii Socialiste România, prof. Ion Arhip, directorul Complexului muzeal din Iași, dr. docent Aurelian Popescu-Gorj de la Muzeul „Grigore Antipa”, care au adresat colectivului muzeului sărbătorit calde felicitări și urări de noi succese în nobilele misiuni de educare a maselor în spiritul respectului și a dragostei față de valorile istorice, artistice și culturale ale poporului nostru.

După adunarea festivă a avut loc vernisajul noilor expoziții de artă și de artă populară deschise în cadrul Muzeului Banatului. Manifestările consacrate sărbătoririi centenarului Muzeului Banatului au continuat cu o sesiune jubiliară de comunicări științifice în domeniul istoriei, etnografiei, artei și științelor naturii.

La secția de istorie (biroul: acad. Constantin Daicoviciu, președinte, dr. Aurel Decei, dr. Florian Georgescu, dr. Traian Bunesu, prof. Marius Moga, membri) au fost prezentate comunicările: *Plastica antropomorfă și zoomorfă de cultură Turdaș-Vinca de Ortansa Radu, A. Resch și C. Germann (Timișoara)*; *Mormintul cu ocră descoperit la Bodo, județul Timiș de Ioan Stratan (Lugoj)*; *Cu privire la neoliticul din Banat de Gheorghe Lazarovici (Cluj)*; *Două așezări Coșofeni în holarul orașului Bocea de Ștefan Cădăriu (Reșița)*; *Așezarea hallstattiană de la Herneacova-„Cetate” de Florin Medeț (Timișoara)*; *Cîteva puncte arheologice din județul Timiș de Florin Medeț, I. Bugilian (Timișoara)*; *Bogățiile Daciei preromane de Adrian Bejan (Timișoara)*; *Numele Ulpiei Traiana de dr. Hadrian Daicoviciu (Cluj)*; *O nouă unitate militară la Tibiscum de Marius Moga (Timișoara)*; *Considerații referitoare la sistemul vamal din cadrul Banatului roman de Liviu Marghitan (București)*; *Cuptoarele pentru redus minereul de fier de la Fizeș (comuna Berzovia) de Eugen Iaroslav și Richard Petrovski (Reșița)*; *O statueta dionisiacă în Muzeul Banatului de Constantin Pop (Cluj)*; *O nouă divinitate palmiriană într-o inscripție de la Tibiscum de C. Petolescu (București)*; *Monumente votive în muzeul din Lugoj de Dan Isac (Cluj) și Ion Stratan (Lugoj)*; *Opinii noi privind limesul Daciei în Banat de Ștefan Ferenczi (Cluj)*; *O contribuție la toponimia limesului bănățean al Dunării în epoca romană lirzie de Nicolae Gudea (Cluj)*; *Cu privire la problema sarmaților în Banat de Egon Dörner (Arad)*; *Un sondaj de opinie istorică: stratificarea socială în Banat în secolele X—XI de Doru Luminos (Timișoara)*; *Două cimitire feudale timpurii din Valea Dunării (Cornea și Pojejena) de Ilie Uzun (Reșița)*; *Încercările lui Sigismund Báthory de a recuceri Banatul și Timișoara de la turci de dr. Aurel Decei (București)*; *Banatul în secolul al XVIII-lea de Liviu Ștefănescu*; *Un ziar românesc al revoluției de la 1848—1849 apărut la Pesta: „Democrația” de Ovidiu Olariu (Arad)*; *Primul statut al Asociației lucrătorilor din Timișoara (1870) de dr. Petru Bunta și G. Protopopescu (Cluj)*; *Lupta poporului român pentru libertatea națională în preajma memorandumului de Corneliu Popești (Timișoara)*; *Noi contribuții la mișcarea antimonarhică din Banat de Ana Pop (Caransebeș)*; *Aspecte ale dezvoltării industriei textile din județul Timiș în perioada dintre cele două războaie mondiale, oglindite în fondurile de la Arhivele Statului de Dumitru Florea și dr. Gheorghe Oancea (Timișoara)*; *Aspecte din lupta maselor populare din județul Caraș-Severin în perioada premergătoare grevei generale din octombrie 1920 de Vasile Zaberca (Reșița)*; *Radicalizarea politică a țăranimii din Banat în anii crizei economice de Ion Munteanu (Timișoara)*; *Partidul Comunist Român, inițiatorul și organizatorul rezistenței antifasciste în Banat (1940—1944) de Dan Popescu (Lugoj)*; *Activitatea Regionalei C.F.R. din Banat pentru organizarea mișcării de rezistență antifascistă (1940—1944) de Gavrilă Sarafoleanu (București)*; *Independența și suveranitatea României între 23 august 1944 și 6 martie 1945 de dr. Traian Bunesu (Timișoara)*; *Participarea tineretului timișean la înfăptuirea sarcinilor revoluției populare din țara noastră (23 august 1944—30 decembrie 1947) de Gheorghe Radulovici (Timișoara)*; *Republica, deziderat al luptei seculare a maselor populare de Ilie Istodorescu (Timișoara)*; *Ecoul produs de proclamarea republicii asupra oamenilor din Banat de Dumitru Anișoiu (Timișoara)*; *Dezvoltarea Uzinelor Reșița și participarea lor la industrializarea țării în perioada (1947—1970) de Ovidiu Bozu (Reșița)*; *Informații din condica de protocoale a lui Stoica de Hațeg de dr. Theodor Th. Trăpcea (Timișoara)*; *Emil Holub și Muzeul Banatului de Costin Feneșan (Cluj)*; *Vichentie Babeș, noi contribuții documentare de dr. I. D. Suci (București)*; *Din activitatea didactică și publicistică a lui Vasile Goldiș la Caransebeș (1886—1889) de Gheorghe Șora (Timișoara)*; *Colecția ziarului „Foaie de duminică” de Elena Borugă (Timi-*

șoara); *Aspecte de istorie economică din Banat* de Alexandru Nemoianu (București); *Cercelarea Interdisciplinară, parte componentă a cercetării muzeografice* de Solweig Lienert, Octavian Nicolau și Liviu Ștefănescu (București); *Din istoria alimentării cu apă a orașului Timișoara* de Alexandru Zănescu (Timișoara).

Centenarul muzeului timișorean și manifestările științifice organizate cu acest prilej s-au înscris ca un moment remarcabil și ca o adevărată sărbătoare a muzeisticii românești moderne.

M. Stroia

SESIUNEA DE COMUNICĂRI A DIRECȚIEI MONUMENTELOR ISTORICE ȘI DE ARTĂ

În zilele de 23–25 ianuarie 1973 a avut loc la București sesiunea de comunicări a Direcției monumentelor istorice și de artă din Comitetul Culturii și Educației Socialiste desfășurată cu ocazia împlinirii a 80 de ani de la înființarea Comisiei Monumentelor Istorice.

Comunicările prezentate în cele trei zile de dezbateri au fost împărțite tematic pe două categorii: istorie și arheologie și, respectiv, istoria artei. După cuvântul introductiv, rostit de Vasile Drăguț, directorul D.M.I.A., în cadrul primei secțiuni au fost prezentate comunicările: *Doctrine de restaurare în secolul al XIX-lea* de Emil Lăzărescu, Institutul de Istorie a artei; *Cetatea din veacul al XVII-lea de la Tg.-Mureș* de Sanda Negoiescu și Alex. Bogdan, D.M.I.A.; *Monumente militare în revista „Cultul eroilor”* de Constantin Căzănișteanu, Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară, București; *Urmările cercetărilor arheologice de la biserica Stelea — Trgoviște* de Gh. I. Cantacuzino, D.M.I.A.; *Despre data de sfârșit a viețuirii în cetatea Dinogetia-Garvăn* de Petre Diaconu, Institutul de arheologie, București; *Beilicul din Iași și monumentul funerar al lui Grigore al III-lea Ghica* de Nicolae Grigoraș, Institutul de istorie și arheologie „A.D. Xenopol”; *Unele rezultate ale cercetărilor arheologice efectuate între anii 1960 și 1972 în cadrul șantierelor D.M.I.A. din Transilvania* de Radu Heitel, D.M.I.A.; *Contribuții la istoricul ctitoriei fortificate a Cantemireștilor — Mănăstirea Mera* de Sergiu Iosopescu, C.S.C.I.T.M.; *Activitatea lui Vasile Pârvan la C.M.I. de Valeriu Leahu*, Muzeul de istorie a R.S. România, București; *Monumente valoroase de tehnică populară în Muzeul din Dumbrava Sibiului* de Cornel Irinie, Muzeul Brukenthal, *Societăți și așezăminte pentru ridicarea operelor comemorative de război* de Niculae Niculae, C.S.C.I.T.M., București; *Cercetări asupra topografiei (din Transilvania)* de Paul Niedermaier, Academia de Științe Sociale și Politice, Filiala Sibiu; *Monumentul Putna (1466–1484) în evoluția bisericilor medievale de tip triconc din Moldova. Constatări și considerații prilejuite de cercetările arheologice de la Putna în anii 1969–1970* de Nicolae Pușcașu, D.M.I.A.; *Sondajul arheologic de la Trikulă — Porțile de Fier* de Alex. Rădulescu, Institutul de arheologie, București; *Consolidarea, restaurarea și conservarea monumentelor istorice din Dobrogea, imperativ de stringentă actualitate* de Adrian Rădulescu, Muzeul arheologic Constanța; *Concepția lui N. Iorga despre restaurarea monumentelor istorice* de Liviu Ștefănescu, Muzeul de istorie al R.S. România, București; *80 de ani de la înființarea C.M.I. Aspecte din activitatea Comisiei Monumentelor Istorice* de Oliver Velescu, Centrul de cercetări științifice al Ministerului Turismului, București; *Puncte de vedere noi privind provincia romană, cu referire specială la Scythia Minor* de Maria Alexandrescu-Vianu, Institutul de

studii sud-est europene, București; *Cetatea feudală de la Pescari* de Ștefan Matei, Muzeul de istorie Cluj; *Contribuții la biografia arhitectului Johann Freywald* de Andrei Pippidi, Institutul de studii sud-est europene; *Elemente de arhitectură în miniaturistică* lui Dionisie Eclesiarhul de Virgil Teodorescu, Muzeul Arhivelor Statului.

În cadrul secțiunii privitoare la istoria artei au fost susținute comunicările: *O casă de orășean din prima jumătate a secolului al XV-lea din R.-Vlcea* de Elena Busuioc, Institutul de arheologie; *Restaurarea bisericii Radu-Vodă din București, etapa a II-a* de Ștefan Balș, D.M.I.A.; *Din nou despre pictura bisericii din Strei* de Vasile Drăguș, directer al D.M.I.A.; *Considerații asupra fragmentelor de pictură murală găsite în cursul cercetărilor arheologice din biserica m-rii Comana de Maria Irina Cantacuzino*; *Câteva date privind activitatea unor zugravi din Țara Românească în Banat (sec. XVIII—XIX)* de Eleonora Costescu, Institutul de studii sud-est europene, București; *Considerații privind arhitectura românească din Transilvania sec. XVIII* de Ioana Cristache-Panait, D.M.I.A.; *Leconte du Nouy și restaurarea monumentelor de arhitectură din România* de prof. dr. Gr. Ionescu și dr. arh. Sanda Voiculescu; *Palatul voievodal de la Curtea Veche în secolul al XVI-lea* de Panait I. Panait, Muzeul de istorie a orașului București; *Biserica episcopală din Buzău. Considerații asupra vechimii și arhitecturii sale* de Cristian Moisesescu, D.M.I.A.; *Biserica din Dragomirești* de Marian Stroia, Institutul de istorie „N. Iorga”, și arh. Ruxandra Popa, Muzeul Satului; *Valea Bistrei. Rezultate arheologice ale săpăturilor* de Radu Popa, Institutul de arheologie, București; *O veche clădire românească mai puțin cunoscută. Biserica din Cicău de Marius Porumb*, Institutul de istorie și arheologie din Cluj; *Elemente laice în pictura religioasă din Moldova (sec. XV—XVII)* de Ion Solcanu, Institutul de istorie și arheologie „A.D. Xenopol”; *Contribuții la cunoașterea bisericilor românești de zidărie din jud. Cluj* de Ion Scheletti, D.M.I.A.; *Constatări relative la bisericile medievale de zid din Țara Românească rezultate în urma unei prime analize statistice a datelor istorice și caracteristicilor de arhitectură* de Voica Maria Pușcașu, D.M.I.A.; *Cetatea „Balványos” din Covasna* de Zoltan Szekely, Muzeul județean Covasna; *Unele elemente decorative de factură gotică comune în arhitectura Moldovei și Transilvaniei din secolul al XV-lea* de asistent dr. Mira Voitec Dordea; *Considerații asupra bisericilor de zid românești, din Transilvania (sec. XIII—XVII)* de Eugenia Greceanu, D.M.I.A.; *Ansamblul fostei mănăstiri Comana. Restaurarea laturei de vest a incintei* de Liana Bilciurescu, D.M.I.A.; *Semnificația programului iconografic al bisericii mănăstirii Arnova* de Cornelia Pillat, Institutul de istorie a artei; *Date noi privind vechimea schitului Iezer-Vlcea* de Aurelian Sacerdoțeanu; *Săpăturile arheologice pe șantierele de restaurare ale D.M.I.A. în anul 1972* de Mariana Beldie.

Sesiunea s-a înscris ca un eveniment de seamă și de o reală înută științifică, dezbaterile evidențiind numeroase probleme care vor trebui să stea pe viitor în atenția acestui organism, menit să vegheze la integritatea și protejarea monumentelor de istorie și de artă.

M. Stroia

OMAGIU UNUI ILUSTRU ÎNAINȚAȘ AL ÎNVĂȚĂMÎNTULUI ROMÂNESC

Recent a avut loc sărbătorirea centenarului nașterii lui N. Costescu, apropiat colaborator al lui Spiru Haret în organizarea învățămîntului public.

Manifestarea, însoțită de o expoziție comemorativă organizată de Casa corpului didactic Țirgovște cu sprijinul unor instituții centrale, s-a desfășurat la Pucioasa (județul Dîmbovița),

locul natal al renumitului pedagog, în prezența unor academicieni, profesori universitari, cercetători științifici, scriitori, foști elevi, consăteni și membri ai familiei sărbătoritului.

Despre viața și activitatea pedagogică și publicistică a lui Gh. N. Costescu au vorbit în cuvinte emoționante : acad. Miron Nicolescu, președintele Academiei R.S. România, prof. dr. doc. Stanciu Stoian, membru corespondent al Academiei R.S. România, prof. dr. doc. Corneliu Constantinescu, medic emerit, prof. dr. Gh. Pirnuță, scriitorul Nicu Filip, prof. dr. Maria Niculescu-Ghimpu, economistul Tiberiu Varga, prof. Nicolae Oprea, dr. Niculina Costescu, av. Ovidiu Rizescu, inv. Ion Popescu.

În semn de omagiu pentru distinsul cărturar, festivitatea a continuat cu o ședință de comunicări științifice, originale prin noutatea cercetărilor prezentate. Au fost susținute următoarele referate : acad. Miron Nicolescu, *Relația știință — învățămînt*; prof. dr. doc. Stanciu Stoian, *Trăsături de bază ale pedagogiei române moderne*; dr. Radu Tomoiagă, cercetător științific principal la Institutul de filozofie, *I.H. Rădulescu și antidinasticismul său*; Dr. Eugen Bruchter și Gabriel Mihăescu, directorul Muzeului județean Dimbovița, *Adevăratele începuturi ale studierii filozofiei și literaturii în România*; Petre Cristea, îndrumător la Complexul muzeal Curtea domnească din Tîrgoviște, *A existat o școală domnească de gramatici în secolul al XV-lea la Tîrgoviște?*

Cornelia Olteanu

LUCRĂRILE COMISIEI MIXTE A ISTORICILOR DIN R.S. ROMÂNIA ȘI U.R.S.S.

În zilele de 3—6 februarie 1973 au avut loc la București lucrările Comisiei mixte a istoricilor din R.S. România și U.R.S.S.

La lucrările Comisiei au participat din *partea română* : prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, președintele Secției de istorie a Academiei de Științe Sociale și Politice, directorul Institutului de istorie „Nicolae Iorga” (președinte al comisiei); prof. univ. dr. docent Ștefan Pascu, rectorul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj (vicepreședinte al comisiei); prof. univ. dr. Aron Petric, decanul Facultății de istorie a Universității București (vicepreședinte al comisiei); conf. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță de la Facultatea de istorie a Universității București (secretarul comisiei).

Din *partea sovietică* au participat : acad. I.I. Minț, președintele Comisiei pentru studierea problemei complexe a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie (președintele comisiei); dr. doc. V.N. Vinogradov, cercetător principal la Institutul de slavistică și balcanistică al Academiei de Științe a U.R.S.S. (vicepreședinte al comisiei); dr. L.E. Semenova, cercetător științific la Institutul de slavistică și balcanistică al Academiei de Științe a U.R.S.S. (secretarul comisiei).

În cadrul lucrărilor s-au discutat problemele activității de perspectivă a comisiei, care funcționează în cadrul acordului existent între Academii de științe din cele două țări. Printre acestea figurează organizarea de dezbateri, simpozioane și sesiuni științifice asupra unor probleme de interes comun, întărirea consultării în privința elaborării problemelor științifice care preocupă reciproc pe istoricii din cele două țări, extinderea informării reciproce în domeniul activității istoriografice din R.S. România și U.R.S.S.

Comisia mixtă a prevăzut și alte forme de lărgire a colaborării prin susținerea acțiunilor reciproce prevăzute în planurile interacademice.

În cadrul lucrărilor Comisiei mixte s-a hotărât ca primele dezbateri științifice să abordeze două probleme de mare însemnătate pentru istoria țărilor noastre : „România în preajma și în timpul celui de-al doilea război mondial. Împrejurările istorice în care a avut loc insurecția națională antifascistă din august 1944” și „Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și mișcarea revoluționară din România”.

Lucrările Comisiei mixte s-au desfășurat într-o atmosferă de deplină înțelegere, marcind încă o dată spiritul de colaborare tovărășească existent între istoricii din cele două țări.

Gh. I. Ioniță

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN U.R.S.S.

La sfârșitul anului 1972, în vederea elaborării lucrării din planul științific al institutului *România în primul război mondial*, Mircea Iosa și Anastasie Iordache, cercetători principali la Institutul de istorie „N. Iorga”, au efectuat o călătorie de studii și de documentare în Uniunea Sovietică.

În conformitate cu planul de deplasare stabilit și aprobat de Academia de Științe a U.R.S.S., s-au efectuat studii de documentare la Moscova și la Leningrad. La Biblioteca „V.I.Lenin” din Moscova s-a procedat la confruntarea materialelor bibliografice existente în bibliotecile noastre cu cele din fondurile bibliotecii amintite în vederea unor completări. Îndeosebi s-a cercetat colecția de documente „Mejdunarodnie otnoșenia v epohu imperializma”, seria a 3-a, în 10 volume, precum și colecția „Tarskaia Rossiia v pervoi mirovoi voine”. În timpul scurt avut la dispoziție s-a întocmit un repertoriu cronologic al documentelor referitoare la istoria României în timpul primului război mondial în vederea coroborării cu alte surse documentare, colecția sovietică de documente fiind întemeiată, dealtfel, pe alte colecții de documente publicate anterior și folosite în întregime. Deosebit de importante sînt documentele referitoare la tratativele pentru încheierea acordului româno-rus din 18 septembrie/1 octombrie 1914 și pentru încheierea tratatului de alianță din august 1916.

La Leningrad a fost cercetat fondul Consiliului de Miniștri de la Arhiva istorică centrală de stat a U.R.S.S. Din dosarele studiate s-a cules material referitor la : relațiile româno-ruse în ajunul și în timpul primului război mondial, schimbul de documente diplomatice între Camera Deputaților și Duma după intrarea României în război, măsurile pentru evacuarea României și transportul de prizonieri în Rusia, relațiile cu guvernul provizoriu după februarie 1917, datele referitoare la operațiile militare și la transportul trupelor, cooperarea cu armata română, în general date documentare importante pentru elaborarea lucrării. Evident, pentru cercetarea unui atât de vast și de variat material documentar existent în fondurile arhivelor și în biblioteci, era necesară deplasarea pe un termen mai lung.

În timpul deplasării, cei doi cercetători au avut o întâlnire cu istoricii sovietici V.N. Vinogradov și A. Iaskova în vederea informării reciproce despre activitatea de cercetare referitoare la *România în primul război mondial*, temă care a făcut subiectul unei lucrări publicate

În anii trecuți de către V.N. Vinogradov. Convorbirile au fost utile activității de cercetare, indicându-se anumite surse de folosit din biblioteci și din arhive.

Deplasarea a fost utilă pentru completarea documentării monografiei înscrise în planul științific al institutului.

M. Iosa și A. Iordache

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN R.P. UNGARĂ

În perioada 10—30 septembrie 1972 am întreprins o călătorie de studii în R.P. Ungară, luînd parte ca invitat la colocviul dedicat comemorării a 500 de ani de la nașterea lui Gheorghe Doja¹, apoi efectuînd investigații în arhivele și bibliotecile din Budapesta în cadrul schimbului de cercetători inițiat între Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România și Academia de Științe a Republicii Populare Ungare.

Am depistat o serie de manuscrise și documente privitoare la relațiile româno-ungare în perioada insurecțiilor curuților din timpul lui Emerik Thököly și Francisc al II-lea Rákóczi, adică între 1677 și 1711, în următoarele arhive și biblioteci: Arhivele statului (Magyar Országos Levéltár) și filiala conținînd arhiva Károlyi; Biblioteca națională „Széchényi” (Országos Széchényi Könyvtár) și Biblioteca „Ráday” (Ráday Könyvtár).

În cele 11 fonduri arhivistice parcurse (10 de la Arhivele statului și unul de la Ráday Könyvtár) am identificat un număr de 258 de documente, rapoarte, scrisori și instrucții diplomatice inedite, dintre care 110 reprezintă corespondență directă între insurgenți, Curtea din Viena și diferiți domni, clerici și boieri din Moldova și Țara Românească², iar restul se referă la activitatea refugiaților curuți în principate.

Printre cele mai interesante materiale privitoare la epoca luptelor lui Thököly și a războiului „Ligii sfinte” împotriva Imperiului otoman între 1683 și 1699, semnez mai ales 17 scrisori expediate principelui Transilvaniei Mihail I Apafi și cancelarului Mihai Teleki între 1676 și 1689 de Alexandru Mavrocordat Exaporitul, marele dragoman al Porții, apoi misiunile adresate lui Apafi de domnii Șerban Cantacuzino și Constantin Cantemir la 2 iulie 1687 și, respectiv, 31 august 1688 și alte 5 scrisori ale lui Thököly către Antioh-vodă Cantemir și hatmanul moldovean Lupu Bogdan în 1698—1699³.

Documentele privind relațiile răsculaților curuți cu Moldova și Țara Românească în timpul marii insurecții antihabsburgice rákócziene din anii 1703—1711 sînt însă mai bogate în conținut și mai importante. Am descoperit astfel întreaga corespondență politică, parțial cifrată, purtată cu Francisc al II-lea Rákóczi și căpeteniile curuțe Laurențiu Pekri și Mihai Mikes, de Constantin-vodă Brincoveanu, frații Cantacuzino Constantin stolnicul și Mihai spătarul și nepotul lor Toma spătarul, secretarul „de taină” al acestor boieri, Toader Corbea,

¹ Vezi darea de seamă privitoare la desfășurarea lucrărilor colocviului alcătuită de subsemnatul împreună cu L. Demény, în „Studii”, 26 (1973), nr. 1.

² Cele 110 documente amintite, redactate în majoritate în l. latină, au fost transcrise sau rezumate și microfilmate în totalitate.

³ Magyar Országos Levéltár (M.O.L.) P. 1238 Teleki Mihály gyűjtemény; P. 1239 Apafi Mihály iratai; Teleki lvt., Missilis osztály, 708, nr. 1; Thököly lvt., G 2, 11 5, 1698, f. 123 v°; 124; 1699, f. 90, 90 v°.

episcopul de Rîmnic Damaschin și Mihaleea stolnicul din Cîndești (în perioada 1704—1710)⁴, precum și răspunsurile adresate de principele rebel al Transilvaniei celor de mai sus⁵.

De asemenea merită toată atenția și schimbul de scrisori inițiat între domnii Moldovei Mihai Racoviță și Antioh Cantemir, boierii Ilie Cantacuzino vistierul, Savin Zmucilă banul și Dumitrașco Racoviță și Cozma egumenul din Tg.-Ocna cu Rákóczi, Pekri și Mikes între 1707 și 1709⁶. Mai amintesc de asemenea și de năvălirile trimise lui Brîncoveanu de împăratul Iosif I, generalul imperial Rabutin și comitele Stephan Haller (în perioada 1705—1710), precum și cele expediate de guvernul Transilvaniei lui Antioh-vodă Cantemir și hatmanului Antioh Jora la 1707⁷ în legătură cu acțiunile militare ale curuților, dintre care mulți și-au găsit refugiu peste Carpați.

Din cuprinsul acestor materiale se reflectă atât interesul manifestat de cercurile conducătoare din Țara Românească și Moldova față de evenimentele din Transilvania în timpul insurjecției conduse de Francisc al II-lea Rákóczi, cât și măsurile inițiate de autoritățile imperiale pentru a împiedica o apropiere prea manifestă față de curuți a celor două principate, în special a Moldovei. Un element necunoscut pînă în prezent îl constituie atitudinea partidei Cantacuzineștilor, care, prin intermediul lui Toader Corbea și al episcopului de Rîmnic, Damaschin, a întreținut o corespondență politică secretă cu Rákóczi, în afara științei lui Brîncoveanu, informîndu-l pe larg pe conducătorul rebelilor despre evenimentele de la Poartă, atitudinea turcilor și a Rusiei față de curuți ș.a. Amploarea corespondenței detectate demonstrează ecoul profund stîrnit în principate de insurecția rákócziiană și de implicațiile ei pe plan internațional, în special de relațiile curuților cu Rusia și cu Poarta otomană.

Prelucrarea și publicarea documentelor descoperite își vor găsi locul firesc în cadrul vastei monografii pe care o elaborez împreună cu dr. Andrei Magyari de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj cu privire la *Insurecția rákócziiană și românii (1703—1711)*.

În timpul șederii și activității științifice depuse în R.P. Ungară m-am bucurat de sprijinul larg al Academiei de științe și al Institutului de istorie, de concursul acordat de Arhivele statului pentru microfilmarea materialelor documentare depistate, de solitudinea manifestată de diferiți cercetători și profesori, în rîndul cărora menționez cu grațitudine numele prof. Lajos Elekes de la Universitatea „Loránd Eötvös”, prof. Bela Kőpeczi, secretarul general al Academiei de științe, prof. Zsigmond Pál Pach, directorul Institutului de istorie, prof. Agnes Várkonyi, șef de secție, prof. Kalman Benda și cercetătoarea Ildikó Lipcsey de la același institut, prof. Zsolt Trócsányi de la Arhivele statului și dr. Imre Bankuti de la Nemzeti Múzeum Széchényi.

Paul Cernovodeanu

⁴ În total 39 scrisori: 9 ale lui Constantin Brîncoveanu, 10 ale stolnicului Cantacuzino 7 ale spătarului Mihai Cantacuzino, 4 ale spătarului Toma Cantacuzino, 5 ale diacului Toader Corbea, 3 ale episcopului Damaschin și una a lui Mihaleea stolnic (cf. M.O.L., *G 15 Aspremont*, A₁, fasc. 16; D, fasc. 94; F, fasc. 189). O altă scrisoare în latină a stolnicului Cantacuzino, din 30 iulie 1704, adresată consilierului lui Rákóczi, Ioan Radvānzky, a fost recent publicată de Lucian Boia, *Stolnicul Constantin Cantacuzino în arhivele din Budapesta*, în „Manuscriptum”, III (1972), nr. 4 (9), p. 156—157.

⁵ Adică 21 de scrisori, repartizate astfel: 8 către Brîncoveanu, 11 către Cantacuzinești (5 către stolnicul Constantin, 4 către spătarul Mihai și 2 către spătarul Toma), 3 către Toader Corbea și 2 către episcopul Damaschin (cf. M.O.L., *G 15 Aspremont*, A₂, fasc. 2; E fasc. 102; Ráday Könyvtár, *Ráday család* lt. 108 csomó; IV d/2—15 și 2—16).

⁶ Anume 5 scrisori ale lui Mihai Racoviță, cîte una a lui Antioh Cantemir, Ilie Cantacuzino, Savin banul și egumenul Cozma adresate lui Rákóczi, Mikes și Pekri și 3 scrisori ale principelui Transilvaniei către domnii sus-amintiți și Dumitrașco Racoviță (cf. M.O.L., *G 15 Aspremont*, A₁, fasc. 16; D, fasc. 94; E, fasc. 102; F 43, f. 341 și 342; Ráday Könyvtár, *Ráday család*, IV d/2—15).

⁷ M.O.L., *G 15 Aspremont*, A₁, fasc. 5; D, fasc. 70; F 43, nr. 4, f. 340; F 46, 1705: 25 (nr. 3); 1707: 61 (nr. 3).

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN STATELE UNITE ALE AMERICII

În perioada 21 august—16 decembrie 1972 am făcut o călătorie de studii în Statele Unite ale Americii. Călătoria s-a desfășurat ca urmare a acordului încheiat în decembrie 1970 între Consiliul național de știință și tehnologie și organizația americană International Research and Exchanges Board (IREX), organizație patronată de Consiliul american al societăților savante și de Consiliul de cercetare pentru științe sociale. Menționez că în cadrul programului IREX pe 1972—1973 au participat la stagii de studii și documentare, în afara cercetătorilor români, și cercetători dintr-o serie de țări socialiste europene. Repartiția pe țări a cercetătorilor a fost următoarea: Polonia, 11; Ungaria, 9; Iugoslavia, 7; România, 6; Cehoslovacia, 5; Bulgaria, 4. Stagiile de studii și de documentare în cadrul IREX sînt de 3, 6 și 9 luni, la care se adaugă o lună de curs intensiv de limba engleză la Universitatea Columbia (New York) în perioada 15 august—15 septembrie, curs la care au participat toți cercetătorii din țările menționate mai sus¹.

Programul de studii și documentare IREX cuprinde domenii foarte variate. De pildă, în acest an au fost organizate cercetări în următoarele domenii: economie, istorie, drept internațional, psihologie, sociologie, matematică, fizică nucleară, biofizică, chimie, medicină, computere, electronică, telecomunicații, agricultură și altele.

Grupul nostru de șase cercetători români a fost format din următorii: Marcu Ilorovitz (economie), Oscar Hoffman (sociologie), Georgetă Dan (psihologie), Maria Larionescu (sociologie), subsemnatul și Ion Stanciu (istorie). Temele noastre de studii și documentare au fost axate pe unele dintre preocupările institutelor din care făceam parte. În ceea ce mă privește am întreprins cercetări în două direcții: relațiile maritime dintre Statele Unite și România după tratatul de la Adrianopol pînă în anul 1910 și o investigație cît mai largă posibil în arhive și în publicațiile de documentare cu privire la istoria relațiilor româno-americane. Trebuie să menționez că cercetările legate de cele două teme expuse mai sus s-au desfășurat paralel, foarte adesea temele în chestiune interferindu-se.

Personal mi-am desfășurat activitatea în următoarele centre: la New York City, Universitatea Columbia (Butler Library, principala bibliotecă a acestei universități, secția manuscrise și carte rară) și Societatea de istorie; la Washington, Arhivele Naționale (The National Archives) și Biblioteca Congresului (The Library of Congress); la Urbana-Champaign, statul Illinois, biblioteca principală a universității cu secția de carte rară și bibliotecile divizionare de istorie și de cercetări sud-est și est-europene.

Cu referire la prima temă, relațiile maritime româno-americane, menționez că acestea, a fel ca relațiile economice în general dintre cele două țări, își au originea în noua situație creată în spațiul nostru geografic (la Dunărea de Jos și Marea Neagră) de tratatul de la Adrianopol (1829). În noul cadru internațional politic-economic instituit de tratatul menționat s-au înscris, printre altele, și tratatele comerciale încheiate de Statele Unite cu Turcia în 1830 și cu Rusia în 1832. La biblioteca principală a Universității Columbia am consultat un mare raport privind relațiile comerciale ale Statelor Unite înaintat în 1856 de către Departamentul de Stat Camerei Reprezentanților. În raport se atestă interesul Statelor Unite pentru traficul maritim în Marea Neagră și la gurile Dunării. În textul lui găsim o serie de date statistice asupra mișcării de nave

¹ Din partea IREX am primit îndrumare și asistență: de la directorul executiv, prof. Allen H. Kassof, de la directorii-adjuncți, John Matthews și Daniel Matuszewski; de la d-nele Vivian Todd și Joan Lang, care au avut misiunea să organizeze programul și să se ocupe de diferitele probleme legate de șederea noastră în Statele Unite.

la Brăila și la Galați, precum și bilanțuri, evaluate în milioane de dolari, asupra situației importurilor și exporturilor din cele două porturi românești. Importanța crescândă a traficului pe Dunăre și pe Marea Neagră este relevantă și într-un vechi studiu, publicat acum aproape 90 de ani, de Eugen Schuyler, primul reprezentant diplomatic al Statelor Unite în România și totodată membru corespondent al Academiei Române. Este interesant de subliniat că E. Schuyler mai atrage atenția în studiul său și asupra poziției de inferioritate impusă României de marile puteri europene în legătură cu regimul navigației pe Dunăre.

Un extrem de mare număr de materiale arhivistice referitoare la relațiile româno-americane de orice natură, precum și materiale de istorie propriu-zisă a României, se găsesc la Washington la Arhivele Naționale. O evaluare cantitativă mai mult sau mai puțin precisă a acestor materiale este, desigur, greu de făcut. Nu mă înșel însă dacă afirm că materialele arhivistice privind România sînt de ordinul citorva sute de mii de piese: de la documente de o pagină pînă la documente de sute de pagini dactilografiate, adică de mărimea unor cărți. În cele două luni încheiate cît am stat la Washington (octombrie și noiembrie 1972) am parcurs documente, în marea lor majoritate inedite și în unele cazuri publicate, pe o perioadă de 90 de ani (1858—1947). Pentru depistarea acestor fonduri, de un real ajutor mi-a fost broșura publicată în 1970 de un fost funcționar al arhivelor, prof. James Vivian, intitulată *Materiale la Arhivele Naționale cu privire la România*. În această broșură, autorul prezintă diferitele fonduri de documente (*records*) cu referire la țara noastră pe departamente sau ministere. Pe baza indicațiilor din broșură, funcționarii din diferitele servicii ale Arhivelor Naționale mi-au pus la dispoziție dosarele de documente solicitate de la unele dintre principalele departamente federale². De un real folos mi-au fost de asemenea indicii foarte numeroși și detaliați, alcătuiți după criteriile cronologic, geografic și pe materii.

Primele fonduri consultate la Arhivele Naționale din Washington au fost rapoartele consulatului american din Galați pe anii 1858—1869 (un fond) și 1863—1884 (alt fond), precum și diferite corespondențe, statistici și dări de seamă, grupate în 10 volume, ale consulatului Statelor Unite care a funcționat la Constanța după primul război mondial. Aceste fonduri de documente arată activitatea celor două oficii consulare în promovarea unor legături economice-maritime, care s-au intensificat după primul război mondial. Din corespondența anilor 1864—1866 și 1877—1878 a consulatului american din Galați am scos și unele copii la xerox. Citez sugestiile făcute Departamentului de Stat de consulul Timothy Smith pentru a se exporta în România produse industriale și mașini agricole necesare ameliorării procesului de producție în agricultură. Menționez că atît din documentele consulare, cît și din datele statistice adunate și prelucrate de Comisia maritimă a Statelor Unite reiese că după primul război mondial Constanța a fost nu numai portul prin care se desfășura o mare parte a traficului maritim dintre România și Statele Unite, ci și un important port de escală, a cărui principală funcție era facilitarea legăturilor economice pe calea mării între Statele Unite și Uniunea Sovietică (anii 1922 și următorii). Documentele menționate conțin numeroase date și informații despre categoriile și cantitățile de mărfuri incluse în traficul maritim de export și import dintre Statele Unite și marea zonă geografică a Mării Negre. O parte din corespondența consulară și diplomatică americană cu referire la România din secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea este microfilmată. Unele dintre copiile rolurilor cu microfilme au fost achiziționate de Arhiva istorică centrală din București și semnalate acum cîtiva ani într-un material cu caracter infor-

² Pentru depistarea numeroaselor materiale privind România am primit concursul următorilor arhiviști de la Arhivele Naționale din Washington: John Taylor, Sandra Rangel, Robert Swerczek.

mativ publicat în „Revista arhivelor”³. Aceste role au fost folosite ulterior în două articole publicate de C. Bușe și I. Stanciu, articole consacrate raporturilor româno-americane⁴.

Cea mai mare cantitate de documente privind relațiile româno-americane sînt cele din secolul al XX-lea și ele pot interesa în mod deosebit pe cercetătorii de istorie modernă și contemporană. Astfel sînt dosare întregi de corespondență diplomatică referitoare la comerțul dintre România și Statele Unite și la raporturile financiare (investiții de capital în industria petrolieră, telefoane, achiziționare de material rulant pentru calea ferată). Găsim apoi documente legate de negocierile româno-americane pentru crearea unei industrii aeronautice naționale. Interesantă este apoi și corespondența purtată prin intermediul ministrului Statelor Unite la București pentru modernizarea marinei române în preajma primului război mondial prin efectuarea de comenzi către șantierul naval ale unor mari companii metalurgice americane. Alte documente se referă la participarea României la primul război mondial. Cităm în această privință un raport din septembrie 1917 al colonelului Parker din misiunea americană în România. Raportul, destul de mare (26 de pagini dactilografiate), începe cu o incursiune în trecutul istoric depărtat al poporului român. Autorul vorbește de originea latină a românilor, de secolele de istorie frământată, de crearea statului unitar la mijlocul secolului al XIX-lea, de aspirațiile naționale ale poporului nostru care au determinat intrarea României în primul război mondial. Colonelul Parker se exprimă de asemenea cu multă simpatie și elogi la adresa comportării armatei române, compusă în marea ei majoritate din țărani, cu prilejul marilor lupte de pe frontul din sudul Moldovei în lunile iulie-august 1917. Se păstrează apoi numeroase rapoarte și corespondențe din 1919 referitoare la traficul foarte activ din Constanța și Galați organizat de marina Statelor Unite în cadrul programului Hoover pentru aprovizionarea cu produse alimentare de primă necesitate a Dobrogei, în primul rînd, și a altor regiuni ale țării grav lovite de război.

Foarte numeroase sînt apoi documentele referitoare la grelele condiții politice-diplomatice, economice și militare în care s-a aflat România în anii imediat premergători celui de-al doilea război mondial, precum și în timpul războiului. Istoricii specializați în istorie contemporană găsesc la acest capitol o informație extrem de bogată, care, analizată critic și coroborată cu alte surse interne și externe, poate întregi cunoștințele despre perioada în chestiune. Acțiunea României de a părăsi coaliția hitleristă, de a încheia armistițiul și de a participa la marele efort militar împotriva fascismului este de asemenea larg reprezentată în fondurile de la Arhivele Naționale din Washington. Menționez că o parte din documentele privind aceste probleme sînt publicate în marea colecție „Foreign relations. Diplomatic Papers” (Relații externe. Documente diplomatice). În volumele acestei colecții, documentele sînt publicate și cu cota de înregistrare în arhive, fapt care facilitează cererea imediată a originalului și a altor documente cu cote apropiate, cuprinzînd informații asemănătoare cu cele din materialele tipărite.

Dar în afară de documentele privind istoria modernă și contemporană a României, la bibliotecile din Statele Unite în care am lucrat am găsit și materiale referitoare la istoria medie a țării noastre (cărți vechi, documente, hărți). Timpul nu mi-a permis să fac o investigație exhaustivă în secțiile de carte rară și manuscrise ale bibliotecilor vizitate, ci doar unele sondaje. Astfel, la biblioteca principală a Universității Columbia (New York) am găsit o descriere engleză (ediție 1717) a Europei centrale și de sud-est, în care apar Transilvania, Moldova și Țara Românească; o lucrare tipărită în 1764 a englezului Adam Anderson, cu unele refe-

³ S. Racoviceanu, V. Costache, *Corespondența consulatului Statelor Unite ale Americii în România 1858–1906*, în „Revista Arhivelor”, 1967, nr. 2, p. 289–296.

⁴ Constantin Bușe, *Primii consuli americani în România (1858–1878)*, în „Revista Română de Studii Internaționale”, 1 (7), București 1970, p. 91–101; I. Stanciu, *Considérations sur l'évolution des rapports commerciaux entre la Roumanie et les Etats-Unis d'Amérique jusqu'en 1914*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1972, nr. 4, p. 603–630.

rințe la participarea țărilor române la comerțul european pe uscat și pe apă; o colecție de 15 rapoarte diplomatice venețiene originale, cu informații despre cele trei țări române (regim politic, raporturile cu Poarta, tribut, obligații militare). Tot în această bibliotecă se păstrează și unele hărți despre țările române: o hartă germană din a doua jumătate a secolului trecut și o interesantă hartă geneveză a lumii din 1457, în care apar și ținuturile românești. Un facsimil de mărimi reduse, cu comentariu, a fost publicat în 1912 de istoricul american E.L. Stevenson; originalul hărții se găsește la Societatea de geografie din New York.

La Biblioteca Congresului din Washington se păstrează ediția a 3-a din 1621 a marii istorii a Imperiului otoman (*The general historie of the Turkes*), de aproape 1 600 de pagini, scrisă, până în 1609, de istoricul englez Richard Knolles. Cartea are foarte numeroase relatări despre români, deosebi despre Ioan-vodă Viteazul, Mihai Viteazul și despre istoria primilor ani de după Mihai Viteazul. R. Knolles a fost contemporan cu cei doi mari domni români, fapt care explică interesul pe care l-a purtat pentru acțiunile lor politice și militare. Edward Grimston, un continuator al lui Knolles, îi duce opera până în 1620. La Biblioteca Universității Urbana-Champaign se găsește o a șasea ediție a istoriei turcilor în trei volume, elaborată, în afară de Knolles și de Grimston, de încă doi continuatori: Paul Rycaut și Roger Manlet. Această ediție merge până la pacea de la Carlowitz (1699), cuprinzând și referințe despre istoria românilor în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Menționez că o primă ediție incompletă, până în 1603, a cărții lui Knolles și o ediție a 5-a, completată de continuatori a lui Knolles până în 1638, se găsesc la Biblioteca Academiei R.S. România. Tot la Biblioteca Congresului din capitala Statelor Unite se mai găsesc și alte cărți vechi despre Imperiul otoman ai căror autori au făcut referiri mai ample sau mai puțin ample la țările române: Andrew Moore (1660), Henry Marsh (1663) și Michel Baudier (1631). Tot acolo se află și un exemplar în versiune engleză din cunoscuta istorie a Ungariei și Transilvaniei, cu informații și despre Moldova și Țara Românească, scrisă de Florus Hungaricus; versiunea engleză a fost redactată de James Howell, care a publicat-o la Londra în 1664.

La Universitatea Urbana-Champaign (Illinois), pe lângă R. Knolles și continuatorii, secția de carte rară a bibliotecii are în depozitele sale și alte lucrări cu date și informații privind țările române. Iată pe câțiva dintre autorii acestora: Ogier Ghislain Busbecq (Busbecquius), ambasador al Imperiului habsburgic pe lângă sultanul Soliman Magnificul; Aaron Hill (ediție 1709)⁶ și John Cam Hobhouse Broughton (relatări din 1809 și 1810).

Desigur că bibliotecile din România, și în special cele mai mari, conțin fonduri bogate de carte rară cu informații despre istoria noastră mai veche. De pildă, R. Knolles, așa cum am arătat mai înainte, se află în două ediții, iar Michel Baudier și Busbecquius în mai multe ediții; din John Cam Hobhouse Broughton există de asemenea o ediție. Semnalările făcute mai sus au avut, în primul rând, scopul de a arăta răspîndirea geografică până dincolo de Atlantic, a informației istorice vechi despre români. O investigație exhaustivă a acestor izvoare în străinătate, care bineînțeles că va trebui să țină seama de inventarul existent la noi, ar putea scoate la lumină cărți, manuscrise, documente și hărți vechi interesante. Astfel, numai Biblioteca Congresului din Washington, pe lângă cartea rară, are secțiunea manuscrise cu 30 000 000 de piese, iar secția de hărți — cea mai mare din lume —, aflată în orașul Alexandria, statul Virginia, are 3 000 000 de exemplare. De asemenea la Universitatea Urbana-Champaign, al cărui departament de istorie are preocupări orientate spre Europa centrală și de sud-est, există o foarte bogată colecție de cărți rare asupra istoriei spațiului geografic în care se află țara noastră.

Înainte de a încheia această relatare, doresc să mai adaug că publicistica istorică românească este destul de satisfăcător reprezentată în cele trei centre pe care le-am vizitat în Statele

⁶ Pentru consultarea fondurilor de la biblioteca Universității Urbana-Champaign am avut sprijinul prof. Robert Sutton, șeful Departamentului de istorie, și al prof. Keith Hitchins, colaborator de ani de zile al istoricilor noștri.

U'nite. Fac această apreciere ținând seama de distanța mare dintre cele două țări, de relațiile cultural-științifice, care abia în ultimii ani se desfășoară într-un cadru mai organizat, și de condițiile, care pot fi îmbunătățite, în ce privește trimiterea de cărți și de reviste istorice românești peste Atlantic. De exemplu, la Biblioteca Congresului din Washington, literatura istorică românească are fișele bibliografice depozitate în șase casete privind România și bineînțeles la numele de autori sau la titlurile de publicații. La Urbana-Champaign, biblioteca mare a universității (circa 5 000 000 de volume), în ale cărei depozite am circulat câteva zile în toate sensurile, există un compartiment special de istorie românească, la organizarea căruia și-a dat concursul prof. K. Hitchins.

În concluzie pot spune că stagiul de documentare de patru luni în Statele Unite a fost deosebit de util și de interesant. Am avut prilejul să fac cercetări și investigații pe o întinsă arie de probleme, privind nu numai istoria relațiilor româno-americane, ci și istoria propriu-zisă a României.

Sergiu Columbeanu

C R O N I C Ă

În ziua de 2 februarie 1973, la Casa de cultură a sindicatelor din Ploiești a avut loc o adunare comemorativă consacrată împlinirii a patru decenii de la luptele revoluționare ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie—februarie 1933.

Au participat Gheorghe Vasilichi, membru al C.C. al P.C.R., Ion Catrinescu, prim-secretar al Comitetului județean Prahova al P.C.R., membri de partid cu stagiu din ilegalitate, participanți la luptele petroliștilor, activiști de partid și de stat, reprezentanți ai organizațiilor obștești, petroliști și alți oameni ai muncii din rafinăriile, întreprinderile și instituțiile ploieștene.

Despre marile bătălii de clasă din 1933 a vorbit Gheorghe Vasilichi, vechi militant al mișcării muncitorești din țara noastră, participant la acțiunile de organizare și desfășurare a luptelor petroliștilor de pe Valea Prahovei, conduse de partid. După o amplă expunere asupra situației grele a clasei muncitoare în anii 1929—1933, situație agravată de criza economică din acea vreme, vorbitorul s-a referit la acțiunile petroliștilor prahoveni, la activitatea desfășurată de partid pentru mobilizarea maselor largi muncitoare la luptele pentru revendicări economice, libertăți democratice, împotriva fascismului, pentru eliberare socială, pentru independență națională.

În ziua de 16 februarie 1973 a avut loc în capitală o adunare omagială consacrată aniversării a 40 de ani de la eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie—februarie 1933.

În prezidiu iau loc tovarășii : Nicolae Ceaușescu, Ion Gheorghe Maurer, Manea Mănescu, Paul Niculescu-Mizil, Gheorghe Rădulescu, Virgil Trofin, Ilie Verdeț, Gheorghe Cioară, Emil Drăgănescu, Gheorghe Stoica, Gheorghe Petrescu, vicepreședinte al Consiliului Central al Uniunii Generale a Sindicatelor, Chivu Stoica, Constantin Ilrăulescu, Constantin Doncea, Gheorghe Vasilichi, Vasile Bigu, Traian Hulubescu, Ion Turcu, Ion Ionescu, Florea Naum, Bartha Jenő, militanți din ilegalitate ai partidului și ai mișcării muncitorești, participanți la luptele ceferiștilor din 1933.

În sală erau prezenți membri și membri supleanți ai Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R., secretari ai C.C. al P.C.R., membri ai C.C. al P.C.R., ai guvernului, conducători de instituții centrale și organizații obștești, militanți din ilegalitate ai partidului și ai mișcării muncitorești, muncitori feroviari și de la alte mari întreprinderi bucureștene.

Adunarea a fost deschisă de tovarășul Gheorghe Cioară, membru al Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R., prim-secretar al Comitetului municipal București al P.C.R., primarul general al capitalei.

În continuare, despre evenimentele din ianuarie—februarie 1933 și despre semnificația lor a vorbit tovarășul Chivu Stoica.

Evocarea istoriei lupte ale ceferiștilor și petroliștilor a fost urmărită cu interes de asistență, care prin aplauzele ei și-a manifestat atașamentul față de partid, față de secretarul său general, voința de a înfăptui hotărârile Congresului al X-lea și ale Conferinței Naționale a partidului.

În ziua de 23 februarie 1973 s-a desfășurat la București sesiunea de comunicări pe tema „Realizarea unității politice, organizatorice și ideologice a clasei muncitoare din România”, organizată de Academia de Științe Sociale și Politice, Institutul de studii-istorice și social-politice și Academia „Ștefan Gheorghiu”.

După cuvîntul de deschidere, rostit de Ion Popescu-Puțuri, directorul Institutului de studii istorice și social-politice, au fost prezentate comunicările: *Lupta P.C.R. pentru realizarea unității de acțiune a clasei muncitoare în perioada 1921—1940* de N. Petreanu, profesor la Academia „Ștefan Gheorghiu”; *Făurirea Frontului Unic Muncitoresc (1940 — aprilie 1944)* de Traian Udrea, cercetător științific principal la Institutul de istorie „N. Iorga”; *Procesul de realizare a unității organizatorice și politice a clasei muncitoare din România după 23 August 1944* de Gheorghe Țuțui, cercetător științific principal la Institutul de studii istorice și social-politice; *Congresul de unificare din februarie 1948* de Paraschiva Nichita, șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice; *Importanța realizării partidului unic marxist-leninist al clasei muncitoare din România pentru îmbogățirea teoriei și practicii revoluționare* de Ionel Nicolae, cercetător științific principal la Institutul de științe politice și de studiere a problemei naționale, și Sandu Vlad, cercetător științific.

În ziua de 30 ianuarie 1973, în cadrul Societății de științe istorice, Filiala București, a fost prezentată comunicarea *Liniile generale ale politicii externe românești de la câștigarea independenței pînă la desăvîrșirea unității statale* de Șerban Rădulescu Zoner, cercetător științific la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”.

T E Z E D E D O C T O R A T

În ziua de 22 decembrie 1972, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității din București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Elemente culturale bizantine, balcanice și occidentale la Dunărea de Jos în secolele X—XIV*, elaborată de Răzvan Theodorescu.

Lucrarea cuprinde opt capitole: cap. I, „Începuturile culturii medievale românești în istoriografie”; cap. II, „Premisele prefeudale și conceptul de «cultură populară medievală timpurie» la Dunărea de Jos”; cap. III, „Prezențe bizantine și ecouri balcanice în istoria și cultura secolelor X—XII la Dunărea de Jos”; cap. IV, „Împrejurări istorice și creații statale la Dunărea de Jos în secolele XIII—XIV”; cap. V, „Misionarism și ierarhie ecleziastică la începuturile bisericii românești (secolele XIII—XIV)”; cap. VI, „Curenți și doctrine sud-dunărene în cultura românească a secolelor XIII—XIV”; cap. VII, „Balcani, Bizanț, Occident în arta ținuturilor carpato-dunărene (secolele XIII—XIV)”; cap. VIII, „Coridoarele culturale și începuturile civilizației medievale românești”.

În afară de capitolele menționate, teza mai cuprinde introducere, bibliografie, indice de nume și un volum anexă de ilustrații.

Comisia de doctorat a fost formată din: prof. univ. dr. Aron Petric, președinte; prof. univ. dr. docent Mihai Berza, conducător științific; prof. univ. dr. docent Virgil Vătășianu; prof. univ. dr. docent arh. Grigore Ionescu; prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu.

Comisia de doctorat a hotărât în unanimitate să acorde lui *Răzvan Theodore* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 25 februarie 1972, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității din București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Presa antifascistă legală din Transilvania îndrumată de P.C.R. în anii 1933—1940*, elaborată de *Maria Turzai*.

Lucrarea cuprinde trei capitole: cap. I, „Demascarea pericolului ascensiunii fascismului pe plan extern și intern în anii 1933—1934”; cap. II, „Lupta pentru drepturile democratice, împotriva politicii agresive a fascismului în anii 1935—1937”; cap. III, „Lupta împotriva agresiunilor fasciste, pentru salvarea independenței naționale și a integrității teritoriale a României (28 februarie 1938 — august 1940)”.

În afară de capitolele menționate, lucrarea mai cuprinde: introducere, bibliografia mai importantă utilizată, indice alfabetic, cronologic și geografic.

Comisia de doctorat a fost formată din: prof. univ. dr. Aron Petric, decanul Facultății de istorie din București, președinte; prof. univ. dr. docent Ladislau Bányai, conducător științific; prof. univ. dr. doc. Titus Georgescu; prof. univ. dr. Surdu Bujor; conf. dr. Ion Babici.

Comisia de doctorat a hotărât în unanimitate să acorde *Măriei Turzai* titlul de doctor în istorie.

Populație și societate. Studii de demografie istorică, sub red. prof. ȘT. PASCU, vol. I, Cluj, Edit. „Dacia”, 1972 (356 p., in-8° mare)

Ideea publicării unei culegeri de studii demoistoriografice — efigia „Vol. I” de pe foaia de titlu¹ anunță proiectul publicării succesive a unor astfel de tomuri² — corespunde unei acute necesități a dezvoltării cercetării istorice, care, prin abordarea fenomenelor sub aspect demografic, capătă încă o dimensiune, devine mai multilaterală, adică mai capabilă să reflecte, evenimential și esențial, evoluția societății. Pentru țara noastră, unghiul de vedere amintit capătă o însemnătate sporită, determinată înainte de toate de caracterul orînduirii, căci socialismului îi corespunde cea mai înaltă formă a umanismului³, iar P.C.R. are în centrul atenției sale „ceea ce e mai valoros, mai nobil în societatea noastră socialistă — omul, căruia îi datorăm tot ceea ce s-a înălțat în România”⁴; or, demografia are în obiectiv probleme stringente ale vieții și activității indivizilor, prin

care fapt se prezintă drept o disciplină de mare pondere umanistă.

Culegerea semnalată este constituită din studii, axate pe importante probleme și realizate de cunoscuți cercetători — în spiritul materialismului istoric — ai trecutului nostru, avînd la activ valoroase lucrări demoistoriografice. Volumul I, apărut în cinstea Conferinței Naționale din iulie 1972 a partidului și în onoarea celei de-a XXV-a aniversări a proclamării Republicii⁵, constituie indiscutabil o realizare, și prof. Șt. Pascu a binemeritat mulțumirile obștii istoricilor.

I. CONSIDERAȚII ASUPRA FIECĂRUI STUDIU

Un *Cuvînt înainte* al redactorului (p. 7-9) despre rosturile lucrării prefațează cele șapte studii alcătuitoare.

¹ Trimiterile la lucrarea recenzată se fac exclusiv în text.

² *Demografia istorică și problemele ei*. Discuție la masa rotundă, prilejuită de apariția lucrării de față, consemnată de C. Ivaneș în „Tribuna”, Cluj, XVI, 27 (811), 6 iulie 1972, p. 13.

³ K. Marx, *Manuscrise economico-filozofice din 1844*, în K. Marx și F. Engels, *Scrieri din tinerețe*, București, Edit. politică, 1968, p. 573—585.

⁴ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la împlinirea cu oămnenii de artă și cultură. 10 februarie 1971, în România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 5, București, Edit. politică, 1971, p. 459.

⁵ Vezi și *Demografia istorică...*, loc. cit.

Începutul secolului trecut. Avem deci de-a face cu primul studiu în literatura românească ce-și propune a înfățișa o sinteză, din menționatele puncte de vedere, pe plan universal și a obține linii unitare de evoluție a populației României de-a lungul a mai bine de două milenii.

Este de subliniat contribuția originală a autorului la rezolvarea unor probleme ale istoriei medievale demice a teritoriului de peste Carpați. Evoluția numerică a populației lui a fost: la sfârșitul secolului al XI-lea circa 300 000 de locuitori, la sfârșitul celui de-al XII-lea peste 400 000, pe la 1240 și la sfârșitul veacului circa 550 000, pe la 1347 și la finele secolului aproximativ 900 000; la mijlocul veacului al XIV-lea, românii alcătuiau cam 60 % din locuitori, alți circa 40 % fiind secui, maghiari și sași (p. 40—45)⁶ etc. Pentru determinarea șirului de cifre de mai sus se aplică un complex de valoroase procedee demohistoriografice: se iau în considerare numărul mediu al membrilor unei familii, media gospodăriilor într-o așezare și numărul de localități documentate; densitatea umană se stabilește, de asemenea, prin comparare cu situația unor ținuturi din centrul și vestul Europei, făcându-se însă reduceri substanțiale.

Însemnătatea calculelor amintite constă nu numai în faptul că ele completează o pagină albă a istoriografiei, ci și în altă privință. Timp îndelungat, de către unii istorici șovini s-a încercat a se demonstra în scopuri politice reacționare o masivă migrație românească în secolul al XVIII-lea în sensul Principate — Transilvania; falsitatea aserțiunii a fost demonstrată de numeroși istorici, geografi, lingviști, sociologi, statisticieni din țară și străinătate⁷, iar calculele recente ale unor cercetători maghiari au precizat o evoluție numerică a populației,

care pune capăt fanteziilor menționate⁸. Or, dacă se recunoaște acum că teoria „imigrației românilor” din Principatele ciscarpătice în Transilvania este un fals în contextul veacului al XVIII-lea, pentru *secolele XII — XVII* încă i se mai acordă credit⁹; autorul studiului prezentat realizează însă încheierile sale pentru *veacurile XII — XIV* pornind de la teoria continuității, ceea ce are o remarcabilă însemnătate principială. În condițiile precarității izvoarelor, cîteodată apare totuși în mod inevitabil un procent de aproximație destul de înalt; pentru a se crea un fundament granitic adevărului istoric al permanentei viețuirii de-a lungul întregului ev mediu a poporului român pe teritoriul străbunilor, apare necesar a supune datele calculate unei verificări din punctul de vedere al altei tehnici de cercetare, cea mai potrivită fiind aceea a intercorelării datelor.

Ritmul mediu anual de creștere a populației de la sfârșitul veacului al XI-lea pînă pe la 1240 este aproape 5%, cu o sporire ceva mai grăbită în primele decenii ale secolului al XIII-lea¹⁰, ceea ce este pe deplin corespunzător. De la sfârșitul veacului al XIII-lea pînă pe la 1347, creșterea anuală acceptată este însă 9,5‰ în medie, ceea ce este cam mult pentru perioada dată.

La sfârșitul secolului al XIII-lea se admite restabilirea totalului existent în ajunul marii invazii tătare. Admițînd un ritm mediu anual de creștere de 3 — 5‰, sporul normal ar fi fost, în cei 60 de ani în discuție în cazul evitării pierderilor determinate de expediție,

⁶ B. Pápai, *Magyarország népe a feudalizmus megerősödése és bomlása idején (1711—1867)* (Populația Ungariei în perioada dezvoltării și descompunerii feudalismului, 1711—1867), în J. Kovácsics, *Magyarország történelmi demográfia...* (Demografia istorică a Ungariei...), sub red..., Budapesta, 1963, p. 148—151.

⁹ J. Kovácsics, *op. cit.*, p. 53—57, 63—90 și 122—124 (studiile: Gy. Györffy, I. Szabó, I. Bakács). Acesta din urmă (p. 115—119) este totuși de acord cu acele calcule asupra secolului al XVIII-lea, care pornesc de la continuitatea populației românești în Transilvania.

¹⁰ Chestiunile referitoare la ritmul mediu anual de creștere se bazează peste tot pe calculul propriu.

⁶ Pasajul amintit prezintă concluziile din Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, „Dacia”, 1971, p. 152—159 și 222—232; vezi și *ibidem*, în „Studii și articole de istorie”, XIX (1972), p. 22 și 23.

⁷ O lungă listă a respingerilor la L. Roman, *Așezarea statarnică a românilor transilvăneni în Țara Românească (1739—1831)*, în „Studii” 24, (1971), nr. 5, p. 901 (n. 18).

de 18 — 35 %, procent cu care năvălirea din 1241 a redus numărul locuitorilor de peste munți. Datele sînt corespunzătoare, căci s-a stabilit că în cîmpia maghiară invazia a pustit circa 50 % din sate (aceasta nu înseamnă însă uciderea sau robirea integrală a locuitorilor) și se consideră că zonele interioare ale Transilvaniei au fost mai puțin atinse¹¹.

La sfîrșitul veacului al XIV-lea se consideră ajuns din nou cunoscutele în ajunul mării epidemii de ciumă. Lucrînd cu același ritm mediu anual de creștere de 3—5⁰/₀₀, rezultă că „moartea neagră” a secerat 16—30 % din populație. Or, analiza situației din Transilvania a permis concluzia că aici urmările epidemiei au fost mai puțin dezastruoase decît în Apus¹²; cifrele asupra întregii populații a regatului maghiar, calculate pe o bază informativă satisfăcătoare (în deceniul al IV-lea al secolului al XIV-lea erau cam 2 000 000 de persoane; la începutul veacului al XVI-lea, numărul era de 3 500 000 sau 4 000 000), arată în cele aproape două secole un ritm mediu anual de aproximativ 4⁰/₀₀, de unde rezultă că pierderile de pe urma a 26 de ani de ciumă, cit se documentează pînă în 1526, n-au fost deosebit de mari (se conchide chiar că, probabil, epidemiile n-au dat aici un asemenea număr de victime ca în țările de pe malul mării)¹³; cele mai recente aproximări ale pierderilor Occidentului sînt cam 33 % (în intervalul 1348 — 1350)¹⁴ și ale întregii Europe ceva peste 25 % (pentru anii 1348 — 1349 și 1360—1361)¹⁵. Așadar, pierderea admisă pentru ținuturile ultramontane (16 % sau ceva mai mult) este sub

media general-europeană și net redusă față de cea vest-europeană, adică în concordanță cu realitatea.

Examinarea datelor calculate prin intermedii altele tehnici¹⁶ arată că ele sînt bine structurate (cu o singură excepție, perioada 1300 — 1347, la care poate fi utilă o reanalizare), ceea ce constituie o nouă confirmare a continuității vieții poporului pe teritoriul patriei. Cercetările—întreprinse de prof. Șt. Pascu pentru stabilirea dezvoltării medievale a populației de pe teritoriul de azi al Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului—au o însemnătate care cu greu ar putea fi supraapreciată.

2. Șt. Ștefănescu, *Conjuncturi socio-politice și situația demografică în Țara Românească în secolele XIV — XVI* (p. 75—88). Se au în vedere aprecieri numerice contemporane din care se deduce totalul locuitorilor. Se stabilesc variațiile evoluției teritoriului sud-carpatic (determinate de exploatarea feudală, frământările social-politice, expedițiile prădănice din exterior, secetă, foamete, epidemii de ciumă etc.), sesizîndu-se perioade de criză, precum și vremuri de stabilitate politică și prosperitate economică, și urmărindu-se influența lor asupra cunoscutei demic. Aplicarea acestor valoroase procedee aduce acumularea unui bogat material, analizat cu atenție, asupra liniilor principale ale dezvoltării țării și populației ei, aceasta din urmă apreciîndu-se pe la 1400 de peste 500 000 de suflete, la mijlocul secolului al XV-lea și la începutul celui de-al XVI-lea de circa 400 000, pe la 1560 — 1570 între 300 000 și 350 000; pentru ultimele decenii ale veacului al XVI-lea se admite o depopulare intensă, determinată de masive emigrări (p. 75, 77, 83 și 85—86)¹⁷.

¹¹ J. Kovacsics, *op. cit.*, p. 53—57 (Gy. Györfy).

¹² A. Armbruster, *Der Schwartze Tod in Siebenbürgen*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, Sibiu, 10 (1967), nr. 2, p. 85—93; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, 1971, p. 231; N. Vătămanu, *Medicină veche românească*, București, Edit. științifică, 1970, p. 107.

¹³ J. Kovacsics, *op. cit.*, p. 63—65, 98 (I. Szabó).

¹⁴ J. Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, cu o prezentare de M. Berza, ed. M. Holban, București, Edit. științifică, 1970, p. 480 (nr. 178).

¹⁵ V. I. Kozlov, *Dinamika cislennosti narodov...*, Moskva, „Nauka”, 1969, p. 188.

¹⁶ Necesitatea unei asemenea acțiuni s-a mai subliniat (acad. C. Daicoviciu, *Problema numărului geto-dacilor. Considerații asupra unei lucrări recente*, în idem, *Dacica. Studii și articole privind istoria veche a pămîntului românesc*, <Cluj, 1969>, p. 16—17).

¹⁷ Pentru ultimele decenii ale secolului al XVI-lea se reiau concluziile, argumentate în Șt. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I, „Întemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, București, Edit. Academiei, 1970, p. 130—133.

Concluziile asupra evoluției numerice a populației Țării Românești de la sfârșitul secolului al XIV-lea pînă la începutul celui de-al XVI-lea sînt interesante în multe direcții, putîndu-se desprinde importante noi încheieri istorice. Pentru o masivă emigrare în ultimele decenii ale veacului al XVI-lea se prezintă trei izvoare narrative, care o mărturisesc (p. 86 și nota 66), unul dintre ele — cronica lui Mustafa Ali — precizînd chiar că s-a produs o reducere în Țara Românească de la 48 000 la 13 000 de familii, iar în Moldova de la 30 000 la 20 000 de familii¹⁸. Alte știri asupra situației Țării Românești permit concluzia unei însemnate migrațiuni interne și a unei oarecare băjeniri peste granițe, dar nu confirmă o pribegire de mari proporții. Aceasta din urmă nu este arătată nici de veștile asupra prezenței muntenilor și asupra situației în această vreme și în prima jumătate a secolului al XVII-lea, în părțile vecine sau apropiate (Moldova, ținutul Oceakov, Crimeea, Zaporojie, teritoriile din cuprinsul Poloniei, Transilvania, Ungaria, pașalicurile sud-dunărene).

Există de aceea posibilitatea formulării altei conjecturi. Datele asupra numărului familiilor — care se iau în considerare pentru aprecierea populației la sfârșitul veacului al XVI-lea (p. 84—86) — induc la rezultate reduse, după toate probabilitățile în virtutea caracterului lor fiscal. S-a petrecut deci nu o reducere a numărului locuitorilor, ci a cuantumului dajnicilor munteni (faptul că, așa cum s-a atras atenția¹⁹, datele cronicarului asupra Moldovei sînt dezmințite de catastiful din 1591 al lui Petru Șchiopul nu infirmă scăderea din Țara Românească, adevărită și de alte izvoare; însă cifrele lui Mustafa Ali asupra teritoriului sud-carpatic conțin, poate, o exagerare). Cauzele micșorării masei contribuabile rezidă în însemnatele deplasări ce-au avut loc în baza social-economică și în

suprastructura politică, așa cum s-a întîmplat — aproape în aceeași vreme — și pe teritoriul, aflat în afara dominației otomane, al Ungariei (în 1598 s-au conșcris 160 000 de case, iar în 1604 abia 60 000, ceea ce nu rezulta dintr-o scădere de populație)²⁰.

Investigația prof. Șt. Ștefănescu, întreprinsă într-un domeniu complex, de profunzime, este importantă prin luminile noi pe care le proiectează și prin valorosul material strîns, în interpretarea căruia poate fi utilă introducerea pe alocuri a unor noi elemente, căci permanența covârșitoarei majorități a populației în spațiul sud-carpatic este perfect demonstrabilă pentru întreaga perioadă cuprinsă între veacurile al XVI-lea și al XIX-lea²¹.

3. H. Chircă, *Întregire la conscripția confesională din 1733 privind populația românească din Transilvania* (p. 89—95). Această statistică realizată prin autoritățile bisericesti locale, a omis pe românii din Țara Birsei. De către autoritățile civile s-a efectuat însă, concomitent, o altă conscripție, din care acum se semnalează pentru prima oară lucrările aflate în arhivele Sibiului și referitoare la aproape întreg teritoriul scaunelor și districtelor săsești, publicîndu-se și fragmentul privitor la populația românească din Țara Birsei (suburbiile Brașovului și 21 de sate, cărora — cu acuratețe — editorul le înscrie nu numai forma aflată în izvor, ci și cea tradițională, românească). Va fi, desigur, interesant ca, editîndu-se și restul statisticii, să se realizeze analiza ei comparativ cu conscripția confesională din 1733.

Sursa publicată furnizează interesante date neutilizate de studiul în discuție. Așa, de exemplu, se indică averea protopopului și aproape a tuturor preoților cuprinși, rezultînd deosebiri foarte mari, ceea ce arată o importantă stratificare în rîndurile clerului

¹⁸ Mustafa Ali. *Küh-ül-ahbar* (Esența informațiilor), în *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, ed. M. Guboglu și M. Mehmed, vol. I, București, Edit. Academiei, 1966, p. 337.

¹⁹ *Istoria României*, vol. II, București, Edit. Academiei. <1962>, p. 861—862.

²⁰ L. Juhász, *A porta tórlénete 1526—1648...* (Istoria porții 1526—1648...), Budapesta, 1936, p. 62 (apud acad. D. Prodan, *Dări de seamă*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, X (1945), p. 412).

²¹ Vezi și L. Roman *Procesul istoric și modelul matematic*, în „Tribuna școlii”, II, nr. 66, din 21 octombrie 1972 (supl. „Științe sociale”, p. V—VI).

transilvănean, în speță ale celui ortodox. În dreptul fiecăreia dintre cele 34 de persoane din lucrare aflate în rândurile acestei categorii, se specifică *a quo episcopo ordinatus* (= de care episcop < a fost > hirotonist) și sinteza este aceasta: 3 la Alba-Iulia, iar toți ceilalți la București, Râmnic și Buzău, ceea ce subliniază trainicele legături cu ținuturile extracarpătice, relații de o remarcabilă însemnătate, relevată de măsurile luate de către autorități: în 1747, se dă poruncă a se scoate din Transilvania călugării greco-orientali, veniți în număr mare în ultima vreme²²; în decurs de două decenii se emit trei porunci imperiale (la 1757, 1769 și 1777) prin care celor preoți în Țara Românească li se interzice a sluji; măsurile se dovedesc însă insuficiente și, în 1785, opreliștea este încă de două ori formulată prin hotărâri guvernamentale, precum și printr-o dispoziție a lui Ghedeon Nichitici, episcopul Ardealului²³. Explicația constă în faptul că, pentru stăpânirea habsburgică și nobiliară, legăturile dintre ținuturile românești constituiau un pericol „din punct de vedere politic”, după cum se apreciază în documentul din 1747 referitor la călugării greco-orientali²⁴.

4. N. Giurgiu, *Populația Transilvaniei la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea* (p. 97—137). Se stabilește populația din teritoriul de peste Carpați al R. S. României pe baza recensământului josefin (1784—1787), ceea ce solicită un efort apreciabil și pentru că este necesară desprinderea din unități administrative mari, al căror teritoriu se află nu numai în cuprinsul țării noastre, a așezărilor aflate în granițele ei, dar și pentru că părți din statistica amintită nu se mai conservă. Se determină 2 489 147

de locuitori, dintre care pentru Transilvania istorică — fără populația grănicerească, prin adăugarea datelor existente — se obține 1 366 680 (p. 102—104). Autoarea folosește cu alt prilej cifra 2 487 147 de suflete²⁵, ceea ce era determinat, desigur, de o greșală de tipar, dar în alt loc, pe baza aceluiași statistici, s-a apreciat la peste 2 675 000 numărul locuitorilor zonei noastre ultramontane²⁶. Diferența se explică, în primul rând, prin calculul mai precis, efectuat de studiul prezentat, asupra așezărilor din teritoriul de azi al Banatului, Crișanei și Maramureșului. Dar mai este ceva: 1 366 680 reprezintă, în termenii recensământului, „populația de fapt” din Transilvania propriu-zisă, nu numai fără includerea zonei graniței militare, ci și fără „orașele libere regești”²⁷; dacă se adaugă acestea din urmă, se totalizează 1 440 986 de suflete (p. 146)²⁸. Va fi deci necesar ca, la suma stabilită (2 489 147 de locuitori), să se adauge totalul celor din „orașele libere regești” din teritoriul de peste munți, unite cu vechea Românie la sfârșitul primului război mondial.

Populația acestui teritoriu se grupează pe sexe, stare civilă, structură socială și profesiuni. Un cunoscut raport din 1773 arată componența națională a Principatului Transilvaniei: români 63,5 %; secui și maghiari 24,1 %; sași 12,4 % (p. 109—110 și 114). Prin procedeul selectiv se urmărește mișcarea naturală a populației între 1781 și 1850: se analizează datele, aflate în arhivele clujene, din șapte parohii judicioase alese (trei ortodoxe, trei romano-catolice și una reformată); se desprind concluzii asupra nata-

²⁵ N. Giurgiu, *Populația Transilvaniei în perioada Unirii*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, XI (1968), p. 74.

²⁶ *Istoria României*, vol. III, 1964, p. 807.

²⁷ J. Kovacsics, *op. cit.*, p. 160 (B. Păpai).

²⁸ Acad. D. Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944, p. 55; idem, *Dări de seamă*, jās. G. Thirring, *Magyarország népe* II. József Korában (Populația Ungariei în timpul lui Iosif al II-lea, Budapesta, 1938), în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, X (1945), p. 407; *Istoria României*, vol. III, 1964, p. 420 și 807.

²² Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 234, nr. 2.

²³ *Ibidem*, p. 64, nr. 11.

²⁴ *Ibidem*, p. 234, nr. 2. Intensitatea legăturilor se constată și prin larga difuzare peste munți a cărților tipărite la Râmnic în secolul al XVIII-lea (Al. Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII (1700—1821). Studii și texte*, București, E.P.L., 1968, p. 122—128).

lității, mortalității (observându-se o redusă durată medie de viață) și căsătoriei, adăugându-se numeroase tabele și diagrame interesante. În încheiere, se abordează mobilitatea spațială a populației Transilvaniei istorice în lumina recensămintului ordonat de Iosif al II-lea. Pe baza unor date, extrase de mai multă vreme din cîteva urbarii, asupra transilvănenilor refugiați peste hotare în primele opt decenii ale secolului al XVIII-lea, se conchide că majoritatea se băneau în Moldova (p. 137); în realitate, mobilitatea era mult mai intensă în acea vreme spre Țara Românească, ceea ce are o temeinică explicitare²⁹.

5. Al. Csetri și Șt. Imreh, *Stratificarea socială a populației din Transilvania la sfîrșitul orînduirii feudale (1767 — 1821)* (p. 139—238). Cercetarea, care a cerut ample eforturi, se desfășoară pe baza unor lucrări fiscale — fie publicate anterior, fie aflate în arhive din Cluj și Budapesta — referitoare la o mare parte din ținuturile ultramontane ale țării (lipsește comitatele din Banat, precum și Maramureș, Satu-Mare, Bihor și Arad).

Operîndu-se o interesantă analiză, se stabilește situația socială pe grupuri de unități administrative. În comitatele din Transilvania și în districtul Făgărașului trăia cam jumătate din totalul populației contribuabile din întregul teritoriu cercetat, supusă sistemului feudal cel mai apăsător. În Partium (se are în vedere numai ținutul cuprins în izvoare), relațiile sociale, cu anumite particularități, erau totuși asemănătoare. S-a afirmat adesea (aici, p. 164, ca și în alte părți, din păcate nu se menționează purtătorii susținerilor infirmate, deși de la bun început — p. 139 — se exprimă dorința expresă, dealtminteri neapărat necesară în știință, de a se înlătura confuzii preexistente și a participa la discuțiile în curs) că scaunele secuiești ar fi fost în evul mediu o regiune locuită de o populație liberă cu drepturi nobile; în realitate, deși este prezen-

tă o pătură de țărani liberi mai numeroasă, procesul aservirii feudale s-a desfășurat și aici (iobagii și jelerii în 1767 constituiau 38,78 %, iar în 1821 53,27 % din dajnici; p. 164—168). În scaunele săsești, păturile sociale fundamentale rămîn și sub dominația habsburgică țărănimea liberă și orășenimea, dar: ponderea iobagilor și jelerilor români (în parte și maghiari) nu este deloc neglijabilă; dependența fiind nu față de nobili, ci față de orașe, este de luat în considerare și faptul că marile așezări urbane aveau o largă jurisdicție nu numai asupra țărănimii aservite, ci și asupra comunelor libere din scaune (p. 168—171).

Tehnica demoistoriografică aplicată constă în prelucrarea seriilor de cifre — cuprinse, respectiv exprimate, în numeroase tabele și diagrame —, stabilindu-se ponderea diferitelor clase, pătri și categorii sociale (disociate în spațiu și privite evolutiv). Se corelează aspectele cantitative cu specificul relațiilor social-politice; adesea se caută explicații istorice datelor calculate, apreciindu-se situația țăranilor și feudalilor, subliniindu-se criza de sistem a feudalismului, formarea relațiilor capitaliste, lupta de clasă.

Rămîn încă nelămurite unele aspecte, autorii menționînd printre ele cauzele scăderii numărului minerilor la 1821 și stabilirea ponderii burgheziei în totalul locuitorilor. Se mai pot adăuga și altele, cum ar fi cauzele micșorării, la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, a populației, înregistrată în regiunea graniței militare din Transilvania istorică (în 1798—134 144 de suflete³⁰, în 1799—126 771, în 1803—131 942, în 1830—168 061, p. 188 și nota 32).

6. E. Negruți-Munteanu, *Date noi privind structura demografică a țărgurilor și orașelor moldovenești la 1832* (p. 239—257 + 7 tabele anexe). Pe baza cercetării lucrării *Statisticești științi pe 1832*, aflată în arhivele ieșene — cuprinzînd cele mai complete date din cîte se știu din prima jumătate a secolului al XIX-lea asupra așezărilor urbane din Principatul Moldovei —, se prezintă nume-

²⁹ L. Roman, *Așezarea...*, p. 902; idem, *Les Transylvains en Valachie (XVIIIe siècle — début du XIXe siècle)*, în „Revue roumaine d'histoire”, XI (1972), n°. 5, p. 775—776.

³⁰ Acad. D. Prodan, *op. cit.*, p. 407; *Istoria României*, vol. III, 1964, p. 807.

roase tabele, rezultat al unei îndelungi trude, și se operează o valoroasă analiză: se grupează categoriile statisticii, se dă clasificarea centrelor urbane după numărul locuitorilor, se repartizează populația după sex și vîrstă etc.

Datele asupra celor 40 de așezări urbane apare necesar a se raporta la totalul populației Moldovei în 1832, dar, constatîndu-se cu regret că cifra nu este cunoscută, nu se calculează, ci se apelează la o statistică din 1826, aflată în arhive (p. 245). Se poate presupune că este vorba de o catagrafie pe familii și că cele 1 115 325 de suflete prezentate sînt rezultate din aplicarea multiplicatorului 5, admis de autoare (p. 253; sînt deci 223 065 de familii). Avem poate de-a face cu izvorul impresionantului calcul (efectuat în 1827 asupra situației demice a Moldovei), în care se stabileau circa 220 000 de familii³¹. Există însă o altă lucrare demografică, mai apropiată atît de anul cu care se operează (ea este din 1831), cît și de realitate: 234 144 familii, la care se adaugă alte 135 000 de suflete³².

7. Gh. Platon, *Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea pînă la 1859* (p. 259—343 + tabelele anexe XII — XIII și XVI — XVII). Se strîng laolaltă numeroase aprecieri, găsite în izvoare narative, asupra numărului locuitorilor pînă la începutul secolului al XIX-lea, cifrele confruntîndu-se cu rezultatele unor lucrări statistice — unele anterior publicate, dar cele mai multe aflate în arhivele din Iași, București și Moscova și prelucrate acum, cu remarcabil efort, pentru prima oară — referitoare la anii 1755 — 1859; se desprind apoi cîteva concluzii din recensămînturile efectuate în perioada ulterioară pînă în ajunul primului război mondial. Se preiau două aprecieri anterioare asupra populației orașului (sub Vasile Lupu erau cam 20 000 de suflete; în 1790 se găseau 22 000 — 24 000 de per-

soane), apoi se aproximează în 1821 la circa 30 000 și în 1831 la 45 000 — 50 000; recensămîntul din 1859 consemnează 65 745 de locuitori, cel din 1899 — 78 067, cel din 1912 — 75 229 (p. 264; p. 272, nota 49; p. 278, 281—282, 301, 304 și 306, nota 147).

Evoluția numerică negativă de la sfîrșitul veacului al XIX-lea și începutul celui următor se explică prin slaba dezvoltare industrială a așezării, precum și prin puternicul curent de emigrare, mai ales spre America (p. 302 — 304). Este însă de adăugat și un destul de important flux migratoriu intern, spre județele de dincoace de Milcov, mai ales spre București, în legătură cu fenomene politice (trecerea unor socialiști, junimiști ș.a. în capitală este elocventă în acest sens), culturale (strămutarea în 1885, de la Iași la București, a redacției „Convorbirilor literare” exprimă o tendință căreia, în 1930, îi va da urmare și „Viața românească”) și mai ales economice (București, principalul centru al țării; mai rapida dezvoltare în raport cu Iași, a unor așezări urbane de la sud de Carpați).

Numărul meșterilor orașului sporește de la 337 (în 57 de specialități) în 1755 pînă la 2 164 (în alt loc 2 228, în 74 de specialități) în 1831 și 3 381 (în alt loc 3 393, în 73 de specialități) în 1845; numărul negustorilor crește de la 170 (în 10 specialități) în 1755 pînă la 2 273 (în alt loc 2 313, în 31 de specialități) în 1831 și 2 765 (în alt loc 2 774, în 29 specialități) în 1845 etc. (p. 310, 315 și 329; anexa XIII, între p. 324 și 325). Imprecizia statisticilor nu poate în nici un chip ecrana adevărul incontestabil al creșterii continue a vieții economice a orașului, datele existente în studiu arătînd limpede și linia evolutivă a stratificării sociale.

Rezumate, în cîte o limbă de mare circulație (p. 345—356), încheie volumul.

³¹ A. Bally, *Un ouvrage d'il y a un siècle...*, în „Revue historique du Sud-Est européen”, XVII, (1940) n° 4—6 p. 113—116.

³² E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, XVII, ed. N. Hodoș, București, 1913, p. 360, nr. DXV (Bucarest, 14 mai 1834. Memoriul lui Bois le Comte), (calculul propriu).

II. CHESTIUNI DE ANSAMBLU

1. *Multiplicatorul demografic* se stabilește uneori foarte nuanțat: 3 — 4 în secolul al XII-lea și în prima jumătate a celui de-al XIII-lea; 3,5 în a doua jumătate a acestuia; 4 în veacurile XIV — XVI; 4,5 în secolul

al XVII-lea (p. 41, 44, 45, 47—48, 51, 60 și 63). Se observă însă mari variații, căci i se mai acordă și valori ca : 5—6 și chiar 11—14 în veacul al XVI-lea (p. 85,86), 5 la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor (p. 146—147), 5,16 în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea (p. 103,104; vezi și p. 109), 4,7 — 4,9 în așezările urbane, dar mai ridicată în mediul rural la începutul secolului al XIX-lea (p. 253 și nota). Existând îndoiele asupra coeficientului de adoptat, se lucrează și cu două valori paralele (5 și 4,5) în secolul al XVIII-lea (p. 91 și nota 10), cum s-a mai procedat și în alte cazuri.

Situația semnalată se explică prin faptul că asupra mărimii coeficientului — valabil în diferite epoci pe teritoriul țării noastre — încă nu s-a lucrat, deși multiplicatorul are o importanță apreciabilă pentru rezolvarea a nu puține probleme demografice. Ideea variabilității lui este valoroasă, dar rămân de întreprins studii corespunzătoare pentru a o definitiva. Recente cercetări asupra materialului statistic francez și elvețian³³ probează că natalitatea și mortalitatea în veacurile XVII — XIX n-au avut valori constante, dar evoluția lor prezintă sinuozități, care, chiar în urmă cu un deceniu, nici nu puteau fi bănuite. Studiarea izvoarelor referitoare la tustrele țările române la sfârșitul veacului al XVIII-lea și la începutul celui următor arată că — pe ansamblul uneia dintre ele, pe un județ, pe o așezare rurală mai mare etc. — mai apropiat de realitate este nu coeficientul 5, cum se socotește cel mai adesea, ci 4,5. Pe baza cunoașterii primelor lucrări statistice mai apropiate de realitate (recensământul din 1784 — 1787 pe teritoriul unit cu România la 1 decembrie 1918; *Obșteasca catagrafie* din 1831 în Țara Românească și Moldova), acest lucru a fost demult recunoscut³⁴. Este însă de calculat aparte mul-

plicatorul : pentru diferite categorii sociale, pentru casele din așezările urbane (în virtutea specificului înregistrării, acest lucru trebuie efectuat uneori și pentru familiile de acolo), pentru construcțiile din deosebite mahalale ale orașelor și târgurilor etc.

2. Demoistoriografia, aflată, în întreaga lume în ultimii ani, în plină eflorescență, nu și-a definitivat încă *terminologia*, în uz aflându-se și formule insuficient de clare, cum se pot găsi și în studiile în discuție. Așa, de pildă, se folosesc termenii „perioada prestatistică” și „perioada statistică”, hotarul între epoci înțelegându-se a fi întocmirea primului recensământ în zona dată (p. 21, 39 și 97). Termenii sînt însă inexpressivi, pentru că toate lucrările de înregistrare a populației (inclusiv cele efectuate în antichitate!) au avut un caracter statistic. Cît de imprecisi sînt termenii se vede și din felul cum sînt ei definiți de unul dintre cei ce-i utilizează : în perioada 1620 — 1760, în Europa se trece de la perioada antestatistică („antérieure à toute mesure de l'économie et du social”) la perioada prestatistică („période pour laquelle les mesures de base ont été faites, partiellement du moins, mais non élaborées”) și în fine, la perioada protostatistică („la mesure s'accompagne d'un commencement d'élaboration statistique”) !³⁵.

Statisticile demografice realizate anterior recensămintelor moderne sînt cîteodată în mod nepotrivit numite „recensăminte” (p. 11—20 și 281). Este însă de avut în vedere disjunția operată între catagrafii, conscripții ș.a., pe de o parte, și recensăminte, pe de alta, ca forme distincte de statistică demografică³⁶.

Se poate observa și ambiguitatea termenului „legea generală” (a statului feudal, p. 152; a feudalismului slab dezvoltat, p.153; a feudalismului, p. 185; se folosește chiar și pluralul, „legile generale” ale dezvoltării societății feudale, p. 173). Este, poate,

³³ Sintetizate de P. Chaunu, *La civilisation de l'Europe classique*, Paris, Arthaud, 1966, p. 189—204.

³⁴ Pentru Țara Românească : E. de Hurmuzaki, *op. cit.*, XVII, ed. N. Hodoș, 1913, p. 335, nr. DXII (11 mai 1834, același memoriu). Pentru Moldova : *ibidem*, p. 361, nr. DXV (14 mai 1834, *ibidem*). Pentru Transilvania : acad. D. Prodan, *op. cit.*, p. 406; *idem*, *Teoria...*, p. 18 (nota 13), p. 31—32.

³⁵ P. Chaunu, *op. cit.*, p. 642.

³⁶ G. Retegan, *Istoria statisticii agricole a României înainte de 1860...*, în „Revista de statistică”, XII, (1963), nr. 12, p. 74—76; *idem*, *Primul recensămint modern al populației și al agriculturii Țării Românești, 1838*, în *ibidem*, XIII (1964), nr. 4, p. 6—16.

vorba de reluarea unor formule ca „legile general-sociale” (cum se numesc câteodată cele a căror sferă de acțiune cuprinde toate formațiunile sociale) ori „*legea generală, absolută, a acumulării capitaliste*”³⁷ (una dintre legile economice ale modului de producție burghez) sau „legile generale ale revoluției socialiste și construcției socialiste” (pe baza cărora se desfășoară procesul de trecere de la capitalism la socialism). În ceea ce privește termenul „legea generală” este preferabil a fi folosit cu parcimonie și pentru că legile în știință (reflectare a legilor obiective ale naturii, societății și activității nervoase superioare) exprimă generalul în fenomene, dar și pentru că legile cele mai generale ale dezvoltării (legile dialecticii materialiste) sînt uneori numite pur și simplu „legile generale ale mișcării universului și ale gîndirii”³⁸.

3. Tinăra editură clujeană care a tipărit lucrarea merită multe laude pentru realizarea, de exemplu, a impresionantului număr de tabele și grafice, pentru calitatea hîrtiei, precum și a literei tipografice etc. Ar fi fost, desigur, mai bine dacă volumul ar fi fost, lucrat cu mai multă acuratețe, necesară pentru evitarea măruntelor greșeli, dintre care mai supărătoare apar inconstanța formelor (de ex. Iașii, Iașul, p. 263 sqq) și deteriorarea numerelor (p. 109, rîndul 10 de jos : 1 176 454 a înlocui cu 1 366 680 ; p. 305, rîndul 7 : 77 759 a înlocui cu 78 067 etc.), acuratețe necesară și pentru asigurarea unei corecte notări a trimiterilor (p. 106, nota 10 și 11 ; p. 241, nota 6 etc.), precum și pentru preîntîmpinarea omisiunii unor note (pentru populația Cetății Albe în 1484, p. 48, este de făcut trimiterea la o cunoscută lucrare a lui N. Iorga³⁹; pentru tabelul de la p. 73

este de însemnat o merituoasă lucrare precedentă⁴⁰ etc.).

III. ÎN LOC DE CONCLUZII

Lucrarea semnalată, de o impresionantă bogăție de date și de idei, relevă cu pregnanță marea însemnătate pentru istorie a cunoașterii aspectelor demografice și arată clar că pe această cale, treptat, se acumulează materialul obiectiv necesar efectuării unor foraje de noi adîncimi în solul istoriei patriei. Semnatarul fiilor de față este convins de necesitatea transformării culegerii într-un anuar ; de utilitatea lărgirii tematicii (s-ar putea include și problematica prezentului, precum și a perioadei pentru care, din inițiativa și sub îndrumarea conducerii partidului, se elaborează prognozele de perspectivă⁴¹) ; de folosul atragerii istoricilor de diferite specialități la abordarea aspectelor demografice ale domeniului îndrăgit⁴² ; de posibilitatea dublării ulterioare a anuarului printr-o *revistă de demografie*, conținînd substanțiale contribuții istorice etc. Convingerea asupra nevoii de realizare a acestor deziderate se întemeiază pe faptul că științei republicii îi sînt trebuincioase lucrări (o istorie a populației țării noastre, o istorie a concepțiilor demohistoriografice referitoare la teritoriul carpato-dunărean, o istorie a populației Europei etc.) pentru conceperea cărora ne sînt strict necesare cele de mai sus.

Șirul celor sperate acum este deschis de volumul recenzat, început de bun augur pentru demografia istorică românească.

Louis Roman

³⁷ K. Marx, *Capitalul*, vol. I, în K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 23, București, Edit. politică, 1966, p. 654.

³⁸ V.I. Lenin, *Catele filozofice*, în *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 29, București, Edit. politică, 1966, 147.

³⁹ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, București, 1899, p. 161, 162.

⁴⁰ I.A. Kotenko, N.A. Mohov, P.V. Sovetov, *O lendenii rosta narodoseleniia Moldavii v epohu feodalizma*, în „Ucioniye zapiski”, Kișiniov, VI (1957), p. 59.

⁴¹ Vezi și *Demografia istorică...*, în „Tri-buna”, loc. cit.

⁴² *Ibidem*.

MIRCEA MUȘAT și ION ARDELEANU, *Viața politică în România. Partidele politice. 1918—1921*, București, Editura politică, 1971, 320 p.

În ultimii ani a devenit tot mai evidentă preocuparea istoricilor români de a cerceta îndeaproape un aspect fundamental al istoriei contemporane a României, și anume viața politică. Au fost publicate deja câteva studii, dar lucrările cu caracter monografic se lasă încă așteptate.

Cartea semnată de Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, consacrată partidelor politice din România în anii 1918 — 1921, este prima de acest fel scrisă de pe pozițiile materialismului istoric și ea vine să umple un mare gol în istoriografia românească. Convinși fiind de importanța acțiunii la care s-au angajat, autorii afirmă în *Introducere*: „Analiza temeinică, complexă, prin prisma materialismului istoric, a evoluției economice și social-politice a țării, a structurii și dinamicii claselor sociale, a activității partidelor politice care au acționat în numele și în interesul acestor clase, a poziției diferitelor clase, partide și militanți politici față de evenimentele care au loc ne ajută să stabilim trăsăturile esențiale ale regimului social-politic din această perioadă, ca și cadrul de activitate și de luptă ale clasei muncitoare, locul și rolul partidului său politic în viața țării” (p. 5).

În primul capitol, semnat de Ion Ardeleanu, sînt prezentate principalele trăsături ale vieții economice și social-politice a României în anii 1918 — 1921. Autorul arată că problema primordială care stătea în fața țării noastre era aceea a refacerii economiei, grav afectată în urma distrugerilor provocate de război și a jafului ocupanților străini. Adîncirea contradicțiilor social-economice și înrăutățirea considerabilă a situației maselor populare au determinat creșterea fără precedent a avîntului revoluționar, care a culminat cu mari bătălii de clasă, în cadrul cărora

greva generală din octombrie 1920 ocupă un loc primordial.

În acest context au fost legiferate două reforme fundamentale pentru evoluția țării noastre în perioada interbelică: reforma electorală, care a chemat la viața politică activă largi categorii sociale, și reforma agrară, care a dat o lovitură deosebit de puternică moșierimii și a impulsionat dezvoltarea capitalismului în agricultură.

Mutațiile survenite în baza economică și socială au atras după sine o regroupare în rîndul forțelor politice ale claselor dominante: partidele moșierești, total compromise, au părăsit scena istoriei, s-au întărit pozițiile politice ale marii burghezii industriale și financiare, a crescut rolul și ponderea burgheziei mici și mijlocii, care a pus bazele unor noi partide politice. Pe de altă parte, maturizarea mișcării muncitorești, adîncirea procesului de clarificare ideologică și politică au dus în mai 1921 la crearea Partidului Comunist Român, care s-a dovedit a fi cel mai viguros vîlstar al secolului al XX-lea.

Capitolul al II-lea, semnat de Mircea Mușat, analizează pe larg activitatea partidelor politice ale moșierimii și burgheziei în anii 1918 — 1921. Autorul începe capitolul cu prezentarea Partidului Conservator și a guvernării lui Al. Marghiloman (19 martie — 6 noiembrie 1918), evidențiind adîncirea procesului de descompunere a acestui partid moșieresc, devenit total anacronic în noile împrejurări generate de reforma electorală și de cea agrară. În continuare este analizată cealaltă organizație a moșierimii, Partidul Conservator-Naționalist (Unionist, Democrat) și guvernarea de o lună a lui Take Ionescu (17 decembrie 1921 — 17 ianuarie 1922). Măcinat de contradicții și respins

de opinia publică, acest partid avea să dispară odată cu moartea șefului său în 1922.

Urmează un amplu paragraf consacrat activității Partidului Național-Liberal (inclusiv guvernării liberale din 29 noiembrie 1918 — 12 septembrie 1919). Lucrarea apreciază în mod just că, „favorizați de procesul obiectiv de dezvoltare capitalistă a țării, ajutați de experiența guvernărilor anterioare, precum și de influența exercitată asupra palatului regal, liberalii se prezentau la începutul acestei perioade ca un partid politic încheiat al burgheziei din vechea Românie, capabil să depășească mai ușor fenomenele de criză politică ce s-au manifestat în primii ani postbelici” (p. 62). Într-adevăr, deși avea o slabă aderență populară, Partidul Național-Liberal a reușit să domine scena politică a țării, să-și impună punctul de vedere chiar când nu se afla la guvern, pentru că în ianuarie 1922 să se instaleze, plin de vitalitate, la putere.

Partidului Național Român îi sunt rezervate 38 de pagini, pe parcursul cărora, după o succintă prezentare a activității acestuia până la unirea Transilvaniei cu România, este înfățișată istoria partidului după 1 decembrie 1918, insistându-se asupra rolului său în vremea Consiliului Dirigent și a guvernului Blocului parlamentar, condus de Al. Vaida-Voievod (5 decembrie 1919 — 13 martie 1920). Autorul reliefează frământările din interiorul Partidului Național, preocupările pentru adaptarea programului și tacticii la noile împrejurări, tratativele purtate cu alte organizații politice în vederea creării unui partid regnicolar.

Următorul paragraf al capitolului al II-lea tratează activitatea Partidului Țărănesc. După o sumară incursiune în istoria țărănismului, sunt analizate împrejurările în care a luat ființă Partidul Țărănesc, principalele documente programatice ale acestuia și elementele fundamentale ale doctrinei țărăniste. Se reliefează marele succes obținut de țărăniști în alegerile parlamentare din noiembrie 1919, participarea țărăniștilor la guvernarea Blocului parlamentar și lupta lor împotriva cabinetului prezidat de Al. Averescu. Autorul consacră câteva pagini

Anteproiectului de program, adoptat de congresul din noiembrie 1921, care constituia sinteza tuturor programelor, ideilor și doctrinei țărăniste, marcând în același timp încheierea primei etape a procesului de constituire ideologică și organizatorică a Partidului Țărănesc.

Ultimul partid burghez analizat pe larg este Liga Poporului, devenită în martie 1920 Partidul Poporului. După ce prezintă semnificația apariției Ligii Poporului pe arena vieții politice a României (în aprilie 1918) și principalele acțiuni întreprinse de aceasta până în martie 1920, Mircea Mușat înfățișează pe larg guvernarea din martie 1920 — decembrie 1921, care a dus la spulberarea „mitului Averescu”.

În două pagini sînt menționate alte partide și grupări politice burgheze din această perioadă (Partidul Naționalist-Democrat, Partidul Naționalist-Democrat-Creștin, Garda Conștiinței Naționale, Partidul Muncii etc.).

Capitolul al III-lea, scris de Ion Ardeleanu, prezintă câteva elemente privitoare la activitatea Partidului Socialist din România, reliefindu-se locul acestui partid în viața politică a țării, poziția conducătorilor clasei muncitoare față de principalele probleme care frământau în acei ani societatea românească. În același timp, autorul urmărește procesul de clarificare ideologică și politică din mișcarea muncitorească, pregătirea și desfășurarea Congresului I al Partidului Comunist Român, ajungînd la concluzia majoră că „în viața politică a României s-a integrat, începînd din mai 1921, un partid politic calitativ nou, care va polariza în jurul clasei muncitoare țărănimea, intelectualitatea și care își va spune cuvîntul în toate evenimentele importante ale dezvoltării economice, sociale și politice a României” (p. 300).

Este demn de subliniat faptul că autorii au analizat îndeaproape baza socială a fiecărui partid, nucleul conducător, ideologia, programul și activitatea desfășurată. Lucrarea aduce o contribuție de preț la clarificarea rolului și ponderii fiecărui partid în viața social-politică a României, la ierarhizarea

judicioasă a valorilor, înfățișând în mod obiectiv, științific, evoluția organizațiilor și personalităților politice. Autorii nu au operat cu dogme și șabloane, nu au înghesuit materialul documentar în tipare preconcepute, ci au întreprins o analiză nuanțată, subtilă a fiecărui partid în parte, desprinzând concluzii logice, clădite pe temelia solidă a faptelor concrete pe care le-au interpretat în spiritul materialismului istoric.

Cartea *Viața politică din România. Partidele politice. 1918 — 1921* este rodul unei îndelungate și stăruitoare munci de cercetare în arhive și în biblioteci. Este meritul autorilor de a nu se fi lăsat copleșiți de materialul adunat și de a prezenta cititorilor o lucrare aerisită scrisă într-un stil plăcut. Materialul ilustrativ, bogat și ales cu chibzuință, întregeste o carte care a apărut în excelente condiții grafice.

Este de așteptat ca o asemenea carte, care în mod firesc deschide seria altor lucrări consacrate vieții politice din România în perioada interbelică, să stimuleze o dezbatere mai amplă. Partidul nostru susține asemenea dezbateri, întemeiate pe argumente științifice. Cu aceste gânduri, doresc să-mi exprim câteva opinii și observații.

În primul rând, metoda adoptată — prezentarea unei suite de micromonografii privind partidele politice — are avantajul de a prezenta evoluția fiecărui partid în parte pe parcursul celor trei ani, care fac obiectul cercetărilor lui Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, dar și dezavantajul de a relua de cîte 5—6 ori aceleași probleme (alegerile parlamentare din noiembrie 1919, guvernarea Blocului parlamentar, alegerile parlamentare din 1920, guvernarea Al. Averescu, guvernarea Take Ionescu și instalarea liberalilor la putere). S-a ajuns pînă la repetarea unor citate (de exemplu cel din ziarul „Socialismul” este dat la p. 133 și la p. 182). De asemenea, viața politică este fragmentată, nu apar suficient de clar înfruntările de idei și de programe, iar dinamica luptelor politice este estompată. Cititorul nu poate avea o imagine cuprinzătoare asupra vieții politice la un moment dat, ci este obligat

s-o reconstitui singur, parcurgînd istoria fiecărui partid, ceea ce nu-i chiar ușor.

În al doilea rând, apare o evidentă disproporție între capitolele care formează fondul lucrării: capitolul al II-lea are 235 de pagini, în timp ce capitolul al III-lea doar 35 de pagini. În aceeași ordine de idei, cred că într-o asemenea lucrare Partidul Naționalist-Democrat merita mai mult de o pagină, mai ales că șeful său, Nicolae Iorga, a fost președintele primei Adunări a Deputaților, aleasă prin vot universal și care întrunea pentru înfrîngerea dată pe reprezentanții noilor provincii românești și un fel de *spiritus rector* al Blocului parlamentar (după aprecierea unui contemporan). De asemenea, Partidul Naționalist-Democrat a fost o prezență activă în viața politică și ideologică a țării și a obținut succese electorale demne de consemnat.

Ca și alți cercetători care au abordat activitatea partidelor politice, autorii lucrării pe care o recenzăm indică rezultatele alegerilor parlamentare după broșura lui Marcel Ivan, *Evoluția partidelor politice (1919 — 1932)*, Sibiu (f. a), și nu după sursa cea mai autorizată, care este „Monitorul oficial”. În broșura amintită nu se ține seama de apartenența politică a candidaților, ci de titulatura sub care aceștia se prezentau în fața alegătorilor. Astfel, toți cei care-și ziceau „țărăniști” au fost considerați membri ai Partidului Țărănesc (deși mulți dintre ei nu făceau parte din acest partid și chiar îl combăteau în timpul campaniei electorale); toți cei care se intitulau „independenți” au fost luați ca atare (deși în realitate unii dintre ei erau membri ai Partidului Național-Liberal sau ai Partidului Conservator-Progresist) ș.a.m.d. Așa se explică faptul că, de exemplu, Partidului Țărănesc condus de I. Mihalache i se atribuie 130 de mandate în urma alegerilor parlamentare din noiembrie 1919, cînd în realitate el n-a obținut decît 61. S-ar putea invoca motivul că Partidul Țărănesc prezidat de I. Inculeț a obținut 72 de locuri în parlament, care, adunate cu 61, ar da o cifră apropiată de cea indicată de Marcel Ivan. Dar cele două partide nu s-au prezentat cartelat în alegeri,

fiind două organizații deosebite. În aceste condiții, cred că concluziile privitoare la influența electorală a partidelor trebuie nuanțate. De asemenea, și anexa a II-a de la sfârșitul lucrării trebuie revăzută. Consider că se impune o revizuire și a primei anexe (luată din cartea lui D. Costescu, *Fazele ministeriale în România*, ed. a 2-a, București, 1936), care conține unele neclarități; de exemplu, din această anexă reiese că C. Argetoianu a deținut interimatul Ministerului de Justiție de la 13 martie pînă la 27 august 1920, cînd D. Greceanu a devenit ministru ad-interim la justiție, iar Matei Cantacuzino a fost numit ministru de justiție. În realitate, interimatul lui C. Argetoianu a durat de la 13 martie pînă la 30 martie 1920, cînd titularul Ministerului de Justiție a devenit Matei Cantacuzino. În urma demisiei acestuia, la 27 august 1920, interimatul la justiție a fost preluat de D. Greceanu.

În lucrarea *Viața politică din România. Partidele politice. 1918—1921* există câteva inexactități, unele fiind evidente greșeli de tipar, pe care ne facem datoria de a le semnală: Eugen Brota (p. 110) este de fapt Eugen Brode, V. Zosin (p. 155) este P. Zosin, Gr. D. Ciugureanu (p. 304) este dr. Gr. Ciugureanu; Morărescu se numea Stan, iar nu Ștefan, cum apare la p. 160, persoana indicată la p. 161 este Gh. Dumitrescu - Bumbescu, iar nu Dumitru Bumbescu. În nota explicativă de la p. 154 se afirmă că facsimilul cuprinzînd procesul-verbal de constituire a Partidului Tărănesc este ziarul „Izbinda” din 24 noiembrie 1918, dar se știe că acest partid s-a întemeiat la 5/18 decembrie 1918.

Sînt și unele formulări nu prea ferice. Astfel, la p. 107 citim: „... liberalii i-au oferit pentru moment lui Take Ionescu președinția noului guvern” și „Take Ionescu s-a gîndit că liberalii, încredințîndu-i formarea guvernului ...”, iar la p. 108: „I. I. C. Brătianu dizolvă parlamentul și con-

voacă corpul electoral”. Desigur, liberalii — în mod special șeful acestora — exercitau un fel de tutelă asupra regelui, aveau adesea un rol decisiv în luarea unor hotărîri, dar, din punct de vedere constituțional, dreptul de a numi pe șeful guvernului și de a dizolva parlamentul aparținea regelui. La p. 88 se afirmă că liberalii au determinat pe rege să tergiverseze „sanționarea” proiectelor de reformă agrară, de reorganizare a jandarmiei, legii pentru reglementarea chiriilor depuse din „inițiativă guvernamentală”. În realitate, regele nu voia să semneze *mesajul de trimitere* a proiectelor respective spre dezbateră în Corpurile legiuitoare, și atunci ele au fost depuse din inițiativă *parlamentară*.

Este bine că autorii au citat câteva lucrări în care se găsește și unele aspecte privind viața politică din România în anii 1918 — 1921, dar cred că era bine să fi indicat și acele studii care au abordat în mod expres problematica partidelor politice (Eufrosina Popescu, *Crearea Ligii Poporului și activitatea ei pînă în martie 1920*, în „Studii”, nr. 2 1968; Gh. Gica, *Procesul de descompunere a Partidului Conservator-Progresist de sub șefia lui Alexandru Marghiloman*, în „Analele Universității București. Seria istorie”, 1967; I. Agrigoroaie, *Observații privind programul Partidului Național-Liberal în perioada 1918 — 1921*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași, nr. 1/1970 ș.a.).

Opiniile și observațiile de mai sus nu urmăresc să diminueze valoarea acestei lucrări, care, sînt convins, constituie una dintre realizările cele mai importante ale istoriografiei românești contemporane, o carte de căpătîi pentru oricine vrea să continue investigațiile asupra vieții politice din România anilor 1918 — 1921.

Ioan Scurtu

*** * *** *Dejiny Státu a Praha na území Československa v období kapitalismu I 1848–1918* (Istoria statului și dreptului pe teritoriul Cehoslovaciei în perioada capitalismului, vol. I (1848–1918), Vydavatelstvo Slovenskej Akademie Vied, Bratislava, 1971, 448 p.

Un colectiv de istorici și juriști cehi și slovaci elaborează, sub conducerea lui Leonard Bianchi și sub patronajul Academiei de Științe Slovace din Bratislava, un tratat foarte consistent de istorie a statului și dreptului pe teritoriul Cehoslovaciei din 1848 până în 1945. Primul volum apărut duce analiza realităților social-politice și doctrinelor până în 1918. De remarcat că toate capitolele care tratează țările cehice sunt scrise în limba cehă, iar cele ce analizează Slovacia în limba slovacă. Din multitudinea informațiilor amănunțit prelucrate am ales pentru cele ce urmează probleme privind istoria politică, în primul rând lupta cehilor și slovacilor pentru soluționarea problemei naționale.

Datorită situației istorice speciale a cehilor și slovacilor cuprinși în trei provincii istorice, revoluția din 1848, în comparație cu popoarele Europei occidentale, avea sarcini deosebite. La jumătatea secolului trecut, burghezia cehă era destul de slab dezvoltată: inițiativele economice și rezultatele lor aparținau în marea majoritate burgheziei germane. În Slovacia, din acest punct de vedere situația burghezicii naționale era și mai rea. În timpul revoluției, în care intelectualitatea cehă și slovacă a desfășurat o activitate de prim ordin, s-a adoptat un program cu majoritatea punctelor esențiale similar cu cel al burgheziei germane sau al forțelor de opoziție din Ungaria; diferențele și problemele speciale apăreau în problema națională a celor două popoare în legătură cu viitorul formei lor statale.

În cadrul Comitetului „Sf. Václav”, organ revoluționar central al burgheziei cehice, trecut ulterior în Comitetul național, au fost

pregătite două petiții către împărat, veritabil manifest-program al burgheziei cehice. În spiritul teoriei rousseauiste de drept natural al cărei adept era, dr. Adolf Maria Pinkas transpune în fruntea revendicărilor din prima petiție rezolvarea problemei naționale, cerându-se egalitate lingvistică (a limbii cehice cu cea germană în școli și instituții). În rest se menținea programul de revendicări așa cum a fost formulat de dr. František August Brauner, care puna accent pe cerințele privind forma statală. Se urmărea întărirea legăturilor dintre țările „coroanice cehice” prin constituirea unei diete și a unor instituții comune. Delegația trimisă la 19 martie 1848 cu petiția la împărat a primit răspuns pozitiv și imediat doar în problema egalității lingvistice. În această situație, Comitetul „Sf. Václav” a însărcinat pe Fr. A. Brauner cu redactarea celei de-a doua petiții, în fruntea căreia a fost pusă cerința unificării statale a țărilor coroanice cehice. La această a doua petiție, Viena a promis, în afară de egalitate lingvistică, și convocarea Dietei provinciei. Totuși, la Viena, delegația cehă, comparativ cu cea maghiară, a obținut mult mai puțin.

În curând, centrul de greutate al activității politice a cehilor trece pe terenul Dietei de la Viena, apoi a celei de la Kroměříž. Problema centrală a timpului și a dietei a constituit-o abolirea iobăgiei: legea votată în acest sens a fost sancționată și aplicată. Comitetul constituțional al Dietei imperiale din Kroměříž a acceptat ca bază a discuțiilor privind forma statală a monarhiei proiectul deputatului morav dr. Kajetán Mayer cunoscutul istoric, în care se împletesc principii centraliste și federaliste. Tot aici a expus cehul Fr. Palacký

două proiecte de soluționare a problemei naționale în imperiu. Ruptura intereselor cehe de cele germane în 1848 se produce deschis prin răspunsul lui Fr. Palacký la invitația Comitetului din Frankfurt pentru pregătirea alegerilor în Adunarea națională constituțională, care urma să elaboreze o constituție pentru întreg Imperiul german. Fr. Palacký a combătut părerea încetățenită potrivit căreia țările cehe făceau parte din Imperiul german, demonstrând că raportul dintre regele ceh și împărat era doar o legătură personală. Germanii din Boemia nu vor accepta atitudinea lui Palacký; pentru un timp, activitatea cehilor va fi orientată spre lupta împotriva participării austriece la Dieta din Frankfurt. Tratatul dintre Adunarea națională germană și Comitetul național vor întări pe acesta din urmă în convingerile sale, sprijinite pe punctul de vedere al lui Palacký, care preconiza viitorul cehilor sub forma unei monarhii centralizate. Soluționarea problemei slave era deci concepută în cadrul monarhiei, a cărei lichidare încă nu se punea în discuție. În cadrul acestei concepții a austroslavismului, se cerea recunoașterea dreptului la existență a fiecărei națiuni. Potrivit primului proiect al Constituției, Austria habsburgică urma să fie împărțită în patru provincii: polonă, cehă, germano-austriacă și iliră. Abia în al doilea proiect al Constituției, elaborat la Dieta de la Kroměříž sub impresia succeselor armatei revoluționare maghiare, este inclusă în acest plan și Ungaria, cu toate teritoriile maghiare. De data aceasta se preconiza federalizarea monarhiei pe opt grupe naționale: germano-austriacă, cehă (—slovacă), polonă, iliră, italiană, iugoslavă, maghiară și română. De asemenea, pentru prima dată în istoria modernă este formulată ideea unirii statale a cehilor și slovacilor. Congresul slav, organizat la Praga încă în 1848, a fost deja un pas concret în spiritul austro-slavismului, dar răscola din iunie 1848 de la Praga a împiedicat realizarea lui. Ideea fundamentală ce trebuia abordată la congres preconiza dezvoltarea națiunilor slave în imperiu pe baza unei comuniuni politice-culturale, căreia congresul urma să-i pună bazele organizatorice și instituționale. Ludovít Stúr, fruntașul

mișcării revoluționare slovace, sublinia just, după cum susține prezentul tratat, că scopul federalizării monarhiei trebuie să fie de fapt nu păstrarea ei, ci rezolvarea aspirațiilor naționale ale popoarelor slave din monarhie. Prin urmare, poziția juridică și politică a cehilor cuprinsă în cele două petiții a evoluat treptat spre un program federativ. Lucrul acesta, potrivit autorilor lucrării, a însemnat democratizarea reprezentărilor politice cehe. Austro-slavismul a avut de fapt un rol pozitiv, deoarece a servit drept punte de legătură între evoluția politică internă și programul burgheziei cehe din primăvara anului 1848.

Moștenirea Constituției lui Stadion, impusă după dizolvarea dietei din Kroměříž la sfârșitul lunii martie 1849, și a constituționalismului austriac revoluționar din anii 1848—1849 s-au materializat, în primul rând, în edificarea de către Bach a noului aparat de stat, care reflecta introducerea unei concepții centraliste în administrarea imperiului unitar; în al doilea rând, centralismul a dobândit o anumită tradiție constituțională, chiar dacă ea nu a fost de lungă durată.

În Slovacia, situația se prezenta radical deosebită. De la cucerirea ei de către unguri și pînă în 1918, deci aproape un mileniu, Slovacia a constituit o parte componentă a Ungariei, fără autonomie politică sau administrativă, spre deosebire de alte provincii (Croația, Transilvania). Viața economică, culturală și politică a slovacilor se desfășura de la început în cadrul unui stat străin. La sfârșitul secolului al XVIII-lea are loc prima codificare a limbii literare slovace de către Anton Bernolák, însoțită de producția literară în această redacție a limbii. La jumătatea secolului al XIX-lea, Ludovic Stúr, printr-o codificare cu totul nouă, dă limbii literare slovace bazele înfățișării ei actuale.

La jumătatea secolului trecut, Ungaria era o țară agrară cu relații capitaliste incipiente, în cadrul căreia burghezia slovacă era foarte slab dezvoltată. Tot în această perioadă, componența națională a statului ungar era foarte eterogenă. În 1840 și 1844, limba maghiară a fost introdusă obligatoriu ca limbă oficială în legislație, dietă, școli și administrație. Potrivit concepției lui Kossuth

și a nobilimii liberale, pentru obținerea unor drepturi politice cunoașterea ei era absolut indispensabilă.

Mișcarea națională slovacă și opoziția liberală maghiară aveau păreri identice aproape asupra tuturor reformelor economice-sociale, dar se deosebeau în problema independenței Ungariei, în sensul că, în urma dobândirii ei, slovacii considerau că ființa lor națională va fi expusă unei presiuni maghiare și mai puternice sub toate aspectele. Nobilimea liberală maghiară era dispusă să discute cu croații și eventual cu românii, însă ea a refuzat în tot timpul revoluției să poarte tratative cu conducătorii mișcării naționale slovace.

Se poate deci afirma că aceasta a determinat în bună măsură orientarea slovacilor spre Viena, ajutorul pe care ei îl sperau de la curtea imperială, care măcar formal recunoștea egalitatea națională. „Slovacii — susțin autorii — nu au fost legați de Viena prin concepții identice sau alte simpatii, ci prin motive politice reale și aprecierea matură a tuturor împrejurărilor”. Situația era asemănătoare cu cea a românilor transilvăneni din anii revoluției.

Intrucât în concepția șefilor mișcării naționale slovace egalitatea în drepturi a popoarelor presupunea posibilitatea de a utiliza limba maternă în viața publică, lupta pentru limba națională a dominat activitatea națională și politică a slovacilor dinainte de 1848 și, din păcate, acest deziderat a rămas nerezolvat pînă în 1918. Adunarea activiștilor naționali de la 28 martie 1848 la Liptovský sv. Mikuláš alături de asigurarea drepturilor politice ale națiunii a cerut folosirea limbii slovace în viața publică și culturală. În programul intitulat *Ziadosťi slovenkého národa* (Cererile națiunii slovace), elaborat la 10 mai în aceeași localitate, alături de egalitate lingvistică se propunea federalizarea Ungariei pe bază națională, precum și o serie de libertăți burgheze privind dreptul de vot, libertatea cuvîntului, a asocierii, eliberarea tuturor iobagilor. Aceste revendicări sînt apreciate în prezentul tratat ca tendințe politice progresiste din statul ungar în genere. După această manifestare politică, în comitatele slovace este instituită starea de asediu, iar

fruntașii mișcării naționale, L. Stúr, J.M. Hurban și M.M. Hodža, se retrag la Praga, unde vor participa la congresul slav și la mișcările din iunie 1848.

Răscoala din septembrie 1848 din Slovacia apuseană împotriva guvernului maghiar, condusă de Consiliul național slovac (de fapt un guvern revoluționar provizoriu), avînd în frunte pe cei trei șefi amintiți, a fost pregătită cu acordul tacit al Vienei și sincronizată cu campania militară a croatului Jelacic. Toate acestea, ca și participarea detașamentelor de voluntari revoluționari slovaci alături de armatele lui Windischgrätz la înăbușirea revoluției maghiare din 1848—1849, nu au fost urmate de rezultate concrete pozitive de durată.

În 1848 și la începutul lui 1849, proiectele de soluționare a problemei naționale complexe din Ungaria preocupă personalități și cercuri guvernamentale de la Viena. Astfel se pune în dezbateră varianta districtelor naționale autonome (*samospráve*) (Schwarzenberg, Stadion, Bach, J. Majlath, Rosenfeld ș.a.). Se conchide însă că nu este cazul să fie încurajată mișcarea de separare a slovacilor și înțărîtă astfel influența cehilor și, în genere, a slovacilor în imperiu. La începutul lunii martie 1849, după Adunarea națională slovacă de la Turčiansky sv. Martin, împăratului i se prezintă la Olomouc o petiție în care se cere separarea slovacilor de Ungaria. Slovacia ar urma să devină o țară a coroanei, ținînd direct de Viena, avînd o dietă a provinciei, reprezentare la dieta imperială, administrație centrală subordonată direct Vienei, limbă slovacă în administrație și școli. Dieta de la Kroměříž fusese dizolvată și proclamată Constituția lui Stadion. Pornind de la punctul la care Constituția asigura egalitatea națională, delegația slovacă prezintă împăratului o nouă petiție adoptată, în care, prin dietă provincială, administrație etc., Slovacia să țină direct de Viena și nu de Ungaria. Slovacii s-au ales însă doar cu promisiuni vagi și nici o măsură concretă.

În 1860 diploma din octombrie stabilea reînnoirea drepturilor istorice ale țărilor care intrau în componența Austriei. În urma noii Constituții, cea care a beneficiat în cea mai

mare măsură de autonomie a fost Ungaria, mai puțin țările cehe. În consiliul imperial, reprezentanții cehi se ridică împotriva centralismului, care de fapt a rămas în vigoare și după căderea absolutismului, centralism care întârea poziția capitalului german în țările cehe. Acțiunea lor a avut loc în spiritul federalismului liberal burghez (ca și memorandumul lui Rieger din 1860), spirit federalist determinant până în 1863, când deputații cehi părăsesc Dieta imperială și adoptă o poziție de rezistență pasivă.

Concomitent însă au loc delimitări de poziții în viața politică cehă. Curentul liberal, reprezentat de istoricul Fr. Palacký și Fr. Rieger, sprijiniți de moșierime și de primii capitaliști industriali cehi, va forma gruparea storočeși (cehii bătrini). Al doilea curent, democratic, reproșa liberalilor legarea mișcării naționale de nobilimea istorică și se ridică împotriva așteptării de promisiuni de la dinastie. Această grupare, având în frunte pe frații Eduard și Julius Grégr, va lua cu timpul numele de mladočeși (cehii tineri), câștigând cu precădere simpatia meseriașilor, a țăranimii mijlocii și a intelectualității apropiate de popor. Insurecția polonă din 1863 a oferit prilejul clarificării atitudinilor. Majoritatea populației și intelectualitatea tânără erau polonofili, în timp ce conducerea partidului condamna războiul fratricid dintre popoarele slave (în spiritul ideologiei reciprocității slave).

În deceniul al optulea, mișcarea națională cehă s-a axat în mare parte pe acțiuni de natură culturală și se află într-o perioadă de avânt. Se înființează și activează o serie de organizații culturale democratice și se impune limba cehă în școlile de grad inferior.

În Slovacia, regimul absolutismului a fost mai aspru decât în Boemia. Șefii revoluției, L. Stúr și J.M. Hurban, au fost puși sub supraveghere. Mișcarea națională slovacă continua să aibă încredere în Viena, unde apare „Slovenske noviny” (Ziarul slovac), ilustrând opinia burgheziei slovace potrivit căreia interesele națiunii slovace vor fi mai bine asigurate chiar în perioada absolutismului într-un imperiu compact decât într-o Ungarie independentă. Cenzura aspră și

încercările de a lichida limba literară slovacă reprezintă manevrele Vienei în această direcție.

În urma diplomei din octombrie 1860 și a Constituției din februarie 1863, singura schimbare în politica burgheziei slovace a fost reîntoarcerea pe platforma Ungariei (căci diploma din octombrie asigura integritatea țărilor istorice, deci și a Ungariei), reîntoarcere pregătită teoretic de juristul și publicistul Stefan Marko-Daxner și propagată de o publicație slovacă recent înființată de Pesta. Întrucât alegerile pentru Dieta maghiară din 1861 se termină fără succes pentru burghezia slovacă, ea va adopta calea memorandumistă. *Memorandum slovenského národa* (sau *Memorandumul de la Martin*) a fost documentul adoptat de Adunarea reprezentanților mișcării naționale slovace de la Turčiansky sv. Martin din 6–7 iunie 1861, un adevărat program național slovac. Centrul de greutate al memorandumului îl formau cerințele lingvistice și culturale și recunoașterea specificității poporului slovac într-un teritoriu locuit de slovaci și numit *Okolie (Gebiet)*, ale cărui atribute statale și administrative vor fi precizate mai pe larg în a doua formulare a memorandumului, prezentat împăratului la Viena. În mare, cerințele memorandumului de la Viena conțineau o soluționare asemănătoare celei pe care prin diploma din octombrie a obținut-o Transilvania, scoasă temporar din cadrul coroanei maghiare și inclusă în teritoriile nemaghiare ale monarhiei. Diferența fundamentală constă în faptul că proiectul privilegiului prevedea o autonomie națională pentru slovaci, cît timp în Transilvania a avut loc doar înnoirea autonomiei desființate de guvernul revoluționar maghiar din 1848. După insuccesul acțiunii memorandumiste, eforturile slovacilor se mută în domeniul cultural: în 1863 este înființată *Matica Slovenská*, instituție națională culturală cu simțitoare influențe politice. Instituții similare au existat și în țările cehe, ca și în majoritatea provinciilor naționale ale Iugoslaviei de azi și căreia în Transilvania le corespunde „Astra”.

Declarația cehă din 1868, expresie a protestului burgheziei cehe împotriva dualismului și Constituției din decembrie 1867, reprezintă

punctul culminant pe plan ideologic-politic al programului de drept statal ceh din deceniul al șaptelea. Declarația proclamă caracterul inalienabil și ireziliabil al dreptului statal al coroanei ceh, respinge evoluția constituțională de pînă atunci, neagă diploma din octombrie, cere respectarea stabilității tratatului încheiat între cehi și Ferdinand I, cînd acesta a ocupat în 1526 și tronul Boemiei. Se propune astfel un trialism (eventual pluralism) statal în locul dualismului austro-ungar. *Declarația moravă* a fost formulată mult mai modest, iar în Silezia, mai mult germană, un asemenea document nu a fost elaborat.

Programul de drept statal încetează să mai fie o problemă academică a politicienilor de la orașe și dă naștere unei mișcări de masă, manifestată prin adunări populare numite *labor*, în care ideea statală, atitudinea anti-habsburgică se asociază cu revendicări sociale și cerințe democratice. Din cauze interne, anul 1869 reprezintă momentul de decădere a acțiunilor protestatare. După războiul franco-prusac are loc o nouă încercare de egalare (*Ausgleich*), cea a grofului K.S. Hohenwart. „Articolele fundamentale”, acceptate de burghezia și nobilimea cehă, urmau să asigure regatului ceh legislație proprie și un guvern provincial propriu. Rezistența germanilor și protestele Ungariei au produs o nouă înfrîngere a politicii privind dreptul statal al burgheziei ceh.

Căderea liberalilor de la putere și formarea guvernului conservator al lui Taaffe la sfîrșitul deceniului al optulea au adus intrarea deputaților cehi *staročeši* și *mladočeši* în consiliul imperial. În același timp se adoptă decretul lui Stremayer din 1880, care prevedea o egalare lingvistică parțială. În ultimul sfert al veacului al XIX-lea și mai ales la limita celor două secole se înregistrează diferențieri în viața politică cehă, cînd în locul unui partid național unic se cristalizează treptat partidele de interese diferite. Totalul lor depășește de acum cifra 10.

Datorită situației speciale a cehilor și slovacilor în imperiu, toate aceste partide aveau unele puncte comune în programul lor politic și cuprindeau revendicări pe baza dreptului statal istoric al regatului ceh,

urmărind să obțină de fapt situația pe care o avea Ungaria în cadrul imperiului. Singur Partidul progresist de drept statal (*Státoprávní pokroková strana*) urmărea independența totală a Cehiei. Programul privind forma statală dobîndește caracterul unei lozinci generale, conținutul lui juridic strict delimitat se estompează și devine permeabil la cerințe și la manifestările radicale. Partidul mladocehilor, care erau în esență burghezi liberali și luau calea opoziției radicale în parlament, nu preia în totalitate linia politică a starocehilor, care simpatizau cu forțele conservatoare și-și urmăreau țelurile prin sprijinirea loială a guvernului. Baza socială a partidului mladocehilor se îngustează; el devine partidul burgheziei ceh și se apropie treptat de starocehi, iar noul său program din 1907 are un caracter conservator vădit și va duce pînă la urmă la o politică proaustriacă loială.

Noul factor care intra în scenă la sfîrșitul secolului este grupul realist (partidul ceh progresist). El constituia aripa de stînga a burgheziei, care, în fruntea triumviratului T.G. Masaryk, șeful ideologic, Kaizl și Kramář, reunea intelectualitatea cehă pătrunsă de idei reformiste, cerînd dreptul la autodeterminare a poporului ceh deocamdată în cadrul Austriei. Pe această linie merge și programul lui Kramář, care prevedea o restructurare federalistă a Austro-Ungariei și reprezintă, în fond, o revenire pe cale ocolită și de la altă bază de pornire la austro-slavism.

Partidul Social-Democrat din Cehia se pronunța pentru un stat federal democratic, cuprinzînd teritorii autonome delimitate național.

În Moravia și în Silezia, unde față de Cehia conștiința națională era mai slabă, partidul național a rămas mult mai mult timp singurul partid.

În Slovacia, situația se prezenta a fi mult mai complicată. În deceniul al șaselea, în Dieta maghiară nu se găsea nici un slovac. După instituirea dualismului, politicienii slovaci nu se mai puteau folosi de conflictul dintre Viena și Budapesta, mișcare care de fapt nici nu le-a dus avantaje reale. Prevăzător, guvernul de la Budapesta încheie un compromis cu croații, pentru a evita astfel o posibilă coaliție a populațiilor nemaghiare.

În afară de motivele de ordin economic, social și de conștiință, în calea unui efort concentrat pentru dobândirea cerințelor naționale a stat și o nouă diferențiere a forțelor politice din tabăra slovacă.

Stara škola, viitorul partid național, se menține pe poziția memorandumului din 1861. În 1884 el intră în pasivitate electorală și va duce o politică rusofilă (slavofili lui Sv. H. Vajanský). Opoziția *Nova škola* urmărește greșit un compromis cu ungurii, iar *Fracțiunea catolic populară* (*Katolicko-ludácka frakcia*, M. Kollár și A. Hlinka), reunind clerul catolic de la țară, câștigă, prin propagandă susținută în masc, o largă bază populară. La sfârșitul secolului al XIX-lea, ea este cea care propagă cel mai mult ideea reciprocității cehoslovace. *Hlasštíi* (revista „Hlas”, 1898) se pronunță pentru activizare și orientare nouă a politicii slovace și unire strânsă a intereselor cehi și slovace, propagându-se programul lui Masaryk. Partidul Social-Democrat din Ungaria, după cum se știe, a susținut teze greșite în problema națională și a țărănimii. În 1905 a luat ființă Social-democrația slovacă.

Ne aflăm în perioada când de fapt în sinul tuturor partidelor naționale ale naționalităților din Ungaria începe o adevărată luptă între conservatori și progresiști, moderați și radicali. Se ciocnesc astfel *liberalii* și *radicalii* la sârbi, *martiniștii* și *hlasštíi* la slovaci, *verzii* și *negrii* la sași, iar la români aderenții „Tribunei” de la Sibiu duc polemici cu cei ai „Tribunei poporului” din Arad. Se caută însă colaborări între naționalități: procesul memorandumului, congresul naționalităților etc. La începutul secolului nostru, conducerea mișcării naționale slovace renunță la pasivitate: în 1901 în Dieta Ungariei se află 4 deputați slovaci, iar în 1906 7 deputați, reprezentând Partidul Național Slovac.

Atît în Cehia, cît și în Slovacia, războiul a surprins nepregătite forțele de opoziție. Singur partidul progresist de drept statal urmărirea independența totală a statului, dar nu avea influență politică. Astfel, în politica cehă se formează acum *trei* orientări: una proaustriacă, o alta ducînd o politică antebelică și a treia anti-austriacă, care reunea

grupul lui Kramař (partidul mladoceh liber-cugetător), partidul progresist de drept statal și partidul realist al lui Masaryk din jurul revistei „Čas” (Timpul). Această orientare, luînd ulterior numele de „Maffia”, a urmărit pregătirea internă a terenului, colaborarea cu Antanta și subminarea prin toate mijloacele a Austro-Ungariei. Centrul de greutate al rezistenței cehi și slovace în timpul războiului s-a fixat în afara granițelor, în țările Antantei, unde se găseau puternice organizații de conaționali. Astfel în Rusia țaristă, unde se aflau prizonieri de război, se formează Uniunea ligilor cehoslovace (1915). Organizații similare iau ființă în Franța și mai ales în S.U.A., unde trăiau mulți emigranți cehi și slovaci. Menționăm în 1915 activitatea publicațiilor „La Nation Tcheque” și „Československá samostatnost” (Independența cehoslovacă), editate sau patronate de Comitetul ceh din afara granițelor, transformat ulterior în Consiliul național cehoslovac, avînd în frunte pe T. G. Masaryk, Durich, E. Beneš și M.R. Štefaník. Ei urmăreau cîștigarea guvernelor și a opiniei publice al Antantei pentru cauza cehilor și slovacilor, includerea ei în planurile lor de război și formarea unor legiuni cehoslovace din prizonieri de război.

Pentru aprecierea activității diplomatice și propagandistice enorme a conducătorilor emigrației, activitate înlesnită de popularitatea lor (Masaryk era cunoscut în Apus ca om de știință și prin politica sa dusă în țară; M.R. Štefaník, slovac, devenit cetățean francez, era directorul Observatorului astronomic de pe Mont-Blanc, apoi general de armată), de întinsele lor relații personale, este de ajuns și menționăm că inițial țările Antantei preconizau doar mici revizui teritoriale în cazul Austro-Ungariei, în nici un caz dezmembrarea ei și formarea de state independente, mai ales cum ar fi Cehoslovacia.

În interior, declarația scriitorilor și apoi a deputaților cehi din mai 1917, care cereau o autonomie a Cehiei și Slovaciei în cadrul unei monarhii federalizate, a întărit acțiunea lui Masaryk în emigrație.

Anul 1918 este hotărâtor prin momentele sale: aprobarea la 30 mai a programului politic al Consiliului național cehoslovac la Pittsburg (S.U.A.); recunoașterea diplomatică a Consiliului național cehoslovac; formarea la 24 octombrie a guvernului cehoslovac și includerea problemei cauzei cehilor și slovacilor în răspunsul lui Wilson; oferta de pace a puterilor centrale. În țară, la Praga, ca o contrapondere a Comitetului național, ia ființă Consiliul socialist. În urma grevei generale, declarată ca protest la jafurile instituțiilor vieneze în Cehia, sub presiunea elementelor de stînga urma să se proclame independența Republicii Cehoslovace și să se aplice măsuri sociale. În urma altor presiuni și represii se va renunța la acest program, iar social-democrația cehă — Consiliul socialist — a recurs la o colaborare cu partidele burgheze în interesul unității, deși existau o serie de condiții obiective pentru

răsturnarea revoluționară a monarhiei și realizarea cerințelor socialiste.

Momentul final al acestui îndelungat proces a avut loc la 28 octombrie 1918, cînd s-a proclamat Republica Cehoslovacă. iar la 30 octombrie Consiliul național slovac, stabilit la Martin, fără a avea încă informații despre evenimentele din 28 octombrie de la Praga, se pronunță în unanimitate pentru un stat comun al cehilor și slovacilor.

În lumina analizei de mai sus, considerăm că lucrarea recenzată reprezintă o prețioasă contribuție la elucidarea și la cunoașterea pe baze marxiste a realităților și a doctrinelor politice și juridice din istoria modernă a popoarelor ceh și slovac. Ea oferă cititorilor un material foarte documentat și sistematic prelucrat și este o operă de certă valoare științifică, volumul următor fiind așteptat cu legitim interes.

Ján Sýkora

B.H. LIDDELL HART, *History of the Second World War*, London, Cassell, 1970, 768 p.

În lungul șir de lucrări de sinteză consacrate celui de-al doilea război mondial, în care se pot distinge istoriile oficiale întocmite de serviciile istorice ale diverselor armate, cele ale istoricilor de profesie și, în sfîrșit, ale specialiștilor militari, cartea lui Liddell Hart prezintă o fizionomie deosebită, datorită personalității autorului ei.

Liddell Hart a ilustrat deopotrivă gîndirea militară și istoriografia militară, devenind prin scrierile sale una dintre cele mai proeminente figuri ale teoriei și istoriei militare burgheze. Încă în cursul primului război mondial, Liddell Hart a elaborat metoda de atac cunoscută sub numele de „torentul extensibil” și a preconizat o desfășurare a operațiilor militare care, adoptată mai tîrziu de comandamentul militar nazist, avea să fie cunoscută sub numele de „Blitzkrieg”. Împreună cu John F.C. Fuller, părintele blindatelor britanice, el a desfășurat o stăruitoare cam-

panie pentru crearea unei puternice forțe blindate în structura armatei britanice¹ (*Paris, or the Future of War*, Londra, 1925), fără însă ca eforturile sale să întîlnească din partea oficialităților înțelegerea așteptată². Comentator militar la „Daily Telegraph” și apoi la „Times”, Liddell Hart a pledat în favoarea strategiei războiului periferic, de uzură, devenind în 1937 consilier privat al ministerului de război. În dezacord cu doctrina militară oficială, el a demisionat în

¹ Pentru amănunte privind geneza teoriei rolului decisiv al blindatelor în războiul modern, vezi Emil Wanty, *L'Art de la guerre* vol. II, Verviers, 1967, p. 253—256.

² În 1928 un ofițer superior britanic nu ezita să declare presei: „Cavaleria este indispensabilă, carele de luptă nu mai reprezintă o primejdie” (vezi B. Liddell Hart, *En retard d'une guerre*, în „La deuxième guerre mondiale, 1967, nr. 2, p. 49).

anul următor pentru a putea critica politica guvernului.

Paralel cu activitatea sa în domeniul gândirii militare, Liddell Hart a desfășurat ample și fertile cercetări în sfera istoriei militare. Pe lângă un șir de studii privind marile figuri ale istoriei războaielor, ca, de pildă, Scipio Africanul, considerat de Liddell Hart mai mare decât Napoleon, Ginghis Han, Gustav Adolf, Wallenstein și marii comandanți ai războiului din 1914—1918, el a dat o primă sinteză de istorie militară sub titlul *The Decisive wars of History* (Londra, 1929), urmată de o altă sinteză consacrată primului război mondial. Dintre scrierile de istorie militară de după 1945 se cuvine amintită lucrarea consacrată istoriei blindatelor: *The Tanks* (Londra, 1959).

Succinta prezentare a operei lui Liddell Hart explică fizionomia particulară a ultimei sale lucrări. Această sinteză este rezultatul reflecțiilor unui *teoretician militar* și al investigației critice a unui *istoric militar*. Liddell Hart a văzut și a judecat războiul atât din unghiul de vedere al statului major, cât și din acela al cabinetului de lucru al cercetătorului. Cântărită din acest punct de vedere, cartea sa prezintă izbitoare similitudini cu istoria celui de-al doilea război mondial a lui J.F.C. Fuller³, care a îmbinat și el cele două ipostaze, de gânditor și de istoric militar, preocupat să urmărească numai cucerirea și păstrarea inițiativei strategice, alături de care partizanul înflăcărat al blindatelor a adăugat și interesul pentru rolul forțelor motorizate și a factorului de surprindere⁴.

Cartea lui Liddell Hart captivează și decepționează deopotrivă pe cititor: captivează prin ineditul și profunzimea unor observații pe marginea desfășurărilor militare și decepționează prin limitele și, mai ales, prin concepția pe care ea este clădită. Istoria războiului scrisă de Liddell Hart este de fapt

o istorie militară, în întocmirea căreia autorul uită prea adesea principiul clasic al lui Clausewitz despre legătura indisolubilă dintre politică și război. Străin de concepția materialist-istorică, el nu putea da, firește, o analiză satisfăcătoare a contradicțiilor societății capitaliste care au generat marile conflicte din anii 1939—1945. Dar, chiar și așa, e de mirare că istoricul englez nu a mai stăruit, după un prim capitol consacrat cauzelor, asupra analizei raportului fundamental politică-strategie în desfășurarea războiului. Cartea sa nu este, așadar, o sinteză a istoriei celui de-al doilea război mondial, ci o sinteză a istoriei *militare* a acestui război, în care aspectele economice, politice și diplomatice nu sînt tratate decât în conexiunea lor imediată cu desfășurările militare.

Cercetările din ultimii ani au pus tot mai mult în evidență însemnătatea remilitarizării Renaniei (7 martie 1936) ca factor declanșator al crizei internaționale care avea să-și găsească deznodămîntul în izbucnirea războiului. Liddell Hart însuși consideră că ceea ce el numește „faza prebelică vitală” începe prin acest eveniment. Absența ripostei Franței și Angliei în fața actului de forță nazist este explicată de autor prin preocuparea celor două țări de a nu fi antrenate într-un conflict ce ar fi putut să degenereze într-un război pentru care erau total nepregătite; din unghiul de vedere al Londrei, remilitarizarea Renaniei a fost văzută mai mult sub aspectul politic — remedierea unei pretense injustiții a tratatului de la Versailles — și mai puțin sub cel militar: dublul avantaj strategic dobîndit de Reichul nazist (acoperirea Ruhrului și dobîndirea unei baze de atac împotriva Franței).

Criza, agravată prin noile acte de forță hitleriste: Anschluss, München și lovitura de la Praga, și-ar fi putut găsi în concepția lui Liddell Hart o rezolvare prin captarea de către puterile occidentale a sprijinului sovietic, care ar fi jucat funcția unui adevărat instrument de disuadare a politici agresive a Berlinului. În lumina acestei constatări, autorul subliniază sterilitatea garanției acordate Poloniei, întrucât aceasta „era imposibil de îndeplinit fără ajutorul Rusiei” (p. 11;

³ Fuller J.F.C., *The Second World War, 1939—1945. A Strategic and Tactical History*, Londra, 1948.

⁴ Vezi și observațiile critice ale lui O. Rjeșevski la traducerea rusă a cărții lui J.F.C. Fuller (*Вторая мировая война*, Moscova, 1956, p. 5—21).

vezi și p. 704). Atitudinea critică a istoricului englez se oprește însă aici, și Liddell Hart nu întreprinde o cercetare a factorilor care au generat funesta politică conciliatoristă (*the policy of appeasement*), care a făcut imposibilă crearea unui sistem de securitate colectivă în Europa, singurul mijloc de a bara calea agresiunii hitleriste.

În partea introductivă a cărții, autorul subliniază cu dreptate însemnătatea decisivă a factorului economic în războiul modern: „Putința de a duce războiul, dacă nu chiar de a-l declanșa, a trecut din sfera militară a soldatului în aceea a economiei” (p. 22) și enumeră un șir de materii prime strategice (în număr de 18) fără de care purtarea unui război prelungit ar fi imposibilă. Penuria în aceste resurse a puterilor Axei le făcea incapabile de un efort militar de lungă durată. Eșecul războiului-fulger le condamna să tragă consecințele inferiorității lor economice⁶.

Un deosebit interes îl au observațiile lui Liddell Hart în legătură cu stadiul înzestrării militare a puterilor beligerante în 1939. Autorul combate în chip convingător opinia atât de larg răspândită că Reichul nazist beneficia în septembrie 1939 de o superioritate în forțe blindate asupra adversarilor; în realitate, Wehrmachtul dispunea doar de câteva divizii organizate conform unei noi concepții despre rolul blindatelor, care însă au jucat rolul hotărîtor în înclăștrările de forțe din Polonia și din vestul Europei (Franța poseda în mai 1940 o superioritate cantitativă și calitativă în blindate, dar concepția angajării lor în luptă devenise anacronică, ceea ce a fost fatal pentru ea). „Așadar — spune cu dreptate Liddell Hart — armata germană a realizat șirul său de victorii uluitoare nu fiindcă copleșea numeric sau era structural nouă în formă, ci pentru că era cu câteva trepte vitale mai avansată decît adversarii ei” (p. 22).

⁶ Cf. în această privință constatările interesante asupra aspectelor economice ale celui de-al doilea război mondial în lucrarea lui Gordon Wright, *The Ordeal of total war. 1939-1945*, New York, 1968 (capitolul consacrat „dimensiunii economice”).

Succesul spectacular al Wehrmachtului în campania din vest din vara anului 1940 s-a datorat, după autor, mai puțin doctrinei defensive franceze (complexul liniei Maginot I), cît mai ales aspectului ofensiv al planului de război al aliaților, care a dus cele mai bune unități franceze în Flandra, lăsându-le pradă loviturii îndrăznețe a blindatelor germane date în spatele lor prin Ardeni și marșului lor fulgerător spre canalul Mîneicii.

În problema atât de controversată a faimosului *Halbbefehl* din 24 mai 1940, care a făcut posibil miracolul salvării corpului expediționar britanic la Dunkerque, autorul oferă drept explicații pentru atitudinea lui Hitler dorința acestuia de a păstra forțele blindate pentru a doua etapă strategică a campaniei din Franța, teama statornică de mlaștinile flamande, asigurările lui Göring asupra caracterului decisiv al intervenției *Luftwaffe*-lui, cărora li s-au adăugat unele „considerente politice” (p. 84), asupra cărora Liddell Hart nu insistă însă.

În ultimii ani, cercetările — mai ales cele ale istoricilor sovietici — au pus în lumină preponderența considerentelor politice în decizia adoptată de Hitler la 24 mai 1940, și anume intenția sa de a ajunge la o conciliere cu Anglia în vederea atacării Uniunii Sovietice⁶. La argumentele aduse în sprijinul acestui punct de vedere, credem că poate fi adăugată și declarația lui Rudolf Hess, care nu mai lasă nici un echivoc în această privință. Subliniind necesitatea unei alianțe între Anglia, Franța și Germania împotriva Uniunii Sovietice, Hess conchidea: „Iată de ce Fîhrerul a lăsat să fugă armata engleză la Dunkerque”⁷. Dealtminteri Liddell Hart însuși admite că factorul-cheie care a salvat Marea Britanie de

⁶ Vezi D.M. Proektor, *Война в Европе...*, Moscova, 1963, p. 349—351, și mai recent în această privință V.A. Sekistov *Война и политика*, Moscova, 1970; totuși, punctul de vedere potrivit căruia considerentele militare au fost decisive își are încă susținători în istoriografia sovietică (*Что говорят документальные источники о событиях под Дюнкерком* în *Новая и „новейшая история”*, 1970, nr. 1, p. 126—141).

⁷ R. Manvell, R. Fraenkel, *L'affaire Rudolf Hess*, Paris, Stock, 1971.

invazie a fost preocuparea permanentă a lui Hitler de a ataca Uniunea Sovietică (p. 709).

În lumina acestei dominante a concepției hitleriste, Dunkerque apare drept preludiu al planului Barbarossa.

Odată cu atacarea U.R.S.S., războiul a căpătat, potrivit opiniei lui Liddell Hart, o perspectivă cu totul nouă. În desfășurarea operațiilor de pe frontul germano-sovietic, prezentarea autorului este îngustată de o viziune pur militară — militarul luat aici în sensul cel mai restrâns al cuvântului — a conflictului. „Rezultatul din Rusia — scrie el — depindea mai puțin de strategie și tactică, cît de spațiu, logistică și mecanică” (p. 157). Pentru el, acești trei „factori de bază” devin cheia înțelegerii oricărei decizii operaționale pe frontul sovieto-german. Ducind la ultima expresie acest raționament, autorul ajunge la concluzia de surprinzătoare naivitate că „Hitler a pierdut șansa victoriei (în U.R.S.S.—*n.ns.*) pentru că mobilitatea armatei sale s-a întemeiat pe roți în loc de șenile” (p. 170).

Dealtfel, întreaga prezentare a desfășurării operațiilor militare pe frontul de rășărit suferă din pricina ostilității autorului față de Uniunea Sovietică, incapacității de a înțelege factorii generatori ai succeselor Armatei Roșii și, în sfîrșit, admirației sale pentru un șir de șefi militari germani⁸.

Pentru a ne mărgini la un singur exemplu, e de ajuns să cităm felul în care autorul urmărește desfășurarea bătăliei de la Kursk din vara anului 1943. Ar fi fost de așteptat ca cel care și-a asociat numele de teoria războiului-fulger și a întrebuițării masive a blindatelor să fi fost preocupat de analiza minuțioasă a desfășurării bătăliei amintite, care a însemnat și aplicarea întregului tipic al *Blitzkrieg*-ului și care a inclus și cea mai mare luptă de tancuri din istoria războaielor (Prohorovka, 12 iulie 1943). În locul acestei așteptate analize întîlnim o relatare sumară de circa o pagină și jumătate, deși, alături de elementele semnalate mai sus, luptele din ieșindul de la

Kursk oferă numeroase prilejuri de meditație pentru un teoretician și istoric militar⁹.

Dealtminteri, avem impresia că autorul nu a pătruns în toată semnificația sa nu numai bătălia de la Kursk, care a marcat trecerea definitivă a inițiativei strategice de partea Armatei Roșii, ci și momentul de răscruce pe care anul acestei bătălii îl reprezintă în desfășurarea războiului. Așa cum remarcă cu dreptate W. Hubatsch, în 1943, forțele aeriene și maritime ale Wehrmachtului, datorită pierderilor suferite și depășirii tehnicii lor de luptă de către cea a aliaților, și-au văzut redusă în chip decisiv însemnătatea lor operațională. Chiar dacă opinia istoricului vest-german amintit, după care 1913 a fost „punctul de cotitură” (*Umschwung*) al războiului¹⁰, necesită o discuție, rămîne neîndoiește că acest an a constituit o etapă importantă, distinctă prin desfășurările militare și prin consecințele lor în lupta împotriva Reichului nazist.

În cadrul celor de-a doua și a treia faze ale războiului, ale căror începuturi sînt marcate de căderea Franței și, respectiv, de intrarea S.U.A. în război, autorul acordă un spațiu foarte larg operațiilor întreprinse de forțele anglo-americane pe teatrele de luptă din Africa, Oceanele Pacific și Atlantic, Italia, Europa occidentală și centrală. Familiarizat mai ales cu problemele acestor teatre de operații, Liddell Hart este „mai la el acasă” atîc cînd trebuie să vorbească de armata propriei sale țări sau de aceea a aliatului american. Această preferință rupe echilibrul cărții, acordînd un loc disproportionat cu însemnătatea evenimentelor unor bătălii secundare. Ca singur exemplu amintim că, în cuprinsul părții consacrate anului 1942, cotiturii realizate pe frontul de est în urma bătăliei de la Stalingrad li sînt acordate 22 de pagini, în timp ce operațiilor din Africa de Nord le revin...

⁸ De pildă factorul surprinderii strategice (vezi B. Soloviev, *Фактор стратегической внезапности в битве под Курском*, în „Вестник военной истории”, 1970, nr. 1, p. 114 și urm.).

¹⁰ W. Hubatsch, *Das Kulminationjahr 1943*, în *Die deutsche militärische Führung in der Kriegswende*, Köln, 1964, p. 11.

⁸ O amplă critică a opiniilor eronate ale lui Liddell Hart în legătură cu frontul germano-sovietic, vezi în recenzia lui O. Rjesevski, în „Военно-исторический журнал”, 1972, nr. 1, p. 113—114).

58 de pagini! Se estompează și pe această cale rolul hotărâtor al frontului sovieto-german în ansamblul războiului și contribuția decisivă a Uniunii Sovietice în înfrângerea Germaniei hitleriste.

România nu este, firește, absentă din paginile acestei cărți. Ținând seama de proporțiile relativ restrinse ale sintezei, neîndoielnic că referirile la țara noastră sînt doar acelea în care istoria României, interferindu-se în complexul evenimential al acelor ani, a dobîndit o semnificație europeană.

Deși este evident că autorul nu cunoaște studiile istoricilor români referitoare la contribuția României la războiul antihitlerist, faptele înseși pun în lumină consecințele strategice ale victoriei insurecției naționale antifasciste: astfel, autorul constată că înfrângerea Armatei 6 germane a fost tot atît de dezastruoasă din punctul de vedere al pierderilor umane ca și Stalingradul (p. 585).

Trecerea României de partea aliaților a provocat destrămarea întregului sistem militar german din sud-estul Europei și a creat, după opinia autorului, „cel mai larg flanc deschis care a fost cunoscut vreodată în războiul modern”. Ignorarea literaturii istorice românești îl face pe Liddell Hart să abandoneze urmărirea operațiilor desfășurate de armata română pe teritoriul Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei. E de mirare însă că, după ce a subliniat însemnătatea materiilor prime strategice pentru desfășurarea războiului modern, autorul nu a urmărit și pe acest plan consecințele pierderii de către naștiți a controlului asupra sud-estului european. Astăzi se știe că, la 18 februarie 1944, Albert Speer, ministrul nazist al armamentului, avertizase pe Hitler că, după încetarea livrărilor de crom provenind din Balcani și din Turcia, industria de război hitleristă nu mai putea să funcționeze decît circa 10 luni. „Războiul va fi terminat aproximativ zece luni după pierderea Balcanilor”¹¹. Or, cronologia evenimentelor a dovedit justetea acestui calcul, căci între august 1944 și capitularea

Germaniei naziste s-au scurs circa 9 luni. După cum recunoaște însuși Liddell Hart, victoria insurecției armate din România a avut drept urmare pierderea de către Germania nazistă a controlului asupra sud-estului Europei; guvernul bulgar a cerut armistițiu, iar înaintarea Armatei Roșii a fost substanțial facilitată. „Manevra de întoarcere (a Wehrmachtului de către armata sovietică, —n.ns.) a fost în principal o problemă de logistică, determinată de factorii de mișcare și de aprovizionare mai degrabă decît de rezistența inamică” (p. 585).

Este surprinzător că, la capătul acestei ample lucrări datorate „căpitanului care i-a învățat pe generali” (cum a fost supranumit Liddell Hart de compatrioții săi), concluzia autorului e că marele conflict din anii 1939—1945 a fost un război inutil, prelungit inutil prin formula capitulării necondiționate. Este dovada cea mai grăitoare că perspicacitatea militară a istoricului englez nu a fost dublată și de o pătrundere politică, căci este evident pentru oricine că distrugerea axei agresive Berlin-Roma-Tokio nu poate fi considerată doar o simplă jertfă inutilă.

În ceea ce privește baza de informație a cărții, sumara bibliografie aflată la sfîrșitul lucrării relevă încă o dată caracterul ei unilateral; toate lucrările citate acolo aparțin unor autori occidentali. Absența trimerii la izvoare sau la studii — astfel de trimerii sînt cu totul sporadice și adesea pentru fapte sau aspecte nesemnificative — îngreuiază considerabil verificarea afirmațiilor sau judecăților autorului și diminuează caracterul științific al sintezei lui Liddell Hart.

Interesantă prin multe din reflecțiile de ordin militar pe marginea desfășurării războiului, sinteza lui Liddell Hart rămîne nesatisfăcătoare atunci cînd fenomenul militar este urmărit în întreaga sa complexitate economică și politică. Este de mirare totuși că un gînditor militar a putut să uite adevărul elementar enunțat de Clausewitz că războiul este continuarea politicii cu alte mijloace.

¹¹ A. Speer, *Au coeur du Troisième Reich*, Paris, 1970, p. 450—451.

„*Forschungen zur Volks- und Landeskunde*”, XIV (1971), nr. 1—2;
XV (1972), nr. 1—2.

Organul științific al secției sibiene de științe sociale a Filialei clujene a Academiei de Științe Sociale și Politice a R.S. România, care apare din 1959, a ajuns la al XV-lea volum al său. Apărut mai întâi într-un singur volum pe an, revista „*Forschungen zur Volks- und Landeskunde*” apare începând cu anul 1964 în două fascicule a câte șapte coli editoriale în medie. Profilul revistei corespunde, pe de o parte, exigențelor oricărui periodic științific, și pe de altă parte, este adaptat profilului secției al cărei organ este. Această secție numără patru sectoare de activitate: istorie, istoria artei și literară, etnografie și folclor și, în sfârșit, dialectologie; lor li se adaugă în ultima vreme închegarea unui nucleu de sociologi, însărcinați cu efectuarea unor anchete și cercetări sociologice în județul Sibiu. Ca atare, și materialele publicate de această revistă se încadrează specificului acestor sectoare de activitate științifică a harnicului colectiv sibian. În prezentarea ce urmează a ultimilor doi ani ai revistei, vom acorda, firește, prioritate articolelor de istorie.

Cele patru fascicule prezentate conțin un singur articol consacrat istoriei vechi. Tînărul arheolog sibian Thomas Nägler prezintă comunicarea *Vorbericht über die Untersuchungen im Hammersdorfer Gräberfeld aus der Völkerwanderungszeit* (Raport preliminar despre cercetările efectuate la cimitirul de lângă Gușterița din epoca migrațiunii popoarelor) (XIV, nr. 1, p. 63—73). Autorul dă o descriere tehnică detaliată a celor 70 de morminte. Fiind un șantier arheologic în plină explorare, nu se pot trage concluzii definitive. În orice caz, acest cimitir, datînd dintr-o

perioadă istorică destul de săracă în izvoare scrise, va aduce prețioase lămuriri cu privire la stăpînirea popoarelor migratorii în Transilvania.

Majoritatea covârșitoare a articolelor de istorie sînt consacrate problemelor trecutului medieval al Transilvaniei.

Subsemnatul publică un referat bibliografic oglindind stadiul actual al cercetărilor asupra originii și colonizărilor sașilor: *Zur Herkunftsfrage und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen* (Cu privire la problema originii și a istoriei colonizării sașilor transilvăni) (XIV, nr. 1, p. 98—115). Acest articol a stîrnit simțul critic al colegului sibian Thomas Nägler, care-și formulează rezervele și completările în studiul *Kritische Bemerkungen zu A. Armbrusters Aufsatz „Herkunftsfrage und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen”* (Observații critice pe marginea articolului „Cu privire la problema originii și a istoriei colonizării sașilor transilvăni” de A. Armbruster) (XIV, nr. 2, p. 83—88)¹. Același autor urmărește într-un alt articol stratificarea socială din rîndul populației săsești în primele două veacuri de la colonizarea ei în sudul Transilvaniei: *Die soziale Schichtung bei den Siebenbürger Sachsen in 12.—13. Jahrhundert* (Stratificarea socială a sașilor transilvăni în secolele XII—XIII) (XV, nr. 1, p. 31—43). După autor, schema structurii sociale ar fi fost, în ordinea importanței, următoarea: țărănimia liberă, țărănimia servilă, meșteșugăria și, în sfârșit, mica nobilime. Ni se pare însă necon-

¹ Polemica a fost continuată în ziarul „*Neuer Weg*” din 12 februarie și 11 martie 1972.

vingătoare (din lipsa probelor documentare!) importanța acordată de autor țăranimii săsești servile, importanța dublată de subestimarea nobilimii săsești. Această stratificare trebuie apreciată în funcție de rolul istoric, fie el negativ sau pozitiv, pe care fiecare dintre grupurile stabilite de Th. Nögler l-au jucat în evoluția comunității săsești.

Paul Niedermeier prezintă un tablou bine documentat asupra activității unor constructori din veacul al XIV-lea: *Zur Tätigkeit einer Bauhütte des 14. Jahrhunderts in Siebenbürgen* (Cu privire la activitatea unui șantier de construcții din secolul al XIV-lea în Transilvania) (XV, nr. 1, p. 44—52). Articolul surprinde plăcut prin reliefaarea unor trăsături stilistice-arhitectonice comune citorva construcții de biserici din sudul Transilvaniei.

Nicolae Nistor, bun cunoscător al arhivelor sibieni, supune unei analize documentare relațiile comerciale dintre sașii transilvani și Țara Românească: *Wirtschaftsbeziehungen zwischen Südsiebenbürgen und der Walachei während des 15.—17. Jahrhunderts* (Relații economice din secolele XV—XVII între Transilvania de sud și Țara Românească) (XIV, nr. 2, p. 43—50). Autorul concluzionează: „Relațiile economice ale Transilvaniei cu Țara Românească izvorau, așadar, dintr-o necesitate economică rezultată din nivelul diferit de dezvoltare a forțelor de producție de dincoace și dincolo de Carpați. Piețele de desfacere din țările române au contribuit, în ciuda granițelor politice, la formarea unei unități economice între ele. Ca focare culturale, orașele transilvane, îndeosebi Brașovul și Sibiu, și-au dobândit merite în procesul de formare a ideii unității de neam la români”.

Cercetătorul brașovean Pavel Binder reușește cu o acribie exemplară să surprindă în adevărata sa semnificație rolul sașilor transilvani în timpul răscoalei de la Boblna. Autorul se bazează în argumentările sale îndeosebi pe cunoștințele sale solide de geografie istorică medievală, disciplină în care Pavel Binder s-a dovedit a fi la ora actuală cel mai competent specialist din țara noastră, fapt confirmat cu prisosință de studiul său *Die*

Rolle der Siebenbürger Sachsen im Bauernaufstand von 1437—1438 (Rolul sașilor transilvani în răscoala țăranilor din 1437—1438) (XV, nr. 1, p. 53—59).

Pornind de la ultima monografie consacrată personalității umanistului brașovean Honterus², Ludwig Binder ia o poziție critică față de carențele evidente ale acestei cărți, aducându-i valoroase îmbunătățiri: *Zur Honterusforschung* (Cu privire la cercetări despre Honterus) (XIV, nr. 2, p. 89—100)³.

Alte două contribuții privesc probleme aparținând aceluiași veac, al XVI-lea. Adam Dankanits reușește să reconstituie cu mîgală un fond din biblioteca umanistului Nicolaus Olahus: *Die Bücher des Nicolaus Olahus* (Cărțile lui Nicolae Olahu) (XIV, nr. 1, p. 74—77). Considerăm că titlul lucrării nu e tocmai potrivit, căci marele umanist de origine românească a avut cu certitudine mai multe cărți în biblioteca sa decît cele 25 de titluri depistate de Adam Dankanits; nici cu considerațiile autorului privind Reforma și Contrareforma, considerații prilejuate de titlurile cărților lui Olahus, nu ne putem declara întru totul de acord, ele fiind, dealtfel, infirmate de înseși titlurile cărților.

Pavel Binder și Arnold Iluttmann reconstituie în chip convingător activitatea unui harnic tipograf brașovean cu merite deosebite în răspîndirea tiparului românesc: *Laurentius Fronius, ein Kronstädter Buchdrucker, Holzschnittmeister und Maler des 16. Jahrhunderts* (Laurentius Fronius, un tipograf, gravor în lemn și pictor la Brașov în secolul al XVI-lea) (XIV, nr. 1, p. 37—50).

Maja Philippi reia o problemă de care s-a mai ocupat cu ani în urmă, bazîndu-se însă acum pe noi date documentare din arhivele brașovene. Autoarea reușește să demonstreze pe de o parte, mobilul dublu, intern orășenesc și extern antihabsburgic, al răscoalei brașo-

² Oskar Wittstock, *Johannes Honterus, der Siebenbürger Humanist und Reformator*, Göttingen, 1970, 340 p.

³ Lucrarea a fost recenzată deosebit de critic de Karl Reinert în „Südostdeutsches Archiv”, XIV (1971), p. 38—46, și de subsemnatul în „Korrespondenzblatt des Arbeitskreises für Siebenbürgische Landeskunde”, I (1971), nr. 3, p. 101—114.

vene din 1688, iar pe de altă parte nebănuit de intensele legături dintre răsculați și domnul Țării Românești, Șerban Cantacuzino: *Betrachtungen zum Bürgeraufstand von 1688. Verbindungen der Aufständischen zu Șerban Cantacuzino* (Răscoala brașovenilor din 1688. Legăturile răsculaților cu Șerban Cantacuzino) (XV, nr. 2, p. 75–87).

Cîteva elemente iluministe în gîndirea și acțiunea unor cercuri săsești pune în lumină Carol Göllner în studiul său *Überlegungen zur Aufklärung bei den Siebenbürger Sachsen* (Reflecții privind iluminismul la sașii transilvăni) (XIV, nr. 1, p. 78–86). Autorul nu urmărește să releve toate simptomele iluminismului specific mediului săsesc, ci doar cele pe care le consideră a fi cele mai grăitoare. Același autor, în colaborare cu prof. Emmanuel Turczynski de la Ruhruniversität din Bochum (R.F.G.), publică cinci scrieri iacobine inspirate de revoluția franceză, care au circulat în țara noastră: *Revolutionäre jakobinische Schriften in Siebenbürgen und im Banat* (Scrieri iacobine revoluționare în Transilvania și în Banat) (XIV, nr. 2, p. 51–59).

Cele patru fascicule prezentate aici ale revistei „Forschungen zur Volks- und Landeskunde” conțin trei studii privitoare la istoria veacului al XIX-lea (cele de istoria culturală le vom analiza pe urmă). Tînăra studentă de la Facultatea de istorie din Sibiu Elisabeth Göllner analizează pe baza a cîtorva statistici publicate structura demografică a Transilvaniei din veacul trecut: *Zur demographischen Struktur Siebenbürgens in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts* (Cu privire la structura demografică a Transilvaniei în prima jumătate a veacului al XIX-lea) (XV, nr. 1, p. 60–63).

Regretăm că autoarea nu și-a extins investigațiile și în arhivele sibiene și clujene. Oricum, această lucrare de seminar marchează un nou debut în istoriografia săsească și trebuie salutat; sperăm că redacția revistei va ține deschise coloanele publicației și altor studenți dornici să-și consacre eforturile cercetării cu adevărat științifice.

Redactorul principal al revistei, Carol Göllner, publică în ultima fasciculă studiul *Zu einigen Fragen des Revolutionsjahres 1848*

in Siebenbürgen (Unele probleme ale revoluției din 1848 în Transilvania) (XV, nr. 2, p. 102–113). După fraza introductivă, studiul își propune să clarifice unele probleme controversate legate de diferitele formații și organizații militare chemate la viață în împrejurările dramatice din anii 1848–1849. În realitate, C. Göllner nu aduce nici o clarificare nouă, ci își compune studiul din două capitole împrumutate dintr-o lucrare a sa apărută cu cîtiva ani în urmă⁴. Contrar uzanțelor metodologiei științifice, C. Göllner își tăinuiește această referință⁵. Pentru a edifica pe cititorul neavizat, ne permitem să indicăm noi paginile preluate din cartea respectivă de către acest studiu: p. 75–85 și 168–183. Se pune deci întrebarea: dacă autorul consideră că aceste probleme sînt (sau erau?) neclarificate de domnia-sa în monografia citată, de ce le-a preluat aidoma, fără nici o modificare? Dar dacă, dimpotrivă, C. Göllner clarificase aceste probleme încă în monografia citată, de ce a simțit nevoia să le repete?

Otto Greffner semnează un articol consacrat trecutului istoric din afara granițelor Transilvaniei. Studiul său *Aus dem Kampf der rumänischen, deutschen und ungarischen Bauernschaft im ehemaligen Arader Komitat am Ausgang des 19. Jahrhunderts* (Din lupta țărănimii române, germane și maghiare în fostul comitat Arad la sfîrșitul secolului al XIX-lea) (XV, nr. 1, p. 64–71) surprinde cîteva semnificative momente din lupta comună a țărănimii înfrățite, indiferent de naționalitate, pentru dreptate și echitate socială; studiul se bazează pe ample cercetări de arhivă din Arad.

Dintre studiile de istorie contemporană reține atenția în primul rînd reușita schiță biografică a unui dintre pionierii mișcării muncitorești din țara noastră, și anume a lui Koloman Müller, a cărui activitate revoluționară o surprinde în deplina sa semnificație

⁴ *Die Siebenbürger Sachsen in den Revolutionsjahren 1848–1849*, București, 1967, 243 p.

⁵ Articolul trimite totuși în nota 51 la lucrarea cu pricină (p. 168), dar trimiterea e gratuită, întrucît referința din pagina citată nu conține o opinie a autorului, ci un document publicat de presa vremii!

Florea Dragne, *Koloman Müller. Ein Vorkämpfer der Arbeiterbewegung in Rumänien* (Koloman Müller, un luptător al mișcării muncitorești din România) (XV, nr. 2, p. 124–135). Mai amintim și celelalte contribuții de istorie contemporană întrunite în aceeași fasciculă: Doina Nägler, *Versammlungsorte der Hermannstädter RKP – Organisation* (Locuri de întrunire ale organizației P.C.R. din Sibiu) (XIV, nr. 1, p. 13–16); Paul Abrudan, *Aspekte aus dem Kampf der Volksmassen im Kreis Hermannstadt unter der Führung der Kommunisten während der ersten Etappe der Volksrevolution, 1944–1947* (Aspecte din lupta maselor populare din județul Sibiu, sub conducerea comuniștilor, în prima etapă a revoluției populare, 1944–1947) (XIV, nr. 1, p. 17–36); Vasile Radu, *Zur sozial-politischen Lage der siebenbürgischen Werktätigen in der Zeit der Diktatur König Carols II., 1938–1940* (Cu privire la situația social-politică a maselor muncitorești din Transilvania în timpul dictaturii regelui Carol al II-lea. 1938–1940) (XIV, nr. 1, p. 91–95).

Un număr considerabil de studii e consacrat istoriei culturii, etnografiei și folclorului.

Unul dintre cei mai buni cunoscători ai artei medievale transilvane este fără îndoială Harald Krasser, adevăratul succesor și continuator al lui Viktor Roth (atât de apreciat de Nicolae Iorga!). Aceasta o dovedește cu prisosință competența, viziunea largă și profunda înțelegere a adevăratului fenomen artistic de care dă dovadă în studiul *Untersuchungen zur mittelalterlichen Tafelmalerei in Siebenbürgen* (Studii despre pictura medievală de șevalet din Transilvania) (XIV, nr. 2, p. 9–24).

Două contribuții din același grup de studii au caracter bibliografic și de repertoriu, fiind instrumente de lucru utile pentru specialiștii care se interesează fie de „habanii” transilvani: Horst Klusch, *Forschungsergebnisse zu dem Thema „Die Habaner in Siebenbürgen”* (Date noi privind cercetarea temei „Habanii în Transilvania”) (XIV, 2, p. 101–107), fie de glăjăriile transilvane: Herbert Hoffmann, *Glashütten im südöstlichen Siebenbürgen* (Glăjăriile din sud-estul Transilvaniei) (XV,

nr. 2, p. 88–101). Mai reținem interesantele și originalele considerații ale etnografistei Roswith Capesius în jurul uneia dintre cele mai curioase producții ale meșteșugului țărănesc: lăzile cu capac în formă de șa: *Über die Herkunft und Entwicklung der Truhen mit Satteldach* (Originea și evoluția lăzilor cu capac în formă de șa) (XV, nr. 1, p. 99–107).

Un mănunchi de miniaturi biografice devine grup de adevărate studii cultural istorice asupra unor însemnate realități ale veacului al XIX-lea. Mircea Stoia culege din arhivele sibiene date noi despre timpul petrecut de Cezar Bolliac în Ardeal: *Neue Daten über C. Bolliacs Tätigkeit in Siebenbürgen* (Date noi despre activitatea lui Cezar Bolliac în Transilvania) (XIV, nr. 1, p. 87–90); Hans Tobie consacră lui G. Dima un studiu muzicologic scris cu multă simpatie și căldură, *George Dima. Ein Kapitel siebenbürgischer Musikgeschichte* (G. Dima, Un capitol din istoria muzicii din Transilvania) (XIV, nr. 1, p. 51–62). Walter Roth publică noi scrisori ale folcloristului sas Joseph Haltrich: *Briefe des Folkloristen Joseph Haltrich* (XIV, nr. 2, p. 60–66), iar Eugen Onu urmărește atitudinea pe care a luat-o brașoveanul Horia Petra-Petrescu față de problema națională: *Horia Petra-Petrescu und die nationale Frage* (XIV, nr. 2, p. 67–75).

Emil Pop reliefează date semnificative din viața a doi medici din veacul trecut, adevărați *globetrotters* români, care au ajuns pînă în Indonezia și Mexicul revendicat de Maximilian de Habsburg și cîștigat în cele din urmă de Benito Juarez: *Aus Leben und Tätigkeit zweier Ärzte des vorigen Jahrhunderts: Ilarie Mitrea und Ion Arseniu* (Din viața și din activitatea a doi medici ai veacului trecut: Ilarie Mitrea și Ion Arseniu) (XIV, nr. 2, p. 25–42). Contactelor culturale dintre diferitele populații ale Transilvaniei le sînt consacrate articolele semnate de Joachim Wittstock, *Rumänische Motive in der deutschen Literatur Siebenbürgens (Mitte des 19. Jahrhunderts)* (Teme românești în literatura germană a Transilvaniei de la mijlocul veacului al XIX-lea) (XV, nr. 1, p. 72–83), de Ewald Zveier, *Fortschrittsideen und Brückenschlag zwischen den Nationen. Beiträge der Zeitschrift „Die Karpathen” (1907–1914)*

(Idei progresiste și tema înfrățirii între națiuni în revista „Die Karpathen”. 1907—1914) (XV, nr. 1, p. 85—87) și de Stefan Binder, *Formeln in der rumäniendeutschen Volksdichtung* (Formule în poezia populară germană din România) (XV, nr. 2, p. 13—74).

Horst Klusch relevă importanța muzeelor sătești în trezirea interesului pentru conservarea tezaurilor folclorice și etnografice din Transilvania: *Das Dorfmuseum als Bildungs- und Kulturstätte* (Muzeul sătesc — centru de educație și de cultură) (XV, nr. 1, p. 20—30); înrudit ca tematică cu acest articol este cel al lui Florica Vasiliu, *Über Kulturinstitutionen und ihre gesellschaftliche Wirksamkeit im Jahre 1970* (Despre instituțiile culturale și eficiența lor socială în anul 1970) (XIV, nr. 2, p. 76—82).

Bernhard Capesius reține câteva elemente din istoria literară a sașilor transilvăni: *Betrachtungen zur vergleichenden Literaturgeschichte bei den Siebenbürger Sachsen* (Considerații cu privire la literatura comparată la sașii transilvăni) (XV, nr. 2, p. 114—123). Același autor semnează și singurul studiu dialectologic apărut în acești doi ani din urmă: *Zur Geschichte des siebenbürgisch-sächsischen Wortschatzes. „Kreischen” und „Schreien” in Luxemburg und in Siebenbürgen* (Cu privire la istoria lexicului graiului săsesc) (XV, nr. 1, p. 95—98). Explicația penuriei studiilor asupra graiului săsesc trebuie căutată în faptul că micul grup de lingviști de la centrul sibian a reușit să scoată de sub tipar în acest interval două volume din dicționarul graiului săsesc⁶.

⁶ *Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch*, vol. III (G), București — Berlin, 1971, L + 355 p.; vol. IV (H—J), București — Berlin, 1972, 413 p.

La aceste categorii de articole enumerate pînă acum⁷ se adaugă la ultimele fascicule câteva inovații tematice. Surprinzând astfel, pe lângă articolele lui H. Klusch (despre muzeele sătești) și Fl. Vasiliu (despre instituții culturale) enunțate mai sus, contribuțiile semnate de H. Weber și E. Onu, *Historische Wirklichkeit und ihre künstlerische Gestaltung* (Realitatea istorică și transfigurarea ei artistică) (XV, nr. 1, p. 114—119); Fl. Vasiliu, *Die Bühne — ein beständiger Kulturfaktor in Sibiu. Einige soziologische Betrachtungen* (Teatrul — o permanență culturală la Sibiu. Cîteva considerații sociologice) (XV, nr. 1, p. 108—113). În sfîrșit, redacția revistei a fost receptivă și la importanța care se acordă în ultima vreme studiilor sociologice; în orice caz, analiza lui Gheorghe Stoica, *Zum Pendertum im Industriegebiet von Sibiu und seinen sozial-ökonomischen Auswirkungen* (Problema navetismului în zona industrială a Sibiului și implicațiile sale socio-economice) (XV, nr. 2, p. 136—144), e un început mai mult decît promițător care cere să fie continuat.

În rest, revista publică în cea de-a doua fasciculă a fiecărui an un raport de activitate al centrului de cercetare din Sibiu, precum și o bibliografie selectivă a periodicelor, lucrată acum de Anca Goțiu, care, e drept, respectă tipicul predecesorilor, dar care rămîne deficitară și puțin folositoare, ea fiind arbitrară. Întîmplătoare și pur rezumativă.

⁷ Lor va trebui să le adăugăm și cite un articol de fond al fiecărei fascicule: C. Gölner, *Zum 50. Jahrestag der Rumänischen Kommunistischen Partei* (XIV, nr. 1, p. 5—12); idem, *Neue Aufgaben unseres Forschungszentrums* (XIV, nr. 2, p. 5—8); Marin Panait, *Betrachtungen über Inhalt und Bedeutung des Begriffs sozialistisches Bewusstsein* (XV, nr. 1, p. 5—19); *25 Jahre Republik* (XV, nr. 2, p. I—II); Thomas Nägler, *Fragen der Nation und des Nationalstaates* (XV, nr. 2, p. 7—12).

În sfârșit, rubrica de recenzii și de adnotări, Prin nivelul său științific și critic-obiectiv, această rubrică reprezintă, în fond, piatra de încercare a oricărei redacții a unei publicații științifice. Din păcate, ca și în numerele anterioare, alegerea titlurilor recenzate continuă să fie supusă uneori jocului întâmplării; lucrările nu se discută întotdeauna științific, ci se rezumă de cele mai multe ori, aceiași recenzenți ridicându-se la performanța de a fi specialiști în toate epocile istoriei, de la cea veche pînă la contemporanitatea noastră. Mărturisim că am rămas surprinși de afirmațiile lui Thomas Nægler în prezentarea pe care o

face unei lucrări care abundă în confuzii, greșeli flagrante și afirmații eronate, inadmisibile nici pentru o lucrare de popularizare; or, recenzentul numără lucrarea lui C. Göllner, *Siebenbürgische Städte im Mittelalter*, București, 1971, 344 p. „cu siguranță între cele mai de seamă opere ale autorului” (XV, nr. 2, p.158); bineînțeles, nici o critică la adresa ei! Se pare că, la asemenea aprecieri, obiectivitatea recenzentului, de care a dat dovadă de atîtea ori, nu a fost preocuparea de căpătîi a lui Thomas Nægler.

Adolf Armbruster

ISTORIA ROMÂNIEI

VLAD GEORGESCU, *Mémoires et projets de réforme dans Les Principales Roumaines. 1831—1848*, Bucurest, 1972, 291 p.

Gîndirea politică și socială a unei perioade istorice nu poate fi abordată și interpretată în toată profunzimea și complexitatea elementelor ei esențiale decât după depistarea și înserierea totalității sau celor mai multe dintre izvoarele editate sau inedite ale epocii. Asumîndu-și o asemenea sarcină, Vlad Georgescu alcătuiește un al doilea repertoriu de memorii și de proiecte cu caracter reformativ elaborate în anii 1831—1848, continuînd în acest mod o altă lucrare cu profil similar dedicată epocii anterioare Regulamentelor organice și publicată în urmă cu doi ani. Se poate afirma deci că cele două lucrări, care repertorizează acte cu caracter politico-social referitoare la un răstimp de aproape un secol, constituie un fond documentar consistent, pus la dispoziția cercetării noastre istorice. El oferă o privire generală asupra principalelor tendințe politice și social-economice, specifice acestei faze de început a istoriei moderne a celor două principate române.

Cele mai multe dintre memoriile și proiectele de reformă elaborate în epoca regulamentară (1831—1848) sînt, de fapt, texte cunoscute deja din colecțiile de documente mai vechi sau din lucrări speciale consacrate istoriei social-politice a Principatelor Române din epoca modernă. Vlad Georgescu însuși, prin investigațiile sale sistematice în unele arhive, dar mai ales în fondurile de manuscrise ale Academiei Române, a lărgit sfera

acestei categorii de mărturii istorice, integrînd în recentul volum și unele acte inedite. Grație preocupărilor susținute ale acestui apreciat cercetător, avem, în sfîrșit, astăzi un fond unitar de izvoare de gîndire politico-socială. Firește că cercetările ulterioare vor dezvălui și alte informații de acest gen, dar în nici un caz noile descoperiri nu vor fi în măsură să zdruncine în mod serios această bază documentară.

Memoriile și proiectele de reformă inserate în această lucrare reliefează o perioadă regulamentară deosebit de agitată și de frământată sub raport politic. Aceste documente învederează, printre altele, grave consecințe politice interne ce decurgeau din regimul internațional de suzeranitate și de protectorat în care erau înlănțuite cele două state românești. Faptul că cele mai multe dintre aceste memorii erau destinate puterii protectoare atestă în mod elocvent rolul de forță decisivă deținut de aceasta în soluționarea pînă și a celor mai mărunte chestiuni de politică internă. Aceleași documente mai proiectează o epocă regulamentară în care echilibrul relativ dintre marile puteri în ce privește capacitatea de influență asupra principatelor, existent în epoca anterioară, este cu desăvîrșire modificat în favoarea Rusiei.

Izvoarele din acest volum evidențiază tendințe politice dintre cele mai contradictorii. Confruntarea proiectelor cu caracter reformativ cu propunerile de natură conservator-retrograde permite înțelegerea clară a împrejurărilor în care apar și evoluează unele procese politice-ideologice noi, menite a schimba din temelii structurile social-economice și

politice perimate și a asigura națiunii române condiții favorabile de dezvoltare și de afirmare ca entitate distinctă.

Un prim grup de documente reflectă aspirațiile unei părți a boierimii conservatoare din Moldova și Țara Românească în direcția consolidării privilegiilor politice dobândite de ea prin cele două regulamente organice. Această parte a boierimii urmărea cu tenacitate consolidarea autorității ei politice în detrimentul prerogativelor domniei. Tot sub acest raport trebuie menționate și memoriile domnitorilor celor două principate, din care se degajează o năzuință contrară, anume necesitatea de a se întări puterea domnească spre a se învinge astfel puternica opoziție a marilor boieri și a se ușura opera de guvernare a celor două state. Cele două categorii de documente sînt, în fond, și o expresie elocventă a imposibilității de funcționare a unui mecanism politic intern fără un apel permanent de mediere între puterile legislative și legiuitoare către puterea protectoare.

Unele dintre memoriile domnitorilor Moldovei și Țării Românești sînt interesante mai ales prin tendința de a rezolva în interesul celor două state problema bunurilor funciare deținute de mănăstirile închinat. În memoriile redactate în acest scop sînt făcute o serie de referiri asupra suprafeței moșilor mănăstirilor închinat, modalității de gestiune și cuantumului de venituri realizate din exploatarea în interese străine a unei mari întinderi din suprafața arabilă a Moldovei și Țării Românești. O acțiune a domnilor regulamentari, degajată din alte memorii tot în vederea consolidării autonomiei statale, o constituie demersurile întreprinse pe lângă curtea protectoare în direcția limitării jurisdicției consulare. Problema mănăstirilor închinat și aceea a jurisdicției consulare figurează pe prim plan și în documente ale mișcării de eliberare socială și națională din preajma și din timpul revoluției din 1848. Aceasta demonstrează că dezideratele menționate erau deosebit de acute din moment ce grupări social-politice de orientări atît de diferite se găseau pe o platformă relativ similară sub raportul luptei pentru consolidarea autonomiei statale și lichidării unei

stăpîniri străine asupra unei mari întinderi arabile deținute în Moldova și Țara Românească.

Unele dintre actele mișcării de eliberare socială și națională elaborate în deceniul premergător revoluției sînt de o importanță capitală și pentru aprofundarea unor procese de politică externă desfășurate cu deosebire în anii luptei pentru constituirea statului național. Ele degajează mai întîi o tendință de făurire a unui stat național român unitar și independent în cadrul unei evoluții istorice în care apare obligatorie parcurgerea mai multor etape succesive. Se constată din confruntarea acestor acte că statutul internațional al celor două state românești a evoluat în gîndirea politică a reformatorilor și revoluționarilor români din deceniul al cincilea al secolului trecut de la autonomia politică în cadrul Imperiului otoman, garantată de protectoratul țarist, spre un statut cvasiindependent, garantat de marile puteri europene, îndeosebi de cele occidentale. Este demn de subliniat că această formulă politică s-a dovedit în perspectiva dezvoltării națiunii române în epoca modernă viabilă și capabilă de a asigura reintegrarea treptată a statului național român în atribuțiile sale de suveranitate deplină și a-l introduce în concertul statelor europene suverane.

O însemnătate remarcabilă o au documentele programatice ale mișcării sociale și naționale elaborate în deceniul anterior revoluției și inseriate de autor în acest recent volum. În ciuda faptului că toate aceste izvoare sînt cunoscute, prin integrarea lor în aceeași colecție în ordine cronologică, lectorului i se prezintă de fapt cele mai reprezentative surse ale mișcării de regenerare a națiunii române de la jumătatea secolului trecut. Înseriate, actele acestea pot fi astfel mai ușor studiate în mod comparativ în vederea stabilirii filiației de idei, a scopurilor care au generat diferitele frămîntări și mișcări sociale-naționale și a modului în care programele inițiale au inspirat mai ales pe fruntașii revoluției din Moldova și Țara Românească în elaborarea principiilor fundamentale de schimbare radicală a structurilor social-economice și

politice. Prin compararea aceluiași documente se mai poate observa cu ușurință evoluția mișcării naționale de la preocupările ei limitate în mod aproape exclusiv la problema unității și independenței statale către o serie de deziderate social-economice de stringență acuitate în cadrul societății românești, pe prim plan situându-se problema agrară. De asemenea, prin confruntarea aceluiași fond documentar se mai poate observa și modul în care a evoluat concepția despre forțele motrice de regenerare a națiunii române. Se remarcă în acest sens, că, pornindu-se de la o mișcare reformistă inițiată și organizată de un grup restrins de boieri liberali care își puneau speranța mai ales în sprijinul puterilor occidentale, s-a ajuns la conceperea unei mișcări revoluționare, întemeiată în primul rând pe păturile largi populare, mai ales țărăimea, și, evident, pe colaborarea cu alte popoare oprite, animate de aceleași idealuri de eliberare socială și națională.

Cititorul are posibilitatea de a sesiza mai ușor din documentația privitoare la evenimentele de la 1848 strînsă de Vlad Georgescu caracterul unitar al revoluției române, nu atât din modul particular și sincron al desfășurărilor concrete, ci mai ales din aspirațiile și tendințele care vizau schimbări generale, concordante ca sens. Rolul principal al unor personalități proeminente ale națiunii române, desprins mai ales din semnăturile depuse pe actele elaborate, conlucrarea și colaborarea fruntașilor români în redactarea principiilor programatice sînt și acestea mărturii elocvente, îndeosebi pentru cercetătorii străini mai puțin avizați în reliefaarea importanței cruciale a revoluției române din 1848 în statuarea principiilor fundamentale de făurire și de organizare a României moderne.

Memoriile și proiectele publicate, precum și acelea repertorizate, constituie o bază documentară dintre cele mai prețioase pentru determinarea procesului de naștere a vieții politice moderne în cele două provincii românești. Epoca regulamentară, dotată cu un sistem politic care tindea să reprezinte un compromis extrem de palid între spiritul nou de separare a puterilor în stat și structurile și instituțiile politice fundamentale ale

statului feudal — care cantonau puterea în sfera restrînsă mai ales a marii boierimi și a domniei —, este în același timp și o perioadă de naștere a tendințelor liberale în opoziție totală cu ideile conservator-reacționare. Aceleași documente menționate profilează, printre altele, împrejurările interne în care apare spiritul liberal în cadrul societății românești. Se constată astfel că o latură a liberalismului român în epoca regulamentară o constituia lupta pentru realizarea unui dintre țelurile supreme ale poporului nostru, anume lupta pentru emanciparea de sub dominația străină. Curentul liberal se întărea prin identificarea lui cu o serie de necesități stringente cu caracter social-economic și prin revendicarea soluționării acestora în interesul unor largi păături sociale.

Volumul întocmit de Vlad Georgescu cuprinde și o anexă documentară destul de consistentă ca întindere, referitoare la epoca anterioară Regulamentului organic. Dintre piesele repertorizate și inseriate în această carte reține atenția un masiv tablou istoric și politic al Moldovei din 1828. Acesta conține numeroase observații cu privire la originea, istoria și mai ales la unele instituții politice și sociale ale Moldovei, privite în perspectiva evoluției lor istorice.

Nu putem încheia succinta noastră prezentare asupra acestei importante surse documentare fără a evidenția judicioasele și valoroasele observații și constatări ale autorului din studiul introductiv, precum și utilitatea indicelui de nume și de locuri în orientarea rapidă a cititorului printre textele acestei colecții. Mai amintim, în fine, că autorul a scăpat din vedere de a include în acest volum și unul dintre cele citeva texte referitoare la experimentul social-economic întreprins de Teodor Diamant la Scăieni (județul Prahova), omisiune cu atât mai regretabilă, cu cît reformatorul menționat s-a situat printre inițiatorii cei mai ardenți în acțiunea de transformare a structurii economice-sociale a Principatelor Române.

Apostol Stan

MONOGRAFII ISTORICE-ECONOMICE ALE REȘITEI

În cursul anului 1971 au avut loc, în prezența conducătorilor de partid și de stat, două importante aniversări ale principalelor întreprinderi metalurgice din Banat, provincie românească străveche care a cunoscut o dezvoltare specifică, mai timpurie, a industriei capitaliste și care astăzi aduce o contribuție de seamă la dezvoltarea economiei noastre socialiste: marele combinat de la Reșița a împlinit apreciabila vîrstă de două secole de activitate, iar Uzina „Oțelul Roșu” 175 de ani.

Comitetul municipal Reșița al P.C.R. a editat volumul *Reșița. Istorie și contemporaneitate*, sub redacția prof. univ. dr. I. Zahiu, membru corespondent al Academiei de Științe Sociale și Politice, conf. univ. ing. T. Cocîrlă, conf. univ. dr. D. Mareș (352 p.). Lucrarea este împărțită în 11 capitole care tratează cadrul geografic, populația, vechea vatră a Reșiței și o schiță istorică a ei pînă în 1918, istoricul uzinelor de la înființare pînă în 1944, două ample capitole despre mișcarea muncitorească reșițeană și despre economia reșițeană în anii socialismului (incluzînd și celelalte întreprinderi industriale și activități economice), apoi date despre înflorirea învățămîntului, tradiție și contemporaneitate în cultură și artă, ocrotirea sănătății, dezvoltarea urbanistică și arhitecturală, locul Reșiței în cadrul județului și al țării. Este vorba, așadar, de o lucrare cuprinzătoare care are, desigur, la bază istoricul uzinelor—pivotalul dezvoltării orașului de pe malul Birzavei și al regiunii —, dar care înglobează întreaga dezvoltare amintită. Un interes istoric deosebit prezintă capitolele II, III, IV și V, elaborate de V. Lighezan, M. Stoianovici, A. Țintă, P. Tudor, I. Luca, Gh. Radulovici, Gh. Oancea și M. Ziman.

Populația Reșiței a crescut în ultimele două secole de aproape 100 de ori, reflectînd grăitor însăși dezvoltarea industrială a orașului. Rolul de căpetenie al mișcării muncitorești reșițene a ieșit pregnant în evidență în marile momente ale luptelor de eliberare socială și

națională, cu deosebire în anii ilegalității P.C.R., culminînd cu acțiunile împotriva fascismului — de la mișcările economice pînă la luptele de partizani din munții Carașului — pentru eliberarea patriei, apoi pentru refacearea economică și pentru democratizare, pentru trecerea la revoluția socialistă. „Reșița se înscrie în decursul veacurilor ca o cetate industrială și un focar de cultură și artă, un centru al bătăliilor de clasă și al experienței revoluționare a proletariatului, un bastion al industrializării țării”, se arată în concluziile lucrării.

Aceluiași eveniment bicentenar îi sînt consacrate și cele două volume publicate sub egida Uzinei de construcții de mașini Reșița, intitulată *200 de ani de construcții de mașini la Reșița. 1771—1971* (ambele în format mare, vol. I, 404 p.), avînd ca redactori responsabili ai unui larg colectiv de autori pe Silviu Bordan și George C. Bogdan, iar în colectivul de coordonare pe ing. Mircea Popa, directorul general al Grupului de uzine Reșița, Ion Cazacu, secretarul Comitetului de partid al uzinei, și ing. Mircea Micula, consilier. Prefața este semnată de Ioan Avram, ministrul construcțiilor de mașini. Lucrarea conține șapte capitole: condițiile naturale, istoria societății din paleolitic pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, a mineritului și a metalurgiei, istoricul uzinelor, lupta muncitorimii reșițene împotriva exploatarei capitaliste, ridicarea nivelului de trai al salariaților în anii socialismului ș.a. Un interes viu prezintă capitolul al VI-lea, care cuprinde o serie de „gînduri de la cei ce au lucrat în uzina noastră” (printre aceștia: A. Breitenhofer, C. Loncear, I. Stanatiev, V. Taurescu ș.a.). Lucrarea se încheie cu lista tuturor salariaților uzinei și cu o utilă bibliografie. La realizarea capitolelor de istorie și-au dat concursul specialiști ai Muzeului județean, în frunte cu directorul acestuia, profesorul Ilie Uzun. Istoricul propriu-zis al uzinelor este tratat potrivit periodizării specifice proprii: perioada inițială, cînd uzina a fost proprietatea feudală a Curții imperiale de la Viena, perioada S.T.E.G., perioada U.D.R., perioada de după 23 August, apoi după naționalizare, modernizarea și dezvoltarea uzinei.

Rețin atenția datele referitoare la lupta capitalului internațional pentru acapararea uzinei, la caracteristicile tehnice ale dotării și producției, îndeosebi larga răspîndire încă din secolul trecut a produselor reșițene de înaltă tehnicitate în numeroase țări, dintre care unele au o dezvoltare industrială proprie apreciabilă, apoi forța de muncă, condițiile de muncă și mișcările sociale generate de acestea. Paragrafele despre învățămînt, literatură și arte (M. Deleanu) prezintă un interes aparte, datorită consemnării detaliate a manifestărilor remarcabile care s-au succedat în ultimele decenii. Volumul al II-lea este rezervat în întregime reproducerii în condiții grafice superioare a unui bogat și variat material ilustrativ, în total 413 figuri.

Două secole de siderurgie la Reșița, volum editat de Combinatul siderurgic Reșița cu același prilej al bicentenarului (286 p.), se deschide cu un „Cuvînt înainte” semnat de acad. prof. C. Daicoviciu și cu „Prefața” ing. C. Savu, directorul general al Centralei siderurgice Reșița. După un capitol introductiv („Valea Blrzavei—Locuri, oameni, minierit”) de O. Răuț, problemele istorice sînt tratate succesiv de: Al. Neamțu, despre istoricul începuturilor metalurgiei în Banat (sec. XVIII și începutul sec. XIX); A. Egyed, care expune dezvoltarea Reșiței între 1848 și 1918 (apariția și dezvoltarea metalurgiei moderne, situația muncitorimii din Reșița și lupta ei pentru o viață mai bună), și I. Cicală în cap. IV, „Dezvoltarea uzinelor Reșița în perioada 1918—1944” (Uzinele Reșița, cel mai important centru al siderurgiei românești; muncitorii reșițeni în lupta împotriva exploatării și asupririi capitaliste, pentru progresul societății românești). Capitolele următoare (V—XII) înfățișează situația uzinei la eliberare și dezvoltarea ei ulterioară pînă în zilele noastre (baza tehnică, baza materială, forța de muncă, producția industrială, eficiența economică, organizarea conducerii și contribuția siderurgiei reșițene la dezvoltarea economiei României socialiste). Volumul cuprinde de asemenea un mare număr de ilustrații, îndeosebi fotografii. O constatare a oricărui lector este că cele trei lucrări, apărute simultan, tratează — cu mici nuanțe — de

fapt același subiect, prezentînd unele avantaje prin completările reciproce, dar totodată și principalele dezavantaje ale acestui mod de abordare (repetări ș.a.). În general însă este vorba de lucrări remarcabile, deosebit de utile specialiștilor și bine primite de publicul larg.

Prin caracterul lor complementar și prin remarcabilul lor nivel, aceste lucrări oferă nu numai un vast material de studiu, ci și o imagine cuprinzătoare și elocventă asupra unui complex și îndelungat proces istoric de dezvoltare economică, asupra consecințelor sale sociale, asupra nivelului înalt atins în zilele noastre, datorită noilor realități ale patriei socialiste, datorită conducerii de către partid a ansamblului vieții sociale, proiectînd totodată o lumină optimistă și realistă asupra perspectivelor întregii noastre țări pe calea construirii societății socialiste multilateral dezvoltate.

Alexandru Porțeanu

THEODOR CHINDEA și NICOLAE LATEȘ,
Monografia Gurghiuului, Tirgu-Mureș, 1971,
190 p.

Sub egida Comitetului de cultură și educație socialistă al județului Mureș, a apărut recent în orașul Tirgu-Mureș o monografie consacrată vechii cetăți a Gurghiuului, zidită pe una dintre culmile munților cu același nume. Autorii monografiei, profesorul emerit Theodor Chindea și fostul inspector școlar, astăzi decedat, Nicolae Lateș, sînt vechi militanți atît în domeniul istoriografiei transilvane, cît și al publicisticii didactice.

Cel dintîi s-a remarcat prin lucrările intitulate *Contribuții la istoria românilor din Giurgeul Ciucului* (1930), *Monumente istorice în Ciuc* (1933), *Legăturile securilor cu Principatele Române* (1935, în limba maghiară) și prin redactarea publicației „Gazeta Ciucului” (Gheorgheni, 1929—1938), iar al doilea prin articolele publicate în revista „Progres și

cultură”, în ziarul „Telegraful român” și în alte perioade.

În colaborare au publicat în 1928 manualul *Geografia județului Ciuc*.

Noua lor lucrare, elaborată în comun, este dedicată istoricului cetății Gurghiuului și totodată istoriei vechi și contemporane a regiunii înconjurătoare, relevându-se totalitatea elementelor sale componente: cadrul geografic, trecutul istoric, populația, dezvoltarea economică, particularitățile de limbă și de folclor, revoluția culturală, dezvoltarea învățământului, organizarea administrației judecătorești.

Informația autorilor se bazează atât pe o bogată bibliografie edită română și maghiară, cit și pe numeroase documente inedite descoperite în arhivele din Tirgu-Mureș, Reghin și Gurghiu, precum și a unor instituții locale.

Prima mențiune documentară asupra acestei cetăți, care avea să joace un important rol istoric în viața Transilvaniei, datează, sub numele de Gurgin, după constatările autorilor din anul 1248. Întemeierea și dezvoltarea ei au pus capăt obștilor țărănești de pe Valea Gurghiuului, formându-se domeniul feudal Gurghiu, al cărui centru era Cetatea regală, *Castrum regale*, devenită apoi posesiune a principilor Transilvaniei. În locul posesiunilor străvechi, țărani au primit numai anumite sesii, fiind obligați în schimb să muncească întregul domeniu. Concomitent cu aceasta s-au creat și „iobagii de cetate”, cărora le incumba apărarea cetății. Întreținerea și reparațiile ei au fost atribuite „oamenilor cetății”, care constituiau o categorie aparte.

Satele din jur erau dependente de cetate, locuitorii lor fiind împărțiți în patru categorii: iobagi, jeleri, slugi de curte și robi. Exploatarea acestora a fost dură și secătuitoare, obligațiilor de muncă adăugându-li-se și numeroase dijme din toate produsele.

Asuprirea țăranilor, deși cetatea dispunea de o puternică garnizoană, a determinat încă de la începutul secolului al XIV-lea numeroase răscoale. În anul 1340 iobagii ocupând pământurile nobiliare cu intenția de a reface vechile obști. Marile răscoale țărănești din 1437 și 1514 au produs o adâncă tulburare și printre iobagii din Valea Gurghiuului, dar

mișcărilor lor au fost împiedicate de puternicele forțe militare aduse de feudali.

În toamna anului 1599, în urma biruinței de la Șelimber, cetatea a ajuns în mâinile lui Mihai Viteazul, care, dându-și seama de importanța ei strategică, a instalat aici o garnizoană proprie, comandată de stolnicul Cantacuzino. Pentru a obține sprijinul și devotamentul locuitorilor regiunii, Mihai a luat unele măsuri pentru ușurarea situației lor. Chiar și după înfringerea de la Mirăslău, voievodul român a căutat să-și asigure stăpânirea cetății Gurghiuului, precum și a cetății Ieciu de pe Mureș și a Făgărașului.

După căderea lui Mihai, cetatea a trecut în stăpânirea principilor Transilvaniei: Ștefan Bocskay, Gabriel Báthory, Gabriel Bethlen, Gheorghe Rákóczi I, Gheorghe Rákóczi II.

În 1688, odată cu ocuparea Transilvaniei de către Habsburgi, la Gurghiu se instalează o garnizoană imperială, cetatea devenind unul dintre principalele centre militare ale noii stăpâniri. Cu toate acestea, în timpul luptelor dintre principele Francisc Rákóczi II, sprijinit puternic și de țărani români cărora le promisese desființarea iobăgiei, și Habsburgi, ea a fost ocupată în 1704 de către susținătorii acestuia, curuții, trupele imperiale fiind alungate. Importanța cetății a determinat însă pe „lobonții”, nume dat ostașilor imperiali, să încerce cu orice preț recucerirea ei. Garnizoana apărându-se cu îndrăzneală, generalul austriac Rabutin s-a văzut silit să o supună unui îndelungat asediu și în cele din urmă, „curuții” refuzând să se predea, să ordone în 1708 un asalt general asupra ei, asalt care s-a terminat prin distrugerea totală a forturilor cetății. Abia 16 apărători s-au putut salva; „lobonții” au plătit însă succesul cu 800 de morți. Victimele din ambele tabere au fost îngropate într-un mormint comun, numit de atunci „Movila lui Rákóczi”.

Distrugerea cetății a determinat o înăsprire și mai accentuată a condițiilor iobăgiei, în 1714 țărani din Valea Gurghiuului fiind impuși, cei cu casă, la 4 zile robotă pe săptămână, iar cei fără casă la 3 zile. Obligațiile iobagilor vor fi desființate abia în urma revoluției din 1848.

În continuare, lucrarea conține numeroase pagini consacrate participării țăranilor gurgieni la revoluția pașoptistă, precum și desfășurării în această regiune a celor două războaie mondiale, în ambele dîndu-se aici lupte înverșunate.

Ultimele capitole ale monografiei sînt consacrate limbii, literaturii și tradițiilor populare locale, învățămîntului, societăților, căminelor culturale și altor așezăminte din comunele Gurghiu, Adrian, Cașva, Glăjărie, Hodac, Ibănești, Jabenîța, Orșova, Solovăstru și Comori, relevîndu-se îndeosebi realizările obținute sub regimul socialist.

Prin amănunțita ei informație, prin numeroase detalii de ordin social și prin conștiințiozitatea cu care a fost scrisă, *Monografia Gurghiului* constituie o remarcabilă realizare a istoriografiei cu caracter local, ea întregind în mod substanțial studiile privitoare la istoria Transilvaniei.

Vasile Netea

* * * **EVANGHELIARUL SLAVO-ROMÂN DE LA SIBIU. 1551 — 1553**, București, Edit. Academiei, 1971, 418[—419] p.

În cadrul colecției de texte vechi românești elaborate sub egida Comisiei de resort din cadrul Secției de științe filologice a Academiei Republicii Socialiste România, a fost publicată recent prima ediție a *Evangheliarului slavo-român de la Sibiu* din 1551—1553, constituind cel mai vechi text românesc tipărit descoperit pînă în prezent¹. Lucrarea a apărut sub îngrijirea regretatului academician Emil Petrovici, care este și autorul substanțialului studiu filologic introductiv, precum și a dr. Ludovic Demény,

care a redactat cel de-al doilea studiu introductiv cu caracter istoric. Renunțîndu-se la vechiul sistem al transcrierii, susceptibil de imperfecțiuni, textul evangheliarului a fost reprodus în facsimil prin excelențe fotocopii, după unicul fragment păstrat din această importantă carte la Biblioteca M. E. Saltikov-Șcedrin din Leningrad. În anexă figurează un foarte util glosar, întocmit de un colectiv de specialiști de la Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj, condus inițial de academicianul Petrovici, iar după moartea sa de profesor universitar dr. docent Bela Kelemen.

În importante sale observații asupra grafiei și limbii textului românesc al *Evangheliarului slavo-român de la Sibiu*, regretatul academician E. Petrovici dovedește că, în ceea ce privește conținutul, acesta se deosebește de toate celelalte tălmăciri românești ale *Evangheliei lui Matei* existente în secolul al XVI-lea, ceea ce îi conferă o valoare sporită, cu atît mai mult cu cît este independent și de traducerea efectuată mai tîrziu de Coresi. În același timp, autorul stabilește că graiul din evangheliar este moldovenesc, cu grafia destul de stingace, amintind de cea a scrisorilor de la Bistrița. După părerea sa, textul tipărit la Sibiu a fost adus de Filip Moldoveanul, alias Pictor sau Maler, din Moldova, unde ar fi putut circula încă din 1532, cînd este amintită în documente o inițiativă de traducere în limba română a evangheliilor². Așadar, după părerea academicianului Petrovici, care își însușește în acest sens o teorie mai veche a academicianului Al. Rosetti, din punctul de vedere al limbii *Evangheliarului slavo-român* ar aparține unui centru românesc, influențat de Reformă, din Moldova, unde s-au putut traduce cărțile de cult în limba natală.

Dr. Ludovic Demény adîncește cercetările făcute în această direcție în conștientul și foarte documentatul său studiu introductiv cu profil istoric. El reconstitue

¹ Se știe că din *Catehismul luteran*, tipărit în românește tot la Sibiu, în 1544, nu ne-a parvenit pînă astăzi nici un exemplar.

² Cf. Șerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuție la istoria societății moldovenesti în veacul al XVI-lea*, în „Studii”, XI (1958), nr. 4, p. 72.

mai întâi cadrul problemei, analizând toate informațiile ce i-au stat la dispoziție cu privire la *Evangheliarul de la Sibiu*, de la semnalarea pentru prima oară a acestui text, făcută în raportul Bibliotecii publice din Petersburg în 1858, pînă la examinarea sa în studiile de specialitate ale lui I. Karataev, P. Strcu, Ioan Bogdan, I. G. Sbiera, N. Iorga, iar în zilele noastre ale prof. Dan Simonescu, cercetătorului maghiar Ferenc Hervay, prof. Sigismund Jakó și ale autorului însuși. Printr-o temeinică analiză cu caracter tehnic, L. Demény demonstrează că *Evangheliarul slavo-român* prezintă o identitate absolută sub aspect poligrafic cu *Tetraevangelul slavon*, tipărit de Filip Moldoveanu la Sibiu în 1546, și de aici concluzia neîndoieabilă că a fost scos de sub teascurile acestui centru tipografic și nu al acelora de la Brașov sau Țirgoviște. Pe această bază, precum și pe temeiul studierii filigranului, reprezentînd două variante ale rădăcinii de stejar cu coroană, autorul dovedește că hîrtia pe care a fost tipărit evangheliarul a fost produsă la moara de hîrtie din Brașov între 1551 și 1553. Totodată L. Demény evidențiază pe larg rolul jucat de tipografia chirilică din

Sibiu în vechea cultură românească. Autorul pledează pentru atribuirea acestui evangheliar lui Filip Moldoveanu, primul tipograf de cărți românești din Transilvania, identificat a fi una și aceeași persoană cu Philippus Pictor sau Maler, care a scos de sub teascurile tiparniței sibiene atît faimosul *Catehism românesc* din 1544, cît și *Tetraevangelul slavon* din 1546, pe acesta din urmă împodobindu-l chiar cu xilogravuri. În sfîrșit, autorul redă și datele biografice de care dispunem pînă în prezent asupra lui Filip Moldoveanu, întîlnit în socotelile consulare și ale magistraturii din Sibiu între 1521 și 1554, folosit în diferite misiuni în Țara Românească primind chiar salariu pentru scrierea și redactarea unor scrisori „vaľahe”.

Punînd la dispoziția cercetătorilor textul primei tipărituri păstrate pînă astăzi în limba română, precedat de studii introductive de mare erudiție și alcătuite cu toată rigurozitatea științifică, autorii au adus nu numai un inestimabil serviciu istoriei vechiului scris românesc, dar au realizat în același timp un prețios act de cultură.

Paul Cernovodeanu

ISTORIE UNIVERSALĂ

JACQUES GODECHOT, *Les revolutions de 1848*, Paris, Editions Albin Michel, 1971, „Collection Mémorial des siècles”, 502 p.

Jacques Godechot este unul dintre puținii cercetători francezi care s-au încumetat să jaloneze etapele principale ale izbucnirii și desfășurării revoluției care avea să pună capăt ordinii feudale și mai tirziu celei capitaliste în diferite părți ale celor două continente Europa și America.

Lucrarea de față vine să dezvolte, în cadrul unei ample analize, unele dintre

ideile sale formulate anterior la locul revoluțiilor din 1848 în cadrul revoluției generale din 1770 — 1849 *. Aceasta pe de o parte. Pe de alta, autorul stabilește totodată limitele geografice ale revoluțiilor din 1848, pe care le extinde la aproape întregul continent european, incluzînd și teritoriile răsăritene. ale acestuia. În fine, de la începutul lucrării este enunțată ideea potrivit căreia revolu-

* Jacques Godechot, *Les Revolutions (1770—1799)*, Paris, P.U.F., 1970 (vezi prezentarea volumului în „Studii”, XXVI (1973), nr. 2. p. 426—429).

țiile din 1848 ar fi o consecință a nerezolvării unor sarcini ale revoluției franceze din 1789.

La nivelul continentului, ideile ei au influențat noua ordine europeană de la începutul secolului al XIX-lea. De aceea J. Godechot consideră că pentru a înțelege revoluțiile din 1848 trebuie făcută o strinsă legătură cu instituțiile generate de revoluția din 1789, care a trezit la viață numeroase popoare europene. Prin acest mod de a-și formula ideile, autorul fixează locul revoluțiilor din 1848 în istoria universală, limitată totuși la cele două continente, Europa și America.

Pentru aceste motive, în lucrare se face mai întâi o analiză a evenimentelor anterioare izbucnirii revoluțiilor din 1848, care începe cu epoca de la sfârșitul celui de-al doilea imperiu napoleonean din 1815 și se încheie cu anul 1830. Această epocă ia în gândirea autorului proporțiile unei lupte fâțișe între reacțiune și revoluție, care de fapt este lupta dintre contrarevoluția și revoluția europeană, desfășurată în noile condiții ale ordinii europene stabilite prin tratatul de la Viena din 1815. Pentru această epocă, autorul sesizează faptul că, în ciuda tratatelor internaționale impuse peste voința popoarelor, acestea au reușit ca în cadrul noului echilibru european să impună principiul legitimității și să aplice la nivel continental, pentru prima dată, principiul naționalităților (în Grecia prin tratatul de la Adrianopol).

O altă etapă a evenimentelor premergătoare revoluțiilor din 1848 este aceea a revoluțiilor din 1830, cu consecințele lor pentru istoria mai multor popoare europene. Studiindu-se urmările revoluțiilor din 1830, sînt jalonate caracteristicile luptei revoluționare din 1848 pe care au dus-o diferitele clase și pături sociale din țările europene pentru triumful democrației. Se subliniază că în țările din partea centrală, răsăriteană și sudică a Europei se lupta atunci pentru transpunerea în viață a principiilor revoluției din 1789, iar în țările din Europa occidentală, unde aceste principii fuseseră în parte aplicate, se căuta acum să se obțină o exten-

dere a lor fără excepție, care să ducă la o schimbare imediată și profundă a vieții politice și sociale.

Desigur că fără o analiză sistematică a epocii premergătoare anului 1848 sub toate aspectele nu s-ar putea înțelege cauzele imediate și îndepărtate ale izbucnirii revoluțiilor de la mijlocul secolului al XIX-lea și de aceea J. Godechot studiază rînd pe rînd evoluția demografică, economică și socială europeană între 1814 și 1848, consecințele acesteia, aspectul noilor ideologii care au călăuzit popoarele europene în lupta pentru făurirea societății moderne, precum și principalele aspecte ale crizei europene din deceniul premergător anului 1848, cu multiplele sale aspecte (politic, economic și ideologic). Și care sînt concluziile sale? Mai întâi, din punct de vedere demografic, se constată, în general, o mortalitate regresivă și un spor al natalității, ambele drept consecință a ridicării nivelului de trai, precum și un spor al populației urbane, drept urmare a ritmului accelerat pe care l-a luat urbanizarea mai ales în țările occidentale. Din punct de vedere economic se constată o revoluție agricolă și una industrială, drept urmare a accelerării transformărilor tehnice-științifice din aceste sectoare de producție. În acest sens, în țările occidentale dominau proprietățile agricole mijlocii și mici, în timp ce în părțile răsăritene ale continentului dominau încă marile moșii. Pe de altă parte, în cadrul revoluției agricole mai sînt atestate noi defrișări, noi drenaje pentru sporirea suprafețelor de cultură și introducerea pe scară largă a muncii mecanizate, a îngrășămintelor chimice, a culturilor noi de plante agricole (grîul devine cereala dominantă) și industriale.

Cît privește revoluția industrială, începută de fapt la sfârșitul secolului al XVIII-lea, ea cunoaște acum o fază mai avansată, accelerată prin sporirea numărului de mașini mecanice cu vapor și prin dezvoltarea industriei chimice, puterea industrială a unei națiuni măsurîndu-se acum după numărul mașinilor cu vapor.

În lucrare sînt analizate și consecințele acestor două revoluții cu caracter economic. Mai întâi se constată apariția proletariatului,

autorul oprindu-se la definiția dată de K. Marx ca fiind cea mai bună care avea să conducă lupta pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de viață atât timp cît inițiativele particulare și ale statului în acest sens se dovediseră sterile. În consecință, în structura socială se constată cristalizarea principalelor clase sociale antagoniste, proletariatul și burghezia, a căror imposibilitate de înțelegere avea să declanșeze revoluția clasei muncitoare.

În această epocă, însăși ideologia diferitelor clase și păături sociale suferise profunde schimbări în comparație cu situația de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Autorul constată astfel existența teocrației, a romantismului, a liberalismului, a naționalismului și a socialismului ca fiind principalele forme ideologice menite să călăuzească pe asupritori și asupriți în consolidarea pozițiilor lor de clasă. Analizându-se rînd pe rînd, J. Godechot acordă totuși o atenție mai mare socialismului, definit ca fiind doctrina care urmărea „ameliorarea societății prin răsturnarea structurilor sociale”. În această parte a lucrării se studiază mai întîi concepțiile socialismului generat de revoluția din 1789, și apoi socialismul utopic, subliniindu-se contribuția lui P. Leroux, care a intuit în acea vreme conținutul actual al noțiunii de socialism. În fine, se acordă atenție ideologiei comuniste, pornindu-se de la concepțiile lui Cabet și Lapouneraye și ajungîndu-se la acelea formulate de K. Marx, sesizîndu-se faptul că acum apare ideea luptei de clasă ca singura soluție pentru schimbarea societății capitaliste.

Izbucnirea revoluțiilor din 1848, enunțată sub titlul „Primăvara popoarelor”, are și o explicație, în sensul că această primăvară a fost nu numai un simbol al luptei pentru emanciparea politică, ci și o durată scurtă ca un anotimp oarecare. Prezentarea revoluțiilor din 1848 se face în două etape, prima ocupînd începutul anului, a doua pînă la sfârșitul verii aceluiași an pentru fiecare țară în parte: Italia, Franța, Germania, Austria, Anglia, Olanda, Belgia, Elveția. Ca ritm, cea din Italia este considerată o revoluție lentă, cea din Franța mai rapidă, iar cea din Germania pare a lua la

început forma unei jacherii. Ceea ce este interesant se referă la faptul că în majoritatea cazurilor masele ridicate la luptă cer o constituție mai mult sau mai puțin liberală, fără a se urmări peste tot instaurarea regimului republican.

În a doua etapă, cînd Parisul avea să devină pentru scurt timp centrul revoluției europene, începe să se constate prezența în primele rînduri ale revoluției a maselor populare, care cer reforme radicale. În Franța seria de reforme avea să se încheie cu proclamarea neutralității față de celelalte state europene, hotărîre considerată de autor ca fiind cauza compromiterii în general a revoluției europene. De asemenea tot în Franța avea să izbucnească și lupta fățișă dintre principalele clase sociale antagoniste, insurrecția din iunie, prima formă a revoluției socialiste în Europa. În celelalte țări europene, lupta revoluționară, orientată pe linia realizării unității naționale și a independenței statale (Germania, Italia), avea să se încheie cu triumful reacțiunii.

Ultimul capitol, consacrat evenimentelor din vara anului 1848 pînă în vara anului următor, se referă de fapt la contrarevoluție, care de data aceasta nu mai are un caracter național, ci unul internațional și fără compromisuri, pe de o parte pentru că victoria ei în Franța avea să influențeze în mod hotărîtor finalul dezastruos al revoluției din celelalte țări europene, așa cum victoria austrieșilor de la Novarra a lichidat treptat revoluția din Italia, fără să mai amintim intervenția Franței în sprijinul reacțiunii din Italia, iar pe de alta că lupta hotărîtoare se dădea între cele două tabere intransigente, reacțiunea și revoluționarii, a doua fiind lipsită de unitate în formularea programului revoluționar minimal.

În concluzie, autorul consideră că revoluțiile din 1848 au fost o reluare în condiții istorice noi a revoluției din 1789, pentru înfăptuirea programului de reforme încă nerealizate. La întrebarea dacă revoluțiile din 1848 au reușit sau nu, J. Godechot răspunde afirmativ, arătînd că statele care nu au reușit pînă atunci o constituție au

obținut-o acum, că statele care aveau o constituție au modificat-o, dându-i un caracter mai liberal, că votul cenșitar a fost introdus în Italia și lărgit în Belgia, Olanda, Elveția, statele germane, că votul universal a fost introdus în Franța, că sclavajul a fost desființat în coloniile Franței, că în unele țări a fost desființat servajul, că burghezia a dobândit terenuri agricole, că ziua de lucru a fost redusă în Franța, în fine că una dintre principalele cauze ale înăbușirii revoluțiilor din 1848 a fost nerealizarea alianței burgheziei liberale cu țărănimea săracă și cu muncitorimea; în schimb, burghezia reacționară și țărănimea bogată au luptat împotriva revoluției sociale.

Lucrarea cuprinde citeva anexe utile. Mai întâi, la început, un tabel cronologic (*Calendarul secolului*), care înregistrează principalele evenimente, anual, dintre 1801 și 1900, pentru 1848 — 1849 dându-se chiar pe luni. Aici credem că era necesar să fie incluse și unele date privind istoria României, ca, de exemplu, revoluțiile din 1821 și 1848, Unirea Principatelor din 1859, obținerea independenței din 1877, războaiele țărănești din 1888 și 1893; în schimb, se afirmă eronat că la 22 martie 1821 s-a reunit în România prima adunare națională.

O bună parte din lucrare cuprinde texte documentare privind revoluția aparținând unor contemporani ai anului 1848: P.J. Proudhon, principesa de Belgiojoso, A. Blanqui și K. Marx.

Lucrarea se încheie cu o schiță bibliografică semnată de Gerard Walter, întocmită pe țări: Germania, Anglia, Austria, Belgia, Franța, Ungaria, Italia, Polonia, Elveția, Cehoslovacia, împărțită pe studii generale, speciale, locale, biografice și periodice, cele relativ la țările române fiind apărute înainte de 1939 sau în 1948.

Din păcate, în textul lucrării se fac mențiuni extrem de vagi relativ la revoluția din 1848 din țările române și la perioada care a precedat-o.

În acest sens s-ar fi putut vorbi despre efectul pătrunderii ideilor revoluționare franceze din 1789 în țările române, despre importanța revoluției din 1821 din Țara Româ-

nească și Moldova, despre importanța Convenției de la Akerman pentru regimul juridic al țărilor române pe plan internațional, despre acțiunile revoluționare din țările române din deceniul premergător revoluției din 1848, despre evoluția demografică, economică și socială a țărilor române între 1815 și 1848, despre partida națională din țările române în anii 1815 — 1848, despre legăturile conducătorilor revoluției din 1848 din Franța cu cei din țările române, despre locul luptei revoluționare a românilor din Transilvania în cadrul revoluției din 1848 din Austria, despre victoria revoluției din 1848 din Țara Românească și reformele revoluționare ale guvernului provizoriu, despre acțiunea contra-revoluției în țările române din vara anului 1848 până în vara anului 1849 etc.

Interesantă ca tematică și privire de ansamblu, bogată în informație și în interpretare, lucrarea constituie o meritorie contribuție la istoriografia problemei și este totodată, în ciuda unor carențe, un îndreptar de seamă pentru istoricii care cercetează problema istoriei moderne europene.

Constantin Șerban

KARL OBERMANN, *Die ungarische Revolution von 1848—1849 und die demokratische Bewegung in Deutschland*, Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1971, 70 p. (Revoluția maghiară din 1848 — 1849 și mișcarea democratică din Germania).

Cartea lui Karl Obermann reprezintă primul rod al activității de colaborare științifică în domeniul istoriei patronată și sprijinită de către Comisia istoricilor din Republica Democrată Germană și din Republica Populară Ungară; ea este în același timp un simbol și un îndemn pentru dezvoltarea în continuare a conlucrării fructuoase dintre oamenii de știință ai celor două țări.

În elaborarea lucrării sale, autorul foloseşte izvoare inedite aflate în arhivele din Budapesta, Viena, Merseburg, Dresda, Frankfurt, Wrocław şi Praga, punând astfel la dispoziţia specialiştilor un bogat şi valoros material, care lărgeste orizontul asupra anului revoluţionar 1848, în general, şi a influenţei exercitate de revoluţia maghiară din 1848 — 1849 asupra mişcărilor democratice germane şi austriace, în special.

În legătură cu economia lucrării, materia-lul este distribuit în trei capitole principale : 1) ecoul revoluţiei 2) începutul contrarevolu-ţiunii şi 3) Ungaria ca centru european al luptei împotriva contrarevoluţiei.

În prima parte, autorul şi-a propus şi a izbutit să prezinte pas cu pas ecoul interna-ţional al revoluţiei maghiare în Europa, precum şi valul de solidaritate care a ţiş-nit din inimile tuturor celor cărora le era scumpă libertatea popoarelor. În urma cer-cetărilor susţinute, făcute cu acribie şi com-petenţă, autorul a reuşit să arunce noi lumini asupra unor aspecte mai puţin cunoscute în le-gătură cu revoluţia din 1848. Astfel, în vara anului 1848 s-au ridicat în Germania mai multe voci cu scopul de a sprijini revoluţia maghiară împotriva intervenţiei contrarevo-luţionare. În acest spirit a acţionat organi-zaţia democrată din Rheinsberg (Saxonia), care a elaborat o petiţie ce urma să fie pre-zentată la Frankfurt şi în care se cerea printre altele, să se încheie o alianţă între Germania, Ungaria, Franţa, Elveţia şi America de Nord pentru a stăvili acţiunea contra revoluţiei. De asemenea şi în parlamentul de la Frank-furt propunerile delegaţilor de stînga, aşă-numitul grup Donnersberg, care cereau sta-tuarea unor principii de bază în relaţii între statele europene, ca neamestecul în treburile interne ale altor ţări, egalitatea deplină între popoarele Europei etc., s-au bucurat de un larg ecou printre participanţi.

Partea a doua a lucrării caută să subli-nieze hotărîrea forţelor democratice din Germania de a lupta alături de Ungaria revoluţionară pentru a apăra succesele ace-s-tui popor, pornind de la premisa că apărarea libertăţii şi independenţei acestei ţări este o contribuţie majoră pentru consolidarea

mişcării democratice germane. În contextul acestei analize, autorul sesizează faptul că în aceste zile critice din septembrie-octom-brie 1848 lozincă studenţilor vienezi era : „Ungaria trebuie să învingă, căci astfel Austria este pierdută”. Din nefericire, în această perioadă crucială lipsea în ambele tabere, austriacă şi maghiară, o conduită consecvent revoluţionară ca urmare a pro-priilor lor oscilaţii ideologice în ceea ce pri-veşte intenţiile adevărate ale monarhiei. În lucrare se scoate în evidenţă necesitatea obiectivă a ajutorării militare a Vienei revo-luţionare de către armata maghiară în acest moment istoric, fiind condiţia *sine qua non* a succesului revoluţiei din Ungaria, însă ezi-tările, suspiciunile şi lipsa de coordonare între conducerea maghiară şi mişcarea dem-o-crată germană a avut consecinţe nefaste asupra desfăşurării ulterioare a revoluţiei în Europa.

Eroicelor lupte purtate de poporul maghiar pentru apărarea cuceririlor sale împotriva intervenţiilor armatelor austriece reacţio-nare şi a celor ţariste după ocuparea Vienei formează obiectul părţii a treia a lucrării. Autorul trece în revistă felul cum s-a mani-festat solidaritatea muncitorilor şi a democraţilor germani faţă de Ungaria, iniţia-tivă concretizată în constituirea de detaşamente de voluntari germani. În urma apelurilor lansate în diverse oraşe, ca Dresda, Leipzig, Viena şi Berlin, în noiembrie 1848 s-au înche-gat două legiuni de voluntari germani, care au luptat umăr la umăr cu revoluţionarii maghiari. Un loc important se acordă succe-sului obţinut de către revoluţionarii maghiari în primăvara anului 1848 asupra forţelor contrarevoluţionare, care a impulsionat şi a avut drept rezultat izbucnirea de mişcări insurecţionale în Saxonia, Renania, Pfalz şi Baden, însă intervenţia brutală a armatei ţariste de 200 000 de oameni în vara anului 1849 a pus capăt transpunerii în viaţă a unui plan vast de eliberare a popoarelor Europei.

În încheiere, autorul subliniază importan-ţa internaţională a acestei revoluţii, care, în pofida unor greşeli, a prilejuit naşterea unei solidarităţi a forţelor democratice din Europa

nemaiîntilnită vreodată în istorie și care a fost în același timp o dovadă a trainicei prietenii dintre poporul german și maghiar în lupta lor revoluționară.

Nu poate fi trecută cu vederea utilitatea deosebită a celor 15 anexe atașate lucrării, care cuprind materiale inedite din diverse arhive cercetate de autor.

În ansamblu, monografia lui Karl Obermann, în ciuda proporției sale reduse, este neîndoiește o lucrare izbutită. Bazându-se pe un vast material inedit, autorul relevă în mod pregnant principalele momente ale activității mișcărilor democratice germane puse în slujba apărării revoluției maghiare. Autorul nu s-a limitat numai la o simplă descriere a acestei mișcări, ci a prezentat mecanismul social și politic al acesteia, încadrând-o în contextul istoric european. De asemenea sînt definite consecințele incalculabile avute pentru dezvoltarea în continuare a forțelor democratice în sinul poporului german.

Această lucrare, datorită succesului ei științific, va fi de un bun augur pentru comisiile de istorie create între țările europene de a continua activitatea începută prin publicarea de noi lucrări valoroase.

I. Bidianu

JOSEPH POIŠENSKY, *Der Krieg und die Gesellschaft in Europa 1618–1648*, Praha, Akademie Nakladatelství Československé, Akademie Ved, 1971, 241 p.

Arhivele din R.S. Cehoslovacă cuprind un număr mare de documente din epoca războiului de treizeci de ani care nu au fost puse pînă acum în circuitul științific. De aceea ediția de față, proiectată în șapte volume, are tocmai menirea de a aduce acest vast material documentar la cunoștința istoricilor.

În acest volum, dealtfel și primul din seria respectivă, J. Polišínsky nu ne prezintă doar simple informații asupra numărului și conținutului izvoarelor care constituie obiectul ediției, ci face considerații ample asupra problemelor puse de curînd atât de istoriografia europeană, cît și de cea americană. Nu este vorba deci de a întreprinde o încercare nouă de prezentare a unei imagini atotcuprinzătoare a relațiilor dialectice dintre conflictul militar și societatea din prima jumătate a secolului al XVII-lea, aflată în plină transformare, ci de a confrunța stadiul actual al cunoștințelor în unele probleme fundamentale cu date noi furnizate de documentele păstrate în arhivele cehice.

J. Polišínsky, un cunoscător deosebit al problematicei războiului de treizeci de ani, nu numai că comentează într-un mod remarcabil materialul bibliografic bogat, dar totodată descrie fondurile documentare păstrate, înfățișînd cu multă precizie locul lor de păstrare, arhivele centrale și regionale din R.S. Cehoslovacă. Meritul său constă în faptul că pune problema atât a necesității unei noi interpretări pe baza numărului imens de izvoare inedite, cît și a folosirii unei metode noi de periodizare a acestui conflict european. În condițiile în care, deși în mod inegal, a crescut în ultimii ani interesul istoriografiei pentru cercetarea cauzelor, desfășurării și urmărilor războiului de treizeci de ani, problema studierii și reconsiderării sale nu este doar îndreptățită, ci oferă mai întîi de toate perspective nebănuite pentru viitor.

Pînă la lucrarea de față au existat totuși o serie de încercări de elaborare a unei concepții noi, care au eșuat deoarece s-au format în mod speculativ, mai mult pe baza logicii formale decît pe baza realității istorice. După părerea autorului, aceasta se datorește și faptului că istoricii respectivi au folosit doar vechea istoriografie, fără să fi cercetat întreaga literatură de specialitate, fără să fi făcut sondaje în diferite arhive. Chiar folosirea izvoarelor aflate în arhivele cehice îi apare lui Polišínsky ca fiind insuficientă, datorită existenței unui număr mare de fonduri în arhivele europene care păstrează

materiale din secolul al XVII-lea. Prezintă un interes deosebit precizarea conținutului și a semnificației noțiunii de război de treizeci de ani. Așa cum arată autorul, majoritatea lucrărilor de până acum privesc războiul din 1618—1648 din punct de vedere tradițional, după cum o făcea și Fr. Schiller, considerându-l mai mult un conflict aparținând Europei centrale, fiind mai mult german și religios, și care s-a transformat treptat într-o luptă politică. Ca și în 1954, Polișensky arată că este vorba de o anvergură deosebită a războiului, care nu a cuprins doar Europa centrală, depășind atât limitele geografice, cât și cronologice date. Așadar, el adoptă opiniile apărute în istoriografie după care se poate discerne și o perioadă italiană a acestui conflict, reprezentată de războiul pentru Mantua. De asemenea el împărtășește și ideea existenței unei legături strânse între războiul Smolenskului și lupta Suediei alături de aliații săi împotriva Habsburgilor, a celei dintre războiul de treizeci de ani și cel de optzeci de ani purtat de Olanda împotriva Suediei.

În 1954 Polișensky definea războiul de treizeci de ani ca pe un conflict politic, o consecință logică a crizei politice prin care trecea vechea aristocrație din diferitele regiuni ale Europei. Definiția a fost adoptată ulterior și de istoriografia americană, căci în 1964 Th. K. Rabb, în introducerea la culegerea referitoare la tradiția istorică a războiului de treizeci de ani, arăta că acesta trebuie privit ca un fenomen de importanță continentală, care a avut urmări în majoritatea țărilor europene și a influențat istoria relațiilor internaționale. În lucrarea de față, autorul revine asupra definiției sale, reformulând-o sintetic : „Așadar războiul de treizeci de ani este un conflict politic, care a izbucnit datorită contradicțiilor existente în situația social-economică complicată”.

Problema periodizării acestuia îl preocupă deosebi pe Polișensky, deoarece este strâns legată de cea a alcătuirii ediției de documente. Astfel, el arată necesitatea unei noi periodizări, adoptându-se drept criteriu cercetarea contradicțiilor sociale existente între cele două tabere în luptă : coaliția habsbur-

gică-catolică și cea antihabsburgică. Dealtfel principiul teritorial care a stat la baza periodizării de până acum, împărțind conflictul în etape, numite războiul Boemiei, cel al Boemiei și al Palatinatului etc., are doar o importanță practică. Și lucrările lui Carstens și H. Steinberg subliniază valoarea sa relativă. Steinberg ajunge chiar să propună extinderea atât a limitei cronologice inferioare a războiului până în 1567, așa cum face istoriografia olandeză, cât și a celei superioare până în 1660. Polișensky însă combate această propunere, aparținând punctul de vedere tradițional în stabilirea limitelor cronologice ale evenimentului. Deoarece acest conflict este o categorie istorică distinctă și suficient de lămurită, el arată că se poate susține și apărarea delimitarea sa cronologică între 1618 și 1648 cu următoarele rezerve : pe de o parte, începutul să fie stabilit pentru anul 1617, așa cum o ceruse John Rushworth încă la jumătatea secolului al XVII-lea, iar pe de altă parte să fie luate în considerație tratativele diplomatice de aplanare a conflictului care au durat până în 1651. Dealtfel Polișensky atrage atenția ca în periodizare să se accentueze semnificația momentului 1625—1629, reprezentat de coaliția de la Haga, care se deosebește radical de coalițiile precedente. O altă perioadă căreia trebuie să i se acorde mai multă atenție este cea imediat următoare anului 1635, vreme în care s-a încheiat pacea de la Praga, realizându-se astfel și o aplanare locală a conflictului în regiunea Europei centrale. De asemenea anul critic 1643, care pune în discuție însăși existența coaliției antihabsburgice, impune și el o reconsiderare a periodizării războiului de treizeci de ani.

Principiile enunțate de autor au stat la baza operației de selecție și de împărțire a materialului documentar, care va alcătui celelalte șase volume ale ediției în curs.

Menirea primului volum este deci de a prezenta bogăția și diversitatea fondurilor de arhivă. De aceea, pentru a da un caracter cât mai concret argumentării sale, au fost inserate, după prezentarea stadiului de cercetare a problemei și a literaturii de specialitate, probe de prelucrare ale unor fonduri

arhivistice. Astfel, după prezentarea fondurilor „Hispanica” din bibliotecile și arhivele cehe, urmează studiul referitor la prima perioadă a conflictului și la relațiile politice ale Boemiei cu apusul și răsăritul Europei, apoi cel al intervenției spaniole și italiene în Europa centrală la începutul anilor '20, ca și inițiativa statelor generale din Țările de Jos în perioada premergătoare anului 1625. Lucrarea mai cuprinde capitole referitoare la intervenția daneză în Silezia, Moravia și Ungaria în 1626—1627, la problema Wallenstein, la legăturile dintre războiul din Boemia și revoluția burgheză din Anglia și se încheie cu analiza răscobei din Napoli în lumina izvoarelor cehe. Aceste exemple urmăresc, după părerea autorului, scopuri practice, la fel ca discutarea unor probleme de istorie modernă și prezentarea unor fonduri de bibliotecă și de arhivă.

Bogăția imensă de izvoare referitoare la istoria războiului de treizeci de ani — și, pentru a da un singur exemplu, fondul cel mai bogat, Ottavio Piccolomini, are 55 000 de documente — impune de la sine operarea unei selecții riguroase în vederea alcătuirii unei ediții moderne. Autorul insistă asupra faptului că documentele trebuie editate în cu totul alt mod decât cel folosit, de pildă, în alcătuirea colecției „Briefe und Akten zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges”. Deoarece este imposibilă o *editio in toto*, Polișensky a împărțit întregul material în trei grupe:

— grupa A, care cuprinde documentele importante complet necunoscute și nefolosite, care contribuie la lămurirea unor momente deosebite ale războiului de treizeci de ani, privit ca un conflict continental. Acestea vor fi editate integral;

— grupa B, care este alcătuită din documente ce elucidează probleme concrete și care, prin semnificația lor, depășesc o situație strict locală. Ele vor fi redactate însă sub formă de regist;

— grupa C, care înglobează restul materialului documentar ce va fi prezentat sub forma unei descrieri colective, redându-se doar caracteristicile de înregistrare ale cancelariei sau fondului de corespondență respectiv.

Dealtfel documentele destinate a fi publicate integral vor fi editate în mod critic, iar întreaga ordonare a materialului se va face respectându-se principiul cronologic. Meritul și noutatea acestei lucrări constau în efortul autorului de a oferi date noi nu numai pentru istoria politică și militară, ci și pentru numărul crescând al problemelor ce se impun a fi rezolvate de cercetarea istorică.

Așa cum arată Joseph Polișensky, sarcina acestei ediții nu este de a rezolva problema legăturilor existente între război și societate în Europa în prima perioadă a secolului al XVII-lea. Scopul este doar acela de a indica cercetătorilor multitudinea și diversitatea posibilităților ce li se oferă pentru studiu.

Cristina Rotman

S. G. CHECKLAND, *The rise of industrial society in England 1815—1885*, London, Longman, 1971, 471 p.

În lucrarea pe care ne propunem s-o prezentăm, publicată în seria „Istoria economică și socială a Angliei”, S.G. Checkland și-a propus realizarea unei complexe analize a structurii social-economice a Angliei în cea mai mare parte a secolului al XIX-lea. Autorul, profesor de istorie economică la Universitatea din Glasgow, concepe economia acestei perioade ca pe un sistem de relații economice complexe, care produc o creștere cumulativă și o diversitate a producției, în paralel cu o periodică tendință spre instabilitate.

Componentele acestui sistem economic (agricultura, industria, transportul și băncile) s-au aflat în această perioadă, potrivit concepției autorului, într-un continuu proces de ajustare și de modificare, în funcție de o serie de factori extrem de diverși.

Prima parte a volumului, „Economia în dezvoltare”, conține o minuțioasă și docu-

mentată expunere asupra evoluției economiei engleze pe durata a șapte decenii. În analiza pe care autorul o întreprinde asupra perioadei 1815—1885, el distinge cinci etape, cu trăsături caracteristice distincte.

Prima etapă (1815—1821) care se constituie ca o epocă de „pace și depresiune”, a reprezentat de fapt un moment de declin pentru economia engleză. La acest fapt a contribuit, printre altele, ridicarea bruscă a nivelului cheltuielilor de stat și reducerea creditului și a tranzacțiilor comerciale, care au avut ca efect (desigur numai temporar) o frinare a ascensiunii noilor capacități de producție.

Din 1821 însă, când semnele restabilirii devin evidente, Anglia intră într-o a doua fază, de „redresare și expansiune”, care se întinde până în 1836. Dominanta ei generală a fost aceea de ascensiune. În industrie, creșterea productivității muncii și rata sporită a acumulării capitaliste au determinat un serios avânt în numeroase ramuri (industria textilă, cea extractivă, construcții navale); agricultura, datorită adoptării unor legi cu caracter protecționist și scăderii prețului produselor cerealiere, a înregistrat un progres sensibil.

Anii 1836—1842 au reprezentat o perioadă de „depresiune critică”. În industrie (în special în construcții) și în transporturile feroviare, declinul a fost agravat de criza financiară declanșată în 1832, care s-a extins și asupra comerțului și administrației de stat. Ea a avut repercusiuni și pe planul vieții politice: 1838—1842 sînt anii în care mișcarea carlistă s-a aflat la apogeul activității sale.

Lungul interval de peste 30 de ani care se întinde între 1842 și 1873 a constituit, după expresia economistului englez, o epocă de „dezvoltare în salturi”. Evoluția ascendentă a economiei din acești ani a fost favorizată de o serie de factori, printre care cei mai importanți au fost scăderea costului real al producției, progresele pe plan tehnic survenite în industrie și marile înlesniri acordate comerțului. Această lungă epocă de avânt a fost totuși întreruptă uneori de momente de criză (1847, 1857, 1873), care au evidențiat instabilitatea sistemului.

Ultima perioadă care face obiectul atenției autorului (1873 — 1890) este apreciată drept o epocă de „creștere în adversitate”. Deși situația agriculturii se agravează, industria își menține totuși ritmul de creștere a producției; pe plan extern, Anglia rămâne totuși țara capitalistă cea mai puternic dezvoltată industrial.

Partea a doua a monografiei, „Sursele de inițiativă”, efectuează o trecere în revistă a unor categorii ale populației privite în raport cu poziția lor față de procesul vieții economice. Rînd pe rînd fac obiectul unei priviri comparative oligarhia financiară (manipulatorii de capital), populația din agricultură („producătorii de hrană”), noua pătură a cercetătorilor tehnici („inventatorii”) etc.

Partea a treia, intitulată „Elementele societății”, conține o interesantă investigație în structura socială a epocii cercetate. Demn de menționat este și faptul că în cadrul acestei diviziuni autorul se oprește și asupra unor probleme mai rar abordate pînă în prezent: ponderea bărbaților și a femeilor în diverse genuri de activitate sau analiza modului de trai al populației (problema caselor, problema condițiilor de muncă).

Ultima parte a lucrării, „Conflict, control și comprehensiune”, este axată pe tratarea succintă a unor elemente ale situației politice din perioada respectivă a istoriei engleze. Sînt expuse mai ales ofensiva burgheziei comerciale și industriale pentru o modificare a legislației și constituției corespunzătoare intereselor sale și, în ultimul capitol, viziunea avută asupra acestei epoci de diferite curente și gînditori ai epocii.

Nu putem încheia reflecțiile pe marginea prezentei lucrări fără consemnarea și a unor minusuri și scăderi ale volumului. Cum spațiul restrîns nu ne permite o evidențiere generală în totalitate, ne vom opri în cele ce urmează numai asupra unora.

Un prim aspect, susceptibil de discuții, este tratarea condițiilor de muncă ale muncitorimii engleze, unde autorul se oprește mai mult asupra măsurilor luate de oficialități pentru îmbunătățirea situației acestora, fără să ne ofere un tablou mai edificator al ansam-

blului vieții păturilor muncitoare. La acest capitol, Checkland furnizează în schimb informația că între 1836 și 1886 durata medie a zilei de muncă în industrie a scăzut cu 20 % (p. 230), detaliu care poate induce în eroare pe cel care eventual nu cunoaște adevăratul tablou al vieții proletariatului englez din secolul al XIX-lea¹.

Nu este expus în mod clar nici capitolul despre retribuția muncitorilor, autorul mulțumindu-se să ofere o statistică a evoluției salariilor medii², nelinșoșită, în schimb, de un tablou al evoluției prețurilor pentru a avea o imagine corespunzătoare a standardului lor de viață. Ne mărginim să amintim în acest sens că în perioada 1860—1880, deși proletariatul industrial reprezenta 23 din totalul populației, ponderea veniturilor sale în venitul național se ridica numai la 42 %. De asemenea analiza unui fenomen al vieții social politice engleze lasă de dorit. Autorul nu a reușit să evidențieze cu pregnanță baza socială a mișcării cartiste, caracterul și semnificația acestei mișcări, prin care „întreaga clasă muncitoare se ridica împotriva burgheziei, atacind înainte de toate autoritatea politică a acesteia, zidul legilor cu care ea s-a înconjurat”³.

Nu putem trece cu vederea nici modul în care autorul, în prezentarea diverselor curente social-politice ale epocii, minimizează conținutul marxismului. „Esența teoriei al cărei mare exponent a fost Marx consta în ideea continuei schimbări a societăților, avîndu-și, așadar, pivotul în dinamica schimbului” (p. 418). În acest fel, marxismul apare golit

de caracterul său revoluționar, autorul omițînd teoria asupra plusvalorii, prin care Marx a dezvăluit mecanismul exploatarei capitaliste.

În ciuda acestor scăderi, volumul analizat mai sus (care este însoțit de un număr de cinci hărți tematice și o substanțială bibliografie), rezultat al unei cercetări îndelungate și meticuloase, constituie o serioasă contribuție științifică la abordarea unei probleme dificile a istoriei economiei engleze.

M. Stroia

* * *La independencia de la América Española y la diplomacia alemana.* Advertencia de Ricardo R. Caillet-Bois. Introducción, selección y traducción de Karl Wilhelm Körner, Buenos Aires, Universidad de Buenos Aires, Facultad de Filosofía y Letras, 1968, 289 p.

Volumul, precedat de o prezentare și un interesant studiu introductiv, conține 76 de documente datînd dintre anii 1806 și 1827, extrase din diferite arhive germane, care pun într-o lumină nouă poziția burgheziei din vestul Germaniei față de independența coloniilor spaniole din America în contextul politicii marilor puteri europene. În cele ce urmează ne vom referi la cîteva aspecte analizate în introducerea alcătuită de doctorul K.W. Körner. Autorul relevă astfel că procesul de dizolvare a imperiului colonial în America a fost grăbit de revoluția din 1789.

El arată în continuare că Imperiul german dizolvat în 1806 a căutat să diminueze interesul Austriei spre Rin și Marea Nordului. Documentele conținute în volum reliefează și relațiile comerciale dintre Germania și America spaniolă, care, începînd din 1815, a atras un însemnat număr de comercianți și emigranți.

În martie 1806, Alexander von Humboldt, recent înapoiat din America, a fost consultat

¹ „Nemulțumirea muncitorilor britanici nu fusese niciodată mai justificată. Apa și aerul erau în mod egal poluate. Nu exista nici o reglementare nici a orelor, nici a condițiilor de muncă, în timp ce perfecționarea mașinilor făcea ca munca să devină intensivă. Sutele de mii de muncitori manuali ai acestei generații erau reduși la foamete (cf. A. Morton și G. Tate, *Histoire du mouvement ouvrier anglais*, Paris, Fr. Maspero, 1963, p. 100.

² Iată evoluția salariului mediu: 1816 = 94; 1831 = 108; 1840 = 100; 1850 = 110 (*op. cit.*, p. 228).

³ F. Engels, *Situația clasei muncitoare din Anglia*, în K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 2. ed. a 2-a, București, E.S.P.L.P., 1958, p. 467.

de către ministrul prusac von Stein asupra posibilităților unui comerț direct cu coloniile spaniole, deoarece la acea epocă legăturile comerciale obișnuite prin Cadix erau întrerupte din cauza războiului dintre Spania și Anglia. Comercianții de pînzeturi din Silezia și mai cu seamă mîile de țesători independenți suferau din cauza pierderii importante piețe de desfacere reprezentate de Spania, Portugalia și coloniile lor, care în acea epocă absorbeau jumătate din producția de pînzeturi a Sileziei.

Raportul elaborat de Humboldt la 23 martie 1806 stabilea clar contrastul dintre avantajul economic al comerțului direct și inconvenientele politice care le-ar fi adus unei țări căreia îi lipsea puterea navală. Hardenberg, ministrul relațiilor externe al Prusiei, luînd în considerare aspectul politic, s-a pronunțat la 14 aprilie împotriva proiectului, deoarece comerțul direct făcea ca Prusia să depindă exclusiv de bunul plac al Angliei.

În schimb, negustorii din Hamburg și Bremen, beneficiind de avantajul neutralității, au putut face comerț direct cu o serie de porturi din America (de ex. Veracruz, Buenos Aires etc.) pînă în 1806, cînd Napoleon a integrat porturile germane în blocada economică împotriva Angliei.

După încheierea păcii în noiembrie 1815, situația coloniilor spaniole atrage din nou atenția factorilor economici din Germania direct interesați. În acest timp, Spania avertizează Senatul din Hamburg că pentru comerțul cu coloniile americane rămîneau în vigoare legile care acordau monopolul numai porturilor din Spania. Din această cauză, corăbiile cu destinația directă către Buenos Aires au fost oprite. În timp ce oficial se mențineau la Hamburg cele mai severe reguli impuse de autoritatea politică, în mod practic se admitea contravenția cerută de către convențiile comerțului, expediind toate corăbiile care nu aveau ca puncte de destinație Buenos Aires și Montevideo.

Sub raport politic, marile state germane priveau cu scepticism perspectivele mișcării de independență din America de Sud. În acea perioadă, Metternich a inițiat o campanie diplomatică, intenționînd, prin intermediul

Sfintei Alianțe, înăbușirea prin forță a mișcării de eliberare națională din America de Sud. Acest fapt a obligat statele germane să-și definească poziția față de revoluția americană.

La conferința ambasadurilor de la Paris din 2 iulie 1817, trimisul Spaniei, sprijinit de ambasadurul Rusiei la Paris, a arătat că revoluția americană constituia pentru monarhii legitimi un mare pericol. La aceeași conferință ambasadurul Angliei nu s-a raliat acestei atitudini, iar Hardenberg a întocmit un memorandum (25 septembrie 1817) în care critica poziția Spaniei față de supușii săi din America și totodată recunoștea existența puternicei mișcări de eliberare din colonii. El propunea să se înlăture sistemul opresor al Spaniei printr-o libertate inteligentă și rezonabilă, fiind împotriva constrîngerii coloniilor prin forță. Aici rezidă diferența fundamentală dintre poziția Prusiei de cea a Austriei față de problema pacificării Americii spaniole.

Pe de altă parte, tot în același an, și Alexandru I, țarul Rusiei, datorită poziției Angliei, se pronunță pentru o atitudine moderată față de coloniile spaniole. În aceste condiții Metternich a fost nevoit să renunțe la planul său inițial. Finalmente victoriile realizate de colonii au determinat marile puteri din Europa să privească ca un fapt împlinit emanciparea Americii. La aceasta a mai contribuit și revoluția din Spania, precum și recunoașterea independenței noilor state de către Anglia și Statele Unite ale Americii.

Cu toate că Prusia coopera din punct de vedere politic extern cu Austria și Rusia, totuși necesitățile economice ale comercianților și industriașilor prusaci au determinat-o în ultimă instanță să-și urmărească propriile interese în America spaniolă. De aceea ea a sprijinit inițiativa de rectificare a vechilor piețe comerciale în noile state comerciale. Ca atare, pînă în 1824, comercianții din Prusia și din alte state germane stabiliseră deja intense relații de afaceri cu porturile tinerelor state din emisfera occidentală, începînd de la Buenos Aires și pînă la Boston.

Evenimentele expuse mai sus au demonstrat abandonarea de către statele germane a principiilor unei politici nerealiste față de tinerele state din America Latină. La această poziție le-a condus noua conjunctură politică, conformă cu interesele economice proprii.

Ioan I. Neacșu

GORONWY REES, *La grande crise de 1929.*

La capitalisme remis en question, Paris, Editions Albin Michel, 1972, V + 316 p.

Rees Goronwy, director onorific la University College of Wales, analizează în lucrarea sa evenimentele din anii marii crize. Încercând să redea veridic caracterul complex al evenimentelor dintre anii 1929 și 1933, autorul este preocupat să sublinieze interdependența dintre fenomenul politic și cel economic. Mai mult chiar, Rees surprinde și consecințele de ordin psihologic ale crizei, consecințe atât de puțin evidențiate până la lucrarea lui.

Una dintre problemele fundamentale pe care Rees își propune s-o elucideze în această lucrare este aceea a cauzelor crizei. Totuși, în analiza pe care o întreprinde, el se oprește mai mult asupra cauzelor economice și acordă o importanță redusă celor de ordin politic. Or, este știut că atât în declanșarea crizei, cât și în consecințele acesteia, cauzele politice au avut o pondere deosebită.

Cele 16 capitole ale lucrării abordează problemele fundamentale ale marii crize care a cuprins lumea capitalistă între 1929 și 1933. Între acestea, un rol de prim plan revine discutării în mod gradat a problemei cauzelor crizei.

G. Rees apreciază că una dintre cauzele principale ale izbucnirii marii crize constă pe plan economic în contradicția dintre tentativa marilor puteri de a restabili etalonul-aur și lipsa condițiilor necesare unei bune funcționări a acestuia. Marile puteri doreau reve-

nirea la etalonul aur, întrucât acesta juca un rol regulator în economia mondială prin expansiunea sau frinarea automată a creditelor (p. 16). Alături de aceasta mai intervenea și un factor psihologic: etalonul-aur reprezenta în ochii tuturor un simbol al siguranței și încrederii.

În acest sens, eforturile depuse nu au fost zadarnice. O contribuție deosebită a avut-o în această politică Anglia, prin eforturile depuse de Montague Norman, guvernatorul Băncii Angliei. Până în 1926, marile puteri, cu excepția Franței, au revenit la etalonul-aur (abandonat în timpul primului război mondial). În anul următor, 1927, Franța a adoptat aceeași măsură (sub forma stabilizării francului).

Dar buna funcționare a etalonului aur a fost jenată de lipsa condițiilor generale adecvate. Într-adevăr, după primul război mondial, naționalismul economic era în continuă dezvoltare, iar pe de altă parte rolul de inimă financiară, jucat până atunci de City-ul londonez, era concurat de New York. Consecința acestei noi situații a fost ridicarea unor bariere în calea liberei circulații a creditelor, condiție de bază a îndeplinirii rolului etalonului-aur. Asemenea bariere au fost impuse mai ales de Statele Unite și Franța, care aveau în depozitele băncilor naționale după 1925 2/4 din stocul mondial de aur.

Această primă contradicție, aceea dintre tentativa de restabilire a etalonului-aur și lipsa condițiilor necesare bunei funcționări a acestuia, a dus la o serioasă dereglare a economiei mondiale și a reprezentat o premisă a genezei marii crize.

Acestui prim factor i se adaugă tot sub raport economic și contradicția dintre ritmul de dezvoltare a industriei și cel al agriculturii. Este recunoscut faptul, subliniază Rees, că marea *boom* al anilor '20 a avut pronunțat caracter industrial, iar agricultura a beneficiat doar în ultimă instanță de acest avânt economic. Consecința acestui fenomen nu a putut fi decât accentuarea decalajului dintre statele industriale și cele agrare, dintre regiunile industriale și cele agricole (p. 19).

Cauzele economice au fost dublate de cauzele de ordin politic. Este caracteristic

pentru lucrarea lui Rees această evidențiere a dualității evenimentelor, a interdependenței fenomenului economic cu cel politic.

Autorul evidențiază ca punct de plecare al contradicțiilor politice din anii '20, tratatul de la Versailles. Punând în centrul relațiilor internaționale problema raporturilor dintre Franța și Germania, acest tratat a generat o atmosferă încordată în anii imediat următori războiului. După 1925, în condițiile avântului economic și ale eforturilor depuse de Briand și de Stresemann, relațiile franco-germane s-au ameliorat simțitor. Această situație, evidențiată de autor, nu putea fi decât temporară, deoarece a fost generată de situația economică. Or, înrăutățirea acestei situații economice nu putea decât să regenereze starea de încordare în relațiile interbelice.

Simbolul legăturii dintre cauzele economice și cele politice ale marii crize este, în concepția autorului, problema datoriilor interguvernamentale, cu cele două laturi distincte: reparații și datorii interaliatate. Ambele aspecte au generat un dezechilibru pe plan financiar și o agravare a tensiunii pe plan politic. Este semnificativ faptul că problema datoriilor interguvernamentale a fost rezolvată definitiv la Conferința de la Lausanne (iunie — iulie 1932), în plină criză (p. 20).

Istoricul englez reliefează în lucrarea sa câteva dintre fenomenele caracteristice ale marii crize. Astfel, unul dintre acestea a fost devalorizarea lirei sterline prin renunțarea la etalonul-aur (21 septembrie 1931). Autorul subliniază imensul ecou pe plan psihologic al acestei măsuri, întrucât lira sterlină era un simbol al stabilității sistemului capitalist. Renunțarea la etalonul-aur de către Marea Britanie părea a zdruncina bazele orânduirii capitaliste.

În cadrul aceluiași fenomen caracteristic marii crize, autorul subliniază poziția Franței. Aceasta, în anii 1929—1932 nu numai că a suferit mai puțin rigorile crizei, dar și-a consolidat poziția pe plan internațional. Autorul apreciază, exagerând în mod evident faptele, că niciodată de la regele-soare încoace Franța nu a mai avut o asemenea poziție europeană. În acești ani,

Franța ar fi fost prima putere economică militară și politică a Europei. Desigur, această afirmație cuprinde o serioasă doză de exagerare, deoarece, chiar dacă Franța a fost atinsă până în 1932 doar foarte lejer de criză, ea a fost departe de poziția atribuită de autor. Mai mult chiar, dacă criza a atins serios Franța doar în 1933, apoi ea s-a și prelungit încă mulți ani, în timp ce celelalte țări se refăceau deja.

Analizând acest fenomen, Rees îi vede cauzele în efectele revenirii la etalonul-aur. În urma acestui proces, francul a fost subevaluat față de acoperirea sa în aur, ceea ce a generat o balanță comercială excedentară. Pe de altă parte, în condițiile crizei, capitalurile franceze au fost repatriate în mare parte, așa încât rezervele în aur ale Băncii Franței au crescut de la 15 miliarde (1928) la 80 de miliarde de franci (1931). Aceasta însemna o acoperire a francului în aur cu câteva procente peste 100 (p. 128).

Lucrarea evidențiază caracterul artificial și temporar al poziției Franței în anii crizei. De fapt, de acest lucru erau conștienți și politicienii francezi, care au încercat a profita de situație prin impunerea unor clauze politice țărilor care solicitau ajutor financiar. Consecința acestei politici, falimentară în final, a fost agravarea tensiunii internaționale.

Un alt fenomen caracteristic, menționat deja, al monografiei lui G. Rees este sublinierea interdependenței fenomenului economic cu cel politic. Criza economică a fost dublată de una politică, atât la nivelul relațiilor internaționale, cât și la nivel național. Consecințe importante, evidențiate de autor în toată complexitatea lor, l-a avut procesul de criză politică la nivel național, manifestat prin falimentul regimurilor parlamentare și orientarea unor părți importante din populație spre dreapta sau spre stînga. Exemplul tipic al acestui fenomen este Germania, unde în anii crizei s-a înregistrat procesul de ascensiune al nazismului, dar și de lărgire masivă a rîndurilor partidului comunist.

În sfîrșit, un alt fenomen specific marii crize, evidențiat de lucrarea lui Rees, este latura psihologică a depresiei.

Autorul precizează: „...Depresiunea încetă de a fi limitată la contextul său economic. Ea a pus la îndoială scara valorilor civilizației occidentale, și numeroși sînt aceia care, în lipsa unui răspuns satisfăcător, au conchis că nu este o altă soluție decît de a construi o societate nouă, bazată pe principii în întregime diferite...” (p. 100).

Marea criză se încheia simbolic în martie 1933, cînd inaugurarea primului mandat prezidențial de către Roosevelt marca începerea unei noi perioade. Se termina o perioadă de cotitură din istoria omenirii, perioadă pe care Rees o compară cu un cutremur.

Autorul ne oferă prin lucrarea sa de o înaltă ținută științifică un tablou veridic

și complex al crizei dintre anii 1929 și 1933. În evoluția evenimentelor este interesant de urmărit situația marilor puteri, deși nu la fel de substanțiale sînt mențiunile sale despre statele mijlocii și mici. Pe de altă parte, lipsește consistența în sublinierea legăturii dintre latura financiară și cea industrial-agricolă a crizei.

În ciuda acestor puncte slabe, lucrarea lui G. Rees reține atenția istoricilor, dar și a publicului larg, prin informarea bazată pe sublinierea trăsăturilor specifice și prin ținuta științifică sobră.

Nicolae Dascălu

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- STUDII, REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE—CLUJ
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL”
— IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTA PLASTICĂ
— SERIA TEATRU—MUZICĂ—CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- STUDII CLASICE

„Studii. Revistă de istorie” publică în prima parte studiul, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, în care se publică materiale privitoare la manifestările științifice din țară și din străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, Bd. Aviatorilor, nr. 1, București.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- * * * Nicolae Iorga — istorie al Bizanțului, culegere de studii îngrijită de Eugen Stănescu, 1971, 251 p., 18,50 lei.
- VASILE MACIU, *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 33, 1971, 335 p., 13,50 lei.
- ION BARNEA, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, „Bibliotheca Historica Romaniae”, IX, 1971, 440 p., 37 lei.
- * * * *Unification of the Romanian National State. The Union of Transylvania with old Romania*, sub red. prof. Miron Constantinescu și prof. Ștefan Pascu, „Bibliotheca Historica Romaniae”, Monografii, VII, 1971, 368 p., 30 lei.
- * * * *Din cronică a unor zile istorice*, 1971, 240 p., 9,25 lei.
- * * * A. D. Xenopol, *Studii privitoare la viața și opera sa*, 1972, 445 p., 26 lei.
- * * * *Bibliografia istorică a României*, II, Secolul XIX, t. I, volum îngrijit de Cornelia Bodea, 1972, 512 p., 47 lei.
- L. BOICU, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii. 1853—1856*, „Biblioteca istorică”, XXXIII, 1972, 478 p., 29 lei.
- ALEXANDRU DUȚU, *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, „Biblioteca istorică” XXXIV, 1972, 168 p., 11 lei.
- ADOLF ARMBRUSTER, *Romanitatea românilor: istoria unei idei*, „Biblioteca istorică”, XXXV, 1972, 283 p., 20,50 lei.
- ELIZA CAMPUS, *Înțelegerea Balcanică*, „Biblioteca istorică”, XXXVI, 1972, 394 p., 27 lei.
- M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, *N. Iorga — a Romanian historian of the Ottoman Empire*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 40, 1972, 190 p., 10 lei.
- PAUL CERNOVODEANU, *England's trade policy in the Levant and her exchange of good with the Romanian countries under the latter Stuarts (1660 — 1714)*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 41 (2), 1972, 157 p., 8,25 lei.
- L. BÁNYAI, *Destin comun, traditions fraternelles*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 42, 1972, 209 p., 8 lei.
- VLAD MATEI, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (sec. XV — XVIII)*, „Biblioteca istorică”, XXXVII, 1973, 186 p., 11,50 lei.
- BARBU CÂMPINA, *Studii istorice*, I, „Biblioteca istorică”, XXXVIII, 1973, 364 p., 23,50 lei.
- * * * *Studii și materiale de istorie medie*, vol. VI, 1973, 446 p., 25 lei.
- GHEORGHE EMINESCU, *Napoleon Bonaparte*, I, II, „Istorie și civilizație”, 4—5, 1973, 256 p., 255 p., 30 lei.
- PAUL CERNOVODEANU, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV—XVIII)*, „Istorie și civilizație”, 6, 1973, 273p., 15 lei.
- VLADIMIR DICULESCU, *Bresle, negustori și meseriași în Țara Românească (1830—1848)*, „Biblioteca istorică”, XL, 1973, 220p., 19 lei.

